Robert de Clari

KONSTANTINÁPOLY HÓDOLTATÁSA

Fordította

CSERNUS SÁNDOR
CS. TÓTH ANNAMÁRIA

A tanulmányokat írta

CSERNUS SÁNDOR
FARKAS CSABA
GÉRARD JACQUIN

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A kötet megjelenését támogatta

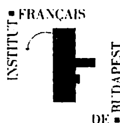
SZTE Bölcsészettudományi Kar

SZTE BTK Középkori Egyetemes Történeti Tanszék

Nemzeti Kulturális Alap

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide à la publication (P.A.P.) Kosztolányi, a bénéficié du soutien de l'Institut français en Hongrie
Ez a mű a Magyarországi Francia Intézet támogatásával a Kosztolányi Könyvtámogatási Program (P.A.P.) keretében jelent meg

A jegyzeteket írta, a kronológiát, valamint
a *Dinasztiák és uralkodók* című fejezetet összeállította
CSERNUS SÁNDOR

A térképeket rajzolta
SZÁNTÓ RICHÁRD

A borítón: Flandriai Henrik császár bevonul Konstantinápolyba.
Miniatúra Henri de Valenciennes krónikájának 13. század végi kéziratában.
Párizs, Bibliothèque nationale de France, Mss. Français 12 203, f. 113

ISBN 978-963-506-911-8

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Tamás Zsuzsanna
Sorozatterv Szák András
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda

Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben.
Felelős vezető: Fazekas Péter vezérigazgató
Telefon: 66/887-400

TARTALOM

Sz. Jónás Ilonának, tisztelettel és barátsággal

À la mémoire de Jean Dufournet

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

„Isten dicsére hull az áldozat. –
Erősek vagytok, tesztek kény szerint,
De jó-e a tett, ítél majd az ég. –"
(Madách Imre: *Az ember tragédiája,* VII. szín)

A 13. századi európai történetírás egyik legérdekesebb és legfontosabb francia nyelvű művét tartja kezében az olvasó. Az észak-franciaországi Cléry (Cléry-sur-Somme) városából származó Robert „zarándok" alkotása azonban nemcsak a francia történelem, a franciák történetének rendkívül eredeti és értékes forrása, hanem kiemelkedően fontos információkat tesz hozzá az európai hatalmi viszonyok, a pápaság és a császárság, a Bizánci Birodalom, a közép-európai és a balkáni, valamint a korabeli Kelet-Mediterráneumban élő népek történetének tanulmányozásához. S számunkra nem mellékes szempont: a krónika látókörében sajátosan és igen érdekesen van jelen egy tekintélyes közép-európai ország, a Magyar Királyság, s megjelennek olyan népek is (mint például a kunok, a „blak"-ok és a bolgárok), akiknek történetéhez a szöveg olvasásakor ugyancsak érdekes adalékokat kapunk.

A francia historiográfia Geoffroy de Villehardouinnek és Robert de Clarinak a negyedik keresztes hadjáratról írott műveitől számítja a nemzeti nyelvű történetírás kezdetét, s őket tekinti az első francia történetíróknak. A külhoni középkori kútfők válogatott remekeinek – köztük a francia történetírásnak – magyar nyelvű kiadása több mint egy évszázados elképzelés, melyet Gombos F. Albin javaslatára az 1900-as évek elején vettek először tervbe Brassóban. A Gombos-féle programot Sz. Jónás Ilona kezdeményezésére újítottuk fel mintegy két évtizeddel ezelőtt, s kezdetben egy Villehardouin–Clari–Joinville–Froissart–Commynes válogatás előkészítését és fordítását vállaltuk magunkra. Természetesen némi módosítással, mert Froissart-nak a százéves háború időszakáról írott művéből egy bővebb válogatás már korábban elkészült (*Froissart Krónikája,* ford. Kulcsár Zsuzsa, Bp.: Gondolat, 1972), majd megjelent Villehardouin művének teljes fordítása és kiadása (Geoffroy de Villehardouin, *Bizánc megvétele,* ford. Szabics Imre, Bp.: Európa, 1985). A fentiek mellett további részletek jelentek meg (tőlük s más középkori francia történetíróktól) és váltak hozzáférhetővé számos tematikus szöveggyűjteményben (mint pl. a felsőoktatásban is széles körűen használatos *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közel-Kelet, IV–XV. század,* szerk. Sz. Jónás Ilona, Bp.: Osiris, 1999).

Ugyanakkor az elmondottak következtében a válogatás elve és terve szükségképpen módosult, és a továbbiakban már inkább arra törekedtünk, hogy az említett és a középkori francia történetírást oly nagy mértékben meghatározó „történetírói ötös" valamennyi eddig kevéssé ismert képviselőjének a lehető

legteljesebb szövegét magyar nyelven a szakma, az egyetemi oktatás és az érdeklődő olvasóközönség rendelkezésére bocsássuk. Az eredetileg tervezett válogatás helyett elkészítjük tehát Robert de Clari, Jean de Joinville és Philippe de Commynes műveinek teljes magyar fordítását, s megjelentetésüket ezzel a könyvvel indítjuk útjára.

Annak érdekében, hogy a kiadásra kerülő szöveg az olvasó számára minél több információt hordozzon, és az oktatás számára is minél hasznosabb legyen, igyekeztünk alapos jegyzetanyaggal és további, részletes útbaigazításokat tartalmazó tájékoztató bibliográfiával kiegészíteni. A kötetben olyan tanulmányokat is közzéteszünk, melyek hozzásegítik az érdeklődő szakmai közönséget a forrás keletkezésének és az abban foglaltaknak a jobb megértéséhez, és egyben bevezetésként szolgálhatnak a középkori francia történetírás, a keresztes hadjáratok, a keresztes államok, Bizánc és általában Délkelet-Európa történetének tanulmányozásához.

Ennek szellemében kértük fel partnerségre Robert de Clari művének egyik legkitűnőbb szakértőjét, Gérard Jacquin professzort (Université d'Angers) Robert mester életének és művének mélyebb elemzésére, valamint Farkas Csaba történészt (Szegedi Tudományegyetem – Csongrád Megyei Levéltár) a Clari korabeli Konstantinápoly városának és belső hatalmi viszonyainak ismertetésére. Tanulmányunkban pedig a francia nyelvű nemzeti történetírás kifejlődésének folyamatát s a keresztes hadjáratokhoz való szoros és szerves kötődését, azon belül a Konstantinápoly elfoglalásával kapcsolatos művek különleges historiográfiai fontosságát kívántuk bemutatni.

Itt is meg kell említeni, hogy a Konstantinápoly elfoglalásáról gyakorlatilag egy időben, de egymástól függetlenül született, két jelentős történeti művet – Geoffroy de Villehardouin és Robert de Clari krónikáját – együtt érdemes olvasni, interpretációikat, információikat érdemes folyamatosan összehasonlítani.

A tanulmányok esetében a névhasználatot nem egységesítettük: kifejezőbbnek és színesebbnek tartjuk, ha az alternatív és egyébként helyes névalakok különbözősége is tükrözi a tanulmányok mögötti olvasmányanyag hangulatát és kultúráját. A fordítás szövegében az uralkodók, pápák és szentek nevét általánosan elfogadott magyaros formájukban igyekszünk használni; a görög neveket, illetve elnevezéseket az általános céllal használt magyar átírás szabályai szerint, a francia neveket franciásan írjuk stb.

Úgy véljük, hogy napjainkban, amikor ismét és gyakran új megvilágításban, új paraméterek között s egyre növekvő fontossággal kerülnek napirendre a Kelet-Mediterráneum történetében meghatározó szerepet játszó különböző kultúrák gyakran konfliktusokkal terhelt találkozásai és egymás mellett élésének kérdései, a kutatások látókörébe kell vonni e bonyolult kapcsolatrendszerek történeti alkotóelemeit. Bizánc megvételének krónikáját tehát ma nem úgy kell csak olvasnunk, mint egy ritka és eredeti történeti forrást, egy legendás hadi vállalkozás

leírását vagy éppen egy virágzó, pompázatos, de már bizonyos eresztékeiben erősen korhadó birodalom végének kezdetét elbeszélő krónikát.

A térség történetéről rendelkezésünkre álló adatok gyakran homlokegyenest ellentétes következtetések levonásához vezetnek. A különböző orientáltságú történetírói iskolák, az e kérdésben is gyakran rivalizáló nemzeti történetírások erőteljesen eltérő hangsúlyokkal dolgoznak. Vannak olyan nézetek, melyek a várost és a keleti császárságot kizárólag áldozatként és prédaként tüntetve fel, a gazdag kultúrájú Konstantinápoly elfoglalását és kirablását végrehajtó nyugati seregeket teszik felelőssé a későbbi teljes összeomlásért s azért, hogy az iszlám-török hatalom rázúdulhatott a keresztény Európa déli és keleti felére. Ez a legelterjedtebb fölfogás.

Mások addig mennek, hogy a hangsúlyt teljesen áthelyezik, mondván: a bizánci hatalom helyén létrejött Keleti Latin Császárság megdöntése és bukása iktatta ki végleg ebben a geopolitikai régióban az utolsó olyan hatalmat, mely eséllyel állhatott volna ellent a török előretörésnek... (Tudjuk, hogy ez a feladat végül is évszázadokon keresztül – több-kevesebb sikerrel – a szárazföldön mindenekelőtt a Magyar Királyságra, a tengeren pedig a johannita lovagrendre hárult.)

Olyan mérvadó történeti interpretáció, mely ne gondolna lelkiismeret-furdalással vagy elutasítással Konstantinápoly felprédálására, nem nagyon akad. (Ez alól talán egyedül Velence a kivétel, ahol a negyedik keresztes hadjárat – Zára elfoglalását is ide számítva – a velencei nemzeti dicsőség része: ennek bizonyságaként elég megnézni a velencei Dózse-palota nagy tanácstermének 16. századi, monumentális freskóit vagy éppen a San Marco Konstantinápoly kirablásából származó, még töredékeiben is káprázatos kincsestárát...)

A francia történeti hagyományban Bizánc elfoglalására később már nem csak (sőt egyre kevésbé) bravúros hadisikerként és a francia expanziós folyamat egyik fontos felvonásaként, a francia *grandeur* részeként tekintettek és tekintenek, hanem átlátják és átérzik az események komplexitását és súlyos tragikumát is. (Jól mutatja ezt többek között Voltaire kategorikusan negatív véleménye a keresztes hadjáratokkal kapcsolatban, vagy éppen a versailles-i kastélyba, a keresztes háborúk galériája számára készült, *A keresztesek bevonulása Konstantinápolyba* című, a súlyos mondanivalót igen árnyaltan közvetítő Delacroix-festmény.) Mindez valójában nem lehet meglepő, hiszen tudjuk, hogy a Zára és Bizánc elleni hadi vállalkozás erkölcsi alapjait már a kortársak és a résztvevők maguk is alaposan megkérdőjelezték, méghozzá olyan logika alapján, melyet legjobban talán III. Ince pápa többszöri beavatkozási kísérlete fejez ki, és amely arra irányult, hogy velencei–francia keresztes hadjárat résztvevőit megpróbálja vállalkozásuk eredeti célja – tehát *közvetlenül a Szentföld* visszafoglalására irányuló akció – mellett megtartani. A pápai törekvések, mint látjuk, megtörtek a Bizánccal mindenáron leszámolni kívánó velenceiek és a zsákmányra éhes keresztesek vezetői többségének hatalomvágyó ellenállásán. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a zárai

támadást követően az egyházfő által kiátkozott negyedik keresztes hadjárat tragikus eseményei fölött (a későbbi visszavonás ellenére) örökre ott lebeg a pápai átok.

A negyedik keresztes hadjárat minden kétséget kizáróan olyan esemény volt, melynek hatása bevésődött a keleti és a nyugati kereszténység, valamint általában véve a Kelet s a muzulmán világ emlékezetébe, amelynek alakulása már a korabeli embereket és hatalmakat is erősen megosztotta, s amely a későbbi, különböző nézőpontból közelítő történetírókat is gyakran szenvedélyes állásfoglalásra késztette és készteti ma is. Nyilvánvaló, hogy a keresztes hadjáratok általában az iszlám és a kereszténység, a negyedik keresztes hadjárat pedig különösen a keleti és a nyugati kereszténység közötti évezredes ellentétek egyik fő történeti kikristályosodási pontját is jelentették. Átfogó tanulmányozásuk az Európai Unió fejlődésének útkereső pillanataiban okkal kerülhetett ismét napirendre. A muzulmán–keresztény kapcsolatok kérdésköre napjainkban is az érdeklődés homlokterében áll, s mondhatjuk, hogy a reneszánszát éli. Mindez újból előtérbe állítja a primer források tanulmányozásának, tanulmányozhatóságának és újraolvasásának fontosságát, s azoknak az oktatásban, a kutatásban és az érdeklődő szélesebb közönség tájékoztatásában is különös jelentőséget ad.

A keresztes háborúk korában egymással rivalizáló vallások, deviáns (vagy deviánsnak minősített) eszmék, gyakran gátlástalanul, ám találékonyan versengő kereskedők, hatalomra, dicsőségre és zsákmányra éhes fejedelmek, főurak és kíséretük, kiváló stratégák és vitéz katonák, rabló martalócok vagy éppen hitük tárgyi bizonyítékait áhítattal szemlélő zarándokok sorjáznak forrásaink lapjain. Érdekellentéteik és érdekszövetségeik s az üdvözülésbe vetett hitük motiválja és mozgatja őket. Hősi aktusok, hit, a lovagi dicsőség szenvedélyes keresése és a gátlástalan rablás, pénzsóvárság, erkölcstelenség váltogatják egymást s férnek meg – paradox módon – gyakran egy emberben is.

Tudjuk, hogy a keresztes hadjáratok szerves részeivé váltak az európai civilizáció gondolatvilágának, az európaiak kollektív tudatának, mint ahogy a keleti kereszténységnek vagy éppen a muzulmán világnak is. A Nyugat számára a Szentföld felé, Kelet káprázatos gazdagsága felé tekintő tömegek expanziója a nyugati kereszténység általános és komplex expanziójának kulcsfontosságú fejezeteként jelenik meg. Úgy tűnik, újra meg újra ildomos átgondolnunk az általuk felvetett problémákat. Olyan élményanyag ez, mely rendre megihlette a kései utókor európai alkotóinak – íróknak, költőknek, képzőművészeknek – a különböző generációit is. „Csatára szálltam szent eszmék után, / S találtam átkot hitvány felfogásban, / Isten dicsére embert áldozának, / S az ember korcs volt, eszmémet betölteni. / Nemesbbé vágytam tenni élveink, / S bűn bélyegét süték az élvezetre, / Lovagerényt állíták, s ez döfött / Szivembe tőrt" – mondja Madách szavait az első keresztes hadjárat csalódott résztvevőjeként Ádám/Tankréd lovag *Az ember tragédiája* VII. (bizánci) színében.

Ma sem tudunk ehhez sokkal többet hozzátenni. Hacsak azt nem, hogy a negyedik keresztes hadjárat históriáját ebben a folyamatban kétségkívül különös figyelem illeti meg. Egy okkal több tehát, hogy alaposan tanulmányozzuk azokat az írásokat, amelyek a kelet–nyugati kapcsolatok történetének e meghatározó jelentőségű eseményeiről rendkívül érdekes, elsőrendű fontosságú és igen elgondolkodtató információkat szolgáltatnak. A kor történetének tanulmányozásából tehát egyértelműen látható, hogy keresztes hadjáratok a középkori Nyugat-Európa expanziójának legfontosabb, komplex hatásmechanizmussal működő eszközei közé tartoztak, a keresztes ideológia pedig – amint későbbi története bizonyítja – ennek az expanziónak az adott kor szelleméhez, politikai és stratégiai törekvéseihez mindenkoron többé-kevésbé jól adaptálható változatait hozta létre. Mindez feltételezi azt is, hogy az erkölcsi megközelítés, a vallási és a politikai tartalom – még egy adott táboron belül is – lehet eltérő, lehet más. A keresztes hadjáratok a nyugati civilizáció számára Kelet örök vonzásának kifejeződései is. A hozzájuk kapcsolódó ideológia történeti metamorfózisai pedig az élő történelem részét alkotják. Úgy véljük, hogy amit a soron következő lapokon olvashatunk, ugyancsak ezt az érzésünket támasztja alá.

Robert de Clari műve, a „történet azokról, akik Konstantinápolyt hódoltatták", nem csak egy távoli, múltbeli történet – a *mának,* sőt a *jövőnek* is szól.

Szeged, 2012. augusztus 18.

Cs. Tóth Annamária
Csernus Sándor

ROBERT DE CLARI

KONSTANTINÁPOLY HÓDOLTATÁSA

Első fejezet
[A keresztesek névsora][1]

Íme, itt kezdődik a történet[2] azokról, akik Konstantinápolyt[3] hódoltatták.

[1] Jean Dufournet adja a megfejthető nevek legrészletesebb listáját, Jean Longnon művét (LONGNON, 1978) is fölhasználva: *Index des noms propres,* in CLARI, 2004, 287–310. A további pontosításokhoz elsősorban Louis Bréhier műveit, az *Oxford Dictionary of Byzantium* köteteit, Jean Favier *Dictionnaire de la France Médiévale* című könyvét és a *Dictionnaire des Lettres Françaises* középkorra vonatkozó kötetét (a részletes címleírásokat lásd a válogatott bibliográfiában), valamint az elektronikus formában rendelkezésre álló francia és angol adatbázisokat használtuk föl (www.persee.bnf.fr; www.arlima.net).

[2] A kézirat egyetlen megmaradt példánya a Dán Királyi Könyvtár (København, Kongelige Bibliotek) Ms. No. 487 jelzetű kódexében maradt fönn (ff. 100^{v}–128^{r}). A kódexet minden valószínűség szerint a pikárdiai Corbie apátságában másolták, ahol a keresztes hadjáratot előkészítették, s ahová Clari az általa zsákmányolt ereklyéket is hozta. A 13. század végén–a 14. század elején másolt, piros és kék tollrajzos iniciálékkal díszített kéthasábos kézirat végig azonos kéz írása. Clarién kívül még négy művet tartalmaz: *Chronique du Ménestrel de Reims* (ff. 1^{r}–43^{v}), *Le Roman de Troie de Jean Flixecourt* (ff. 45^{r}–60^{v}), *La Chronique de Turpin* (ff. 61^{r}–78^{r}), *Le Livre du Chatiement et des Proverbes de Pierre Alphonse* (ff. 80^{r}–98^{v}). Az *ex libris* információi szerint a kódex előbb az apátság tulajdona (*„Liber Sancti Petri Corbeiensis"),* majd a neves dán tudós, Scavenius birtokába került, végezetül III. Frigyes dán király vásárolta meg 1664-ben saját könyvtára számára. Vö. CLARI, 1924, III–IV; az új kiadásról és a krónika nyelvi jellemzőiről: CLARI, 2004, 35–41; a digitalizált kéziratot lásd http://www.kb.dk/da/nb/materialer/haandskrifter/HA/e-mss/gks-2_487.html. A magyar fordítás az alábbi kiadások szövegének felhasználásával készült: CLARI, 1924; CLARI, 1952, 1–81; CLARI, 2004. Az eredeti kéziratnak nincs címe; az egyes fejezeteket a kódexben (kék-vörös) iniciálék indítják, a kiadók (Lauer, Pauphilet, Dufournet) pedig római számokkal jelölik; a fejezetcímeket a krónikát címekkel is áttekinthetőbbé tevő Pauphilet-kiadásból (CLARI, 1952, 1505–1507) vettük át.

[3] Mint ismeretes, a történetírásban a *Bizánc, Bizánci Birodalom* elnevezés alapvetően a reneszánsszal induló tudós történetírás szüleménye, és először Hieronymus Wolf német történetíró használta (*Corpus Historiae Byzantinae,* 1557), azzal a céllal, hogy elkülönítse egymástól a középkori Róma és a középkori „görög Róma" történetét. Azt megelőzően az *Imperium Graecorum,* a *Graetia* vagy éppen az *Imperium Constantinopolitanus* megjelölések voltak használatban; a birodalom élén az *Imperator Graecorum* állt. A cél nyilvánvalóan az volt, hogy megkülönböztessék a Nyugat-római Birodalomtól, mely Róma *egyedüli* örökösének tekintette magát, élén az *Imperator Romanorum* címet viselő császárral. (Eszerint tehát a középkori Konstantinápoly lakói magukat „rómaiaknak" és „görögöknek" tudták, és ugyanúgy nem tudtak arról, hogy ők „bizánciak" lennének, mint a pre-kolumbián Amerika lakói arról, hogy ők „indiánok".) Arra törekedtünk, hogy a magyar fordítás címében

Elmondjuk[4] rögtön, hogy kik voltak ők, s hogy mi okból mentek oda.

Abban az időben, amikor Ince[5] volt Rómában a pápa, s Franciaországban Fülöp király[6] uralkodott, és egy másik Fülöp volt a német császár[7] – ez az Úr megtestesülésének 1203-ik vagy 1204-ik esztendejében történt[8] – élt egy Foulques nevű pap, aki a párizsi érsekséghez tartozó egyik egyházközség, Neuilly plébá-

---

a kor szellemének (és a szerző ismereteinek) szerintünk legmegfelelőbb megoldást juttassuk érvényre. Ebben megerősített minket az a körülmény, hogy Clari és Villehardouin műve valamennyi francia kiadásának címében is Konstantinápoly szerepel, annak ellenére, hogy a *Bizánc* elnevezés kibontakoztatásában a francia történetírásnak nagy szerepe volt. Clari eredeti szövegében (Lauer és Dufournet kiadásában is: Clari, 1924 és Clari, 2004) a város neveként „Constantin*noble*" szerepel („Nemeskonstantin"-ként is fordíthatnánk), ami nem általános változat krónikásunknál, hiszen *csakis* ebben az esetben alkalmazza, más hasonló szerkezetű városnevek – pl. *Andernople* (Adrianopolisz/Hadrianopolisz/Drinápoly) – esetében nem.

[4] A krónikás, Robert *(Robers)* de Clari (kb. 1170 k.–1216 u.) az amiens-i püspökség területéhez tartozó Cléry-les-Pernois-ból (ma: Cléry-sur-Somme) származhatott, a Clari családról több adat is van itt a 12–13. század közötti időszakból. A „szegény lovagok" közé sorolja magát, amit alátámasztanak az arra utaló adatok, hogy kb. 6 hektárnyi terület tartozott a cléryi birtokhoz. Az életére vonatkozó információk a krónikából olvashatók ki: Robert, Aleaume nevű fivérével együtt, elkíséri urát, Pierre d'Amiens-t, a IV. keresztes hadjáratra, s onnan nagy valószínűséggel 1205. április 14. (I. Balduin halála) után tér vissza Pikárdiába. Krónikájában az utolsó információ 1216-ból datálódik. Vö. Clari, 1924, V–VIII. Mindössze két alkalommal beszél magáról: a LXXVI. és a CXX. fejezetben. (Clariról részletesebben lásd Gérard Jacquin tanulmányát a 135–156. lapon.)

[5] III. Ince (Lotario dei Conti di Segni; 1160/61–1216), a nyugati kereszténység 176. pápája, III. Celesztin utódaként, 1198. január 8-án, 37 évesen lett az egyház feje, és 1216-ig uralkodott. Pápasága a pápai állam középkori történetének egyik fénykora. Az ő idején érte el a pápai állam a legnagyobb kiterjedését. Kiváló politikus és diplomata, a pápai univerzalizmus következetes képviselője. Politikai pályája a középkor legnagyobb uralkodói közé emelte.

[6] II. Fülöp Ágost (Philippus Augustus; 1165–1223), 1180-tól francia király. Nevének magyar változata kissé félrevezető, hiszen nem fejezi ki azt, hogy a Fülöp névhez az *Augustus* név 'Fenséges' értelemben is kapcsolódott, vagyis a francia király császároknak kijáró névbővítményt kapott, aminek nyilvánvaló politikai üzenete is volt.

[7] I., Hohenstauf (Sváb) Fülöp (1177 k.–1208), német király, német-római császár (1198–1208). A megfogalmazásból nyilvánvaló, hogy ez a szövegrész 1208 után született.

[8] Az eseményeknek „az Úr megtestesülésének 1203-ik vagy 1204-ik" éveire való datálása nyilvánvaló kronológiai tévedés, ami ugyancsak arra utal, hogy Clari jó pár évvel később írta művét.

nosa[9] volt. Ez a tiszteletes igen jó és bölcs klerikus hírében állott, s mindenfelé prédikálva járta a keresztény országokat. Sokan követték őt, mivel oly jámbor és bölcs klerikus volt, hogy a Mi Urunk számos nagy csodát tett érte és általa; de sok pénzt is szerzett ez a pap, hogy azután a tengerentúli Szentföldre vigye.

Akkor vette hát föl a keresztet[10] Thibaut, Champagne grófja,[11] Balduin, Flandria grófja[12] s a fivére, Henrik,[13] azután Louis, Blois grófja,[14] Hugues de

[9] Foulques (Clarinál: *Foukes;* Foulque, Fulkó) de Neuilly 1198-ban kezdte meg a keresztes hadjárat hirdetését (január 8. és március 29. között), de annak menetét nem kísérhette végig, 1202 májusában meghalt. A keresztes hadjárat meghirdetése tehát (valószínűleg véletlenül) egybeesett III. Ince pápa trónra lépésével. Más vélemények (Jean Richard) a lovagság tömeges csatlakozását egy Ecryben (ma: Asfeld, Ardennes megye) 1199 novemberében megrendezett lovagi tornával hozzák összefüggésbe. – Neuilly ma: Neuilly-sur-Marne, Seine-Saint-Denis megye).

[10] A keresztes hadjáratban elsősorban a Francia Királyság északi területéről származó főurak vettek részt, közülük kerültek ki a keresztesek vezetői. A felsorolásban szinte valamennyi jelentős főúri dinasztia képviselve van, Normandiától, Flandriától, Blois és Champagne grófságain keresztül Burgundiáig. A Blois és a Champagne grófság birtokosai szoros és erős dinasztikus kapcsolatokban álltak egymással, s a 11–13. századi Francia Királyság leghatalmasabb bárói közé tartoztak.

[11] III. Thibaut (Clarinál: *Thiebaus, cuens de Champaigne;* Tibald), Champagne grófja, 1201-ben meghalt. Lásd még a 71. jegyzetet.

[12] Flandriai Balduin (Clarinál: *Bauduins de Flandres et de Henaut;* Baudouin de Flandre, IX. Balduin; 1171–1206), VI. Balduinként Hainaut, IX. Balduinként Flandria grófja, Hainaut grófságát illetően a császár, Flandria tekintetében a francia király nagyhűbérese, I. Balduin néven Konstantinápoly első latin császára. 1200. február 14-én, Bruges-ben vette föl ünnepélyesen a keresztet, és 1202 húsvétján indult el – Clairvaux és Cîteaux érintésével – Velencébe, ahova 1202 júliusában érkezett meg. Valamennyi fontosabb katonai akcióban, így Konstantinápoly 1203-as és 1204-es ostromában is részt vett. 1204. május 9-én választották császárrá (erről lásd a 254. és 255. jegyzetet), és május 16-án koronázták meg a Hagia Szophia-székesegyházban. A Kalojan ellen vívott drinápolyi ütközetben (1205. április 14.) veszett nyoma. Haláláról lásd a 280. jegyzetet.

[13] Flandriai Henrik (Clarinál: *Henri de Flandre;* Henri de Hainaut, Henri d'Angre; 1176 k.–1216. június 11.), Konstantinápoly második latin császára (1206–1216). V. Balduin és Elzászi Margit harmadik gyermeke, Flandriai Balduin testvére. Részt vett a keresztesek csatáiban, Balduin eltűnése után régens, majd halálhírének megerősítését követően, 1206. augusztus 20-tól császár. Katonai és diplomáciai eszközökkel sikerül átmenetileg stabilizálnia a Konstantinápolyi Latin Császárságot. Lásd még a 283. és a 287. jegyzetet.

[14] Louis de Blois (Clarinál: *Loeis/Loouis;* 1171–1205. április 14.), Blois és Chantrain (illetve házasság útján a keresztes hadjáratok bölcsőjének tekinthető Clermont) grófja. Apja, Jó Thibaut 1191-ben, Akkon ostrománál esett el; anyja Aelis, VII. Lajos és Aquitániai

Saint-Pol gróf,[15] Simon de Montfort gróf[16] és a fivére, Gui.[17] A püspökök közül a következők voltak a hadjáraton: Nivelon de Soissons püspök,[18] ki igen bölcs volt minden parancsában s nagyon bátor minden ütközetben, Garnier, Troyes püspöke,[19] a németországi Hanetaist püspöke,[20] végül Jean de Noyon[21] úr, aki

---

Eleonóra leánya. Louis eszerint tehát másod-unokatestvére Fülöp Ágostnak, és unokatestvére Oroszlánszívű Richárdnak is, továbbá unokafivére III. Thibaut-nak. Részt vett a III. keresztes hadjáratban. A IV. hadjárathoz 1202-ben csatlakozott, Konstantinápoly ostromában betegsége miatt nem vett részt. A zsákmányból – a szűk vezérkar tagjaként – a Nikaiai Hercegséget kapta, és számos ereklye is jutott neki. A drinápolyi ütközetben halt meg.

[15] IV. Hugues de Saint-Pol (Clarinál: *Hues de Saint-Pol;* 1165–1205. február) a Francia Királyság északnyugati területén fekvő Saint-Pol grófság nagy tekintélyű ura, kezdettől fogva a keresztesek egyik fővezére. Ő is a IV. keresztes hadjárat során veszítette életét. A grófságot leánya, Elisabeth és vele a Châtillon-dinasztiához tartozó férje örökölte, a 15. században pedig a Bourbonok kezére került.

[16] IV. Simon de Montfort (Clarinál: *Symon de Monfort* és fivére, *Guis;* 1160–1218) később az albigensek elleni keresztes hadjárat fővezére lett. Toulouse ostrománál halt meg. Fia, V. Simon de Montfort (1206–1265) Leicester grófja, Gascogne kormányzója, az ún. Montfort-parlament összehívója (1255) volt.

[17] Érdemes a névsort összevetni azokéval, akik Zára ostromakor kiválnak a keresztesek közül, nem értvén egyet a hadjárat irányváltozásaival. (Többek között így cselekedtek a Montfort testvérek, Montmorency, Renaud de Montmirail, Geoffroy de Beaumont, Eudes de Champlitte, Robert Mauvoisin, Boves urai és többen a ciszterciek közül.)

[18] Nivelon de Quierzy (Clarinál: *Nevelons*), Soissons püspöke (†1207). Püspökké szentelése (1176) után aktív politikát folytat, a hadjárat egyik igen fontos egyházi személyisége. Szerepet játszik Montferrati Bonifác megválasztásában, részt vesz a keresztesek pápai átok alóli feloldozása érdekében III. Ince pápához menesztett küldöttségben, a latin császár megválasztásában. A drinápolyi vereség után, 1205 és 1207 között segítséget toboroz nyugaton a Latin Császárság számára.

[19] Garnier de Troyes vagy Traînel (Clarinál: *Warniers de Troies;* †1205. április 14.), Île-de-France területéről származó püspök (1193–1205). Már a III. keresztes hadjárathoz is csatlakozott, a IV. keresztes hadjáratban 1199-től vesz részt. Egyike azoknak az egyházi személyiségeknek, akik 1204. május 9-én megválasztják az új konstantinápolyi császárt.

[20] Hanetaist a szászországi Halberstadt, fontos kereskedelmi és egyházi központ, erős és folyamatos franciaországi kapcsolatokkal. Püspökségét Nagy Károly alapította 804-ben (megerősítve: 814, Kegyes Lajos), első püspöke a keleti és a nyugati egyházban egyaránt szentként tisztelt bencés Hildegrim de Châlons volt. A püspöki méltóságot ekkor Gardolf von Harbke (1193–1201), illetve Konrad von Krosigk (1201–1209; Clarinál: *Conrad de Krosigk*) viselte.

[21] Jean de Noyon (Clarinál: *Jehan de Noion* vagy *Jean de Faicete,* máshol *Jean de Pa-*

Akkon[22] megválasztott püspöke volt. Részt vett benne a flandriai Loos apátja[23] a ciszterciek rendjéből, ki szerfölött bölcs és igen tapasztalt férfiú volt, s még oly rengeteg más abbé és klerikus, hogy mindannyiukat nem is tudjuk megnevezni. A Szentföldön járt bárókat sem tudjuk mind felsorolni, csupán egy részüket említjük meg. Ott volt Pierre d'Amiens,[24] a szép, bátor és vitéz lovag, Enguerrand de Boves[25] úr és négy fivére, egyiküket Robert-nek[26] hívták, egy másikat Hugues-nek,[27] s volt egy klerikus is közöttük; velük volt Baudouin de Beau-

---

ris; †1204) Akkon választott püspöke, később Flandriai Balduin kancellárja, a IV. keresztes hadjárat egyik szellemi atyja és az irányítás aktív résztvevője.

[22] Akkon (Saint-Jean-d'Acre, Acra, ma: Akko, Izrael) a Szentföld legfontosabb erőssége, a Szaladintól történt visszafoglalását (1191. július 12.) követően a Jeruzsálemi Királyság politikai, adminisztratív és katonai központja (1291. május 18-ig).

[23] Az akkor a Flandriai grófság területén fekvő Loos (*Los/Loz;* ma: Nord-Pas-de-Calais, Franciaország) Miasszonyunk oltalmába ajánlott apátságát Thierry d'Alsace flandriai gróf és neje, Sybille d'Anjou alapították Szent Bernát nem sokkal korábbi látogatása és prédikációi nyomán, 1146-ban. Igen jelentős szerepet játszott a korabeli ciszterci apátságok között. A szóban forgó Simon apát (1187–1203) részt vett a IV. keresztes hadjárat legfontosabb akcióiban (Zára, Konstantinápoly).

[24] Pierre d'Amiens (Clarinál: *Pierres D'Amiens*) Clari hűbérura, aki vitézsége mellett minden bizonnyal ezért is kap kitüntető figyelmet krónikásunktól. Apja, Dreux d'Amiens a III. keresztes hadjáratban, a Szentföldön esett el. Rokonságban állt Saint-Pol grófjával, részt vett Konstantinápoly két ostromában. 1204 nyarán, Szaloniki közelében halt meg.

[25] Enguerrand de Boves (Clarinál: *Engerrans de Bove;* †Szíria, 1222) Amiens környékéről származó főúr. Apja, Robert, Akkon ostrománál esett el (1191). Vele együtt vett részt a III. keresztes hadjáratban. Zára ostromával nem ért egyet, és – Simon de Montfort-ral együtt – a magyar király udvarába megy. 1219-ben Boves-ban megalapítja Paraclet ('Vigasztaló') apátságát (nem azonos a kissé korábbi alapítású, Aube tartománybeli Paraclet-apátsággal, mely Abélard és Héloïse történetéből ismert), majd részt vesz az V. keresztes hadjáratban, ott lesz Damietta ostrománál is.

[26] Robert de Boves (Clarinál: *Robers de Bove;* †1224 k.) a másik igen befolyásos De Boves fivér. Szintén ellenzi a Zára elleni támadást, tagja lesz a sereg feloldozását kérő, a pápához menesztett küldöttségnek, onnan zarándoklatát Szíriában folytatja (Villehardouin nagy neheztelésére). Később Konstantinápolyban csatlakozik a keresztesekhez, és Flandriai Henrik környezetében harcol (1209), majd a császárrá koronázott Pierre de Courtenay szolgálatában tűnik föl (1217). Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 81., 105–106. §.

[27] Hugues de Boves (Clarinál: *Hues de Bove*) Enguerrand és Robert öccse. Enguerrandnal tart, amikor az Zára megtámadása miatt elhagyja a keresztes sereget, elutasítja, hogy Zára ostromában részt vegyen („Magyarországra megy"). Később (1210) a francia (Fülöp

voir,[28] Mathieu de Warlincourt,[29] azután Béthune egyházi védnöke és a fivére, Conon,[30] Eustache de Heumont,[31] Anseau de Cayeux,[32] Renier de Trit,[33] Wales

---

Ágost) és az angol király (Földnélküli János) konfliktusában az angol király és a flandriai gróf oldalán harcol.

[28] Baudouin de Beauvoir (Clarinál: *Bauduins de Biauveoir;* 1170 k.–1237 k.) pikárdiai lovag. Flandriai Henrik kíséretéhez tartozik, részt vesz Konstantinápoly első ostromában (1203. július), az azt követő hadjáratokban, valamint a kis-ázsiai (1204), majd a Démotikáért folyó harcokban (1206). Nem ért egyet a hadjárat folytatásával, elhagyja a sereget. Ezt követően visszatér Franciaországba.

[29] Mathieu de Warlincourt (Clarinál: *Mathieus de Wauslaincort;* †1205. április 14.) 1200-ban veszi föl a keresztet, részt vesz Konstantinápoly elfoglalásában, majd az azt követő katonai expedíciókban, és a drinápolyi ütközetben veszti életét. – Warlincourt Pikárdiában, Cambrai–Clary/Cléry közelében található birtok.

[30] Guillaume és Conon de Béthune (Clarinál: *li avoés de Betune* és *Quenes de Betune*) 1200. február 23-án veszik föl a keresztet. Részt vettek már a III. keresztes hadjáratban is; apjuk, V. Robert de Béthune, Akkon ostrománál esett el 1191-ben. Cononról lásd még a 80. jegyzetet. – Az „egyházi védnök" *(l'avoué)* – ez esetben Guillaume – olyan világi úr *(senior),* akire az apátság – önként vagy kényszer hatására – rábízza magát (vagyis védelmet kap tőle, javait a védnök igazgatja, és ellátja a bíróság előtti képviseletét is).

[31] Eustache de Heumont (Clarinál: *Wistassas de Heemont*) a flandriai grófságbeli Hesmond (Észak-Franciaország, Pas-de-Calais megye) területéről származó lovag.

[32] II. Anseau de Cayeux (Clarinál: *Ansiax de Caieu;* 1165/80–1214) Pikárdiából (ma: Cayeux-sur-Mer, Somme megye) származó nemesi család sarja, a IV. keresztes hadjárat egyik jelentős személyisége. Részt vesz mind a hódításokban, mind pedig a Latin Császárság védelmében (Pierre de Bracheux és Renier de Trit katonai akcióit segíti), emellett fontos diplomáciai küldetéseket teljesít. Hugues de Saint-Pol, majd Flandriai Balduin, később Flandriai Henrik kíséretében találjuk. Conon de Béthune régenssége idején ő a bárók vezetője. Igazi „rhomania"-i dinasztiaalapító. Fia és unokája karrierje is összekapcsolódik a Latin Császárság történetével. III. Anseau de Cayeux (1195/1205–1247 u.) a Latin Császárság régense (1237–1238), első felesége kun fejedelem leánya, a második Laszkarisz Eudokia (IV. Béla feleségének, Laszkarisz Máriának a húga). IV. Anseau de Cayeux (1230 u.–1275/76) az Albán Királyság helytartója (I. Anjou Károly szolgálatában). Az ő fia, V. Anseau de Cayeux (1254 u.–1280 u.) a Latin Császárság címzetes kamarása. Rokonságba kerültek a Courtenay, a Montfort és a bizánci Angelosz családdal is.

[33] Renier de Trit (Clarinál: *Reniers de Trit*) Valenciennes környékéről származó főúr. Az 1180-as évektől Flandriai IX. Balduin kíséretéhez tartozik. Támogatja a keresztes hadjárat irányváltását, s a zsákmányból is megkapja a részét: Philippopolisz hercegségét birtokolja, majd Sztenimáhosz (ma: Aszenovgrad, Bulgária) várába beszorítva súlyos harcokat vív 1208-ig.

de Frise,[34] Girard de Manchecourt[35] és Nicolas de Mailly,[36] Baudouin Cavaron,[37] Hugues de Beaumetz,[38] és számos más flandriai és egyéb országbéli előkelő lovag, akiket nem tudunk név szerint említeni. Velük volt még Jacques d'Avesnes[39] úr is. Közöttük találjuk Burgundiából Eudes de Champlitte[40] urat és fivérét, Guillaume-ot,[41] akik sok embert adtak a seregnek, s oly sok burgundiai

[34] Wales de Frise (Clarinál: *Wales de Fruises;* Walon de Fruses) a mai Franciaország északi részéből (Nord-Pas-de-Calais) származó lovag.

[35] Girard de Manchecourt (Clarinál: *Girars de Manchicort;* †1204) a Béthune testvérekkel rokonságban álló lovag, az észak-franciaországi Douai vidékén található Mancicourt ura. 1202-ben lett keresztessé; Keleten halt meg.

[36] Nicolas de Mailly (Marilly) et de Senlis (Clarinál: *Nicholes de Malli* vagy *Marli;* 1175 k.–1208 u.) jelentős nemesi család sarja, észak-franciaországi (Mailly-Maillet, Somme megye) területről származott, rokonságban állt a burgund hercegi dinasztiával. 1200-ban veszi föl a keresztet. A flotta egyik parancsnoka, Jean de Nesle és Thierry de Flandre csapatával együtt egyenesen a Szentföldre hajózik. 1204-ben csatlakozik a sereg konstantinápolyi részéhez, és részt vesz a kis-ázsiai hadműveletekben. A drinápolyi vereséget követően ő is azok között van, akik III. Incéhez, Fülöp Ágosthoz és a Flandriába utaznak, hogy a Latin Császárság megerősítése érdekében további lovagokat hozzanak segítségül. Később visszatér a keresztesekhez, harcol Philippopolisznál is (1208. július 31.). Clari leírása alapján elképzelhető, hogy nem azonos a 27. lapon említett Nicolas de Maillyval.

[37] Baudouin Cavaron (Clarinál: *Bauduins Cavarom*) minden bizonnyal szintén Franciaország északi részéből való lovag, személyére vonatkozóan nincs további információnk.

[38] Hugues de Beaumetz (Clarinál: *Hues de Biauvais*) 1202-ben csatlakozik a hadjárathoz, és 1206 júliusáig harcol. Azok közé tartozik, akik nem értenek egyet Kalojan seregének üldözésével, és ezért elhagyják a sereget (mint Baudouin de Beauvoir).

[39] Jacques d'Avesnes (Clarinál: *Jakes D'Avesnes;* †1210 e.) Landrecies (Nord megye) ura. Hasonnevű apja a III. keresztes hadjárat során halt meg 1191-ben. 1200-ban veszi föl a keresztet, némi tétovázás után részt vesz Konstantinápoly ostromában, ahol hősiesen küzd és megsebesül (1203. július 6.), majd Flandriai Balduinnal szemben Montferrati Bonifác pártjára áll és vele harcol. Korinthosznál ismét megsebesül (1204. szeptember).

[40] Eudes II. de Champlitte (Clarinál: *Odes de Chanlite;* †1204. május) Henri I. de Champagne gróf unokája, a III. keresztes hadjáratban részt vevő Champagne-i Odo (Eudes) fia. Három testvérével – Guillaume, Hugues és Louis – együtt 1201-ben veszi föl a keresztet. A „Szabad Grófság" (Franche-Comté) területéről származó Eudes az igen erős burgundiai kontingens vezetője, a hadjárat egyik meghatározó személyisége, aki azonban határozottan ellenezte a konstantinápolyi expedíciót. Részt vett Flandriai Henrik 1204-es hadjáratában. – Champlitte (ma: Haute-Saône megye) a Burgund Hercegséghez tartozott.

[41] Guillaume de Champlitte (Clarinál: *Wilames de Chanlite*) a burgundi herceg egyik nagy vazallusa, fivéreivel együtt a keresztesek hatodik hadtestének egyik vezetője. Megse-

még rajtuk kívül is, hogy valamennyiüket fel sem tudjuk sorolni. A champagne-iak részéről velük ment a marsall[42] és Ogier de Saint-Chéron[43] meg Macaire de Saint-Menehould[44] és Clérembaut de Chappes[45] meg Milon de Bréban.[46]

---

besül egy görögökkel való összecsapásban, ott van Alexiosz és Montferrati Bonifác kíséretében, amikor az előbbi átveszi a császárságot. Részt vesz Flandriai Henrikkel az 1204. évi hadműveletekben, Balduin és Bonifác konfliktusában az utóbbi mellé áll, és követi görögországi hadjáratában. A szentföldi keresztes kontingenstől érkező Geoffroy de Villehardouin (a krónikás unokaöccse) javaslatára 1205-ben meghódítják Moreát, s Guillaume de Champlitte az egyik utódállam, az Akhaiai Fejedelemség uralkodója lesz. A vele harcoló lovagoknak – így Villehardouinnek is – jelentős birtokokat adományoz. 1208-ban visszatér Burgundiába, hogy átvegye örökségét; görögországi birtokát előbb unokaöccsére (Hugues de Champlitte), majd annak halála után Villehardouinre bízza. Geoffroy I. de Villehardouin, Morea fejedelme (1210–1218) Andravida központtal működőképes, a görög lakosság birtokait és vallását tiszteletben tartó feudális kormányzást vezet be. Halálát követően fiai, II. Geoffroy (1218–1245) és II. Vilmos (Guillaume) uralják a területet.

[42] Geoffroy de Villehardouin (1150 k.–1213 vagy 1218 e.), 1185-től Champagne marsallja, a IV. keresztes hadjárat egyik fővezére, a bárói tanács befolyásos tagja, a francia nyelvű történeti próza első jelentős alkotója. Urával, III. Thibaut gróffal együtt veszi föl a keresztet egy lovagi torna alkalmával 1199. november 28-án; azonos nevű unokaöccse, Morea későbbi fejedelme is csatlakozik a keresztesekhez. Részt vesz a legfontosabb tárgyalásokon, a sereg irányításában és a Latin Császárság megszervezésében. Bonifáctól Messzünopolisz vidékén jelentős hűbérbirtokot kap. Az 1210-es években Konstantinápoly megvételéről kiemelkedő színvonalú krónikát írt, amely a keresztes hadjárat elegáns története, leírása, magyarázata és igazolási kísérlete. Clari és Villehardouin művét együtt, illetve párhuzamosan célszerű olvasni. Kiadva: CLARI, 2004, illetve VILLEHARDOUIN, 1952; magyarul: VILLEHARDOUIN, 1985; DLF, 304–307; DMA, 580–581.

[43] Ogier de Saint-Chéron (Clarinál: *Ogiers de Saint-Cherun*) Champagne grófságából származó lovag. Henri II. de Champagne kíséretében már a III. keresztes hadjáratban részt vett, s több évet eltöltött a Szentföldön. 1199-ben csatlakozik az újabb keresztes hadjárathoz, és részt vesz a konstantinápolyi expedícióban, majd hazatér Saint-Chéronba (1205).

[44] Macaire de Saint-Menehould (Clarinál: *Macaires de Sainte Manehout;* 1150 k.–1224?) Champagne grófjának hűbérese. Fontos szerepet játszik a keresztes hadjárat során s később Balduin és Henrik uralkodása idején a Latin Császárság berendezkedésében. Udvari főméltóság, az élelmiszer-ellátásért (hadtáp) felelős főtisztségviselő *(panetier).*

[45] Clérembaut (Clarembaud) V. de Chappes (Clarinál: *Clarembaus de Chapes;* 1175 k.–1246) a mai Champagne–Ardennes régióhoz tartozó birtok ura. Guy de Chappes (1150 k.–1213) nevű nagybátyjával együtt vesz részt a keresztes hadjáratban, ahonnan 1205-ben hazatér. Mindketten birtokadományokkal is támogatták (a családi hagyományoknak megfelelően) a templomos lovagrendet.

[46] Milon de Bréban (Clarinál: *Miles de Braibant* vagy *li Brebanz;* a névnek talán lehetett

Azután ott volt Couci várura,[47] Robert de Ronsoi,[48] Mathieu de Montmorency,[49] ki nagyon vitézül harcolt, Raoul d'Aulnoy és fia, Gautier, Gilles d'Aulnoy,[50] Pierre de Bracheux,[51] a tapasztalt, bátor és vitéz lovag, akik Franciaországból és Beauvais vidékéről származtak. Chartres-i részekről érkezett

köze *Brabant*hoz) Champagne grófságának egyik nagy vazallusa (apja és nagyapja egymást követően Champagne marsalljai voltak, mindketten részt vettek a II. és a III. keresztes hadjáratban). Milon II. le Bréban (1170 k.–1224. április 19.) a templomos rend Provins-ben megszervezett egységével állt kapcsolatban (innen másik neve: Milon de *Provins*). Milon II. Henrik gróf kíséretében vett részt a III. keresztes hadjáratban (1190), s ő maga is megkapta a marsall méltóságot. Aktív szerepet játszik a IV. keresztes hadjárat előkészítésében, részt vesz Konstantinápoly ostromaiban, Balduin és Henrik császárok bizalmi embere, udvari főméltóság (*buticularius:* pincemester), valamennyi fontosabb katonai akció résztvevője. Villehardouinhez közel álló és általa gyakran emlegetett személyiség.

[47] Coucy várának „kormányzója" a pikárdiai Guy de Thourotte (1150 k.–1203) volt. Részt vett a III. és a IV. keresztes hadjáratban, ő maga is népszerű költő, *trouvère*. Villehardouintől tudjuk, hogy a tengeri hadműveletek során vesztette életét (VILLEHARDOUIN, 1985, 124. §). A halála után nem sokkal személyéhez kapcsolt legendának köszönhetően (mely elmondja, hogy a féltékeny férj megöli, és feleségével, tudtán kívül, megeteti szerelmese szívét) a *Roman du castelain de Couci et la dame de Fayel* című, 13. századi lovagregény főhőse lett.

[48] Robert de Ronsoi (Ronsoy; Clarinál: *Robers de Rouschoi;* †Drinápoly, 1205. április 14.) részt vesz a keresztesek akcióiban, Konstantinápoly ostromában és az azt követő hadműveletekben.

[49] Mathieu de Montmorency (Monmorency; Clarinál: *Matheix de Monmorenchi;* †1203. augusztus) anyja I. Henrik angol király leánya, Alix; apja I. Mathieu de Montmorency, a Francia Királyság *connétable*-ja. Sokat próbált harcos: részt vett már a III. keresztes hadjáratban (1189), majd Fülöp Ágost mellett harcolt Oroszlánszívű Richárd ellen. Konstantinápoly első ostrománál, 1203. július 17-én kapott halálos sebet.

[50] Gilles és Raoul d'Aulnoy (Aunoy; Clarinál: *Raous d'Aunoi, Wautiers, Gilles d'Aunoi*) – Clarihoz hasonlóan – Pikárdiából, Aulnay-les-Bondy vagy Aulnois-sous-Laon területéről származnak. Gilles Thesszalonikė ostrománál halt meg 1204-ben.

[51] Pierre de Bracheux (Clarinál: *Pierres de Braichoel/Braieochoel;* 1170 k.–1210) Beauvais környékéről (Clermont grófság) származó, nagy erejű, vakmerő lovag, a hadjárat egyik főhőse (Clari és Nikétasz Khóniatész szerint is). Részt vett Konstantinápoly mindkét ostromában, majd a kis-ázsiai harcokban (1205), küzdött Kalojan cár (Blak Johannész, 1206) és Theodórosz Laszkarisz (1207), majd Boril cár ellen (1208). Rövid franciaországi tartózkodás (1209) után visszatért korábbi sikereinek színhelyére, ahol azonban Laszkarisz fogságába esett, és kegyetlen kínhalálban lett része.

Gervais du Châtel[52] és fia, Hervé, Olivier de Rochefort,[53] Pierre d'Alost[54] és Payen d'Orléans,[55] Pierre d'Amiens, a jó lovag, ki bátorságával és vitézségével tűnt ki, azután egy Thomas[56] nevű klerikus és a fivére, aki amiens-i kanonok volt, a flandriai Manessier de Lille[57] és Mathieu de Montmorency, Corbie várura. Rajtuk kívül még oly sok más lovag is volt ott Franciahonból,[58] Flandriából, Champagne-ból, Burgundiából és egyéb vidékekről, hogy az összes bátor s vitéz lovagot lehetetlen megemlíteni.

Akiket idáig felsoroltunk, a leggazdagabb urak voltak, akiknek zászlóaljai a derékhadat adták, de még közülük sem említettünk meg mindenkit. Meg tudunk viszont nevezni néhányat azok közül, akik a legtöbb bátor haditettet vitték véghez, akár gazdagok voltak, akár szegények: a szegényeket és a gazdagokat együttvéve is a legvitézebbül Pierre de Bracheux harcolt, meg a fivére, Hugues,[59] valamint André d'Ureboise[60] és Pierre d'Amiens úr, a szép és vitéz, azután Mathieu de Montmorency, Mathieu de Warlincourt, Baudouin de Beauvoir, Henrik, Flandria grófjának fivére és Jacques d'Avesnes. Ők voltak tehát a hatalmasok közül azok, akik a legjobban kitűntek a harcban.

[52] Gervais du Châtel (Clarinál: *Gervese de Chastel*) Dreux környékéről származó befolyásos főúr. Házassága révén rokonságban volt Nevers, Blois (Louis) és Champagne (III. Thibaut) grófjaival. Louis de Blois kíséretében harcolt, és a keresztesekre nézve súlyos kimenetelű drinápolyi csatát követően nagy valószínűséggel továbbutazott a Szentföldre.

[53] Olivier de Rochefort (Clarinál: *Olivers de Rochefort*) ugyancsak Blois grófjának kíséretében indult útnak az Angers melletti Rochefort-sur-Loire-ból.

[54] Pierre d'Alost valószínűleg Alost-ból (ma: Belgium) a flandriai gróf kíséretéhez szegődött keresztes lovag.

[55] Jean Payen ('Pogány') d'Orléans (Clarinál: *Paiens d'Orliens;* †1224) Pierre de Bracheux kíséretéhez szegődött, s a Keleten maradó lovagok közé tartozik.

[56] Thomas d'Amiens (Clarinál: *Thumas*) Pierre d'Amiens testvére.

[57] Manessier de Lille (Manessier de L'Isle-Adam, Clarinál: *Manessiers de Lille*) Champagne grófjának fő hűbérese, Villehardouin közvetlen környezetéhez tartozott. Részt vett már a III. keresztes hadjáratban is, és mind politikusként, mind katonaként fontos szerepet játszott a IV. keresztes hadjáratban. 1206-ban visszatért champagne-i birtokaira.

[58] Franciaországon (Clarinál: *Franche*) ekkor a Párizsi-medencét, vagyis Île-de-France területét kell érteni.

[59] Hugues de Bracheux (Clarinál: *Hues de Braichel;* †1217), Pierre de Bracheux öccse, ugyancsak részt vett a hadjáratban, de visszatért Franciaországba.

[60] André d'Ureboise (vagy Dureboise; Clarinál: *Andriex de Dureboise;* †1206. január) Soissons püspökének kíséretéhez tartozott, övé lesz majd a dicsőség, hogy elsőként hatolhat be Konstantinápolyba a város második ostroma alkalmával (1204. április 12.). A görög–vlacho-bolgár–kun csapatokkal történő összetűzésben veszítette életét.

A szegények közül a legbátrabbak voltak Bernard d'Aire[61] és Bernard de Soubrengien,[62] Eustache de Heumont s a fivére, Gilbert de Vismes,[63] Wales de Frise, Hugues de Beauvais, Robert de Ronsoi, Alard Maquereau,[64] Nicolas de Mailly, Gui de Manchecourt, Baudouin de Hamelincourt,[65] Guillaume d'Embreville,[66] és Aleaume de Clari,[67] az amiens-i klerikus, aki nagyon bátor volt, és sok merész s vitéz tettet vitt véghez, azután még Aleaume de Sains[68] és Guillaume de Fontaines.[69] Ők voltak azok, akik a leginkább jeleskedtek s a legvitézebbül küzdöttek, de rajtuk kívül temérdek más derék harcos is volt ott, ki lovon, ki gyalogszerrel; számuk több ezerre tehető, de hogy pontosan mennyi, azt nem is tudjuk.

[61] Bernard d'Aire (Clarinál: *Bernars d'Arie*) Aire-sur-la-Lys területéről (Flandriai grófság, ma: Pas-de-Calais), Saint-Omer környékéről származó lovag; a családot flandriai források említik.

[62] Bernard de Somergem (Clarinál: *Bernars de Soubrengien*) a Flandriai grófság keleti területeiről (Gent) származó lovag, 1200-ban csatlakozik a keresztesekhez, Villehardouin említi. A család neve Flandriai Balduin okleveleiben tűnik föl.

[63] Gilbert de Vismes (Clarinál: *Gillebers de Vime*) valószínűleg a hűbérbirtokot 1066 óta birtokló és Vismes-ben (Pikárdia, ma: Somme megye) várat építő de Vismes család nem elsőszülött tagja. A birtok urai ebben az időszakban Richard de Vismes (1162–1200) és Barthélémy II. de Vismes (1200–1229).

[64] Alard Maquerau (Alart; Clarinál: *Alars Makeraus*) az észak-franciaországi Artois területéről származó lovag, akit Clari a jól harcoló „szegények" között említ. A hadjárat alkalmával Flandriai Balduin kíséretében találjuk, aki Conon de Béthune társaságában őt küldi a velenceiekhez tárgyalni (1201) a keresztesek szállítása ügyében.

[65] Baudouin de Hamelincourt (Clarinál: *Bauduins de Hamelaincourt*) Pierre d'Amiens kíséretéhez tartozott. Mivel a keresztes hadjáratra induló Pierre d'Amiens egyháznak tett adományát igazoló okirat tanújaként említik, egy bizonyos Gilon és Robert de Clari társaságában (1202), krónikásunk valószínűleg a hadjárat során sem vesztette őt szem elől.

[66] Guillaume d'Embreville (Clarinál: *Willames d'Embreville*) ugyancsak pikárdiai (Embreville, Somme megye) lovag, Pierre d'Amiens hűbérese.

[67] Aleaume de Clari klerikus krónikásunk fivére. Részt vett Konstantinápoly mindkét ostromában, és nyilván vitézül harcolt, hiszen a zsákmányból ugyanakkora részt kapott, mint a lovagok. 1205 áprilisában visszatért Franciaországba, és Amiens kanonokja lett.

[68] Aleaume de Sains (Clarinál: *Aleaumes de Sains*) pikárdiai, Sains-en-Amiénois (Somme megye) területéről származó lovag.

[69] Guillaume de Fontaines (Clarinál: *Willerames de Fontaines;* †1204) pikárdiai lovag, Fontaine-sur-Somme területéről, Abbéville körzetéből. Részt vett Konstantinápoly ostromában.

Második fejezet
[Thibaut champagne-i grófot a keresztesek vezérévé választják]

Összegyűlt ezután valamennyi gróf és előkelő báró, aki keresztesnek[70] állt. Odahívtak minden gazdag urat is, aki felvette a keresztet; s amikor valamennyien együtt voltak, tanácsot tartottak arról, hogy kit tegyenek meg uruknak s vezérüknek. Végül Thibaut champagne-i grófot kérték fel, hogy legyen a vezetőjük,[71] majd mindenki visszatért saját birtokára. De nem sokkal azután Thibaut gróf meghalt, és ötvenezer *livre*-et[72] hagyott a keresztesekre és arra, akit majd őhelyette

[70] Érdekes megfigyelést tesz Dufournet (CLARI, 2004, 222). Clari a hadjárat résztvevőit leggyakrabban zarándokoknak *(pelerins)*, majd kereszteseknek *(croisié)*, illetve franciáknak *(franchois)* mondja. A keresztes egyben zarándok is, aki szent vállalást teljesít. Clari a *zarándok* kifejezést mindvégig használja, a *keresztes*t inkább a vállalkozás kezdetén, *franciák*ról pedig főleg akkor beszél, amikor már Keleten járnak és berendezkednek. (Az eredeti szöveget alapul véve sorrendben 48, 19, illetve 51 előfordulás.)

[71] III. Thibaut (Tibald; †1201. május 24.) 1198 és 1201 között Champagne grófja; bátyját, II. Henriket követte a grófság birtokában, Fülöp Ágost király döntése eredményeképp. (II. Henrik Conrad de Montferrat özvegyét, Jeruzsálemi Izabellát vette nőül, de a házasságból két leánygyermek született, akik nem örökölhettek.) Utószülött fia, IV. Thibaut (a „Dalnok"; 1201–1253) 1214-ben jutott a grófság birtokába, majd anyja, Blanche de Navarre útján 1234-ben Navarra királya lett. 1239-ben ő is keresztes hadjáratban vett részt. Fényes udvart tartott, a művészetek támogatója, korának egyik legelismertebb és legsikeresebb *trouvère*-je volt, Dante is nagy költőként emlékezett meg róla. – A család szorosan kapcsolódott a Francia Királysághoz és a keresztes hadjáratok nyomán született latin államokhoz. III. Thibaut megválasztása a kortársak számára természetesnek tűnt. (Bizonytalanságot okoz, hogy Villehardouin ezt nem említi.) A champagne-i grófok a 12. század során nemcsak Franciaország leghatalmasabb és a királyi udvar legbefolyásosabb urai közé tartoztak, de a francia királyok leghűségesebb támogatói is voltak. VII. Lajos király champagne-i grófnőt vett nőül, I. Henrik, Champagne grófja pedig a király nővérével, Adéllal házasodott össze. Ezzel egy időben az uralkodó is támogatta a champagne-i vásárok lendületes fejlesztését.

[72] Az említett összeg tekintélyes, de – amint majd az események is bizonyítják – korántsem elégséges forrás volt egy ilyen léptékű vállalkozás kivitelezéséhez. A *livre* ebben az időszakban már ezüstpénzt jelentett. Eredete Nagy Károly pénzreformjára (781 k.) vezethető vissza, amikor is egy livre 408 g (=1 karoling font) finom ezüstnek felelt meg, amiből 240 ezüstdénárt lehetett veretni. Később a dénárban lévő ezüst aránya és a dénár súlya egyaránt csökkent, számítási alapként azonban megmaradt, hogy 240 ezüstdénár egy livre-et ér, még akkor is, ha súlyban vagy finomezüst-tartalomban annyit nem nyom. A *livre* értéke tehát valójában a (tours-i vagy párizsi) dénár értékétől függött, egészen 1360-ig, amikor is a királyság mértékadó pénzeként a *livre* helyébe az arany *frank (franc)* került.

urukká és vezetőjükké választanak, azzal, hogy ezt a pénzt arra fordítsák, amire a keresztesek akarják. Meghalt Foulques tiszteletes úr[73] is, ami igen komoly csapás volt a keresztesekre nézve.

Harmadik fejezet
[Montferrati Bonifác őrgrófot választják meg az elhunyt Thibaut gróf helyébe][74]

Mikor a keresztesek meghallották, hogy uruk, Champagne grófja halott, és Foulques tisztelendő szintén, nagyon elkeseredtek, s nagy bánat és aggodalom töltötte el őket. Aztán egy nap összegyűltek Soissons-ban, és arról tanácskoztak egymás között, hogy mit tegyenek, kit válasszanak meg uruknak s vezetőjüknek. Végül abban állapodtak meg, hogy a Lombardiában lévő Montferrat őrgrófjához[75] fordulnak. Igen jó követeket küldtek hát hozzá, akik felkészültek, s elmentek az őrgrófhoz.

Amikor odaértek, legott beszéltek az őrgróffal, átadták neki a francia bárók üdvözletét és azt az üzenetüket, mely által kérték és Isten nevében kérlelték, hogy egy megadott napon menjen el szólni vélük. Ahogy az őrgróf ezt meghallotta, nagyon elcsodálkozott a francia bárók kérelmén. A követeknek azt

[73] 1202 májusában.

[74] Jean Richard (Jean RICHARD, *Histoire des croisades,* Paris: Fayard, 1996, 254, 255) és Jean Dufournet (CLARI, 2004, 222) pontosítja, hogy erre a felkérésre csak azt követően került sor, hogy az előkészítés érdekében követeket küldtek Velencébe, továbbá hogy korábban III. Eudes de Bourgogne és I. Thibaut de Bar elhárították a felkérést.

[75] Monferrato (Montferrat, Clarinál: *Monferras*) Lombardia északnyugati részén található grófság, később őrgrófság (967), majd hercegség (1574). Élén az Aleramici-dinasztia állt (967–1306), melyhez Bonifác is tartozott. Az Aleramicieket a bizánci eredetű rokon Paleologoszok (1306–1574), később a spanyol eredetű Gonzagák követték az őrgrófi, majd hercegi trónon. A Montferratiak rokonságban álltak a francia királyi és a német-római császári házzal. A terület előbb a Mantovai Hercegséghez, majd a Savoyai Hercegséghez került (1631), mely később végleg annektálta (1708). – Boniface de Montferrat (Montferrati Bonifác) őrgróf (1150 k.–1207. szeptember 4.), a későbbi thesszalonikéi király, már a III. keresztes hadjáratban is részt vett. Családjának több tagja erőteljesen kötődött a keleti latin államokhoz. Apja, Vilmos, Palesztina nagy hatalmú bárói közé tartozott; Vilmos nevű fivére Jeruzsálemi Szibillával kötött házasságot és V. Balduin jeruzsálemi király apja volt; másik testvére, Rainer, Mánuel császár veje (Bizáncban ölték meg); Konrád (Conrad de Montferrat) nevű testvére pedig a Szentföld kormányzója volt. Montferrati Bonifác megválasztása a Hohenstaufok – és általában a császárság – súlyának növekedését és III. Ince pápa befolyásának csökkenését jelentette a keresztes hadjárat egészére nézve. Kulcsfontosságú esemény volt tehát, mely befolyást gyakorolt a hadjárat későbbi menetére is.

válaszolta, hogy megtanácskozza a dolgot, s másnap tudatja majd velük, hogy mi a szándéka, és nagy lakomát rendezett nekik.

A következő nap eljöttével az őrgróf közölte velük, hogy elmegy Soissons-ba az általuk megjelölt napon, s beszél a bárókkal. Akkor a követek búcsút vettek tőle és visszaindultak, miután az őrgróf lovakat és ékszereket ajánlott fel nekik, de ők semmit el nem fogadtak. Hazatérésüket követően elmesélték a báróknak, hogy mit végeztek. Az őrgróf pedig ezalatt felkészült az utazásra; átkelt Montjou[76] hegyén, és megérkezett a Franciaországban lévő Soissons városába. Jöveteléről előre értesítette a bárókat, akik felsorakoztak vele szemben, és nagy ünnepséget rendeztek a tiszteletére.

Negyedik fejezet
[A soissons-i gyűlés (1201. június)]

Amikor az őrgróf Soissons-ba megérkezett, megkérdezte a báróktól, hogy miért hívatták. A bárók tanácsot tartottak, majd így válaszoltak:

„Jó urunk, azért kérettünk ide, mert urunk, Champagne grófja, aki a vezetőnk volt, meghalt; téged hívattunk tehát, mert tudomásunk szerint te vagy a legbölcsebb férfiú, s az, aki tanácsaival leginkább segíthetné ügyünket, melyet Isten irányítson! Kérünk tehát Isten nevében, hogy légy a vezetőnk, s hogy az Isten szerelmére vedd föl a keresztet."

E szavakkal a bárók térdre borultak előtte, s azt mondták neki, hogy arra ne legyen gondja, miként szerez pénzt, mert odaadják neki annak a pénznek egy jelentős részét, amelyet Champagne grófja a keresztesekre hagyott. Azt felelte az őrgróf, hogy tanácskozni kíván a dologról, majd miután ez megtörtént, úgy válaszolt, hogy Isten iránti szeretetből és hogy a Szentföldet megsegítse, ő is keresztesnek áll. Soissons püspöke már készenlétben állott, s legott feladta rá a keresztet.[77] Ezután abból a pénzből, amelyet Champagne grófja a keresztesekre hagyott, átadtak neki huszonötezer *livre*-et.

Ötödik fejezet
[Elhatározzák, hogy Egyiptomon haladnak keresztül]

Miután az őrgróf is keresztessé lett, megkérdezte a báróktól:

„Jó urak – mondta –, merre akartok indulni, a szaracénok mely földjére akartok menni?"

[76] A Montjou/Mont-Joux (Clarinál: *Mongiu*) valójában azonos a Szent Bernát-hágóval, tágabb értelemben pedig az Alpokat jelenti.

[77] Soissons-ban, a Miasszonyunk templomában, 1201. augusztus 8-án.

A bárók pedig azt felelték, hogy Szíria földjére nem akarnak menni, mert ott nem tudnak ártani nekik; ehelyett az a szándékuk, hogy Babilonba[78] vagy Alexandriába indulnak, tehát a szaracénok országának kellős közepébe, mert szerintük ott tehetnek legtöbb kárt bennük. Azt tervezik, hogy hajóhadat bérelnek, mely mindnyájukat együtt odaszállítja. Az őrgróf jónak találta a javaslatot, és beleegyezett abba is, hogy tüstént küldjenek jó követeket a legbölcsebb lovagok közül Pisába, Genovába vagy Velencébe.[79] Ezzel a tanáccsal valamennyi báró egyetértett.

Hatodik fejezet
[Követségek indulnak Genovába és Velencébe]

Ezután kiválasztották a követeket, első helyen Conon de Béthune[80] urat és Champagne marsallját,[81] majd ezt követően a bárók elváltak egymástól, és ki-ki – az őrgrófot is beleértve – visszatért saját birtokára. A követeknek meghagyták, hogy béreljenek annyi hajót, amennyi elegendő négyezer lovagnak és teljes felszerelésüknek, valamint százezer gyalogosnak a szállítására. A követek felkészültek az útra, és addig mentek, míg egyenesen Genovába nem értek.[82] Beszéltek a

[78] Babilóniának Egyiptomot, Babilonnak Kairót hívták ekkor.

[79] A szóban forgó követségek minden bizonnyal még 1201 áprilisa táján (de mindenképp Champagne grófjának 1201. május 25-én bekövetkezett halála előtt) elindultak.

[80] Conon de Béthune (Clarinál: *Quenes de Bethune;* 1160 k.–1219. december 17.) Guillaume de Béthune fivére, az észak-franciaországi Béthune (Flandria) területének ura, francia lovag és jeles trubadúr *(trouvère),* Marie de Champagne udvarának elismert költője. Művei az udvari költészet kiemelkedő alkotásai közé tartoznak, de politikai szatírákat is írt. Részt vett a III. és a IV. keresztes hadjáratban, s ez utóbbiban kulcsszerepet játszott. A Konstantinápoly elleni vállalkozás egyik fő támogatója. Szónok, diplomata, politikus és hadvezér. A legfontosabb diplomáciai tárgyalások az ő nevéhez fűződnek: Velencével tárgyal, rendre ő egyeztet a keresztesek nevében. Szinte valamennyi fontosabb katonai vállalkozásban részt vesz. Konstantinápolyban I. Balduin, majd fivére, Flandriai Henrik környezetében lát el fontos diplomáciai feladatokat. Két ízben is a Latin Császárság régense. Franciaországba nem tér vissza.

[81] Champagne marsallja Geoffroy de Villehardouin, lásd róla a 42. jegyzetet. Conon de Béthune és Villehardouin mellett a követség tagja volt még Milon le Bréban, Alard Maquereau, Jean de Friaize és Gautier de Gaudonville. (Vö. *Index des noms propres,* in CLARI, 2004.)

[82] Ez Clari kronológiai tévedéseinek egyike: a Velencébe és Genovába küldött követség megelőzte Champagne grófjának halálát. A követség 1201 februárjában járt Velencében, Thibaut gróf 1201. május 24-én halt meg.

genovaiakkal, s előadták nekik a kérésüket, de azok azt válaszolták, hogy egyáltalában nem tudnak ebben segíteni nekik. Ezután a követek Pisába mentek, és ott a pisaiaknak is elmondták, mi járatban vannak. Ők azt felelték, hogy nincs nekik ennyi hajójuk, és hogy semmit sem tehetnek. Végül Velencébe mentek,[83] ahol a velencei dózséval tárgyaltak, s elmondták neki, mit akarnak, hogy hajókat szeretnének bérelni négyezer lovagnak felszerelésükkel együtt és százezer gyalogos katonának a szállításához, málhástul, lószerszámostul. Ennek hallatán a dózse azt mondta, hogy tanácsot tart, mert ilyen nagy dolgokat alaposan meg kell fontolni.

Összehívta ekkor a dózse[84] a város nagytanácsának valamennyi tanácsosát, és ismertette velük is, hogy milyen kérést intéztek hozzá. Miután alaposan meghányták-vetették a dolgot, a dózse a következő választ adta a követeknek:

„Nemes urak, készséggel kötünk üzletet veletek, s kerítünk nektek elegendő számú hajót százezer márkáért, ha akarjátok, azzal a feltétellel, hogy én is veletek megyek, és magammal viszem egész Velence fegyverforgatásra alkalmas lakóinak a felét. Feltételül szabom még azt is, hogy ott szerzett közös hódításainknak a felét megkapjuk. Ezenkívül a rendelkezésetekre bocsátunk még ötven gályát[85] a saját költségünkre, s a megjelölt naptól számított egy éven belül oda szállítunk benneteket, ahová óhajtjátok, akár Babilonba, akár Alexandriába."

Ennek hallatán a követek azt felelték, hogy a százezer márkát túl drágának tartják, s addig alkudoztak, míg végül nyolcvanhétezer márkában állapodtak meg.

[83] Villehardouin szerint fordítva történt: Velencéből visszatérőben mentek el a követek Pisába és Genovába. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 15., 31., 32. §.

[84] Enrico Dandolo (1107–1205. június 21.) velencei dózséról (Clarinál: *dux, duc de Venise;* dózse 1192. június 21-től) van szó, akinek családja a 12. század elejétől több dózsét is adott a köztársaságnak. A bizánciak ellen egyes források szerint személyes bosszú is tüzelte, mivel állítólag velencei követként a bizánci udvarban megvakították, amikor 1171-ben ott járt. A mintegy harminc évvel korábbi esemény egy másik interpretációja szerint valójában a bizánci udvarban verekedésbe keveredett, melynek során egy eltévedt nyílvessző miatt csaknem teljesen elvesztette szeme világát. Velence érdekeit – az erős kereskedelmi és politikai rivalizáláson túlmenően is – sértette, hogy az Izsák bizánci császárral kötött előnyös egyezményeket III. Alexiosszal már nem sikerült elfogadtatniuk. Enrico Dandolónak nagy szerepe volt abban, hogy a keresztes hadjáratban részt vevőket fokozatosan Velence kelet-mediterráneumi érdekeinek eszközévé tette. A drinápolyi csatában (1205. április 14–15.) lováról bukván súlyosan megsérült; 98 éves korában halt meg. Síremléke a Hagia Szophia-székesegyházban található.

[85] A jó manőverezőképességű és gyors gályák *(galies/galères)* komoly támogatást jelentettek a vállalkozásnak, mivel harci értékük is nagyobb volt, mint a nehézkesebb szállítóhajóké *(nef)*. A velenceiek vállalása tehát jelentősen növelte a keresztesek katonai potenciálját, és arányban állt a hódításból származó javak (az akkori szokásnak megfelelő) elosztására támasztott igényeik mértékével.

Végezetül mind a dózse és a velenceiek, mind pedig a követek megesküdtek arra, hogy betartják a megállapodást. Ezek után a dózse azt mondta, hogy huszonötezer márka előleget kér, hogy megkezdhessék a hajóhad felszerelését. A követek azt ajánlották neki, hogy velük együtt küldje el a saját követeit Franciaországba, s ők szívesen kifizettetik nekik a huszonötezer márkát. Ezután búcsút vettek, és visszatértek hazájukba, a dózse pedig elküldte velük egyik magas rangú emberét Velencéből, hogy az előleget átvegye.

Hetedik fejezet
[A dózse intézkedései az előkészületek terén]

Ezután a dózse egész Velencében ünnepélyesen közzétette szigorú parancsát: Egyetlen velencei se merészeljen semmilyen módon kereskedésbe fogni, hanem ahelyett mindenki a hajóhad felszerelésében segédkezzen. Így is cselekedtek, s a legpompásabb flottát állították ki, amit valaha is látni lehetett.

Nyolcadik fejezet
[A Corbie-ban tartott gyűlés (1201. november 1.)]

A követek, amint megérkeztek Franciaországba, hírül adták jövetelüket. Ezután az összes keresztesnek állt bárónak üzentek, hogy jöjjenek Corbie-ba.[86] Amikor

[86] Corbie (a mai Somme megyében) Szent Péter oltalma alá helyezett, nagy tekintélyű bencés apátságát Bathilde királynő alapította 657/660-ban. A középkor folyamán igen jelentős intellektuális kisugárzása és komoly történelmi szerepe volt. Az első szerzetesek Luxeuil-ből érkezett *colombanus*ok (Szent Columba követői) voltak. Corbie-ban a kolostori élet a 8–9. században látványos fejlődésnek indult, az apátok között olyan befolyásos személyiségek voltak, mint Nagy Károly első unokatestvérei, Adalardus (Szent Adalard) és Wala. A corbie-i bencések részt vettek Germánia (különösen Szászország) és Skandinávia lakosainak térítésében. Corbie-ból alapították a szászországi Corvey apátságot is. Az utolsó longobárd királyt, Desideriust, 774-ben Corbie-ba száműzték. Az apátság a karoling reneszánsz egyik legfontosabb szellemi központja volt, jeles tudósokkal, fejlett másoló- és díszítőműhellyel, igen gazdag könyvtárral rendelkezett. A *Corbie-i Zsoltároskönyv*ben (*Psautier de Corbie,* Bibliothèques d'Amiens Métropole, 770 k.) már megjelenik az új írásmód, a *karoling minuscula.* Corbie kiváltságait 855-ben III. Benedek pápa erősítette meg. (Ebben az időszakban jelentősége meghaladja a tours-i Szent Márton- vagy éppen a Párizs melletti Saint-Denis-apátságét.) A 9. században több ízben vált normann támadások áldozatává; a 10–11. században a hitélet újraindult, de szellemi kisugárzásának korábbi szintjét

mindannyian egybegyűltek, a követek elmesélték, mit intéztek. Ezt hallván a bárók igen megörültek, fennen dicsérték a követek ügyességét, a velencei dózse követeit pedig nagy tisztelettel fogadták. Adtak neki a champagne-i gróf pénzéből és abból, amit még Foulques tisztelendő úr gyűjtött össze, de még Flandria grófja is hozzátett a sajátjából, amíg össze nem jött a huszonötezer márka. Ekkor átadták az egészet a velencei dózse egy magas rangú követének, s jó menlevéllel és kísérettel is ellátták, hogy hazájába visszatérhessen.

Kilencedik fejezet
[Találkozó Velencében]

A történtek után parancsot adtak minden ország minden keresztesének, hogy húsvétkor induljanak útnak, hogy így bizonyosan megérkezzenek Velencébe pünkösd és augusztus között. Így is cselekedtek. Húsvét elmúltával mind egy szálig meg is érkeztek. Rengeteg apa és anya, nővér és fivér, feleség és gyermek siratta akkor hadba indult szeretteit.

Tizedik fejezet
[A keresztesek Szent Miklós szigetén ütnek szállást (1202. június)]

Mikor a zarándokok mind összegyűltek Velencében, és meglátták az ott felállított nagyszerű hajóhadat, a drága vitorlásokat, a nagy evezős hajókat, a lovakat szállító szerkezeteket[87] és a gályákat, nagyon elcsodálkoztak, s a város nagy gazdagsága ámulatba ejtette őket. Mivel látták, hogy nem tudnak mindannyian a vá-

---

már nem érte el. Ekkor az irányítás a grófi címet is viselő apát kezében volt, a város pedig az apáttól kommunajogot nyert (1124). A IV. keresztes hadjárat szervezésével a hadjárat vezetői az apátság egyházi és politikai súlyát is igyekeztek növelni. (A város a 14. században indult erőteljes hanyatlásnak.) Az apátok között később olyan jeles személyiségek is voltak, mint Jules Mazarin bíboros, főminiszter és államférfi. Az apátság rendkívül értékes könyvtárának nagyobbik részét (400 kéziratot) Richelieu utasítására a párizsi Saint-Germain-des-Prés apátságába vitték (1638), ott azonban a francia forradalom idején súlyos veszteségeket szenvedett, részint megsemmisült, részint szétszóródott. Jelenleg mintegy 2000 Corbie-ból származó kézirat hollétéről van tudomásunk, jó részük ma Franciaországban – elsősorban Párizsban és Amiens-ben –, valamint Oroszországban található.

[87] A Clari által említett különböző hajótípusok: *nef* – kereskedelmi hajó, *drommon* – szállítóhajó, *(h)uissier* – olyan speciális szállítóhajó, melyen csapóajtók voltak, hogy megkönnyítsék a lovak és a lovasok ki- és beszállását, illetve szállítását. (Vö. CLARI, 2004, 225.)

rosban megszállni, tanácsot tartottak egymás között, és eldöntötték, hogy sátraikat a Szent Miklós-szigeten verik fel, melyet teljesen körülölelt a tenger, s Velencétől egy mérföldnyire feküdt.[88] Oda mentek át a zarándokok, tábort ütöttek, és a lehetőségekhez mérten a lehető legjobban elhelyezkedtek a szigeten.

Tizenegyedik fejezet
[A velenceieket felszólítják, hogy csatlakozzanak a keresztesekhez. Pénzügyi nehézségek (1202. július)]

Mikor a velencei dózse látta, hogy megjött az összes zarándok, magához kérette valamennyi velenceit. Megparancsolta nekik, hogy fele részük szerelje föl magát, s készüljön arra, hogy a zarándokokkal együtt tengerre száll. Ennek hallatán a velenceiek egy része örvendezni kezdett, mások meg azt mondták, hogy nem tudnak elmenni, és abban sem sikerült megegyezniük, hogy milyen módon válasszák ki azt a részt, mely útra kel majd velük. Végül is sorsot húztak, mégpedig úgy, hogy viaszgolyópárokat készítettek, melyek egyikébe egy írást rejtettek, majd a paphoz mentek és átadták neki. A pap ekkor megáldotta a golyókat, és mindegyik velenceinek adott egyet, s amelyiküknél az írás volt, annak csatlakoznia kellett a hajóhadhoz. Így történt a kiválasztás.

Amint a keresztesek elhelyezkedtek Szent Miklós szigetén, felkereste őket a velencei dózse az embereivel, hogy beszéljen velük, és kérte, hogy fizessék ki a hajóhad felállításáért járó összeget, ahogy megállapodtak. Hozzátette a dózse, hogy bizony rosszul tették, hogy követeikkel azt üzenték: négyezer lovagnak és málhájuknak, valamint százezer gyalogosnak állítsanak ki hadiflottát, mert a négyezer lovagból nem volt ott több ezernél, mivel számosan más kikötőkbe mentek, s a százezer gyalogosból is csupán ötven- vagy hatvanezer jött össze.[89]

[88] A Szent Miklós-sziget (ma: *Lido di Venezia*) Velence legnagyobb szigete, mely kb. 12 km hosszan nyúlik el a város előtt. Az itteni Szent Miklós-kolostor, illetve -templom *(San Nicolò al Lido)* fogadta be Szent Miklós földi maradványait, amelyeket 1100-ban hozták ide a Szentföldről. Szent Miklós a szegény halászok *(nicolotti),* általában a szegények, az elnyomottak és a koldusok védőszentje. A sziget kiválasztása a keresztesek számára több szempontból is ügyes lépés volt a velenceiek részéről, és szinte szimbolikusnak tekinthető a további eseményekre nézve. Ezzel a megoldással ugyanis a velenceiek gyakorlatilag teljesen elszigetelték a vízi szállító járművekkel nem rendelkező kereszteseket a várostól, s mintegy foglyul ejtették őket, hiszen még a sereg napi élelmezése is a velenceiektől függött (lásd a XI. fejezetet). A dózsék, a sziget stratégiai pozíciója miatt, később is itt fogadták és szállásolták el külföldi látogatóikat.

[89] A keresztesek egy részének nem nyerte el tetszését a Velencével folytatott tárgyalások alakulása. Közülük egyesek – mint pl. Autun püspöke – nem voltak hajlandók Velencébe

„Azt akarjuk tehát – mondta a dózse –, hogy fizessétek meg a tartozásotokat, ahogy megígértétek.”

A keresztesek, mikor ezt hallották, megbeszélést tartottak, és úgy határoztak, hogy minden egyes lovag fizessen négy márkát, minden egyes lóért szintén négyet, s mindegyik fegyvernök két márkát, és akik a legkevesebbet adják, azok is fizessenek egy márkát. Mikor így összegyűjtötték a pénzt, és kifizették a velenceieket, még mindig maradt ötvenezer márka tartozásuk.

Ahogy a dózse és a velenceiek látták, hogy a zarándokok nem fizetnek többet, nagy haragra gerjedtek, s a dózse e szavakat intézte hozzájuk:

„Urak – mondta –, rosszul bántatok velünk, mert én, mihelyt a küldötteitek megegyeztek velem és az embereimmel, megparancsoltam, hogy a földemen egyetlen kereskedő se menjen kereskedni, hanem segítsen a hajóhad felszerelésében. Ehhez tartották is magukat azóta, semmit nem kerestek már több mint egy esztendeje. Sőt sokat veszítettek. Ezért azt akarják, s én magam is, hogy fizessétek meg, amivel tartoztok nekünk. Ha pedig nem cselekedtek így, tudjátok meg, hogy el nem mozdultok erről a szigetről addig, amíg ki nem fizettek minket, és senkit sem találtok, aki enni- s innivalót vigyen néktek.”

A dózse azonban nagyon becsületes ember volt, s azért nem hagyta, hogy a kereszteseknek elegendő ételt és italt ne vigyenek.

Tizenkettedik fejezet
[Az előkészületek (1202. július–augusztus)]

A dózse szavai hallatán nagy bánat és elkeseredés lett úrrá a kereszteseken. Újabb gyűjtést rendeztek, és annyi pénzt kölcsönöztek azoktól, akikről úgy gondolták, hogy van nekik, amennyit csak tudtak. Majd átadták a velenceieknek, de miután azt kifizették, még mindig maradt harminchatezer márka adósságuk. Ekkor elmondták, hogy milyen nehéz helyzetben vannak, s hogy seregük a gyűjtés következtében már annyira elszegényedett, hogy képtelenek több pénzt összeszedni, és többet fizetni nekik nem tudnak, hisz már saját seregük fenntartására is nehezen futja. Mikor látta a dózse, hogy valóban nem tudják a teljes összeget kifizetni, s hogy emiatt nagyon kellemetlenül érzik magukat, saját embereinek azt mondta:

„Nemes urak, ha hagyjuk, hogy ezek az emberek most hazájukba visszatérjenek, gonosznak és hitszegőnek fognak bennünket tartani ezután. Menjünk hát inkább hozzájuk, és mondjuk meg nekik, hogy ha hajlandók a nekünk járó har-

---

menni, hanem csapataikat Dél-Franciaországból egyenesen a Szentföld irányába, Szíriába vezették, vagy Velencébe mentek ugyan, de a kialakult helyzetet látva – mint Renaud de Dampierre – további útjukat maguk szervezték meg, és Akkonba hajóztak.

minchatezer márkát az első hódításuk rájuk eső részéből megadni, akkor elviszszük őket a tengeren túlra."

A velenceiek egyetértettek a dózse által mondottakkal. Elmentek oda, ahol a zarándokok megszálltak, s a dózse így szólt hozzájuk:

„Jó urak, tanácsot tartottam az embereimmel, és azt határoztuk, hogy ha becsülettel megígéritek, hogy kifizetitek nekünk a fennmaradt harminchatezer márkát az első hódításotok titeket illető részéből, akkor elviszünk benneteket a tengeren túlra."[90]

A keresztesek, hallván a dózse szavait és ajánlatát, nagyon felvidultak, s örömükben a dózse lábai elé vetették magukat, és legott becsülettel a szavukat adták, hogy örömmel teljesítik, amit a dózse javasol nekik. Azután éjszaka nagy örvendezést csaptak, nem volt olyan szegény ember, aki ne gyújtott volna örömében világosságot, s lándzsáik végére tűzve hatalmas gyertyákat hordtak körbe a sátraik és kunyhóik körül és a sátrakon belül is, úgy, hogy az egész tábor lángolni látszott.

Tizenharmadik fejezet
[A zárai expedíció (1202. szeptember–november)]

Ezután a dózse felkereste őket, és a következőket mondta nekik:

„Urak, most tél van, így nem juthatnánk el a tengeren túlra, s ez nem rajtam múlott, mert én már rég elszállítottalak volna titeket, ha teljesítettétek volna vállalásotok, csupán tőletek függött a dolog. De most járjunk el okosan!" – folytatta a dózse. – „Van nem messze innen egy város, Zárának hívják. E város lakói nagy kárt okoztak nekünk, és mi bosszút akarunk ezért állni rajtuk, ha sikerül. Ha rám hallgattok, ott fogjuk tölteni a telet egészen húsvét tájáig, azután felkészítjük a hajóinkat, és Isten segedelmével a tengeren túlra megyünk. Zára városa pedig igen jó s mindenféle javakban bővelkedő helység."[91]

[90] A keresztesek jó része ezt követően is a Szentföldre, illetve konkrétabban Egyiptomba készült. Amint Clari leírása is érzékelteti, ennek érdekében még további egyéni anyagi áldozatokra is készek voltak.

[91] Zára (Clarinál: *Jadres,* ma: Zadar, Horvátország) városa ekkor a magyar király fennhatósága alá tartozott, a IV. keresztes hadjárat idején Imre (1196–1204) uralkodott Magyarországon. Zára 1181-ben kiűzte a velenceieket és III. Béla oltalmába helyezte magát. III. Béla és Imre is fölvették a keresztet; a pápa legátusa, Gregorius, a római Santa Maria in Aquiro bíborosa a belső béke megteremtésének szándéka mellett, 1201-ben kifejezetten azzal a céllal érkezett Magyarországra, hogy a belviszályban általa támogatott Imre királyt rábírja a hadjáratban való aktív részvételre. Imre azonban belpolitikai okokból (illetve a bogumil eretnekség terjedésére való hivatkozással) halogatta a hadjáratban való részvételt. Ugyanakkor

A bárók és a magas rangú keresztes lovagok beleegyezésüket adták a dózse által javasoltakhoz, de erről nem tudott az egész sereg, csupán a legelőkelőbb urak. Akkor közösen felkészültek az utazásra, és teljesen fölszerelték a hajókat, majd tengerre szálltak.

Minden főrangú nemesnek megvolt a hajója a maga és az emberei számára, s külön szállítóhajó a lovaiknak. A velencei dózse ötven gályát állított ki a saját költségén, s az, amelyiken ő utazott, bíborszínben pompázott, és a tetejére is bíborszínű sátrat építettek. Előtte négy ezüsttrombita harsogott, s tamburinok szóltak nagy vígan. Az indulás oly nagy örömmel töltötte el a főurakat, egyháziakat és világiakat, kicsiket és nagyokat, hogy olyan örömöt s olyan hajóhadat még soha senki nem látott, és hasonlóról nem hallott. Azután a keresztesek a hajóbástyára felküldték az összes papot és klerikust, akik a „Veni Creator Spiritus"-t[92] énekelték. Kicsik és nagyok kivétel nélkül mind sírtak megindultságukban s nagy örömükben.

Ahogy kifutott Velencéből a hajóhad, az evezős hajók, a díszes gályák és a sok többi hajó oly csodálatos látványt nyújtott, amilyen még nem volt a világ kezdete óta. Mert legalább száz pár ezüst- és érctrombita harsogott az induláskor, és oly sok tamburin, dob és egyéb hangszer, hogy az valóságos csoda volt. Amikor tengerre szálltak a keresztesek, s a vitorlákat már kifeszítették, lobogóikat és hadijelvényeiket kitűzték a hajóbástyákra, úgy tűnt, mintha a sok hajótól és a keresztesek nagy örömétől az egész tenger vibrálna s lángra gyúlt volna.

Útra keltek tehát, és elérkeztek egy városba, melyet Pulának hívtak. Ott partra szálltak, s felfrissítették magukat. Eltöltöttek egy kis időt, amíg felfrissültek és új élelmiszerkészletet vásároltak, hogy a hajókra vigyék, majd újra tengerre szálltak. Ha korábban nagy volt az örömük s a vigasságuk, nos, akkor ott ugyan-

---

Ince pápa egyértelműen megtiltotta, hogy a keresztesek a magyar király birtokaira támadjanak. Vö. BOROSY–LASZLOVSZKY, 2006, 87–88. Az epizód kulcsfontosságú, hiszen a keresztesek – megszegvén fogadalmukat – keresztény (sőt *keresztes*) uralkodó birtoka ellen fordultak. A hajóhad 1202. október 1-jén hagyta el Velencét, Zárát 1202. november 24-én foglalták el. (A záraiak 1203. április 25. után foglalták vissza a várost.) Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 62–63., 108–109. §.

[92] A „Veni Creator Spiritus" („Teremtő Lélek, jöjj") a legrégebbi, már a 9. században népszerű Szentlélek-himnusz, szerzője Hrabanus Maurus (780 k.–856). Hagyományosan pünkösdkor szokás (első versszakát illendőként térden állva) énekelni. A himnusz szövege tartalmaz olyan mondatokat, melyekkel a vállalkozás indítói saját szándékaikat támaszthatták alá, illetve arra lelkesíthettek („Te kit Védőnek mondanak, / s mellénk a magas Ég adott! [...] Ellenségünket űzzed el! / S a Békét tüstént hozd közel." A Szentlélek az isteni tervek végrehajtója, ezért „ujj az Isten jobb kezén"; Babits Mihály fordítása). Jó példa ez a más céllal készült szent szövegek manipulatív felhasználására. Vö. *Magyar Katolikus Lexikon,* főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János (internetes változat).

akkora vagy még nagyobb volt, úgyhogy a város lakói csodálták is nagyon, hogy mennyire örülnek, s bámulták a hatalmas hajóhadat, amelyet a nemesek kormányoztak. Azt mondták, és ez igaz is, hogy soha ilyen szép és ilyen gazdag hajóhadat nem láttak még s nem gyűjtöttek egybe egyetlen országban sem.

Tizennegyedik fejezet
[Zára elfoglalása (1202. november 10–24.)]

A velenceiek és a zarándokok addig vitorláztak, amíg Szent Márton[93] ünnepének estéjén megérkeztek Zárába. A város lakói a hajók és a hatalmas sereg láttán nagyon megrémültek, azonnal bezáratták a városkapukat, és felfegyverkeztek, amilyen alaposan csak tudtak, hogy megvédjék magukat. Miután felfegyverkeztek, a dózse így szólt a keresztes had főuraihoz:

„Jó urak, ez a város sok bajt okozott nekem és népemnek, amiért szívesen bosszút állnék. Kérlek titeket, legyetek ebben a segítségemre."

A bárók és a főurak pedig azt válaszolták, hogy örömmel segítenek neki.

A záraiak tudták jól, hogy a velenceiek gyűlölik őket. Ezért egy levelet szereztek Rómából,[94] melyben az állt, hogy mindenkit, aki háborút indít ellenük, vagy bármilyen kárt okoz nekik, sújtson egyházi átok. Ezt a levelet jó követekkel el is küldték az odaérkező dózsénak és a zarándokoknak. Amint a követek megérkeztek a táborba, a levelet felolvasták a dózse és a zarándokok előtt. A dózse, miután végighallgatta, kijelentette, hogy a pápai kiátkozás ellenére sem mond le arról, hogy bosszút álljon a város lakóin. Erre a követek elmentek.

A dózse ismét beszélt a bárókhoz, és azt mondta nekik:

„Jó urak, tudjátok meg, hogy semmi áron nem mondok le a bosszúállásról, még a pápa kedvéért sem."

S ismét kérte a bárókat, hogy segítsenek neki, amit meg is ígértek, Simon de Montfort grófot és Enguerrand de Boves urat kivéve.[95] Ők azt mondták, hogy a

[93] A keresztesek november 8-án indultak útnak Pulából, és eszerint november 10-ről 11-re virradóra, vagyis Szent Márton ünnepén érkeztek meg Zára városához. A Franciaországban ma is nagy tiszteletnek örvendő Szent Márton (316–397) a hagyomány szerint Savariából (a mai Szombathelyről) származó, keresztény püspökké lett római katona. Tours püspöke (371), a gallok apostola, az első galliai monostor (a ligugéi bencés apátság, 361) megalapítója. Mint Pannonhalma védőszentje a magyar–francia egyházi és művelődési kapcsolatok egyik legkiemelkedőbb, szimbolikus alakja.

[94] A pápa, amint tudomására jutott a Zára elleni támadás terve, megtiltotta a keresztteseknek, hogy elfogadják a velenceiek javaslatát.

[95] A pápai átok fenyegetése ellenére a pápai legátust, Pietro Capuanót a velenceiek és a keresztesek megállapodása kész helyzet elé állította; Capuano hiába lépett közbe Montferrati

pápa parancsával nem szállnak szembe, és nem akarják, hogy kiátkozza őket. Meg is tették előkészületeiket, hogy Magyarországra menjenek és ott töltsék a telet.[96]

Mikor látta a dózse, hogy a bárók segíteni fognak neki, rögtön felállíttatta a hadigépeket, hogy a várost megostromolják. Amint a város lakói megértették, hogy sokáig nem állhatnak ellen, kényre-kedvre megadták magukat, és átadták a várost.[97] Erre a zarándokok és a velenceiek bevonultak, s két részre felosztották a várost, úgy, hogy egyik felét a zarándokok, a másikat a velenceiek kapták.

Tizenötödik fejezet
[A pápa feloldozást ad a Zára elfoglalása miatt kimondott egyházi átok alól]

Ezután az történt, hogy a velenceiek és a közrendű zarándokok között nagy verekedés tört ki, mely egy egész éjszaka s még fél nap tartott. Oly heves volt az összetűzés, hogy a lovagoknak csak nehezen sikerült szétválasztani a verekedőket. De miután lecsendesítették őket, olyan szépen kibékültek, hogy soha többet nem veszekedtek egymással. Azután a legelőkelőbb keresztesek és a velenceiek megbeszélést tartottak a kiátkozásukról és a városról, amelyet elfoglaltak. Azt határozták el egymás között, hogy követeket küldenek Rómába, s feloldozást kérnek. El is küldték Soissons püspökét és Robert de Boves urat,[98] hogy kérjenek a pápától

---

Bonifácnál, nem tudta megakadályozni, hogy a keresztesek egy keresztény király birtoka ellen támadjanak. Némi hatása mégis volt a beavatkozásnak, amint azt Simon de Montfort és Enguerrand de Boves urak esete bizonyítja. A Zára elleni támadás tervét erősen ellenezte a ciszterci Vaux-de-Cernay apátja, Guy is. A szóban forgó Simon de Montfort lett a vezetője később (1209–1218) az albigensek ellen vívott keresztes hadjáratnak, bizonyítván, hogy ezekben a kérdésekben mindig a pápa álláspontját követi. Guy de Vaux-de-Cernay szintén az albigensek elleni keresztes hadjárat egyik vezéralakja, majd érdemei elismeréseként Carcassonne püspöke lett. – Boves (Bove) a pikárdiai Amiens közelében található uradalom. Vaux-de-Cernay (Île-de-France, Versailles közelében) apátságát 1118-ban alapították, majd 1148-ban csatlakozott a ciszterciekhez, Clairvaux filiájaként.

[96] Imre magyar király udvarában. Erről lásd: VILLEHARDOUIN, 1985, 81., 83., 84. §.

[97] A város november 24-én kapitulált. Zára elfoglalásának és kifosztásának hírére III. Ince pápa kiközösítette az egész keresztes sereget. (A velenceiek a Zára ellen indított támadás előtt ünnepélyes keretek között vették fel a keresztet.)

[98] Nivelon de Quierzy soissons-i püspökről lásd a 18., Robert de Boves-ről a 26. jegyzetet. A küldöttségnek tagja volt még Martin de Pairis, a dél-elzászi (Felső-Rajna) Orbey község melletti Pairis apátja. (A ciszterci apátságot Ulrich de Ferrette alapította 1138-ban az Eguisheim grófságban fekvő birtokán; a szerzetesek svájci eredetűek. III. Sándor pápa 1168-ban vette „az egyház védelme alá" – tehát csak a rend szabályainak és a pápának tartozott

olyan levelet, amelyben kijelenti, hogy az összes zarándok és az összes velencei bűnbocsánatot nyer. Miután megkapták a levelet,[99] a püspök, amilyen gyorsan csak tudott, visszatért, Robert de Boves úr azonban nem jött vissza vele, hanem Rómából egyenesen a tengeren túlra ment.

Tizenhatodik fejezet
[Újabb pénzügyi nehézségek]

Miközben a keresztesek és a velenceiek a telet ott töltötték, azon gondolkodtak, hogy nagyon sokat költöttek, s megbeszélésükön arra jutottak, hogy sem Babilonba, sem Alexandriába, sem pedig Szíriába nem tudnak menni, mivel nincs elegendő élelmük, sem pénzük, hogy odautazhassanak, mert szinte minden pénzt elköltöttek egyrészt az ott-tartózkodásukra, másrészt a hajóhad bérlésére. Azt mondták, hogy nem tudnak odamenni, s ha elmennének is, ott semmit nem tehetnének, mert nincs sem élelmük, sem pénzük, hogy fönntarthassák magukat.

Tizenhetedik fejezet
[A dózse azt javasolja, hogy menjenek Görögországba (Konstantinápolyba), és fegyverrel helyezzék vissza jogaiba a törvényes trónörököst, Alexioszt, Angelosz Izsák fiát]

A velencei dózse jól látta, hogy a zarándokok zavarban vannak, ezért így szólt hozzájuk:

---

engedelmességgel.) III. Ince pápa Márton apátot bízta meg, hogy Elzász területén hirdesse a keresztes hadjáratot, s ő ezt a megbízatást igen eredményesen hajtotta végre. Prédikációi hatására sokan (köztük Ribaudpierre ura és maga Flandriai Balduin) vették föl a keresztet. A ciszterciek mindenben követték a pápa utasításait. Márton apát ott volt Konstantinápoly elfoglalásánál, s igyekezett megakadályozni a fosztogatásokat. Több ereklyét is sikerült megmentenie (köztük az „Igazi Kereszt" egy darabját), melyeket 1205-ben, Keresztelő Szent János napján (június 24. vagy augusztus 29.), ünnepélyes keretek között vitt haza az apátságba. Ezekről az ereklyékről egy másik pairis-i szerzetes, Gunther (költő, történetíró, teológus) részletes jegyzéket készített. Vö. GUNTHERUS PAIRISENSIS, *De expugnatione urbis Constantinopolitane, unde, inter alias reliquias, magna pars sancte Crucis in Alemanniam est allata,* München, Bayerische Staatsbibliothek, MS lat. 903, fols. 115r–148r, kiadva: ANDREA, 1997. Mindezt vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 91–98. §.

[99] A pápa a keresztes lovagokat, látván, hogy a velenceiek manipulálták őket, feloldozta az egyházi átok alól, a velenceieket azonban nem. Vö. A. FROLOW, *La déviation de la 4e*

„Jó urak, Görögország földje nagyon gazdag, s bővelkedik minden jóban. Ha elfogadható indítékunk volna, hogy odamenjünk, és erről a földről szerezzünk magunknak élelmet s más dolgokat, míg újra meg nem erősödünk, én ezt jó ötletnek találnám, s akkor nyugodtan mehetnénk majd a tengeren túlra is."

Ekkor az őrgróf emelkedett szólásra:

„Nagyuraim, a múlt év karácsonyán Németországban jártam, a császár udvarában. Nos, láttam ott egy ifjút, aki a német császár hitvesének volt a fivére. Ez az ifjú Izsáknak, a bizánci császárnak a fia, akitől hitszegő fondorlattal ragadta el egyik fivére a trónt. Az, aki maga mellett tudná ezt az ifjút – folytatta az őrgróf –, könnyűszerrel bevonulhatna Konstantinápolyba, s élelmet és más egyebet vehetne onnan, mert az ifjú ennek a földnek a jogos örököse."[100]

Tizennyolcadik fejezet
[Mánuel Komnénosz császár története]

Most egy kis időre félretesszük a zarándokok és a hajóhad történetét, és elmeséljük erről az ifjúról s atyjáról, Izsák császárról, hogy miként léptek a színre. Élt Bizáncban egy Mánuel nevű császár,[101] aki nagyon becsületes és bölcs volt, s a

---

croisade vers Constantinople. Problème d'histoire et de doctrine (deuxième article), Revue de l'histoire des religions, t. 146, no. 1, 1954, 67–89.

[100] Sváb Fülöp német-római császár II. Izsák (Clarinál: *Kyrsac*) leányát, Irént/Eirénét vette nőül, s befogadta Izsák fiát. II. Izsák (Iszaakiosz) Angelosz Bizánc császára (1185–1195 és 1203–1204); őt III. Alexiosz (Clarinál: *Alexes;* 1195–1203) távolította el a hatalomból. II. Izsák fia, IV. Alexiosz a keresztesek érkezésével került hatalomra (császár: 1203–1204).

[101] I. Mánuel (Manuél) Komnénosz (Clarinál: *Manuaus;* 1118. november 28.–1180. szeptember 24.) a középkori Bizánci Birodalom egyik legnagyobb uralkodója. 1143-ban lett császár; sikeres harcokat folytatott a Bizáncot fenyegető külső támadások ellen. Kiváló hadvezér, a politika és a diplomácia területén is hatékony uralkodó volt. Sokat tett a nyugati kultúra befogadásáért, ő maga a lovagi eszmények híve. Feleségeit a nyugati hercegnők közül választotta (kegyencnői – Theodóra, Mária – bizánciak voltak). Kétszer nősült, első felesége 1146-tól Sulzbachi Berta (görög nevén Eiréné; †1159), III. Konrád német király sógornője, a második pedig 1161-től Antiochiai Mária (1145–1182) volt, akiknek révén a német, a francia és a jeruzsálemi királyokkal került szorosabb kapcsolatba. Több nyugati lovag és főúr érkezett ekkor a bizánci udvarba, ahol Mánuel nyugati szokásokat honosított meg. Ez is magyarázza a keresztesek Mánuel császár iránti (Clari szövegében is érzékelhető) rokonszenvét. Házasságaiból két leánya és egy fia, kedveseitől egy-egy leánya született. Valamennyien szerepet kaptak a korabeli politikai konfliktusokban. Mária nevű leánya (1152–1182) egy darabig a későbbi III. Béla magyar király (akit a görögök Alexiosznak neveztek) jegyese volt. Mánuel fiának

leggazdagabb minden keresztények közül, s a legbőkezűbb. Soha elő nem fordult, hogy valaki, aki a római egyház híve volt, ha beszélhetett vele, és kért tőle, ne kapott volna száz márkát. Ezt így mesélték nekünk. Ez a császár nagyon szerette a franciákat *(Franchois)*, és igen bízott bennük. Egy napon saját országának lakói s a tanácsadói heves szemrehányásokat tettek neki, mint már korábban is számos alkalommal, amiért oly bőkezű a franciákhoz, s oly nagyon szereti őket. A császár így válaszolt nekik:

„Két személy van csak, akinek adnia szabad: Isten és én. De ha azt tanácsoljátok nekem, hogy bocsássam el a franciákat és mindenki mást, aki a császárságban s a környezetemben Róma hitét vallja, én megteszem, amit kértek."

A görögöket[102] nagy öröm töltötte el, s azt mondták:

„Ó, Urunk, azt bizony nagyon jól tennéd, mi pedig hűen fogunk téged szolgálni."

A császár megparancsolta az összes franciának, hogy távozzanak, aminek módfelett örültek a görögök. Ezután megüzente a franciáknak és mindazoknak, akiket elküldött, hogy jöjjenek el titokban beszélni vele, s ők így is tettek. Mikor megérkeztek, így szólt hozzájuk a császár:

„Uraim, embereim folyton azzal zaklatnak, hogy ne adjak nektek semmit, s hogy űzzelek el titeket országomból. Most tehát induljatok együtt mindnyájan, és legyetek azon a helyen (amit megadott nekik), én pedig embereimmel együtt követni foglak benneteket, majd követek útján fel foglak szólítani, hogy távozzatok, ti pedig erre azt üzenjétek vissza, hogy nem mentek sehová, sem az én kedvemért, sem pedig az embereim kedvéért. Sőt, tegyetek úgy, mintha ellenem akarnátok támadni, s akkor majd meglátom, hogyan viselkednek a híveim." Mind így is cselekedtek.

S amikor eltávoztak, a császár magához hívatta valamennyi emberét, s velük együtt a nyomukba eredt. A közelükbe érvén azt üzente nekik, hogy azonnal menjenek el, s hagyják el a földjét. Ekkor azok, akik a császárnak korábban azt tanácsolták, hogy űzze el őket a földjéről, nagyon elégedetten azt mondták uruknak:

„Nagyurunk, ha nem hajlandók azonnal eltávozni, engedd meg nekünk, hogy valamennyiüket megöljük." „Szívesen" – felelte a császár.

Amikor követei megérkeztek a franciákhoz, igen kevélyen adták át az üzenetet, hogy azonnal távozzanak. A franciák azt felelték nekik, hogy sem a császár, sem pedig az emberei kedvéért nem mennek el onnan. A követek visszatértek, és elmondták, milyen választ adtak a franciák. Ekkor a császár parancsot adott az embereinek, hogy fogjanak fegyvert, segítsenek neki, s rohamozzák meg a franciákat, azok pedig fel is fegyverkeztek és megindultak a franciák felé. A franciák

---

(Alexiosznak) megszületésével (1169) a jegyesség felbomlott. (Béla ezután Châtillon Annát/Ágnest – Clarinál: *Agnes de France* –, az antiochiai herceg leányát vette nőül.)

[102] Clari a *Grius, Grieus, Grijois* elnevezést használja váltakozva.

eléjük jöttek, s velük szemben nagyon szép csatarendben helyezkedtek el. A császár, látván, hogy közelednek feléje és emberei felé, hogy megküzdjenek velük, így szólt az embereihez:

„Jó urak, gondoljatok arra, hogy vitézül cselekedjetek. Most aztán bosszút állhattok rajtuk."

De mire ezt kimondta, a görögökön hatalmas félelem lett úrrá, mihelyt látták, hogy közelednek feléjük a latinok (latinnak hívnak errefelé mindenkit, aki Róma törvényét vallja),[103] s igencsak úgy látszott, hogy rájuk akarnak támadni. Ahogy ezt látták, nyomban futásnak eredtek, a császárt pedig teljesen egyedül hagyták. Ekkor a császár így szólt a franciákhoz:

„Forduljatok csak vissza, uraim, s ezentúl majd még többet adok nektek, mint eddig."

Ezzel visszavezette őket, majd hívatta saját embereit is, és így szólt hozzájuk:

„Nemes urak, most látszik igazán, hogy kiben szabad bízni: ti elmenekültetek, amikor segítenetek kellett volna, és egészen magamra hagytatok, s ha a franciák akarták volna, miszlikbe szabdalhattak volna. Most tehát megparancsolom, hogy soha senki ne legyen oly merész s oly vakmerő, hogy ezután a bőkezűségemet szóba hozza, vagy azt, hogy szeretem a franciákat, mert valóban szeretem őket, és ráadásul jobban meg is bízom bennük, mint tibennetek. Sokkal többet fogok adni nekik, mint amennyit azelőtt."

A görögök pedig azóta soha nem vették maguknak a bátorságot, hogy erről beszéljenek.

Tizenkilencedik fejezet
[Alexiosz Komnénosz eljegyzése Fülöp Ágost nővérével (1180)]

Ennek a Mánuel császárnak volt egy gyönyörű fia[104] a feleségétől,[105] és arra gondolt, hogy a lehető legelőkelőbb módon házasítja őt ki, s a környezetében lévő

[103] A nyugati keresztények tehát a bizánci és a közel-keleti konfliktusok során a „latinok", a keresztesek pedig, a muszlim források alapján (országuktól és eredetüktől függetlenül), a „frankok" (*franj*ok) megjelölést kapták. (Így például II. András csapatának az V. keresztes hadjáratban részt vevő magyarjai a muszlim forrásokban ugyancsak „frankok"-ként szerepelnek.)

[104] II. Alexiosz Komnénosz (1169–1183, császár: 1180. szeptember 24-től), I. Mánuel bizánci császár és Antiochiai Mária fia. 1171 márciusában, másfél évesen koronázták társcsászárrá. Tizenegy éves korában eljegyezték VII. Károly francia király leányával, Fülöp Ágost testvérével, az akkor nyolcesztendős Ágnessel (házasságát követően Anna). Ez volt uralkodásának alkonyán Mánuel császár egyik legkomolyabb diplomáciai sikere.

[105] Alexiosz (1169. szeptember 14.–1183. október) Mánuel második házasságából született, anyja Antiochiai Mária (bizánci neve Xéna; 1161-től császárné, 1171-ben társcsászár-

franciák tanácsára üzent Franciaország királyának, Fülöpnek, hogy a húgát adja feleségül a fiához. El is küldte a császár Franciaországba követeit, akik nagyon magas rangú emberek voltak, és igen gazdagon indultak útnak. Náluk pompásabb és fényesebb urakat ember még nem látott. Nemes megjelenésük még a francia királyt és környezetét is ámulattal töltötte el. Amint a követek a király elé értek, előadták neki, mit üzent a császár. A király azt mondta, hogy tanácsot kér a bároktól, ők pedig azt javasolták neki, hogy olyan előkelő és olyan gazdag úrhoz, mint a császár, nyugodtan elküldheti a testvérhúgát. A király legott azt válaszolta a küldötteknek, hogy szívesen elküldi hozzá a testvérét.

Huszadik fejezet
[Andronikosz erőszakot tesz Theodórán, Jeruzsálem királynőjén]

Akkor a király gazdagon felékesítette nővérét, jelentős kíséretet adott mellé, és Konstantinápolyba küldte a követekkel. Megállás nélkül lovagoltak, míg csak Konstantinápolyba nem értek. Amint megérkeztek, a császár fényes ünnepséget rendezett az úrhölgy tiszteletére, és mind őt, mind kíséretét nagy örömmel fogadta. Ugyanakkor, amikor a császár követeket küldött a hölgyért, a tengeren túlra küldte egyik rokonát, Andronikoszt,[106] akit nagyon szeretett, hogy hozza magával

---

ként, 1180–1183 között császárként ismerik el). Az özvegy császárnő Bizáncban a latin befolyás szimbóluma volt, az országot Mánuel császár unokaöccsével, Alexiosz Komnénosz prótoszebasztosszal (kegyencével) igazgatta. A belső hatalmi harcok és az általános elégedetlenség felkeléshez és a császári családon belüli kegyetlen leszámoláshoz és gyilkosságokhoz vezettek, melyek Andronikosz Komnénosz nevéhez fűződtek. Az 1182–1183 során zajló összecsapásoknak mintegy 60 ezer nyugati áldozata volt.

[106] I. Andronikosz Komnénosz (Clarinál: *Andromes;* 1128 k.–1185. szeptember 12.) bizánci császár (uralkodott: 1183–1185). A Komnénosz-dinasztia ifjabbik ágához tartozott, apja Izsák, I. Alexiosz császár (1081–1118) másodszülött fia; nagybátyja I. Mánuel császár. Vonzó, ékesszóló, jóképű, tehetséges katona és politikus, egyben élvhajhász, kicsapongó, erőszakos, gátlástalan kalandor hírében állt. Elcsábított hercegnők soráról beszélnek kortársai (Konstantinápolyban Eudoxia, Mánuel unokahúga, Antiochiában Filippa, Rajmund antiochiai herceg leánya s Xéna császárné nővére, Jeruzsálemben Theodóra, III. Balduin király özvegye és egyben Mánuel egy másik unokahúga). Ezeken a történeteken alapult Clari szövegében is megfogalmazódó, igencsak kétes hírneve. Mánuel császárral való kapcsolatát folyamatos árulások és császári megbocsátások jellemezték: az I. Mánuel utódjául kiszemelt Alexiosznak (a későbbi magyar király III. Bélának) a császár parancsa ellenére sem tette le a hűségesküt; 1153-ban részt vett a Mánuel elleni összeesküvésben, 1154-ben területeket ajánlott föl a birodalomból II. Géza magyar királynak (1141–1162). Hol katonaként, hol

a nővérét, a jeruzsálemi Theodóra királynőt, hogy részt vegyen fiának koronázásán és az ünnepségen. A királynő hajóra is szállt Andronikosszal, hogy Konstantinápolyba menjen. Már jókora utat megtettek a tengeren, amikor Andronikosz szenvedélyre gyúlt a királynő iránt, aki az unokahúga volt, és erőszakkal magáévá tette. De miután tettét elkövette, nem volt mersze Konstantinápolyba visszatérni, ezért fogta a királynőt, és akarata ellenére Koniehbe vitte a szaracénokhoz, és ott maradt maga is.[107]

---

száműzöttként járt Kilikiában, Antiochiában, Trapezuntban, Damaszkuszban, Turkesztánban, Perzsiában, Kijevben, s természetesen megfordult a birodalom szinte valamennyi részében. A Mánuel halálát követő zavaros helyzetet kihasználva száműzetéséből visszatért a fővárosba, és a hadsereg támogatásával átvette a hatalmat, amit a sokak által gyűlölt (és Mária Komnénét támogató) konstantinápolyi „latinok" lemészárlásával „ünnepeltek meg". A nyugati hatalmakkal erősen megromlott viszonyát azzal kívánta kompenzálni, hogy Szaladinnal kötött szövetséget. A birodalmon belül folytatódtak a kegyetlenkedések: Andronikosz I. Mánuel családjának minden tagját eltávolította, Mária anyacsászárnét, (Bíborbanszületett) Mária Komnénét és férjét, Montferrati Rainert megölette, a gyermek-császár védőjének nyilvánította s társcsászárrá koronáztatta magát, majd „védencét", II. Alexioszt is megölette, testét a tengerbe dobatta, 13. évében járó özvegyét, Ágnest (VII. Lajos francia király leányát) pedig nőül vette. (Andronikosz ekkor kb. 65 esztendős volt.) Ezt követően számos bölcs, szigorú és eredményes intézkedést hozott a birodalom működtetése érdekében, miközben folytatta minden rendű és rangú ellenfelének kegyetlen üldözését. Uralmának egy ilyen akció vetett később véget, amikor is a „halálra keresett" Izsák („Angelosz") spontán módon sikerrel fordította ellene a közhangulatot. A szökésben lévő Andronikoszt a tömeg leleplezte, megkínozta és felkoncolta (lásd a XXV. fejezetet).

[107] A 21 esztendős Theodóra (III. Balduin özvegye, 1163) özvegyi birtokán, Akkonban találkozott az ötvenes éveinek közepén járó Andronikosszal. Valójában ezúttal erőszakról nem, inkább kölcsönös szenvedélyről beszélnek velük kapcsolatban. Közeli rokonok (unokatestvérek) lévén házasságról nem lehetett szó, így Theodóra (birtokait – többek között Akkont – hátrahagyva) az egyház által kiközösített Andronikosz szeretőjeként élt, Mánuel haragja elől bujkálva Bejrútban, ahonnan később muszlim földre, Damaszkuszba, a szultán Núr ad-Dín udvarába menekültek. Később a trapezunti kormányzó területének közelében tűntek föl, ő Theodórát és két gyermeküket elfogatta és Konstantinápolyba vitette, ahová Andronikosz már láncra verve érkezett meg. (Ezt követően mégis sikerült kikönyörögnie a császártól, hogy családjával a Fekete-tenger melletti Oenoéba vonulhasson vissza száműzetésbe.) A Clari által előadott változat jól mutatja, milyen hatással volt a keresztesek ismereteire a korabeli bizánci pártos propaganda, amely lehetőséget adott a „zarándokok" tömegeinek manipulálására is.

Huszonegyedik fejezet
[Andronikosz Konstantinápoly trónját bitorolja. Zsarnoki tettei. Angelosz Izsák lázadást kelt]

Midőn Mánuel császár hírét vette, hogy Andronikosz ilyen aljas módon bánt nővérével, a királynővel, nagy bánat fogta el, de azért nem mondott le arról, hogy fényes ünnepséget rendezzenek, és hogy fiát s az úrhölgyet megkoronázzák. Nem sokkal ezután a császár meghalt.[108] Amikor Andronikosz, az áruló, meghallotta, hogy a császár halott, követet küldött annak fiához, az új császárhoz,[109] és Isten nevében arra kérte, bocsássa meg neki a vétkét, és elhitette vele, hogy az csupán hamis rágalom, úgyhogy a császár, aki még gyermek volt, megbocsátott neki és visszahívatta. Így tehát visszatért ez az Andronikosz, és az ifjú környezetében élt, ő pedig megtette egész országa kormányzójává *(bailli),* ami Andronikoszt határtalan gőggel töltötte el.

Nem sok idő múltán, egy éjjel rátámadt a császárra, és mind őt, mind anyját meggyilkolta. Miután tettét elkövette, fogott két hatalmas követ, a nyakukra erősítette, és a tengerbe vettette őket. Azután kierőszakolta, hogy császárrá koronázzák. Mihelyt megkoronázták, elfogatta mindazokat, akikről úgy tudta: nem helyeslik, hogy ő a császár; megvakíttatta, felkoncoltatta és kegyetlen halállal megölette őket. Valahány szép nővel csak találkozott, mindet elkapta és megerőszakolta; feleségül vette a császárnét, aki a francia király nővére volt, és oly sok egyéb, nagy aljasságot is elkövetett, amennyit egyetlen áruló vagy gyilkos sem. Miután mindezen gonoszságokat véghez vitte, megkérdezte egyik főemberétől *(bailli),*[110] aki a gaztettek elkövetésében segített neki, hogy vannak-e még olyanok, akiknek nem tetszik, hogy ő a császár. Emez azt felelte neki, hogy nem ismer ilyeneket, kivéve, mint beszélik, azt a három fiatalembert a városban, akik az Angelosz nemzetségből származnak[111] és előkelő ifjak, de nem gazdagok, sőt inkább szegények, és nagy hatalmuk sincsen.

[108] I. Mánuel 1180. szeptember 24-én halt meg, a Pantokratór-monostorban temették el.

[109] Mánuel halála után Alexiosz anyja, Antiochiai Mária (Xéna) lett az egyeduralkodó régens, aki a latinokra támaszkodott, és Nyugaton keresett támogatókat, ezért a birodalomban igen népszerűtlen volt. Eközben Alexiosz féltestvére, Mária Komnéné (férje a *kaiszar* címet viselő Montferrati Rainer), elsőszülöttként ugyancsak a hatalomra tört. 1182-es hatalomátvételi kísérletük azonban elbukott, s ezt követően ragadta magához a hatalmat Andronikosz.

[110] Andronikosz főembere, Sztefanosz Agiochrisztoforita (ragadványnevén: *Antichrisztoforita*) részt vett II. Alexiosz meggyilkolásában.

[111] Az Angelosz ifjak Kónsztantinosz Angelosznak és I. Alexiosz leányának házasságából származtak, s valójában öten voltak: Andronikosz Angelosz az Andronikosz elleni sikertelen összeesküvést követően Kis-Ázsiába (Szíria) menekült, s ott halt meg. Kónsztantinosz Angeloszt Konstantinápolyban elfogták, börtönbe zárták és megvakították.

Amint a császár tudomást szerzett a három ifjú létezéséről és helyzetéről, parancsot adott a *baillinak*, aki ugyanolyan gazember volt és áruló, mint ő maga, hogy fogja el és akassza fel vagy gyilkolja le őket. A *bailli* el is indult, hogy letartóztassa a három fivért, de csak egyiküket sikerült neki, a másik kettő elmenekült. Azt, amelyiket elkapták,[112] megvakíttatták; ő később szerzetesnek ment. A másik kettő tehát megszökött: az egyik Valachiába ment, őt Izsáknak hívták, a másik pedig Antiochiába menekült, és a keresztények egyik betörése során a szaracénok fogságába esett. Az, amelyik Valachiába menekült, annyira szegény volt, hogy nem tudta magát eltartani, így azután a nyomor elől visszatért Konstantinápolyba, ahol egy özvegyasszony házában rejtőzött el. Nem volt neki semmije a világon, csupán egy öszvére és egy szolgálója; ez a szolga az öszvér hátán bort és más egyebet szállított, és amit így keresett, abból élt ő is, meg a gazdája, Izsák is.

Végül a hitszegő császárhoz is eljutott a hír, hogy Izsák visszatért a városba. Megparancsolta a *baillijának*, akit gaztettei miatt, melyeket nap mint nap elkövetett, az egész nép szívből gyűlölt, hogy menjen és fogja el Izsákot, és akassza föl. Egy nap lóra szállt tehát a *bailli,* magához vett egy csomó embert, és a derék asszony házához ment, ahol Izsák lakott. Mikor odaért, bekiáltott az ajtón, a jó asszony pedig kijött, és nagyon csodálkozott, hogy mit akar tőle, míg végül ráparancsolt, hogy hívja elő a férfit, aki a házában rejtőzködik. A derék asszony pedig így válaszolt:

„Óh, uram, kegyelmezz, az Isten szerelmére! Nem rejtőzködik itt senki emberfia!"

A *bailli* újból ráparancsolt, hogy hívja ki a férfit, mert ha nem, mindkettőjüket elfogatja. Ezt hallván a derék asszony nagyon megijedt ettől az ördögfajzattól, aki már oly sok gonoszságot elkövetett, így hát bement a házába, odament az ifjúhoz,[113] és így szólt hozzá:

„Drága Izsák úr, néked most véged: itt van a császár *baillija* s vele rengeteg ember, akik azért jöttek, hogy elfogjanak és megöljenek."

Ez a hír nagyon lesújtotta az ifjút, aki kifelé menet semmilyen módon nem kerülhette el, hogy a *bailli* előtt elhaladjon. Nyomban magához vette a kardját és a zubbonya alá rejtette, majd kilépett a házból, a *bailli* elé állt és így szólt:

„Mit óhajtasz, uram?"

A másik heves indulattal válaszolt s azt mondta:

Theodórosz Angeloszt az 1183-as lázadást követően fogták el, ugyancsak megvakították, és Törökországba száműzték. A későbbi császár, Izsák Angelosz is részt vett a lázadásban, fivérével, Alexiosz Angelosszal együtt. Az Angeloszokról lásd Farkas Csaba tanulmányát a 157–176. lapon.

[112] Kónsztantinosz Angeloszt.

[113] Angelosz Izsák 1156 táján született, az események idején tehát kb. 30 éves volt.

„Büdös gazember, rögtön fölakasztunk!”

Izsák látta, hogy akarata ellenére velük kell mennie, s minthogy nagy kedvet érzett, hogy bosszút álljon valamelyikükön, amennyire csak tudott, közel húzódott a *bailli*hoz, előkapta a kardját, és akkorát sújtott a fejére, hogy egészen a fogsoráig kettéhasította.[114]

Huszonkettedik fejezet
[Angelosz Izsák megkoronázása a Hagia Szophia-templomban (1185. szeptember 12.)]

Mikor a katonák és a többiek, akik a *bailli*val együtt jöttek, meglátták, hogy az ifjú kettéhasította ennek a *bailli*nak a fejét, futásnak eredtek.[115] Ennek láttán az ifjú fogja az általa megölt *bailli* lovát, fölpattan rá, vérrel borított kardját a kezében tartván. Aztán se szó, se beszéd, fölkerekedik, hogy a Hagia Szophia-templomba[116] menjen. S miközben odafelé tartott, kegyelemért könyörgött az utcára kitódult embereknek, akiket aggodalommal töltött el az a fölfordulás, amelyről éppen hallottak. Az ifjú így fordult hozzájuk:

[114] Andronikosz emberének a kíséretében más információk szerint mindössze három katona volt, ami valamelyest kisebbíti az egyéni katonai vitézség értékét. Az incidens szeptember 11-én történt. Vö. CLARI, 2004, 229.

[115] Utalás az előző (XX., XXI.) fejezetekben leírt eseményekre, melyek I. Andronikosz Komnénosz fentebb leírt zsarnoki hatalmát mutatják be. A szóban forgó *bailli* Andronikosz udvari főembere (főbírája, kormányzója) volt, ura parancsára újabb letartóztatásokra készült, amiben Izsák akadályozta meg. – Clari következetesen *bailli*nak nevezi – az északfranciaországi viszonyokból kiindulva – az uralkodó főemberét. A királyi főbíró, a *bailli* a Francia Királyságban magas rangú főtisztviselő volt, hivatala először a 12. században, a francia monarchia északi vidékein jelent meg. A közigazgatási és bírói egységet, amelyre hatalma kiterjedt, *baillage*-nak hívták. Dél-franciaországi megfelelője a *sénéchal* volt. A keleti latin államokban tehát a *bailli* kifejezés a korabeli északfrancia értelemben használatos: ő volt az uralkodói adminisztráció feje, nagy hatalmú főtisztviselője, a terület kormányzója; a már említett Sztefanosz Agiochrisztoforita a *szebasztosz* rangot viselte.

[116] A Hagia Szophia (Clarinál: *Saint Souphie*) a keresztény világnak hosszú ideig a legnagyobb, a 13. századot követően az egyik legnagyobb katedrálisa. Nevének értelmezésére többféle változat született. Szent Zsófia személyéhez kötésében szerepük van a nyugati kereszteseknek is, a későbbiekben pedig nem kis mértékben Jacobus de Voragine *Legenda aurea* című, 13. század közepén összeállított művének. Szent Zsófia a középkor kitalált szentje, legendája szerint perzsa királylány, akinek leányai (Fides, Spes, Charitas / Psztisz, Elpisz, Agapé / Hit, Remény, Szeretet) Hadrianus császár uralkodása idején (117–138) többszörös mártíromságot szenvedtek. Az idők során egyre bővülő legenda Szent Zsófiának már a székesegyház építésében is szerepet tulajdonít.

„Jó urak, az Istenért, meg ne öljetek engem azért, mert megöltem a sátánt s a gyilkost, aki oly sok gyalázatot követett el e város lakóival s másokkal szemben is!"

Amikor a Hagia Szophia-templomba ért, felment az oltárhoz, és megcsókolta a keresztet, mert menteni akarta az életét.[117] Ekkor már igen nagy volt a városban a kiáltozás és a fölfordulás. A kiáltozás minden irányban oly hangos volt, hogy az egész város megtudta: az ifjú miként ölte meg ezt a gyilkos gonosztevőt. Mikor a város lakói minderről értesültek, óriási boldogságot éreztek, és egymással versenyezve futottak a Hagia Szophia-templomba, hogy láthassák az ifjút, aki ily merész tettet vitt véghez. Amikor már mindannyian egybegyűltek, elkezdték egymásnak mondogatni:

„Ez az ifjú bátor és merész, hogy ily vakmerő tettre vállalkozott."

Végül azt mondták egymás között:

„Cselekedjünk helyesen! Tegyük meg ezt az ifjút császárnak!"

Ebben mindannyian meg is egyeztek. A pátriárkáért küldtek, aki akkor a palotájában tartózkodott, hogy jöjjön és koronázza meg az új császárt, akit így megválasztottak.

Amikor a pátriárka[118] ezt meghallotta, kijelentette, hogy semmi ilyet nem fog cselekedni, majd így folytatta:

„Nemes urak, helytelen, amit tesztek. Maradjatok nyugton! Nem teszitek jól, hogy ilyesmire vállalkoztok. Ha őt megkoronázom, Andronikosz császár engem darabokra szabdal s megöl."

A görögök erre azt válaszolták neki, hogy ha nem koronázza meg az ifjút, akkor ők meg a fejét veszik. Végül is, részben kényszerből, részben félelemből, a pátriárka lejött a palotájából, s a templomba ment, ahol nagyon szegényes ruhában és nagyon egyszerű köpönyegben várta őt Izsák,[119] akit ugyanazon a napon Andronikosz császár el akart fogatni és meg akart gyilkoltatni. A pátriárka felöltötte papi ornátusát, s akarva, nem akarva, azonmód megkoronázta. A koronázás híre oly gyorsan elterjedt mindenfelé, hogy Andronikosz is tudomást szerzett róla, s arról is, hogy Izsák megölte az ő *baill*iját, de nem akarta elhinni, ezért követeket küldött oda, akik meggyőződtek arról, hogy mindez igaz. Nyomban vissza is tértek a császárhoz, mondván: „Urunk, valóban igaz a hír."

[117] A keresztény – köztük az ortodox – templomok a középkorban menedékhelynek számítottak (asylumjog), ahol nem lehetett senkinek a vérét ontani. Izsák e hagyományosan az üldözött gyilkosok számára fönntartott menedékhelyre igyekezett.

[118] Ebben az időben a konstantinápolyi pátriárka II. Baszileiosz Kamatérosz volt, a császár feltétlen híve, akit Andronikosz iktatott be tisztségébe, és saját bábjának tekintette.

[119] II. Izsák (1156–1204. január 28. u.), az Angelosz-dinasztia alapítója. Először 1185–1195 között uralkodott, majd ismét trónra került 1203–1204-ben. 1185-ben III. Béla leányát, Magyarországi Margitot (Mária) vette feleségül, aki Izsák halálát követően Montferrati Bonifác thesszalonikéi király hitvese lett (1204–1207).

Huszonharmadik fejezet
[Andronikosz elmenekülése]

Mikor a császár megtudta, hogy igaz, amit beszélnek, fölkerekedett, magához vette egy csapat emberét, s a palotáját a Hagia Szophia-templommal összekötő folyosón keresztül egyenesen odament, és éppen a templom karzatára érkezett, ahonnan jól látta, hogy kit koronáztak meg. Nagy bánat kerítette hatalmába, és embereitől azt kérdezte, hogy van-e valamelyiküknél íj, míg végül hoztak neki egyet nyílvesszővel együtt. Látták, amint Andronikosz az íjat a kezébe fogja, megfeszíti, s az imént megkoronázott Izsákot célba veszi. De amint kifeszítette az íjat, a húr elpattant, ami nagyon elkeserítette s nagyon fel is dúlta. Nyomban visszatért a palotájába, megparancsolta embereinek, hogy zárják be a várkapukat és fegyverkezzenek föl, hogy a palotát megvédelmezzék. Azok így is cselekedtek, ő viszont ezalatt kiszökött a palotából, és a vár egy titkos folyosóján[120] keresztül a városból is elmenekült, s néhány emberével együtt egy gályára sietett. Tengerre szállt, mert nem akarta, hogy a város lakóinak kezébe kerüljön.

Huszonnegyedik fejezet
[Izsák a császári palotában]

Ezután a város lakói a palotához mentek, s magukkal vitték az új császárt is. A várat erővel bevették, a császárt pedig bevezették, majd Konstantin trónjára ültették, és amint oda tették, szent császárként imádták. Ő pedig el volt ragadtatva attól a megtiszteltetéstől, melyben azon a napon Isten őt részeltette. Így szólt az embereihez:

„Nemes urak, látjátok, milyen nagy tisztességben és mily nagy csodában részesített engem az Úr, hogy ugyanazon a napon, melyen el kellett volna hogy fogjanak s pusztítsanak, császárrá koronáztak. Én pedig irántam tanúsított megbecsülésetekért cserébe nektek adom az összes kincset, amely ebben a palotában és a Blakhernai-palotában csak található."

E szavak hallatán az emberek a császár bőkezű ajándékán nagyon örvendezve odasiettek, feltörték a kincstárat, s annyi aranyat és ezüstöt találtak, hogy az valóságos csoda. A kincset elosztották maguk között.

[120] Kónsztantinosz Porphürogennétosztól tudjuk (*De cerimoniis,* I, 22), hogy a császárok fő palotájának, a Nagy palotának egyik épülete, az I. Constantinus által eredetileg a szenátusi ülések céljára emelt *Magnaura*-palota valóban föld alatti összeköttetésben állt a Hagia Szophia-templommal. A titkos átjáró fölvezetett a templom fölső galériájáig. A város stratégiai fontosságú helyei között több titkos folyosó is húzódott, melyek akár a városból való elmenekülést is lehetővé tették.

Huszonötödik fejezet
[Andronikosz elfogatása és megkínzatása]

Azon az éjjelen, amikor Andronikosz elmenekült, olyan hatalmas, mennydörgéssel és villámlással kísért szélvihar támadt a tengeren, hogy sem ő, sem az emberei nem tudták, merre menjenek. Végül is az égiháború és a vihar visszaűzte őket Konstantinápoly irányába, de ők erről mit sem tudtak. Amikor észrevették, hogy partot értek és nem tudnak tovább haladni, Andronikosz így szólt az embereihez:

„Uraim, nézzétek meg, hol vagyunk!"

Kinéztek, és meglátták, hogy bizony visszajutottak Konstantinápolyba, ezért azt mondták Andronikosznak:

„Urunk, elvesztünk, mert Konstantinápolyba kerültünk vissza."

Andronikoszt nagyon lesújtotta ez a hír, s nem tudta, mitévő legyen. Embereihez fordult:

„Jó urak, az Istenre kérlek, vigyetek el máshova innen!"

Azok azt felelték, hogy nem tudnak tovább hajózni, még ha a fejüket veszik is. Minthogy onnan semmilyen módon nem tudtak elmozdulni, megfogták Andronikosz császárt, egy fogadóba vitték, és elrejtették a hordók mögé. A fogadós és a felesége nagyon nézegette ezeket az embereket, mert az volt az érzésük, hogy Andronikosz császár emberei lehetnek. Amikor a fogadós felesége véletlenül a hordók közé ment, hogy megnézze, jól be vannak-e dugaszolva, körülnézett, és megpillantotta Andronikoszt, amint teljes császári öltözékben ül a hordók mögött, s azonnal felismerte. Hátrament az urához, s azt mondta neki:

„Uram, Andronikosz császár idebenn rejtőzik."

Amint a fogadós ezt meghallotta, üzenetet küldött egy szomszédos nagy palotában lakó előkelő úrnak, akinek az apját Andronikosz pusztította el, a hitvesét pedig erőszakkal magáévá tette. A küldönc megmondta ennek a nemesúrnak, hogy Andronikosz a fogadós házában van, s megnevezte, hogy kinél. E hír hallatán nagy öröm fogta el az előkelő urat, aki néhány embere társaságában a fogadós házába sietett, s Andronikoszt onnan a saját palotájába hurcolta. Másnap reggel azután fogta és Izsák császár elé vezette a palotába. Izsák császár megkérdezte tőle:

„Andronikosz, miért árultad el ily gyáván uralkodódat, Mánuel császárt, s miért ölted meg hitvesét és fiát? Miért bántottad oly örömmel azokat, akiknek nem tetszett, hogy te vagy a császár, és miért akartál engem is elfogatni?"

Andronikosz pedig így válaszolt:

„Elhallgass – mondta –, mert téged én még válaszra sem foglak méltatni!"

Mikor Izsák látta, hogy nem hajlandó válaszolni, sok városlakót hívatott a színe elé. Mikor megérkeztek, így szólt hozzájuk:

„Jó urak, itt áll előttetek Andronikosz, aki oly sok gonoszságot követett el veletek és másokkal szemben. Úgy érzem, nem tudok majd oly módon ítélkezni fö-

lötte, hogy az mindenki akaratának megfeleljen, ezért átadom inkább nektek, hogy tegyétek vele azt, amit akartok."

Ennek nagyon megörültek a város lakói. Rögtön meg is ragadták, s az egyik azt ajánlotta, hogy égessék meg, a másik azt, hogy inkább főzzék egy üstben, hogy így tovább éljen s tovább szenvedjen, megint másik azt mondta, hogy kössék ló után, egyszóval sehogy sem tudtak megegyezni abban, hogy milyen halállal és milyen kínzásokkal pusztítsák el, míg végül jött egy okos ember, s így szólt:

„Uraim, ha hallgattok rám, majd én megmondom nektek, hogy miképp állhatnánk a legjobban bosszút rajta. Van nekem otthon egy tevém, nincs e világon nála csúfabb és mocskosabb állat, és folyvást megy a hasa. Fogjuk meg Andronikoszt, vetkőztessük le anyaszült meztelenre, és kötözzük rá ennek a tevének a hátsó fertályára, de úgy, hogy a képe közvetlenül a teve faránál legyen, s így vezessük végig a városon. Akkor majd bosszút állhat rajta mindenki, férfiak és nők, akikkel aljas módon viselkedett."

Ezzel aztán mindenki egyetértett. Tüstént megragadták Andronikoszt, és a tevére kötözték, úgy, ahogy azt kitervelték. Így vezették végig a városon, és jöttek sorra azok, akikkel gonoszul bánt, és testét átdöfték, szurkálták és ütlegelték, ki késsel, ki lándzsával, mások karddal, s közben azt mondták:

„Fölakasztatta az apámat, és megerőszakolta a feleségemet!"

Azok az asszonyok, akiknek leányait erőszakkal tette magáévá, a szakállát cibálták, és oly sok szégyenletes dolgot műveltek vele, hogy mire a város másik végére értek, a testén egy szemernyi hús sem maradt. Akkor a csontjait megfogták, s egy árnyékszékbe vetették. Így álltak bosszút az árulón. S attól a naptól fogva, melyen Izsák császár lett, a templom kapuján látható annak ábrázolása, hogy miként lett Izsák csoda segítségével császár, hogyan helyezte a koronát a fejére egyik oldalról a Mi Urunk, a másik oldalról a Mi Asszonyunk, s hogy az íj húrját, mellyel Andronikosz rá akart lőni, hogy vágta el az angyal, mert, mint mondják, a családja az Angelosz melléknevet viseli.

Huszonhatodik fejezet
[Izsák kiváltja fivérét a szaracénok fogságából]

Ezután a császár nagy vágyat érzett, hogy a pogányok fogságában lévő fivérét[121] viszontlássa, ezért követeket menesztett hozzájuk, hogy keressék őt meg. Addig

[121] Alexiosz Angelosz menekülése során Szaladin udvaráig jutott, ahol fogságban tartották. Forrásaink szerint kiváltása igen sokba került Izsák császárnak. (A velencei források 40 000 *hyperpyron*ról beszélnek, ami óriási összeg. A *hyperpyron* rendkívüli tisztaságú bizánci aranypénz, melyet I. Alexiosz vezetett be az 1092. évi pénzreform alkalmával, azért, hogy ezzel helyettesítse a *nomismát*, mely a *solidus* bizánci megfelelője volt. *Besant*-nak is

kutattak, míg megtudták, hogy börtönben van, s el is mentek arra a helyre. Mikor megérkeztek, kérték a szaracénoktól, de azok hallották, hogy az ifjú a bizánci császár fivére, és így igen magas váltságdíjat követeltek, s azt mondták, hogy csak akkor adják ki nekik, ha a sok pénzt megkapják érte. Így azután a követek annyi aranyat és ezüstöt adtak nekik, amennyit csak kértek. Miután így visszavásárolták, hazatértek Konstantinápolyba.[122]

Huszonhetedik fejezet
[Alexiosz, Izsák fivére magas méltóságokat kap]

Mikor Izsák császár megpillantotta a fivérét, fölöttébb megörült neki, és nagy ünnepléssel fogadta; a fivére pedig hasonló örömmel látta, hogy ő lett a császár, miután sikerült a koronát erővel megszereznie. Alexiosz volt a neve az ifjúnak. Nem sok idő múltán a császár őt tette meg egész országának kormányzójává *(bailli)* és parancsnokává *(commandeur)*.[123] Ez a méltóság szerfelett gőgössé tette, olyannyira, hogy az alattvalók az egész császárságban tisztelettel és rettegéssel tekintettek rá, mivel a császár fivére volt, és mert a császár nagyon szerette őt.

Huszonnyolcadik fejezet
[Alexiosz bitorolja a koronát (1195. április)]

Később, egy napon vadászni ment a császár az erdejébe. Fivére, Alexiosz utánament az erdőbe, árulással elfogta, majd megvakíttatta. Miután ezt cselekedte, fivérét börtönbe vetette, hogy meg ne tudják, mit követett el. Ezek után visszatért Konstantinápolyba, elhitette, hogy fivére, a császár halott, majd erőszakkal császárrá koronáztatta magát.[124]

---

nevezték, ami a *bizantinus nummus* 'bizánci pénz' elnevezésből származik. Egy *hyperpyron* öt *velencei dukátot* és húsz *nomismát* ért.)

[122] Alexiosz Angelosz 1187-ben szabadult ki és tért vissza Konstantinápolyba. Később II. Izsáktól magához ragadta a hatalmat, és III. Alexiosz néven lett császár (1195–1203). Izsákot, hogy uralkodásra alkalmatlanná tegye, meg is vakíttatta és kolostorba záratta.

[123] Alexiosz a *szebasztokrator* ('tiszteletre méltó úr') címet kapta meg fivérétől. A cím viselése a 11–15. században volt gyakorlat, először Alexiosz Komnénosz (1080–1118) Izsák nevű testvére kapta meg a császártól (1080). Később – kizárólag az uralkodócsalád tagjai közül – többen is viselhették. (A méltóság leírására Clari mindkét megjelölést – *bailliu* és *kemandeeur* formában – használja.)

[124] Ez a történet is a keresztesekhez eljutott, kissé kiszínezett változat. Nikétasz

Amikor Izsák császár fiának nevelője látta, hogy a gyermek apját a nagybátyja elárulta, és hitszegő módon magát koronáztatta császárrá, nyomban fogta a fiút, és Németföldre vitette a nővéréhez, aki a német császárnak volt a hitvese,[125] mert nem akarta, hogy a nagybátyja őt is elveszejtse, és mert a fiú inkább volt törvényes örökös, mint a nagybátyja.

Huszonkilencedik fejezet
[Visszatérés a keresztes háború történetéhez]

Hallottátok hát, miként tört előre s lett császár Izsák, és hogyan került a fia Németföldre. Őhozzá küldték el követeiket a keresztesek és a velenceiek, mint ahogy erről is hallottatok az előbbiekben, vezérük, Montferrati őrgróf tanácsára, hogy legyen indokuk Konstantinápoly földjére menni. Most tehát erről a gyermekről[126] és a keresztesekről fogok nektek mesélni, arról, hogy a keresztesek követeket küldtek hozzá, és hogy miként jutottak el Konstantinápolyba és hogyan hódították meg.

Harmincadik fejezet
[Követség megy Németföldre Alexioszért, Izsák fiáért]

Miután az őrgróf elmondta a zarándokoknak és a velenceieknek, hogy ha velük van a gyermek, akiről az imént szóltunk, akkor megfelelő indokuk van arra, hogy Konstantinápolyba menjenek, és ott ellássák magukat mindennel, a keresztesek gazdag és díszes felszereléssel elküldtek két lovagot Németföldre az ifjúhoz azzal, hogy csatlakozzon hozzájuk; megüzenték neki azt is, hogy segíteni fognak a jogait visszaszerezni.

Mikor a követek megérkeztek a német császár udvarába, ahol az ifjú tartózkodott, átadták neki a rájuk bízott üzenetet. Szavaik hallatán a gyermek nagy boldogságot érzett és igen örvendezett, s meleg fogadtatásban részesítette a követe-

---

Khóniatész szerint Izsák valójában egy vlachok elleni vesztes hadjáratot (1195) követően került Alexiosz egyik főemberének fogságába, aki kiszolgáltatta őt urának. Alexiosz viszont megvakíttatta és kolostorba záratta.

[125] II. Izsák leánya, a leendő IV. Alexiosz nővére, Irén/Eiréné 1197-ben lett Sváb Fülöp császár felesége. Öccse 1201-ben talált náluk menedéket.

[126] Izsák fiáról, a későbbi IV. Alexioszról (1182 k.–1204. február 8.) van szó, aki a keresztesek segítségével kerül majd hatalomra, apja társcsászáraként, 1203. augusztus 1-jén. Haláláról lásd a 192. jegyzetet.

ket. Azt mondta nekik, hogy tanácsot kér sógorától, a német császártól. A császár, miután meghallgatta, azt felelte az ifjúnak, hogy igen nagy szerencse érte, és biztatta, hogy menjen velük, és hozzátette, hogy soha nem tudná az örökségét visszaszerezni, ha Isten és a keresztesek nem segítenének neki.

Harmincegyedik fejezet
[Alexiosz megérkezik Zárába (1203)]

Az ifjú megértette, hogy helyes tanácsot ad neki a császár; felöltötte legpompásabb öltözékét, és útra kelt a követekkel együtt. Még azelőtt, hogy a gyermek és a követek megérkeztek volna Zárába, a flotta Korfu szigetére hajózott, mivel már elmúlt húsvét. De mikor a hajóhad elindult, két gályát hátrahagytak, hogy várják be a követeket és az ifjút. A zarándokok pedig mindaddig Korfu szigetén maradtak, amíg az ifjú és a követek oda nem értek. Midőn ez utóbbiak megérkeztek Zárába, megtalálták a rájuk várakozó két gályát, tengerre szálltak és egészen Korfuig hajóztak. Amint az emberek meglátták, hogy jön az ifjú, mindnyájan elébe siettek, üdvözölték, és nagy örvendezéssel fogadták. Az ifjú, látván, hogy mily nagy tisztelettel övezik az előkelő urak, és látván az ott horgonyzó teljes flottát, olyan határtalan boldogságot érzett, mit senki más nem érezhetett. Akkor előlépett az őrgróf, fogta az ifjút, és a sátrába vezette.[127]

Harminckettedik fejezet
[Alexiosz ígéretei]

Mihelyt ott volt az ifjú, az őrgróf sátrában összegyűlt valamennyi hatalmas báró meg a velencei dózse, és mindenféle dolgokról beszélgettek; végül megkérdezték tőle, mivel viszonozza nekik, ha megkoronázzák, és Bizánc császárává teszik. Erre ő azt felelte, hogy bármit megtesz, amit csak kívánnak. Addig tárgyaltak, amíg az ifjú megígérte, hogy kétszázezer márkát ad a seregnek, egy évig a saját költségén tartja a hajóhadat, egész haderejével együtt elmegy velük a tengeren túlra, élete végéig gondoskodik tízezer felfegyverzett katona tartásáról a saját költségén, és hogy a Konstantinápolyból a tengeren túlra induló sereg minden tagjának ellátását egy teljes esztendőn át biztosítja.

[127] A sereghez Záránál 1203. április 25-én csatlakozó Alexiosz mintegy két évvel korábban (1201) szökött Itáliába.

Harmincharmadik fejezet
[A keresztesek tétovázása. Montferrati Bonifác panasza Angelosz Izsák ellen. Montferrati Konrád Keleten (1186). Gui de Lusignan Jeruzsálemben (1186)]

Akkor összehívták a sereg összes báróját és a velenceieket; amikor már mindanynyian együtt voltak, felállt a velencei dózse, és így szólt hozzájuk.[128]

„Jó urak – mondta a dózse –, most már alapos indokunk van arra, hogy Konstantinápolyba menjünk, ha ti is egyetértetek vele, hiszen velünk van a törvényes örökös."

Voltak néhányan, akik egyáltalán nem helyeselték, hogy Konstantinápolyba menjenek, és ezt meg is mondták:

„Mi keresnivalónk van nekünk Konstantinápolyban? A zarándoklatunkat kell beteljesítenünk, és azon szándékunkat, hogy Babilonba vagy Alexandriába menjünk; a hajóink pedig csak egy évig követnek bennünket, és íme, már a fele eltelt az esztendőnek!"

A többiek ellentmondtak nekik:

„Hát Babilonban vagy Alexandriában mit keresünk, ha nincs élelmünk, s még annyi pénzünk sincs, hogy eljussunk odáig? Többet ér, ha jogos indokkal előbb élelmet és pénzt szerzünk magunknak, ahelyett hogy odamennénk éhen halni. Ezzel kárt okozhatunk nekik, Alexiosz pedig felajánlotta, hogy velünk jön, és még egy esztendeig fedezi a flottánk és a seregünk fenntartásának költségeit."

Az ott lévők közül leginkább Montferrati őrgróf sürgette, hogy Konstantinápolyba menjenek, mert meg akart bosszulni egy gaztettet, melyet a bizánci császár ellene elkövetett. Most tehát ezt a történetet itt abbahagyjuk, és elmondjuk, hogy mi volt az a gaztett, amely miatt az őrgróf gyűlölte a bizánci császárt.

Úgy történt, hogy a fivére, Konrád őrgróf is magára öltötte a keresztet,[129] és két gályával a tengeren túlra indult, Konstantinápoly felé. Midőn megérkezett Konstantinápolyba, találkozott a bizánci császárral, aki üdvözölte és meleg fogadtatásban részesítette. Abban az időben a császárt ostrom alatt tartotta a város egyik tekintélyes ura, úgyhogy a császár nem mert Konstantinápolyból kimozdulni.

128 Velence törekvéseit kereskedelmi rivalizálás, hatalmának kiterjesztése, a Mediterráneum keleti medencéje fölötti uralom, a közvetlen haszonszerzés és Konstantinápoly javainak megszerzése mellett konkrét, egyéb gazdasági szempontok is motiválták: kettős játékot űzvén a hadjárattal egy időben (1202 tavaszán) tárgyalásokat folytattak a szultán egyiptomi alkirályával (Al-Ádil), és széles körű kereskedelmi előnyöket kötöttek ki maguknak, miközben biztosították a szultán követeit, hogy a keresztesek nem fognak Egyiptomra támadni. A háttér fölvázolását lásd: RUNCIMAN, 1999, 721–739.

129 Montferrati Konrád (1146–1192. április 28.) 1186-ban azért utazott Konstantinápolyba, hogy nőül vegye Theodórát, II. Izsák nővérét.

Ennek láttán az őrgróf megkérdezte, miként lehetséges az, hogy a császárt így ostromolják, és hogy nem mer szembeszállni az ellenségével. Azt felelte a császár, hogy alattvalóinak sem szeretetére, sem támogatására nem számíthat, ezért nem akar harcolni ellene. Ezt hallván az őrgróf felajánlotta, hogy ha akarja, segít neki; a császár ezt elfogadta, és hozzátette, hogy nagyon hálás lesz neki érte. Akkor az őrgróf azt mondta a császárnak, hogy hívja össze a város minden nyugati vallású lakóját, a római egyház valamennyi hívét: maga mellé veszi őket a kíséretébe, velük együtt harcol, és ők alkotják majd az előőrsöt, a császár pedig összes emberével együtt követi őket.

Össze is hívta a császár a város valamennyi nyugati vallású lakóját, és amikor mind együtt voltak, megparancsolta nekik, hogy fegyverkezzenek fel. Miután ez megtörtént, az őrgróf is felfegyverezte saját harcosait, maga mellé vette a latinokat, és amilyen jól csak tudta, hadrendbe állította a csapatait. A császár szintén fegyvert fogott, és az embereit is felfegyverezte. Az őrgróf késlekedés nélkül megindult az élen, a császár pedig a nyomában haladt. Amint az őrgróf és csapatai a kapun kívülre értek, a császár bezáratta a kaput mögöttük. Amikor Branasz, aki a császárt ostrom alatt tartotta, meglátta, hogy az őrgróf erőteljesen nyomul előre, hogy harcba szálljon vele, embereivel együtt megindult az őrgróf ellen. Azon nyomban megsarkantyúzta a lovát, és egy jó kőhajításnyival megelőzte katonáit, hogy minél gyorsabban rávethesse magát az őrgróf csapataira. Az őrgróf, látván, hogy közeledik felé, rárontott, és az első csapást a szemére mérte, s ezzel az ütéssel meg is ölte ellenfelét. Jobbra is, balra is mérte a csapásokat, és mind maga, mind harcosai sok embert lemészároltak. Mikor az emberek látták, hogy uruk meghalt, összezavarodtak, és menekülni kezdtek. Mikor az áruló császár, aki az őrgróf mögött a kaput bezáratta, látta, hogy az ellenség megfutamodik, harcosaival együtt kijött a városból, és üldözni kezdte a menekülőket. Az őrgróf és a többiek gazdag zsákmányra tettek ott szert, lovakat és számos egyéb javakat szereztek. Így állt bosszút az őrgróf azon, aki a császárt ostrom alá vette. Miután szétverték az ellenséget, mind a császár, mind pedig az őrgróf visszament Konstantinápolyba. Amint visszatértek és letették fegyvereiket, a császár nem győzött köszönetet mondani az őrgrófnak, amiért olyan derekasan bosszút állt az ellenségén, míg végül az őrgróf megkérdezte tőle, hogy miért záratta be a kapukat a háta mögött.

„Nos, ez most már csak így esett!" – mondta a császár.

„Az istenfáját neki!" – felelte erre az őrgróf.

Nem sok idővel ezután a császár hitszegő alattvalóival együtt hatalmas árulást tervelt ki, mert el akarta veszejteni az őrgrófot. Ám egy öregember, aki ezt megtudta, megsajnálta az őrgrófot, szép csendben elment hozzá, és így szólt:

„Uram, menj el ebből a városból, mert a császár és áruló hívei hatalmas árulást terveltek ki, és ha még három napig itt maradsz, elfognak és megölnek."

E hír hallatán az őrgróf igencsak kényelmetlenül érezte magát. Még azon az

éjszakán felszereltette a gályáit és tengerre szállt; elment, még mielőtt megvirradt volna, s meg sem állt Türosz városáig.[130]

Még ennek a földnek az elvesztése előtt történt, hogy a jeruzsálemi király meghalt,[131] és a jeruzsálemi királyság elveszett, s nem maradt más város, mely ellenállt, csak Türosz és Ascalon. Az elhunyt királynak volt két nővére, az idősebbik, akire a királyság szállt, egy lovaghoz, Gui de Lusignanhoz ment férjhez, aki Poitou-ba[132] való volt, az ifjabbik pedig Humphroi de Toronhoz.[133] Egy nap az ország összes nemes bárói, Tripoli grófja, a templomos és az ispotályos lovagok egybegyűltek a Templomban, és megállapodtak abban, hogy elválasztják Gui úrtól a feleségét, aki a királyságot örökölte, és egy másik báróhoz adják feleségül, aki alkalmasabb arra, hogy király legyen, mint Gui úr.[134] Így is tettek, elválasztották őket egymástól; abban azonban nem tudtak megegyezni, hogy a hölgyet kihez adják nőül, végül az egész dolgot rábízták a királynőre, aki nemrég még Gui úr hitvese volt. Átadták neki a koronát, hogy annak adja, akit királynak akar. Így azután egy napon ismét mind egybegyűltek a bárók, a templomosok[135] és az

[130] Valójában Montferrati Konrád (aki a Theodórával való házasság után *cézár/kaiszar* méltóságot kapott) egyre népszerűtlenebbé vált a császári udvarban. Alexiosz Branasz rokonai és hívei továbbra is jelentős befolyással rendelkeztek. Ilyen körülmények között Konrád jobbnak látta kihasználni II. Izsák újabb, vlachok elleni hadjáratát arra, hogy elmeneküljön. Theodórát Konstantinápolyban hátrahagyva (és elhagyva) Türoszba (Tyr, Clarinál: *Sur*) ment (1187. július 14.). Később Izabellával (1171–1205), a Jeruzsálemi Királyság örökösnőjével (uralkodott 1192-től) házasodott össze.

[131] Ezek (is) a Jeruzsálemi Királyság kritikus pillanatai. IV. Balduin 1185. március 16-án halt meg, majd 1186-ban társrégenssé tett unokaöccse, V. Balduin is elhunyt.

[132] Poitou Limousin területén található főúri birtok, alapítója II. Hugues (Hugó), aki a 10. század végén a várkastélyt is építtette. Az elsőszülöttek három évszázadon keresztül az alapító keresztnevét viselték (az utolsó, XIII. Hugó, 1303-ban halt meg). Birtokaik szerencsés fekvése és sikeres házassági politikájuk garantálta nemzetközi karrierjüket.

[133] IV. Balduin idősebbik nővére, Szibilla, Montferrati Vilmos özvegye, 1180-ban ment férjhez Jaffa és Aszkalon grófjához, Guy (Guido) de Lusignanhoz. Az ifjabbik, Izabella, 1183–1190 között volt IV. Humphroi de Toron hitvese. Férjeikről lásd a 139. és a 150. jegyzetet.

[134] A válást valójában még IV. Balduin kezdeményezte. Vö. Clari, 2004, 233.

[135] A templomos rendet Hugues de Payns, Champagne-ból származó lovag alapította néhány társával 1118-ban, első székhelyük Jeruzsálemben, Salamon templomának területén (ma: Al-Aksza mecset) volt. (Később a rend Akkonba, majd Ciprusra, végül pedig a Francia Királyság területére vonult vissza.) A templomos lovagrend a troyes-i zsinaton (1128) kapta meg a megerősítő pápai engedélyt. A regula kialakításában (1129. január 13.) nagy szerepet játszott Szent Bernát. A lovagrend a középkori ideális társadalomkép alapsémáját követve a három rend logikája szerint szerveződött. A legendás vitézségű lovagok a

ispotályosok,[136] és ott volt Tripoli grófja,[137] a királyság legkiválóbb lovagja is, aki úgy gondolta, hogy a királynő neki adja majd a koronát, és végül köztük volt Gui úr, a királynő korábbi férje is. Amikor mindannyian együtt voltak, az úrhölgy a koronát kezében tartva körbetekintett; amint megpillantotta a férfit, aki azelőtt az ura volt, előbbre lépett, és fejére helyezte a koronát. Így lett Gui úr a király. Tripoli grófja pedig ezt látván annyira elkeseredett, hogy megbántódva visszatért házájába, Tripoliba.

Harmincnegyedik fejezet
[Szaladin[138] szultán győzelme (1187. július)]

Nem sokkal ezután a király a szaracénok ellen harcolt, fogságba esett, csapatait szétverték, országa pedig elveszett, úgy, hogy már csak két város tartotta magát, Türosz és Ascalon. Amikor Szaladin látta, hogy az ország a kezében van, elment

---

zarándokutak védelmében vállaltak kulcsszerepet, és a Szentföld minden jelentős csatájában jelen voltak. A rend a középkori Európa egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb katonai hatalma lett, óriási vagyonnal és birtoktulajdonnal rendelkezett. A 13. század során jövedelemszerző tevékenységük került előtérbe. Gazdasági és politikai súlyuk mindinkább provokálta az európai uralkodókat, különösen IV. (Szép) Fülöp francia királyt, aki a pápához keresztes hadjárat indítása céljából francia területre érkező nagymestert, Jacques de Molay-t (a királyság területén tartózkodó valamennyi rendtaggal együtt) lefogatta (1307. október 13.). Javaikat elkobozta, a rendet felszámolta, a nagymestert és a rend számos tagját máglyára küldte, illetve lemészároltatta. (A „templomosok perét" az európai történelem első és egyik legdurvább koncepciós eljárásának szokás tekinteni.)

136 A Jeruzsálemi Szent János-lovagrend – ispotályosok *(hospitaliers),* johanniták – a közel-keleti hadműveletekben mindvégig kulcsszerepet játszott. A 11. század közepéig visszanyúló kezdetek után a rendet első nagymestere, Raymond du Puy hozta létre. A bencés, majd az ágostoni regula hatása alatt álló lovagok első saját szabályzatát 1135 táján fogalmazták meg. A johanniták, működési területüket tekintve, a templomosok kiegészítői, egyben riválisai is voltak. Különösen nevezetes volt várépítő és erődítő tevékenységük (Margat, Krak). Akkon elestét (1291) követően előbb Ciprusra, majd Ródoszra (1308), végül Máltára (1523) vonultak vissza.

137 IV., Antiochiai Bohémond. A nagy stratégiai fontosságú kikötővároshoz tartozó terület a toulouse-i grófok érdekszférájába tartozott. (Alapítója Raymond de Saint-Gilles.) III. Rajmund, Tripolisz grófja, a terület egyik legbefolyásosabb uralkodója, országát IV., Antiochiai Bohémond-ra hagyta, akit korábban fiává fogadott (1187). Rajmund volt a kijelölt régens az 1185. november 23-án megkoronázott gyermek V. Balduin, jeruzsálemi király mellett.

138 Szaladin (Juszuf ibn Ajjúb; a *Szaladin* név a 'vallásvédő' jelentésű *Salah al-Din*ből; 1138–1193) eredetileg a Fatimida damaszkuszi emír, Núr ad-Dín kurd származású hadve-

a jeruzsálemi királyhoz, aki a foglya volt,[139] és azt mondta neki, hogy emberei nagy részével együtt szabadon engedi, ha Ascalon[140] városát megadásra bírja. A király pedig így válaszolt:

„Vezess oda, és ráveszem őket, hogy megadják magukat."

Szaladin oda is vezette, és amint megérkeztek, a király beszélt a városban lévőkkel, mondván nekik, hogy adják át a várost, mert így akarja. Ők pedig rögtön megadták magukat. Szaladin, mihelyt a kezébe került a város, szabadon engedte a királyt és embereinek egy részét; a király pedig, kiszabadulván a fogságból, kíséretével együtt Türoszba ment.

---

zére volt. Szaladin igazi birodalomszervező, távlatos koncepcióval rendelkező hadvezér és politikus volt. A *dzsihád*ot tudatosan alkalmazta birodalom- és hadseregszervező erőként. 1171-ben alapította meg (fivéreivel és unokatestvéreivel) az Ajjúbida-dinasztiát. A keresztényekkel vívott harcai során és a keresztesek iránt tanúsított „lovagias" magatartása, valamint a vele kötött béke (1190–1192), mely átmenetileg konszolidálta a Jeruzsálemi Latin Királyságot, azt eredményezte, hogy a keresztény Európában viszonylag pozitív, idealizált kép alakult ki róla. (Ez elsősorban a III. keresztes hadjárat élményanyagából, illetve Szaladinnak Oroszlánszívű Richárddal való kapcsolatából táplálkozott. Nyugaton még az is elterjedt róla, hogy megtért a keresztény hitre, továbbá hogy Oroszlánszívű Richárd a nővére kezét ajánlotta fel Szaladin fivérének.)

[139] Guy de Lusignan (Clarinál: *Guis* vagy *Guion de Luisegnun;* 1129–1194. július 18.), vagyis Guido, jeruzsálemi király a korábbi királynak, IV. (Leprás) Balduinnak a nővérét, Szibillát (Sybille) vette feleségül, s általa, tehát férjként, került a Jeruzsálemi Királyság trónjára (1186). Mint fentebb láthattuk, az uralkodáshoz közepes tehetséggel rendelkező Guido Tiberiasnál, illetve Hattínnál döntő csatát veszített Szaladinnal szemben (1187. július 2–4.), s többedmagával – Montferrati Vilmossal, a templomos nagymesterrel és más előkelő urakkal együtt – fogságba esett. Ez a helyzet lehetővé tette, hogy Szaladin elfoglalja a Jeruzsálemi Latin Királyság területeinek jelentős részét. Kiszabadulása után Guido nem élvezte tovább a bárók bizalmát, s végül az Oroszlánszívű Richárd által a bizánciaktól 1192-ben elfoglalt Ciprus királya lett (1192-től haláláig). Testvére, Amaury (Amalrik) de Lusignan ugyancsak Ciprus (1194–1205) és társuralkodóként Jeruzsálem királya (1197–1205) volt. A közép-franciaországi (Limousin) Lusignan bárói dinasztia a Francia Királyság legjelentősebb főúri családjai közé tartozott, s ebben az időszakban Ciprus történetében játszott meghatározó szerepet. Az utolsó Lusignan ciprusi király III. Jakab (1473–1474) volt, korábban pedig VI. (Lusignan) Leó Örményország királya lett (1373–1393).

[140] Türosz mellett Aszkalon (Ascalon) is a Szentföld kulcsfontosságú erődítései közé tartozott. Így nem véletlen, hogy a jeruzsálemi király szabadságának az ára Aszkalon városának átengedése volt. (A város átadására 1187. augusztus 23-án került sor, Guido azonban – kissé eltérően Clari előadásától – csak 1188 júliusában nyerte vissza szabadságát, miután ígéretet tett arra, hogy visszatér hazájába, s többé nem harcol ellenük.)

Mialatt a királlyal mindezek a dolgok történtek, az őrgróf[141] maga mellé állította Türosz minden lakóját és az ott lévő összes genovait, akik valamennyien hűséget esküdtek neki a szentekre, és megfogadták, hogy urukként tisztelik, ha segít nekik a várost megvédeni. Az őrgróf a városban olyan nagy drágaságot talált, hogy 100 *besant*-ért adtak annyi búzát, amennyi Amiens-ben nem lett volna több másfél *setier*-nél.[142]

Mikor a király Türoszhoz érkezett, a katonák kiáltozni kezdtek:

„Nyissátok ki a kaput! Íme, itt jön a király!"

De a város lakói azt felelték, hogy nem engedik be őket, végül az őrgróf is a falakhoz jött, és kijelentette, hogy nem jöhet be a király.

„Hogyan?! – kérdezte a király – Hát nem vagyok-e ura és királya ennek a földnek?"

„Isten nevében mondom – válaszolt az őrgróf –, nem vagy te sem úr, sem király, és nem fogsz bejönni ide, mert gyalázatot hoztál az egész királyságra, és hagytad, hogy elvesszen; másfelől pedig idebenn olyan nagy az ínség és a drágaság, hogy ha embereiddel együtt bejönnétek, éhen halna az egész város. Inkább ti pusztuljatok el – folytatta az őrgróf –, te és a kíséreted, akik nemigen dicsekedhettek nagy haditettekkel, semmint mi, akik idebent vagyunk, vagy a város lakói."

Mikor a király látta, hogy nem juthat be a városba, megfordult, és katonáival együtt Accra felé indult.[143] Egy dombon letáborozott,[144] és ottmaradt egészen addig, amíg a francia király és Anglia királya rá nem talált. Mialatt az őrgróf Türoszban tartózkodott, és oly nagy volt ott a drágaság, Isten segítséget küldött nekik, ugyanis arra járt egy kereskedő, aki egy hajónyi búzát hozott, és tíz *besant*-ért adta, amikor pedig már bent száz *besant*[145] volt az ára. Nagyon megörült ennek az őrgróf és a város minden lakója, s az összes búzát ott tartották a városban, és mindet megvették.

[141] Montferrati Konrád. Lásd még a 130. jegyzetet.

[142] A franciaországi (párizsi) *setier* kb. 156 liter búzát jelent.

[143] A hadvezérként és uralkodóként meglehetősen tehetetlennek bizonyult Guido két alkalommal is megkísérelte, hogy bejusson Türoszba, de a város lakossága és védői 1188 nyarán és 1189 áprilisában is megtagadták tőle és csapataitól a belépést.

[144] Guido Akkon mellett (Thoron de Saint Nicolas dombján) táborozott le, ahonnan még tett sikertelen kísérletet Türosz elfoglalására is.

[145] A bizánci arany- és ezüstpénzt *(byzantinus)* nevezték így. Itt minden valószínűség szerint az arany *byzantinus*ról, más néven *hyperpyron*ról lehetett szó. (Lásd a 121. jegyzetet.)

Harmincötödik fejezet
[Szaladin Szíriában Türosz városát ostromolja]

Nem sokkal később eljött Szaladin, és mind a szárazföld, mind a tenger felől ostrom alá vette Türosz városát,[146] úgyhogy sem élelem, sem más egyéb nem juthatott be a városba, és oly sokáig tartott az ostrom, hogy a megélhetés a városban végül ugyanolyan drága lett, mint amilyen azelőtt volt.[147]

Harminchatodik fejezet
[Egy genovai fortélyt eszel ki az ostromzár áttörésére]

Az őrgróf, látván, hogy milyen nagy a drágaság a városban, és hogy sehonnan nem jöhet segítség, sem vigasztalás, összehívta a város minden lakóját és az ott lévő genovaiakat is egytől egyig, és a következő szavakkal szólt hozzájuk:

„Uraim! – mondta – végünk van, ha Isten nem könyörül rajtunk, mert olyan drága a megélhetés ebben a városban, és alig van élelmünk és gabonánk, amelyből sokáig fenn tudnánk tartani magunkat, és sem a szárazföldön, sem a tengeren nem jöhet segítség a számunkra. Az Istenre kérem, ha van valaki köztetek, aki tanácsot tud adni, tegye meg!"

Ekkor előlépett egy genovai és azt mondta:

„Ha kegyeskedsz meghallgatni – szólt –, adnék én egy jó tanácsot."

„Mi légyen az?" – kérdezte az őrgróf.

„Rögtön megmondom – felelte. – Vannak nekünk itt a városban hajóink, gályáink, bárkáink és csónakjaink. Megmondom, mit fogok tenni. Magamhoz veszek négy gályát, és a legkiválóbb vitézekből állítok rájuk legénységet; még napfelkelte előtt tengerre szállok, mintha el akarnék menekülni. És amikor a szaracénok észrevesznek, nem lesz idejük felfegyverkezni, hanem sietve üldözésemre indulnak, hogy elkapjanak, és fegyver nélkül vetik utánam magukat. Ti pedig addigra felszerelitek az összes többi hajót, csónakot és gályát a legjobb harcosokkal, és amint meglátjátok, hogy mind a nyomomban vannak, és javában üldöznek, felhúzzátok valamennyi hajó horgonyát, és nekiiramodtok. Én pedig

[146] Szaladin 1187 nyarán megkísérelt sikertelen támadása Türosz ellen mindössze hét napig tartott.

[147] Jean Dufournet a keresztesek szentföldi (különösen türoszi és akkoni) nehézségeit stratégiai összefüggésbe helyezi. Eszerint a Montferratiak az utánpótlási vonal stabilizálásának érdekében törekedtek Konstantinápoly birtokba vételére. Ez tükröződik Clari elbeszéléséből is. Vö. CLARI, 2004, 234–235.

visszafordulok, és akkor megküzdünk velük. Akkor majd Isten ad nekünk tanácsot, ha kedve tartja."

Ezzel a javaslattal mindnyájan egyetértettek, és mindent úgy csináltak, ahogy a genovai ajánlotta.

Harminchetedik fejezet
[Szaladin veresége (1187 vége)]

Mire közeledett a hajnal, a genovai már szépen előkészítette és megfelelően felszerelte a négy gályát, s az összes többi hajó is útra készen állt, ő pedig kevéssel napkelte előtt tengerre szállt. A tengeri kikötő, melyen keresztül a hajók ki-be közlekedtek, Türosz városának falain belül volt. Útnak indult tehát, és nagy sebesen kezdett haladni. Mikor egy kissé távolabbra ért, és a szaracénok észrevették, oly sietve eredtek a nyomába, hogy fel sem fegyverkeztek, hanem mind a száz gályájukat elindították, és üldözőbe vették. Mikor a gályáik már jókora utat megtettek, a város lakói pedig a nyomukban voltak, a genovai, akit a szaracénok üldöztek, visszafordult. A türosziak pedig rárontottak a szaracénokra, akik valamennyien fegyvertelenek voltak; sokat megöltek közülük, és tönkreverték őket, úgy, hogy a száz gálya közül csak kettő tudott a türosziak elől elmenekülni. Szaladin mindezt mérhetetlen elkeseredéssel nézte, szakállát és haját tépte fájdalmában, hogy a szeme láttára kaszabolják le a katonáit, ő pedig nem segíthet rajtuk. Miután hajóhadát így elveszítette, tábort bontott és elvonult. Így védte meg a várost az őrgróf, miközben Gui király azon az Accra közelében lévő dombon vesztegelt, ahol a francia és az angol király rátalált.

Harmincnyolcadik fejezet
[Meghal Gui de Lusignan és hitvese. Az utódlás kérdése]

Nem sok idő múltán meghalt Gui király,[148] majd a hitvese is.[149] A királyság Humphroi de Toron úr hitvesére szállt, aki a király nővére volt. Őt azonban elválasztották Humphroi úrtól,[150] és az őrgrófhoz adták feleségül; így lett az őrgróf-

[148] Clari kronológiája nem pontos. Guido (Guy de Lusignan) 1192-ben Ciprus királya lett, s csak később, 1194 júliusában halt meg Cipruson. Lásd a 139. jegyzetet.

[149] Szibilla Akkon ostroma során (feltehetően 1190. október elején), Guidótól született két kisleánya pedig néhány nappal később halt meg. Halálával férje, Guido jogcíme a jeruzsálemi királyságra valójában meg is szűnt. Ez Montferrati Konrádot hozta kedvező helyzetbe, aki 1190. november 24-én vette feleségül a férjétől, Humphroi de Torontól elválasztott Jeruzsálemi Izabellát. A bárók azonban úgy döntöttek, hogy a helyzet tisztázásáig Guido maradjon a király. Jogai érvényesítésére Konrádnak 1192 áprilisáig kellett várnia.

[150] IV. Humphroi de Toron (Toroni Onfroi, Clarinál: *Hainfrois de Touron;* 1166 k.–1197

ból király.[151] Egy leánya született a feleségétől,[152] később pedig az asszaszinok[153] meggyilkolták. A királynét azután feleségül adták Champagne grófjához,

---

k.) az egyik nagy tekintélyű, Szentföldön megtelepedett s ott meggyökeresedett előkelő család tagja volt, igen kifinomult, művelt, arabul is jól beszélő ember. Jeruzsálemi Izabellával kötött politikai és szerelmi házassága (lásd a 133. jegyzetet) lehetővé tette volna számára a királyi cím megszerzését, s erre a bárók egy része biztatta is őt. Humphroi azonban nem akart király lenni, s magukra hagyva szándéka ellenére szervezkedő híveit, hűséget fogadott Szibillának és férjének, Guido de Lusignannak. Emellett kiváló terep- és nyelvismeretével gyakran tett a királyságnak jelentős diplomáciai szolgálatokat.

[151] Montferrati Konrád őrgrófot a bárók elsöprő többsége végül is királlyá választotta, amit Oroszlánszívű Richárd is tudomásul vett. A koronázást Akkonban tervezték megtartani, Konrád azonban előbb Türoszba ment, ahol az egyik napon, „mivel felesége túl hosszú ideig tartózkodott a fürdőben", s ezért „késett a vacsora", kíséret nélkül sétálgatott a városban, eközben azonban az asszaszinok meggyilkolták (1192. április 28.). A gyilkosságot Szinán Sejk rendelte el, mivel Konrád nem sokkal azelőtt megtámadta és elfogta egy értékes hajórakományukat. A szóbeszéd emellett Szaladint, sőt a korábban Konrád királysága ellen fellépő Oroszlánszívű Richárdot, illetve – érzelmi okokból – Toroni Onfroi-t is sejteni vélte a merénylet mögött.

[152] Montferrati Konrád és Izabella leánya, Mária (†1212) 1205-től jeruzsálemi királynő.

[153] Szélsőséges, fanatikus mohamedán *(síita)* vallási szekta, szigorú konspirációs alapon működő titkos társaság, melyet egy Hasszán ibn Szabbah nevű hittérítő alapított. Az *asszaszinok* szektáját 1070 körül, Perzsia északi részén hozták létre egy Fatimida trónviszály alkalmával a gyenge kezű apjával konfliktusba került Nisar trónkövetelő hívei. Központjuk (1090-től) Alamut vára volt, melyet a mongolok pusztítottak el 1256-ban. (Értékes könyvtáruk is ekkor égett le.) A nyugati utazók (Tudelai Benjámin, Marco Polo) is írnak róluk. A szekta tagjai a *Mahdi* ('Megváltó') érkezését várták, és a spirituális vezető, *Sheik al Gebel* ('a Hegy Öregje') utasítására cselekedtek. A szekta nevének eredete minden bizonnyal az arab *hasisin* ('hasist fogyasztó', illetve 'hasis hatása alatt álló') szóra vezethető vissza, mely arra utal, hogy a harcosok kiképzésében, illetve harcra buzdításában nagy szerepe lehetett a hasisszívás okozta kábultságnak és hallucinációknak. Az orgyilkosok szektája a hitetlenek elleni küzdelmet tartotta legfőbb céljának, tagjai, a *fedajin*ok ('rajongók') ennek érdekében célirányos és alapos kiképzést kaptak. Rettegett rajtaütéseik a keresztes háborúk időszakában váltak gyakoriakká. A mai Irán, Irak, Szíria és Libanon, illetve a Szentföld területén hatékony sziklavárak hálózatával rendelkeztek. Nevük a keresztesek elbeszélései nyomán számos nyugati nyelvben 'gyilkos, orgyilkos' jelentéssel honosodott meg. II. András magyar király keresztes hadjárata idején (1217) katonái sikertelen kísérletet tettek az asszaszinok elleni támadásra, melyben állítólag 300 magyar lovas vett részt, de közülük mindössze három tért vissza... Előfordult ugyanakkor, hogy az asszaszinok a keresztesekkel szövetségben tevékenykedtek, s volt olyan időszak is, amikor a szekta hatalmi terjeszkedésének útjában álló muzulmánokat gyilkoltak meg.

Henrikhez.[154] A későbbiek során ostromot indítottak Akkon városa ellen, és elfoglalták.[155]

Harminckilencedik fejezet
[A püspökök helyeslik a bizánci expedíciót]

Az előbbiekben tehát elmeséltük, hogy miért gyűlölte a bizánci császárt Montferrati őrgróf, s hogy miért igyekezett bárki másnál jobban elérni, hogy Konstantinápolyba menjenek, s miért javasolta ezt mindig oly nagyon.[156] Most azonban térjünk vissza korábbi tárgyunkhoz. Amikor a velencei dózse a báróknak azt mondta: megfelelő ürügyük van arra, hogy Konstantinápoly földjére menjenek, s azt erősen ajánlotta nekik, akkor a bárók egytől egyig beleegyezésüket adták. Azután megkérdezték a püspököket, hogy bűnt követnek-e el azzal, ha odamennek, ők pedig azt felelték, hogy ez egyáltalán nem bűn, sőt igen jótékony cselekedet, mivel velük van a valódi örökös, akit örökségétől megfosztottak, s segíthetnek neki, hogy jogait visszaszerezze, s hogy ellenségein bosszút álljon. Azután az ifjút megeskették a szentekre, hogy megtartja a nekik korábban tett ígéretét.

[154] A kánonjogilag elvárt egyesztendős gyász tiszteletben tartása föl sem vetődött, az eljegyzésre két nappal, az esküvőre alig egy héttel Konrád halála után, 1192. május 5-én került sor, Oroszlánszívű Richárd jóváhagyásával, a türosziak lelkes ünneplése közepette. II. Henrik, Champagne grófja közepes tehetségű, de nagyon népszerű uralkodó volt. Halálát banális baleset okozta: 1197. szeptember 10-én, egy fogadás alkalmával kiesett az ablakon. Izabellának ezt követően ismét férjhez kellett mennie, 1198 januárjában Guido bátyjához, Amaury (Amalrik) de Lusignanhoz, Ciprus királyához adták feleségül. Amalrik sikeres és energikus uralkodó volt; 1205. április 1-jén halt meg egy „gasztroenterológiai baleset" következtében (túl sok halat evett). Izabella nem sokkal később, valamikor az 1205. esztendő folyamán hunyt el. Három férjtől öt leánya maradt (Montferrati Mária, Alice és Philippa de Champagne, továbbá Sybille és Mélisande de Lusignan).

[155] Clari kronológiája itt is téves. Akkon ostromát 1191-ben kezdték meg, de csak a francia és az angol király, II. Fülöp Ágost, illetve Oroszlánszívű Richárd segédcsapatainak megérkezését követően, 1192. július 12-én foglalták el a várost.

[156] A Montferrati család többször is konfliktusba került a bizánci császárokkal. Montferrati Rainer haláláért (1182) Andronikoszt tették felelőssé (lásd a 106. jegyzetet). Clari a XXXIII. fejezetben meséli el Angelosz Izsák Montferrati Konráddal szemben elkövetett árulását. Ezek az események is motiválták Montferrati Bonifác cselekedeteit, és ürügyként szolgálhattak a görögök elleni fellépésre, elősegítve a görögellenes propaganda kialakulását.

Negyvenedik fejezet
[A keresztesek a Dardanellákon (1203)]

Az összes zarándok és a velenceiek megegyeztek tehát, hogy Konstantinápolyba mennek. Felkészítették hajóikat az útra, és tengerre szálltak.[157]

Addig mentek, míg egy Abüdosz[158] nevű kikötőbe nem értek, mely Konstantinápolytól jó száz mérfölddel följebb feküdt. Ez a kikötő a nagy Trója helyén épült, a Szent György-szoros bejáratánál. Innen azután folytatták az utat, s addig vitorláztak a Szent György-szoroson[159] fölfelé, míg Konstantinápolytól egy mérföldnyire jutottak. Ott bevárták egymást, és amikor az egész hajóhad minden egyes hajója együtt volt, úgy felékesítették és úgy kidíszítették őket, hogy a világ leggyönyörűbb látványát nyújtották. Amikor ezt a szépen feldíszített flottát a bizánciak megpillantották, ámulattal nézték, s még a falak tetejére és a házakra is fölmásztak,

[157] A hajóhad 1203. május 24-én indult útnak. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 119. §.

[158] A kis-ázsiai Abüdosz/Abydos (Clarinál: *Bouke d'Ave,* Villehardouinnél: *Bouque d'Avie*) bizánci tartomány *(thema)* és stratégiai fontosságú kikötőváros (Konstantinápoly kulcsa) a Dardanellák legkeskenyebb pontjánál, az ázsiai oldalon, ott, ahol hajdan a nagy Trója *(Troies le Grant)* terült el. CLARI, 1952, 406.

[159] A „Bras Saint-George" (Clarinál: *Bras/Brach Saint Jorge*) elnevezésnek, mely a IV. keresztes hadjárattól kezdődően fordul elő a Konstantinápolyról szóló francia szövegekben, létezett egy tágabb és egy szűkebb jelentése. Tágabb értelemben jelenthette a Dardanelláktól (Hellészpontosz) a Boszporuszig terjedő Márvány-tenger (Propontisz, Marmaratenger) területét, beleértve az Európát Ázsiától elválasztó Boszporusz tengerszorost, szűkebb értelemben pedig a Boszporusz márvány-tengeri bejáratától az Aranyszarv-öbölig terjedő részt. A franciák számára a tengerszoros névadójaként a Szent György-monostor szolgált, mely az európai oldalon, stratégiai helyen, a Boszporusz partján feküdt, és a konstantinápolyi Akropolisz lábánál épített Mangana-palota épületegyütteséhez tartozott. (Mangana a városnak az a kerülete, ahol a harci eszközöket, hadigépezeteket készítő műhelyek és raktárak voltak.) Szent György kivételes tiszteletnek örvendett a görög egyházban, így a középkori Bizáncban is. A monostor építése valószínűleg Nagy Konstantin uralkodásának idejére nyúlik vissza. Történetében nagy szerepet játszott IX. Kónsztantinosz Monomakhosz (1042–1055), aki végső nyughelyéül is a monostor templomát választotta. A Szent György tiszteletére emelt tucatnyi korabeli bizánci egyház között a manganai a legdokumentáltabbak közé tartozik, számos forrás szól róla, rangban pedig a Hagia Szophia után a második legjelentősebb egyházi központ volt. A város elfoglalását követően egy darabig a templom is a latinok kezén volt (ide temették el Hugues de Saint-Pol grófot, a Latin Császárság connétable-ját, aki 1205 elején halt meg); később visszakerült a görög egyház fennhatósága alá. CLARI, 2004, 290–291; ODB, I, 508–509, 516–520, II, 912–913, 1283, 1303; Raymond JANIN, *Les églises byzantines des saints militaires (Constantinople et banlieu),* Échos d'Orient, 1934, t. 33, No. 174, 163–180.

hogy ezt a csodát láthassák. A hajókon lévők pedig a város nagyságában gyönyörködtek, mely olyan hosszú és olyan széles volt, hogy csak bámulni tudták. Majd átkeltek a Szent György-szoroson, s a fölötte lévő Khalkédónban kötöttek ki.[160]

Negyvenegyedik fejezet
[Tárgyalások a görögökkel (1203. július 2–3.)]

Amikor erről tudomást szerzett a bizánci császár, követeket küldött hozzájuk, hogy megtudja, kik ők és miért jöttek. Megüzente nekik, hogy ha aranyat vagy ezüstöt akarnak, nagyon szívesen küld nekik. Az előkelő urak ezt hallván azt felelték a követeknek, hogy sem az aranyából, sem az ezüstjéből nem kérnek, hanem azt akarják, hogy a császár távozzon a császárságból, mert azt jogtalanul s becstelenül bitorolja. Megüzenték neki azt is, hogy velük van a törvényes örökös, Alexiosz, Izsák császár fia. A követek azt válaszolták, hogy a császár ezt nem fogja megtenni, majd eltávoztak.

Ezután a velencei dózse a következő szavakkal fordult a bárókhoz:

„Nemes urak, én azt javasolnám, hogy bocsássunk a vízre tíz gályát, és tegyük föl az ifjút az egyikre, adjunk mellé embereket, és fegyverszünet védelme alatt menjenek Konstantinápoly partvidékére, s kérdezzék meg a város lakóit, elismerik-e az ifjút uruknak."

Az előkelő urak erre azt felelték, hogy ez csak jó lehet. Elő is készítették a tíz gályát és az ifjút, s adtak mellé elegendő fegyverest is. Azután a város falai alá hajóztak, s ott cirkáltak föl és alá, s megmutatták nekik ezt az Alexiosz nevű ifjút, majd megkérdezték tőlük, hogy elismerik-e őt uralkodójuknak. A város lakói pedig azt felelték, hogy nem ismerik el uruknak, mert azt sem tudják, kicsoda. Erre a gályákon lévők megmondták, hogy ő Izsáknak, az előző császárnak a fia, de a városban lévők megint csak azt válaszolták, hogy ők erről semmit sem tudnak. Így visszamentek a sereghez, s elmondták, hogy milyen választ kaptak.

Akkor az egész seregben kiadták a parancsot, hogy kicsik és nagyok mind fegyverkezzenek föl. S amikor már mind fegyverben voltak, mindenki meggyónta bűneit és áldozott, mert nagyon féltek attól a pillanattól, amikor majd Konstantinápoly alá érkeznek. Ezután a zászlóaljakat, a vitorlásokat, a szállítóhajókat és a gályákat csatarendbe állították, majd a lovagok beszálltak lovaikkal együtt a szállítóhajókba, s útnak indultak. Megfújták az ezüst- és érctrombitákat, volt belőlük vagy száz pár, és tömérdek dobot és tamburint is megszólaltattak.

[160] Khalkédón (Chalcedon, törökül: Kadıköy, ma Isztambul egyik kerülete) Konstantinápollyal szemben, a Boszporusz ázsiai partján fekvő fontos kikötőváros volt. Itt tartották a IV. keresztény egyetemes zsinatot 451-ben.

Negyvenkettedik fejezet
[A görögök felkészülnek a város védelmére]

Mikor a város lakói látták a nagy hajókat és az óriási hajóhadat, s hallották a trombiták harsogását és a dobokat, melyek hatalmas lármát csaptak, ők is mind fegyvert ragadtak, s fölmásztak a házak tetejére és a város tornyaira. Bizonyosan úgy tűnhetett nekik, hogy az egész tenger és az egész föld remeg előttük, s hogy a tengert teljesen elborítják ezek a hajók. Közben a császár alaposan fölfegyverzett harcosokat küldött a tengerpartra, hogy a partrész védelmét biztosítsák.

Negyvenharmadik fejezet
[A Galata-torony bevétele (1203. július 6.)]

Amikor a keresztesek és a velenceiek meglátták a tengerparton a görögöket, akik teljes fegyverzetben álltak velük szemben, tanácsot tartottak, majd a velencei dózse felajánlotta, hogy harcosai élére áll, s ő majd Isten segedelmével elfoglalja a parti sávot. Összegyűjtötte hajóit, gályáit és a szállítóhajókat, s a sereg élére állt, majd a számszeríjászokat és az íjászokat bárkákba szállították, hogy a partot a görögöktől megtisztíthassák. Miután így hadrendbe álltak, megindultak a partvidék felé.

Mikor a görögök látták, hogy a zarándokok nem ijedtek meg tőlük és egyre közelednek feléjük, nyomban visszahőköltek, és egyikük sem merte megvárni, hogy a hajóhad a parthoz érkezzen. Amikor pedig megérkeztek a lovagok, teljes fegyverzetben szálltak ki a szállítóhajókból, ugyanis ezek a hajók úgy készültek, hogy volt rajtuk egy ajtó, amelyet nagyra kitártak, és egy hidat bocsátottak le, melyen keresztül a felfegyverzett lovagok partra szállhattak.

Amint megérkezett a hajóhad, s a visszavonult görögök látták, hogy mindanynyian partra szálltak, nagyon elcsüggedtek. Ők voltak azok a görögök, akik a tengerpartot védelmezni jöttek, s akik azzal kérkedtek a császár előtt, hogy a zarándokok sohasem fognak eljutni odáig, bármily sokan legyenek is. Midőn a lovagok a szállítóhajókból a partra szálltak, üldözőbe vették a görögöket, akiket egy hídig kergettek, mely a város szélének közelében húzódott.[161] Ezen a hídon volt egy kapu, amelyen át a görögök bemenekültek Konstantinápoly városába. Miután a lovagok visszatértek a görögök üldözéséből, megbeszélést tartottak, ahol a velenceiek kijelentették, hogy hajóik nincsenek biztonságban, ha nincsenek bent a kikötőben, ezért úgy határoztak, hogy mindenáron a kikötőbe viszik őket. Konstantinápoly kikötőjét azonban egy nagy és erős vaslánc zárta körül,

[161] A korabeli Bizánc történetéről és Konstantinápoly fontosabb, Clari által is említett helyeiről, palotáiról, templomairól, műemlékeiről lásd Farkas Csaba tanulmányának idevonatkozó részét (171–176. lap).

mely a várostól indult ki, a kikötő másik oldalán pedig a Galata-toronyhoz kapcsolódott. Ez igen erős, jól védhető torony volt, s védőkkel is jól megrakták.[162]

Negyvennegyedik fejezet
[Támadás szárazon és vízen (július 11.)]

Az előkelő urak tanácsára megostromolták ezt a tornyot, s ostrommal bevették. A védőlánc egyik végétől a másikig álltak a görög gályák, melyek a láncot segítettek védeni. S amikor a tornyot elfoglalták, és a láncot elszakították, a hajók befutottak a kikötőbe, ahol biztonságba helyezték őket, majd elfoglalták a kikötőben lévő görög gályákat és hajókat is. Miután a kikötőben biztonságba helyezték a vitorlásokat s a többi hajót, az összes zarándok és a velenceiek összegyűltek, hogy megbeszéljék, miként ostromolják meg magát a várost. Végül abban egyeztek meg, hogy a franciák a szárazföldről, a velenceiek pedig a tenger felől fognak támadni. A velencei dózse hozzátette, hogy hadigépezeteket állíttat föl a hajóin, és létrákat, melyek segítségével felhághatnak a falakra.

Akkor a lovagok és a többi zarándokok mind fölfegyverkeztek, s egy onnan majdnem két mérföldnyire található hídhoz[163] mentek, hogy azon keljenek át, mert ezen a hídon kívül négy mérföldnél közelebb nem volt más átkelési lehetőség Konstantinápolyba. Ezt látván a görögök odasiettek, s minden módon akadályozni próbálták az átkelésüket, míg végül a zarándokok fegyveres összecsapásban elűzték őket onnan, majd átmentek a hídon. A városhoz érvén az előkelő urak szállást ütöttek, és sátraikat a Blakhernai-palota előtt állították föl, mely a császáré volt, és a város legszélén emelkedett.

Akkor a velencei dózse fölöttébb csodálatos és nagyszerű hadigépeket állíttatott föl. Fogta ugyanis a hajók vitorláit tartó vitorlarudakat, melyek vagy harminc öl hosszúságúak lehettek, és erős kötelekkel az árbochoz köttette és szilárdan rögzíttette őket, ezekre pedig hidakat építtetett, s kötélből védőkorlátot csináltatott rájuk. A hidak olyan szélesek voltak, hogy egymás mellett három fegyveres lovag elfért rajtuk. A hidakat a dózse két oldalról szépen befedette daróccal és vászonnal, hogy azoknak, akik fölmennek, hogy ostromra induljanak, ne kelljen

[162] A bizánci alapokon épült torony a IV. keresztes hadjárat során súlyosan megsérült. A Galata városrészt nyugati keresztények, elsősorban genovaiak lakták; a tornyot a konstantinápolyiak szolgálatában álló angol, dán, pisai és genovai zsoldosok védték. (A ma Galata-toronyként ismert erődítményelemet a genovaiak építették 1348-ban.) Vö. CLARI, 2004, 235.

[163] Minden bizonnyal az Aranyszarv-öböl fölötti, a Galata-toronytól néhány mérföldnyire, Konstantinápoly északkeleti részén lévő ún. Jusztinianosz hídról van szó, melyet a görögök leromboltak, a keresztesek helyreállítottak. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 163. §.

tartaniuk sem a közönséges, sem a számszeríjakból kilőtt nyilaktól. Ezek a hidak pedig hosszan kinyúltak a hajóról, és körülbelül negyvenölnyi magasságban a szárazföld fölé értek. Mindegyik szállítóhajón volt még egy ostromgép, mely szüntelenül lőtte a falakat és a várost.

Miután a velenceiek a most leírt módon felszerelték hajóikat, a zarándokok, akik a szárazföldről indítottak támadást, kőhajítóikat és ostromgépeiket[164] úgy állították föl, hogy egészen a császári palotáig el tudtak lőni velük. Ugyanakkor a bent lévő védők a zarándokok sátrait is elérték lövéseikkel. Azután haditanácsot tartottak a velenceiekkel, s abban állapodtak meg, hogy másnap fogják együttesen a várost ostrom alá venni, a szárazföldön és a tenger felől egyaránt.

Ahogy fölvirradt a következő reggel,[165] a velenceiek felkészültek, és hajóikat is előkészítették, majd a lehető legközelebb hajóztak a falakhoz, hogy az ostromot megkezdhessék ellenük. A zarándokok a maguk részéről szintén csatasorba állították embereiket. A bizánci császár, Alexiosz felfegyverzett harcosaival együtt kijött a városból a Román kapu[166] nevű kapun keresztül, s ott állította fel őket, tizenhét zászlóaljat alkotván belőlük. Ebben a tizenhét zászlóaljban mintegy százezer lehetett a lovas vitézek száma. Azután a tizenhét zászlóalj többségét a franciák serege köré állította fel, a többieket pedig maga mellett tartotta. A városból kivezényelt minden gyalogost, aki csak fegyvert tudott fogni, s a falak mentén végig felállította őket, a franciák serege és a falak közé.

Mikor a franciák látták, hogy a zászlóaljak így körülfogják őket, nagyon megrémültek. Felállították ők is a zászlóaljakat, de csak hetet, melyek mindegyike hétszáz lovagból állt, mert nem voltak többen. S ebből a hétszázból is ötvenen gyalogszerrel voltak.

Negyvenötödik fejezet
[A keresztesek hadrendje]

Miután az embereket így elrendezték, Flandria grófja kérte magának az első zászlóaljat, s meg is kapta, a második Saint-Pol grófé és Pierre d'Amiens úré lett, a harmadik zászlóaljat pedig Henrik úr, Flandria grófjának fivére és a németek kapták.

[164] A kőhajítók (Clarinál: *perrieres*) nagyobb, az ostromgépek (Clarinál: *mangonniax*) kisebb kövek hajítására voltak alkalmatosak. Vö. CLARI, 2004, 236.

[165] 1203. július 17.

[166] Szent Román kapuja (Clarinál: *Porte Roumaine*) a város keleti részén helyezkedett el. A városnak 55 kapuja volt, közülük a legnagyobb és legdíszesebb az uralkodói parádékhoz használatos, fehér márványból épített és aranyból készült ajtókkal ellátott Aranykapu. (Korszakunkat megelőzően mintegy 15 olyan *Román* nevű szent volt, akiknek kultuszát az ortodox és a katolikus egyház egyaránt elfogadta.) Lásd még Farkas Csaba tanulmányát a 173. lapon.

Azután megállapodtak abban, hogy a lovas zászlóaljakat a gyalogos kapitányok kísérik úgy, hogy három vagy négy csapat követ egy lovas zászlóaljat, és minden zászlóalj mögött a saját vidékének harcosai haladnak. Miután így elosztották a három zászlóaljat, melyeknek a császár ellen kell harcolniuk, rendelkeztek a többi néggyel kapcsolatban is, melyeknek a tábor védelme volt a feladatuk. Az őrgróf, aki a hadsereg fővezére volt, az utóvédet adta, s hátulról védelmezte a tábort. Louis gróf vezette a második zászlóaljat, amely utána következett, a harmadikat a champagne-iak kapták, a negyediket pedig a burgundiak, és mind a négy zászlóaljat az őrgrófnak kellett védelmeznie.[167] Ezek után fogták az összes lovászfiút, akik a lovakra vigyáztak, és az összes szakácsot, akik csak képesek voltak arra, hogy fegyvert fogjanak, és valamennyiüket felöltöztették ágytakarókba és nyeregtakarókba, rézedényekkel és mozsártörőkkel szerelték fel őket, úgy, hogy olyan csúfak és oly ijesztőek voltak, hogy a császár gyalogos katonái, akik a falakon kívül álltak, nagyon megrémültek, amint meglátták őket. A négy zászlóalj, amelyről az imént beszéltem, a tábort őrizte, mert attól tartottak, hogy a császár csapatai, melyek a tábor körül voltak, betörnek, s kárt tesznek a táborban vagy a sátrakban. A lovászfiúkat és a szakácsokat pedig arccal a város felé, a császár gyalogos katonáival szemben állították föl, akik a fal mentén sorakoztak. S amikor a császár gyalogosai megpillantották a mi förtelmesen felszerelt gyalogságunkat, oly nagy félelem s oly nagy irtózat vett rajtuk erőt, hogy mozdulni sem mertek, nemhogy feléjük közeledni, így ezen az oldalon a tábornak nem kellett támadástól tartania.

Negyvenhatodik fejezet
[Konstantinápoly felperzselése (július 17.)]

Ezek után kiadták a parancsot, hogy Flandria grófja, Saint-Pol gróf és Henrik úr, akik az első három zászlóaljat vezették, a császár ellen harcoljon, ugyanakkor megtiltották, hogy a másik négy a segítségükre siessen, bármilyen szorult helyzetben legyenek is, mindaddig, amíg azok szinte az utolsó emberig el nem estek,

[167] Villehardouinnél a sorrend némileg eltérő. Összesen tehát hét (3+4) zászlóaljról van szó: az első zászlóaljat Flandriai Balduin gróf, a leendő latin császár vezette, a második egységet fivére, Flandriai Henrik (aki bátyját követte a latin császári trónon), a harmadikat pedig Hugues de Saint-Pol és Pierre d'Amiens. Nekik kellett közvetlenül a császár csapataival szembekerülni. A negyediket Louis de Blois vezette; az ő csapatához tartozott Pierre de Bracheux s talán az őt követő Robert de Clari is), az ötödiket Geoffroy de Villehardouin, a hatodikat Eudes és Guillaume de Champlitte állították ki, és a többi császári csapatnak a táboruk elleni támadását voltak hivatottak megakadályozni. A hetedik egységet, mely az általános utóvédet biztosította és a tábor védelmét látta el, Montferrati Bonifác vezette, aki egyben a IV. keresztes hadjárat vezére is volt. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 170. §.

mégpedig azért, hogy nehogy körülzárják vagy megostromolják őket a tábor köré állított császári zászlóaljak.

Miközben a franciák így megszervezték a harcot, a velenceiek sem tétlenkedtek a tengeren, hanem hajóikat a falak mellé irányították, s könnyedén fölmásztak a város falaira a létrák és a hajókon felépített hidak segítségével.[168] Lőttek és nyilakat röpítettek, s ostromgépeikkel heves ostromlásba fogtak, úgy, hogy még fel is gyújtották a várost. Akkora területen lett tűz benne, mint amekkora Arras városa volt. Azonban sem szétszóródni, sem a városba behatolni nem mertek, mert túlságosan kevesen voltak, és nem tudták volna tartani magukat, így inkább visszavonultak a hajóikra.

Negyvenhetedik fejezet
[Felkészülés a csatára. Hugues de Saint-Pol és Pierre d'Amiens]

Az előkelő nemesurak, akik a másik oldalon tartózkodtak, s akiknek a császár ellen kellett harcolniuk, úgy határoztak, hogy minden zászlóaljból kiválasztanak kettőt a legtapasztaltabbak és a legbölcsebbek közül, akit csak ismernek. Ezek azután bármilyen parancsot kiadhattak, s azt végre kellett hajtani. Ha azt parancsolták: „Lovat sarkantyúzz!", akkor megsarkantyúzták a lovaikat; ha azt parancsolták: „Lépésben!", akkor lépésben haladtak.

Flandria grófja, aki az elővörsöt vezette, legelöl lovagolt nagy iramban a császárral szemben, aki a gróftól egy jó negyed mérföldnyi távolságra állt, s zászlóaljait a gróf ellen vezényelte. Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens úr, akik a következő zászlóaljat vezették, egy kissé oldalt lovagoltak, mögöttük pedig Henrik, Hainaut grófja és a németek haladtak a harmadik zászlóalj élén. Egyetlen ló sem volt, melyet ne borított volna, a többi takaró tetején, címerrel díszített vagy selyemből szőtt takaró. Mindegyik zászlóaljat három, négy vagy öt, gyalogos harcosokból álló csapat követte a lovak mögött, s olyan rendezetten és olyan szorosan haladtak, hogy senki nem akadt, aki a többiek elé mert volna kerülni. A császár pedig a mieinkkel szemben lovagolt a kilenc zászlóalja élén, melyek mindegyikéhez három- vagy négyezer lovag tartozott, némelyikhez pedig ötezer. S amikor Flandria grófja a tábortól mintegy két nyíllövésnyire eltávolodott, tanácsadói így szóltak hozzá:

„Jó urunk, nem jó, hogy a tábortól ilyen messze harcolsz a császár ellen, mert ha a küzdelem során segítségre van szükséged, nem tudnak a segítségedre sietni azok, akik a tábort védik. Ha ránk hallgatsz, visszatérsz a tábor védővonalához, s ott várakozol, mert ott nagyobb biztonságban várhatod be a császárt, amint harcolni akar."

Flandria grófja vissza is ment a tábor palánkjáig, ahogy tanácsolták neki, s

[168] Clari ennél többet nem mond, de Villehardouin kiemeli a velencei dózse hősiességét és Szent Márk zászlajának lelkesítő szerepét. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 173–174. §.

Henrik úr zászlóalja ugyanígy cselekedett. Viszont sem Saint-Pol gróf, sem Pierre d'Amiens nem volt hajlandó visszafordulni, hanem teljes nyugalommal a mező közepére mentek összes emberükkel együtt. Amikor Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens úr zászlóaljában látták, hogy Flandria grófja visszafordul, mindenki azt mondta, hogy a gróf, aki az előőrsöt vezeti, nagy szégyent vesz magára, hogy meghátrál, s mind így kiáltottak:

„Urunk, urunk, Flandria grófja visszavonul! És minthogy így tesz, rád hagyja az előőrs tisztét: Vegyük hát át tőle, Isten nevében!"

A bárók megegyeztek egymással, és átvették az előőrsöt. Flandria grófja, látván, hogy Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens nem fordul vissza, üzenetet küldött hozzájuk, hogy így cselekedjenek. De Pierre d'Amiens azt üzente, hogy ő bizony vissza nem fordul. Erre Flandria grófja ismét küldött hozzá két hírnököt, s az Isten szerelmére kérte, hogy ne hozza őt ilyen szégyenbe, hanem forduljon vissza, mert ezt tanácsolták neki. Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens úr azonban újból csak azt mondták, hogy semmi áron nem hátrálnak meg.

Akkor Pierre d'Amiens úr és Eustache de Canteleux, a zászlóalj főparancsnokai odajöttek, és így szóltak:

„Jó uram, az Istenre kérlek, lovagolj előre teljes sebességgel!"

Gyors vágtába kezdtek, és mindazok, akik hátul maradtak a táborban, így kiáltottak:

„Nézzétek, nézzétek! Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens úr meg akarja rohanni a császárt! Jóságos Isten – kiáltozták –, jóságos Isten, óvd őket ezen a napon, és összes csapataikat is! Nézzétek csak! Ők adják az elővédet, amit Flandria grófjának kellett volna vállalnia. Isten Urunk, vezesd őket az üdvösséghez!"

A palotában lakó úrhölgyek és kisasszonyok kiálltak az ablakokba, a város többi lakói, asszonyok és lányok pedig fölmásztak a város falaira, és onnan nézték, mint lovagol ez a zászlóalj, a császár pedig velük szemben, és azt mondták egymásnak a mieinkről, hogy olyan szépek, mint az angyalok, mert oly szép volt a fegyverzetük s lovaik díszes szerszámai és takarói.[169]

Negyvennyolcadik fejezet
[A császári sereg visszavonul (július 17.)]

Amikor a Flandria grófjának zászlóaljához tartozó lovagok látták, hogy Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens úr semmilyen áron nem fordul vissza, odamentek a gróf-hoz, és azt mondták neki:

[169] Villehardouinről szokás mondani, hogy „[el]hallgatásai csaknem olyan elegánsak, mint a történet, amelyet írt". A Clari által ismertetett eseményről nála nem olvashatunk: ha ugyanis mindez így történt, akkor a racionális és praktikus hadvezetés szempontjai a had-

„Urunk, nagy szégyen, amit teszel, hogy nem mozdulsz, és tudd meg, hogy ha nem mész te is harcolni, nem maradunk veled tovább!"

E szavak hallatán Flandria grófja megsarkantyúzta a lovát, a többiek pedig mind követték, s annyira hajtották a lovakat, hogy végül utolérték Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens úr zászlóalját. Mikor utolérték őket, mellettük lovagoltak, mindannyian egy vonalban, Henrik úr zászlóalja pedig mögöttük haladt.

A császár csapatai és a mieink már annyira megközelítették egymást, hogy a császár számszeríjászai a mi embereinket lőtték, a mi nyílpuskásaink pedig ugyanakkor az övéit vették célba. Már csak egy kis halom volt a császár és a mi zászlóaljaink között, amelyre egyik oldalról a császár hadai, a másikról meg a mi csapataink föl is kapaszkodtak. Amikor a mieink a domb tetejére értek, s a császár meglátta őket, megállt, az emberei úgyszintén, mert annyira meghökkentek és elképedtek azon, hogy a mieink ilyen merészen lovagolnak egyenesen rájuk, hogy teljesen tanácstalanokká váltak.

Mialatt ők elámultan álltak, a császár többi zászlóalja, amelyeket a franciák tábora köré vezényeltek, visszament, és a császárral együtt a domb alján gyülekeztek. S amikor a franciák látták, hogy a császár valamennyi zászlóalja együtt van, nyugodtan megálltak a halom tetején, és azt találgatták, vajon mi a császár szándéka. A három zászlóaljból a bárók és az előkelő urak követeket küldöztek egymáshoz, hogy tanácsot kérjenek, mit tegyenek: elmenjenek-e egészen a császár seregéig vagy ne. De senki nem javasolta, hogy odáig menjenek, mert nagyon messze voltak a saját táboruktól, és ha ott ütköznének meg, ahol a császár van, a tábort őrzők nem is látnák őket, s nem tudnának szükség esetén segítséget nyújtani nekik. Másrészt közöttük és a császár között egy széles csatorna, egy nagy árok húzódott, melyen a víz Konstantinápolyba jutott, s ha azon átkelnének, nagy emberveszteségük lenne. Ezért aztán nem javasolták egymásnak, hogy odamenjenek.

Miközben a franciák erről vitatkoztak, íme, a császár megindult vissza Konstantinápolyba. S amikor visszaért, a hölgyek és a kisasszonyok, innen is, onnan is, keményen szidalmazták, amiért nem ütközött meg olyan kevés emberrel, amennyien a franciák voltak, egy oly hatalmas sereg élén, amilyen az övé.

Negyvenkilencedik fejezet
[A keresztesek büszkesége]

Miután a császár így megfutamodott, a zarándokok is visszatértek a sátraikba, és

járat vezetői számára fontosabbak voltak, mint az ideális lovagi viselkedésmód. S így a legnagyobb dicsőséget is Saint-Pol grófjának és Pierre d'Amiens-nek kellett volna juttatnia. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 177–180. §.

lecsatolták fegyverzetüket. Mikor már fegyvereiket letették, hajókon és bárkákon megérkeztek a velenceiek is, hogy megtudják, mi van velük, és így szóltak:

„Hitünkre! Hallottuk, hogy harcoltatok a görögök ellen, és nagyon féltettünk benneteket, így idejöttünk hozzátok."

A franciák pedig így válaszoltak nekik:

„Hitünkre! Istennek hála, jó munkát végeztünk, mert a császár elébe mentünk, és a császár nem mert megütközni velünk!"

Azután a franciák is megkérdezték a velenceieket, hogy milyen hírük van, és ők ezt mondták nekik:

„Hitünkre! Kemény ostromot indítottunk, s a falakat megmászva bejutottunk a városba és felgyújtottuk, úgyhogy a városnak egy nagy része le is égett."[170]

Ötvenedik fejezet
[A görögök zúgolódása Angelosz Alexiosz császár ellen]

Mialatt a franciák és a velenceiek egymással beszélgettek, nagy zúgolódás támadt a városban: a város lakói azt követelték a császártól, hogy szabadítsa meg őket a franciáktól, akik megostromolták őket, mert ha nem küzd meg velük, elmennek az ifjúért, akit a franciák hoztak magukkal, és őt teszik meg császárnak és uruknak.

Ötvenegyedik fejezet
[Alexiosz megígéri, hogy kitörnek, majd elmenekül]

Ezt hallván a császár biztosította őket, hogy másnap harcba száll ellenük; éjfél körül azonban kiszökött a városból, annyi emberével, amennyit csak magával tudott vinni.[171]

Ötvenkettedik fejezet
[Konstantinápoly feladása (július 18.). Kiszabadítják Izsákot, aki visszatér a trónra, majd Murtzuphloszt is]

Amikor másnap reggel a város lakói megtudták, hogy a császár elmenekült, a kapukhoz siettek, kinyitották őket, s kilépve rajtuk egyenesen a franciák táborába indultak, és Alexioszt, Izsák fiát keresték. Ott megmondták nekik, hogy a fiút az

[170] Ezt megerősíti Villehardouin, aki szerint a bizánci ellentámadás kivédése érdekében a keresztesek gyújtották föl a várost, kihasználva a nekik kedvező széljárást. VILLEHARDOUIN, 1985, 175–176. §.

[171] III. Alexiosz Angelosz még az ostrom napján, 1203. július 17-én éjjel elmenekült.

őrgróf sátrában találják, ahol rá is találtak, mikor odamentek. Barátai vidám ünnepléssel és nagy-nagy örömmel üdvözölték, és hálás köszönetet mondtak a báróknak, mondván, hogy nagyon helyesen cselekedtek és óriási haditettet vittek véghez, majd elmondták, hogy a császár elmenekült, és arra kérték őket, hogy jöjjenek a városba és a palotába, s tekintsék a sajátjuknak.

Erre egybegyűlt a sereg valamennyi nemes bárója, magukhoz vették Alexioszt, Izsák fiát, és nagy vidáman, örvendezve a palotába vitték. Amint odaértek, atyját hitvesével együtt kiszabadították a börtönből, ahová Izsák fivére záratta be őket, aki a császárságot bitorolta. A fogságból kiszabadulván Izsák nagyon megörült a fiának, a nyakába borult és megcsókolta, majd hálás köszönetet mondott az ott lévő báróknak, és kijelentette, hogy elsősorban Isten segítségével, azután pedig nekik köszönhetően szabadult ki börtönéből. Akkor előhoztak két, aranyból készült trónszéket, az egyikre Izsákot, a másikra fiát, Alexioszt ültették, majd Izsákot visszahelyezték a császári trónra.[172]

Azután így szóltak a császárhoz:

„Urunk, van itt egy Murtzuphlosz[173] nevű előkelő úr, aki már jó hét esztendeje sínylődik a börtönben. Ha te is úgy akarod, jó volna, ha fogságából kiszabadulna."

Kiszabadították tehát Murtzuphloszt a fogságból, a császár pedig legfőbb *bailli*jává nevezte ki, amiért később sok hálátlansággal fizetett, amint arról majd fogunk még szólni.

A franciák dicső tetteit követően vitézségük híre Konieh[174] szultánjához is eljutott. A szultán el is ment hozzájuk, hogy beszéljen velük, még akkor, amikor Konstantinápolyon kívül táboroztak, és így szólt hozzájuk:

[172] Itt is érdemes összehasonlítani Clari leírását Villehardouin szövegével. Eszerint a görögök az ostrom éjjelén (július 17-én) megkeresték II. Izsákot, és *visszahelyezték* a trónra. A kereszteseket másnap tájékoztatták minderről, s azt kérték tőlük, hogy a trónkövetelő Alexiosz – a *trón örököseként* – csatlakozzon hozzájuk. A helyzetet felderítő és tisztázni akaró keresztes küldöttségnek tagja volt Villehardouin is. Alexioszt csak ezt követően engedték apjához, koronázására pedig a Hagia Szophiában csak mintegy két héttel később, augusztus 1-jén került sor, miután Izsák megerősítette a fia által vállalt kötelezettségeket. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 182–187., 190–193. §.

[173] Murtzuphloszról lásd a 191. jegyzetet.

[174] Konieh az Anatóliában fekvő Ikonioni (Rúmi) Szultanátus. A területet a szeldzsuk törökök 1071-től birtokolják, központja 1097 és 1243 között Konieh/Konya. Szultánja a IV. keresztes hadjárat idején Alaaddín Kejkubad (1192–1237), uralkodása a szultanátus fénykora. A város neve római örökség, a *Claudioconium*ból származik. A keresztesekkel mindössze két alkalommal kerültek konfliktusba. A koniehi szultánnak a keresztesek táborában tett látogatásáról és ajánlatáról csak Clari tudósít.

„Szavamra, urak – mondta –, igazán nagy és bátor tettet vittetek véghez, amikor egy olyan hatalmas várost meghódítottatok, mint amilyen Konstantinápoly, mely a világ fővárosa, és amikor a birodalom törvényes örökösét a trónjára visszahelyeztétek, és császárrá koronáztátok."

Úgy mondták azon a vidéken, hogy Konstantinápoly a világ fővárosa.

„Urak – folytatta a szultán –, szeretnék valamit kérni tőletek, már mondom is, hogy mit. Van nekem egy öcsém, aki árulással elvette tőlem koniehi földemet és hűbérbirtokomat, melynek ura voltam és jog szerinti örököse vagyok. Ha hajlandók vagytok segíteni nekem, hogy földemet és hűbérbirtokomat visszaszerezzem, bőségesen kárpótollak benneteket a javaimból; és alattvalóimmal együtt felveszem a keresztséget, ha visszakapom a hűbérbirtokomat, s ha segítetek nekem."

A bárók azt felelték neki, hogy tanácskoznak a dologról, majd összehívták a velencei dózsét, az őrgrófot és mind az előkelő urakat, akik nagy tanácsot tartottak, és végül arra a döntésre jutottak, hogy nem teljesítik a szultán kérését. Visszatérvén a tanácskozásból, azt a választ adták a szultánnak, hogy nem tudják megtenni, amit kér tőlük, mivel köti még őket a megállapodás a császárral, és mert veszélyes volna jelenlegi helyzetében elhagyni egy olyan hatalmas várost, mint Konstantinápoly; ezért hát nem is merték otthagyni. E válasz hallatán a szultán egészen lesújtva eltávozott.

Ötvenharmadik fejezet
[Fülöp Ágost nővére rideg fogadtatásban részesíti a kereszteseket]

Miután a bárók Alexioszt a palotába vezették, a francia király nővére[175] felől kérdezősködtek, akit francia császárnénak neveztek, hogy vajon él-e még. Azt a választ kapták, hogy igen, s hogy férjnél van, a város egyik előkelő ura vette nőül, akit Branasznak hívnak, és a közelben lakik egy palotában.[176] A bárók elmentek hozzá, üdvözölték, és felajánlották neki a szolgálataikat. Ő azonban fölöttébb ba-

[175] Franciaországi (Capet) Ágnes (Anna; 1171/72–1240 u.), VII. Lajos francia király és Alix de Champagne leánya, II. Fülöp Ágost nővére, akit nyolcéves korában adtak feleségül Alexioszhoz, I. Mánuel Komnénosz császár fiához. Tizenegy éves volt, amikor férjét Andronikosz Komnénosz meggyilkoltatta. Andronikosznak kiszolgáltatva, a császári udvarban élt tovább. 1205-ben (tehát a Clari által leírt jelenetnél később) ment férjhez Theodórosz Branaszhoz (vele már korábban is viszonya volt), akitől leánya született, ő később a Villehardouin családdal került rokoni kapcsolatba: unokája, Ágnes Guillaume de Villehardouin felesége lesz. A kapcsolat felvételének és a barátságtalan fogadtatásnak Villehardouin krónikájában nincs nyoma. Villehardouin később, a város elfoglalása idején a Bukoleónpalotába menekült előkelő hölgyek között említi Ágnest, Magyarországi Máriával (Margit) együtt. VILLEHARDOUIN, 1985, 249. §.

[176] A Branasz család szláv (más források szerint albán, esetleg latin-görög) származású,

rátságtalanul fogadta őket, és igen haragudott, amiért odajöttek és Alexioszt megkoronázták. Nem akart beszélni velük, hanem tolmácsot hívott, a tolmács pedig azt állította, hogy a hölgy nem tud franciául. Louis gróf[177] azonban (aki az unokafivére volt) tartotta vele a kapcsolatot.

Ötvennegyedik fejezet
[Núbia királya zarándokúton Konstantinápolyban]

Később egy nap a bárók a palotába mentek, hogy találkozzanak Izsákkal és fiával, a császárral. Mialatt a palotában időztek, egyszer csak megjelent egy király, akinek egészen fekete volt a bőre, és egy kereszt volt a homloka közepén, amit tüzes vassal égettek belé. Ez a király a városban lakott egy igen gazdag apátságban, melyet Alexiosz, a hajdani császár jelölt ki a számára, és amelynek ura s parancsolója volt, ameddig csak ott kívánt maradni. Amint a császár meglátta, hogy közeledik, felállt, hogy üdvözölje, és igen nyájasan fogadta; majd megkérdezte a bároktól:

„Tudjátok-e, ki ez az ember?"

„Nem tudjuk, uram" – felelték a bárók.

„Hitemre! – mondta a császár – hát Núbia királya ő, aki zarándokként érkezett ebbe a városba."

Nyomban tolmácsokat hívtak, és segítségükkel megkérdezték tőle, merre van az országa; ő pedig a saját nyelvén válaszolta a tolmácsoknak, hogy országa száznapi járásra fekszik Jeruzsálemtől, és hogy onnan zarándokolt el Jeruzsálembe. Azt is elmondta, hogy midőn útra kelt, több mint hatvan ember jött vele országából, de mire Jeruzsálembe ért, már csak tízen voltak életben közülük; amikor pedig Jeruzsálemből megérkeztek Konstantinápolyba, ketten éltek már csupán. Hozzátette, hogy el akar zarándokolni Rómába is, Rómából pedig Saint-Jacques-ba,[178] azután visszatér Jeruzsálembe, ha megéri, s végül ott akar majd meghalni.

---

igen jelentős pozíciókkal és hatalommal rendelkező arisztokrata família volt a 12–13. századi Bizáncban. A 11. századi bizánci forrásokban tűnnek föl először. ODB, I, 319–320.

[177] Louis de Blois. Lásd a 14. jegyzetet.

[178] Clarinál: *Saint Jake;* nyilvánvalóan Saint-Jacques de Compostelle / Santiago de Compostela. A Galíciában fekvő város ebben az időben már a nyugati keresztény világ egyik legfontosabb zarándokhelye volt. A hagyomány szerint a Krisztus első tanítványai közé tartozó Szent Jakab apostol első mártír (†42 vagy 44) földi maradványait őrzi, akinek testét tengeri úton, a Gibraltár-szoroson keresztül északra tartván juttatta el a Gondviselés Galíciába. Szent Jakabot tekintik az Ibér-félsziget apostolának, noha hispániai térítése nem bizonyított. Sírjának helyét hosszú ideig egy csillag jelölte *(campos stella),* föléje Asztúriai II. Alfonz templomot emeltetett (835), a katedrális a 11–12. század fordulójára épült föl. Compostelát

Elmondta, hogy országában mindenki keresztény, és hogy amikor megszületik egy gyermek és megkeresztelik, a homlokára tüzes vassal egy keresztet égetnek, mint amilyen neki is van. E király láttán a bárók nem győztek ámuldozni.[179]

Ötvenötödik fejezet
[A keresztesek a városon kívül táboroznak]

Azt követően, hogy a bárók a fönt elmesélt módon megkoronázták Alexioszt, úgy állapodtak meg, hogy Pierre de Bracheux úr embereivel együtt beköltözik a palotába, a császárhoz. Azután a többi báró is intézkedett az elszállásolásáról, de nem mertek a városban megszállni a görögök miatt, akik mind árulók voltak. Elmentek hát a kikötőn túlra, a Galata-torony mellé, és az ott lévő házakban helyezkedtek el, együtt valamennyien; odahúzták hajóikat és horgonyt vetettek, s onnan, amikor akartak, bementek a városba.[180] Ha a vízen akartak bemenni, bárkákba szálltak, ha pedig lóháton, akkor átkeltek a hídon. Amikor már mind elfoglalták a szálláshe-

---

II. Callixtus pápa érsekség rangjára emelte (1121, *Codex Calixtinus*). Szent Jakab kultusza erőteljesen kötődik a *reconquistá*hoz s ezzel általában véve a Szentföldhöz és a keresztes ideológiához. Mégis 1492-ig kellett várni arra, hogy – Aragóniai Ferdinánd kérésére – VI. Sándor pápa, Jeruzsálem és Róma mellé emelve, Compostelát a harmadik legfontosabb zarándokhellyé nyilvánítsa. Igen figyelemreméltó viszont, hogy Clari leírása alapján a Szent Jakab sírjához való zarándoklat már csaknem három évszázaddal korábban is széleskörűen elfogadott gyakorlatnak látszik, melynek híre – eszerint – egészen Núbiáig elér. Santiago de Compostela 1985 óta, a Szent Jakab-út *(el camino)* 1987 óta az UNESCO Világörökség része, az utóbbit az Európa Tanács 2004-ben „Fő kulturális útvonal”-nak ismerte el.

[179] Núbia a Nílus felső folyásánál, a mai Egyiptom és Szudán határvidékén elterülő ország volt, mely fontos szerepet játszott az ókori Egyiptomi Birodalom történetében (a XXV. dinasztia idején hat „fekete fáraót” is adott Egyiptomnak). A 4. századtól keresztény (ortodox, majd kopt) királyság, mely hosszú ideig ellenállt az arab hódításnak, s mint ilyen, évszázadokon át a keresztények potenciális szövetségese volt. A keresztények körében sokáig tartotta magát a legendás „János pap” hatalmas és erős országába vetett hit s vele a muzulmánellenes közös fellépés lehetőségében való (valójában meglehetősen alaptalan) reménykedés. Ezt a reményt a hazatérő keresztesek legendás történetei csak tovább táplálták. A 16. századtól kezdődően mind kevesebb szó esik róla. Núbiát (legalábbis jelentősebbik, egyiptomi részét) végül az asszuáni gát felépítésének az ott lakók számára különösen súlyos ökológiai katasztrófát okozó következményei iktatták ki a történelemből, területének igen jelentős részét ugyanis ma a Nílus mesterséges víztározójaként szolgáló Nasszer-tó borítja.

[180] A keresztesek többsége tehát a korábban is a nyugati keresztények által lakott Galata – más néven: Péra – városrészbe szállásolta be magát.

lyüket, a franciák és a velenceiek közösen úgy határoztak, hogy ötvenölnyi hosszúságban lerombolják a városfalakat, mert attól tartottak, hogy a város népe fel fog lázadni ellenük.

Ötvenhatodik fejezet
[IV. Alexiosz megkoronázása (augusztus 1.) A császár fizet a zarándokoknak]

Egy nap egybegyűltek az összes bárók a császár palotájában, s ígéretének teljesítését kérték tőle, a császár erre azt felelte, hogy megtartja a szavát, de szeretné, ha előbb megkoronáznák. Megállapodtak egy időpontban, s azon a napon nagy pompával császárrá koronázták apja akaratának megfelelően, aki jó szívvel átengedte neki a koronát.[181] Ezután a bárók ismét kérték, hogy fizessen, ő pedig azt mondta, hogy szívesen fizet nekik, amennyit tud, és rögtön át is adott százezer márkát. Ennek a százezer márkának a felét a velenceiek kapták, mert úgy állapodtak meg, hogy a hódítás hasznának fele az övék lesz, a fennmaradt ötvenezer márkából pedig megadták a franciák azt a harminchatezret, amennyivel a hajókért még tartoztak. Azt a húszezer márkát, ami végül a zarándokoknak maradt, odaadták azoknak, akiktől korábban kölcsönt kaptak, hogy kifizethessék az utat.

Ötvenhetedik fejezet
[Alexiosz és a keresztesek hódításai. Az első nézeteltérések közöttük]

Azután a császár magához kérette a bárókat, és azt mondta nekik, hogy csak Konstantinápoly lett az övé, s hogy nem volna jó, ha mást nem vehetne birtokába. Mert a nagybátyja tartja a kezében az összes többi várost és kastélyt, amelyek pedig őt illetik meg. Arra kérte ezért a bárókat, hogy segítsenek neki meghódítani a környező földeket, és megígérte, hogy nagyon szívesen fizet majd nekik ismét. Azt válaszolták, hogy erre szívesen hajlanak, s hogy menjen a császárral mindenki, aki javakat akar szerezni. El is ment Alexiosszal a hadnak jó a fele, míg a másik fele Konstantinápolyban maradt, hogy átvegye a fizetséget Izsáktól, aki szintén a városban maradt.

Alexiosz pedig elment a sereggel, s legalább húsz várost és vagy negyven kastélyt hódított meg, ha nem többet. A másik Alexiosz, a mostani császár nagybátyja pedig mindig elmenekült előle. A franciák több mint három hónapig voltak Alexiosz császárral.

Mialatt Alexiosz így járta az országot, a bizánciak újból felépítették, a korábbinál erősebbre és magasabbra, a városfalakat, amelyeket a franciák a város bevé-

[181] IV. Alexiosz valójában társcsászárként uralkodott apjával, a megvakított II. Izsákkal.

tele után mintegy ötvenlábnyi szakaszon lerombolták, mivel féltek, hogy a görögök fellázadnak ellenük. Amikor a bárók, akik azért maradtak ott, hogy a fizetséget átvegyék, látták, hogy Izsák semmit sem fizet nekik, üzenetet küldtek a többi báróhoz, akik Alexiosszal voltak, hogy térjenek vissza, mert Izsák nem fizet, s hogy mindenszentek napjára mind ott legyenek. Ahogy ezt a bárók meghallották, közölték a császárral, hogy ők visszamennek, mire a császár azt mondta, hogy akkor ő is megy, mert nem meri magát a görögökre bízni. Így hát visszatértek valamennyien Konstantinápolyba, majd a császár a palotájába vonult vissza, a zarándokok pedig szálláshelyükre mentek, a kikötőn túlra.[182]

Ötvennyolcadik fejezet
[Egyenetlenség Alexiosz és a keresztesek között]

Ezek után a bárók és az előkelő urak, a velencei dózse és a császár összegyűltek, s a franciák kérték a császártól a fizetségüket. A császár azt felelte: olyan drágán vásárolta vissza a városát és az embereit, hogy nincs, amiből fizessen nekik, de adjanak haladékot számára, s azalatt megszerzi a pénzt, amit majd nekik kifizet. Ehhez beleegyezésüket adták, ám a határidő lejártával sem fizetett nekik semmit. Ekkor a bárók ismét kérték a jussukat, a császár pedig újabb haladékot kért, amit megint csak megadtak neki. Ezalatt az emberei és hívei, valamint Murtzuphlosz, akit kiszabadított a börtönből, felkeresték, s azt mondták neki: „Óh, nagyurunk, túl sokat fizettél már nekik, többet ne adj! Már mindent kiegyenlítettél, annyit fizettél már! Inkább mondd nekik, hogy menjenek el, és űzd el őket a földedről!"

Alexiosz megfogadta ezt a tanácsot, és semmit nem volt hajlandó többé fizetni. Mikor lejárt ez a haladék is, és a franciák látták, hogy a császár nem fizet, a sereg összes báróit és előkelő nemeseit egybegyűjtötték, majd a palotába mentek a császárhoz, és ismét fizetésre szólították föl. A császár azt felelte nekik, hogy semmiképpen sem fog fizetni, mire a bárók azt mondták, hogy ha nem fizet, majd kárpótolják magukat a javaiból.[183]

[182] Clari részt vett a hadjáratban; az általa jelzett jelentős foglalásokat nehéz beazonosítani. Villehardouintől eltérően (VILLEHARDOUIN, 1985, 202. §) Clari itt nem szól a Kalojannal (Johannitza / Blak Johannész) kialakult konfliktusokról. A sereg távollétében újabb összetűzések voltak a görögök és a városban maradt keresztesek között, aminek eredményeképp 1203. augusztus 15. és 22. között Konstantinápolyban ismét tűzvész pusztított. Részletesebben lásd: VILLEHARDOUIN, 1985, 203–204. §.

[183] Dufournet – a Villehardouin által leírtakra is hivatkozva – fölhívja a figyelmet arra, hogy a máshol is ismétlődő koreográfia (a bárók tanácskoznak – megfogalmazzák és átadják követeléseiket – a császár válaszol) a *chanson de geste*-ek klasszikus előadásmódját kö-

Ötvenkilencedik fejezet
[Alexiosz és a dózse találkozója (november vége)]

E szavakkal a bárók elhagyták a palotát, és visszatértek a táborukba, majd tanácskozásra gyűltek össze, hogy eldöntsék, mitévők legyenek. Végül visszaküldtek a császárhoz két másik lovagot,[184] s általuk még egyszer kérték, hogy küldje el nekik a fizetséget. De ő megint azt válaszolta a követeknek, hogy nem fizet, mert már így is túl sokat fizetett,[185] s hogy nem fél senki emberfiától. Azt is megüzente nekik, hogy szedjék a sátorfájukat és ürítsék ki az országot; s egyúttal tudják meg, hogy ha nem tűnnek el rövid időn belül, hát vele gyűlik meg a bajuk. Erre a követek visszamentek, és közölték a bárókkal, hogy mit felelt a császár. Ennek hallatára újfent tanácskozni kezdtek, hogy mit tegyenek, míg végül a velencei dózse azt mondta, hogy beszélni akar a császárral. Rögtön el is küldött egy hírnököt, és a császárt a kikötőbe kérette. A császár lóháton érkezett, a dózse pedig felfegyverzett négy gályát, s ezek egyikére fölment maga is, a másik hármat pedig saját védelmére magával vitte. Amint a kikötőnél lévő partszakaszhoz közeledett, és megpillantotta a lóháton érkező császárt,[186] így szólt hozzá:

„Alexiosz, mit készülsz cselekedni? Ne felejtsd el, hogy nagyon nyomorúságos helyzetből mentettünk ki téged, majd uralkodóvá tettünk és császárrá koronáztunk. Hát nem tartod meg a nekünk tett ígéretedet – folytatta a dózse –, és nem törődsz véle többé?"

---

veti. (Amelyek persze nyilván a valóságból, pontosabban egy idealizált valóságból táplálkoznak.) Vö. Clari, 2004, 240; Villehardouin, 1985, 208–209. §.

[184] Villehardouin leírása – hisz tagja volt az újabb küldöttségnek – jóval pontosabb. Úgy tűnik, a követek összesen hatan voltak (ahogy ez a velenceiek és a keresztesek között kialakított együttműködés szerkezetéből logikusan következett), három velencei és három lovag: Conon de Béthune, Milon de Bréban és Geoffroy de Villehardouin. A követség képviseletében Conon de Béthune beszélt. Vö. Villehardouin, 1985, 210–216. §.

[185] Dufournet érdekes következtetést von le abból, hogy Clari szövegében hányszor szerepelnek a fizetséggel, pénzzel, illetve materiális javakkal kapcsolatos szavak és kifejezések (a *fizetni* 18, a *fizetség* 8 alkalommal), megállapítva, hogy ugyanabban a részben Villehardouinnél mindössze háromszor. (Ez mindenképpen utalhat Clari különleges és leplezetlen érzékenységére a materiális javak iránt.) Clari, 2004, 240.

[186] E jelenet a Villehardouin-krónikából hiányzik. Megihlette viszont a történeti ábrázoló művészetet. Az egyik legkifejezőbb alkotás Gustave Doré (1832–1883) grafikája, Joseph-François Michaud (1767–1839) *Histoire des Croisades* című művéhez készített 100 monumentális illusztrációjának egyike, melyen ezt a jelenetet viszi színre (ám – szemben a képaláírással – a találkozó nem Dandolo és *Murtzuphlosz,* hanem Dandolo és *Alexiosz* között zajlott). Joseph-François Michaud, *Histoire des Croisades,* I–II, Paris: Furne, Jouvet et Cie, 1877.

„Nem – mondta a császár –, többet nem teszek annál, mint amennyit eddig tettem."

„Nem-e?! – kérdezte a dózse. – Mocskos csirkefogó, mi kihúztunk téged a szarból, és vissza is dobunk a szarba! Szembeszállok veled, és tudd meg, hogy ettől a perctől fogva minden erőmmel arra törekszem, hogy ártsak neked."

Hatvanadik fejezet
[A görögök hadicselt eszelnek ki (1203. december)]

A dózse e szavakkal otthagyta, és visszatért a többiekhez. Akkor egybegyűltek a grófok, a sereg összes előkelő urai és a velenceiek, hogy megtanácskozzák, mit is tegyenek. A velenceiek azt mondták, hogy nem tudják a hajókon elhelyezni a létrákat és a hadigépezeteket, mert már túl hideg az idő: a mindenszentek ünnepe és a karácsony közötti évszakban jártak. Miközben ők ilyen gondokkal voltak elfoglalva, a császár és a környezetében lévő árulók aljas cselt eszeltek ki, melyet (...)[187] A városban az éj leple alatt több hajót megraktak jó száraz fával, a fa közé szalonnadarabokat tettek, majd az egészet meggyújtották. Éjféltájban, amikor már lángokban álltak a hajók, és igen hevesen fújt a szél, a görögök otthagyták és elindították az égő hajókat, hogy azokról a tűz átterjedjen a franciák flottájára, minthogy a szél nagy sebesen hajtotta őket arrafelé. Amint ezt észrevették a velenceiek, felpattantak, bárkákba és gályákba ugrottak, és Istennek hála, megakadályozták, hogy a hajóikat baj érje.

Alig két héttel később a görögök újból így cselekedtek; a velenceiek, mikor ezt észrevették, ismét odasiettek, és derekasan védték hajóikat a lángok ellen, úgyhogy Istennek hála, nem esett kár bennük, kivéve egy ott vesztegLő kereskedőhajót; ez leégett a tűzben.[188] A táborban olyan nagy volt a drágaság, hogy egy *setier* borért 12, 14, sőt akár 15 *sou*-t is elkértek, egy tyúk 20 *sou*-ba, egy tojás pedig 2 *dénár*ba került;[189] a tábori kétszersült viszont nem volt ennyire drága, és elegendő mennyiség volt belőle, hogy a sereget egy ideig élelmezni tudják.

[187] A kéziratban itt kimarad egy (többsoros, de valószínűleg nem túl hosszú) rész.

[188] Clari két, Villehardouin egy ilyen görög akcióról tud: az első 1203. december végén, a második 1204. január elsején történhetett. A velencei hajóhadban a fölgyújtási kísérlet nem tett kárt, csupán egy áruval megrakott pisai kereskedőhajó égett le. Talán ez a kínálatveszteség is generálta Clari végső fejtegetését az árak drasztikus emelkedésével kapcsolatban.

[189] Dufournet jegyzete (CLARI, 2004, 241) szerint egy *setier* kb. 156 liternek felel meg. Ez azt jelentené, hogy kb. másfél hektó borért egy tyúk árának csupán kétharmadát kellene fizetni, ami vagy a tyúkok rendkívüli ritkaságára, vagy a bor töméntelenségére utalna. Valószínűbb azonban, hogy itt nem a száraz áru (pl. búza) mérésére szolgáló *párizsi setier* mértékegységre kell gondolni, hanem sokkal inkább a folyadék mérésére használt régi *ró-*

Hatvanegyedik fejezet
[Murtzuphlosz összeesküvése (1204. január–február)]

Mialatt ők a táborban töltötték a telet, a városban lévők jól elsáncolták magukat, megmagasították a falakat, és a kőből épült tornyok tetejére erős fatornyokat emeltek, melyeket kívülről deszkákkal borítottak be, végül pedig erős bőrrel fedték le őket, hogy ne kelljen tartaniuk a velencei hajók létratornyaitól. A városfalak jó hatvan láb, a tornyok pedig száz láb magasak voltak. A városon belül, végig a falak mentén legalább negyven kőhajító gépet állítottak föl, azokon a helyeken, ahol ostromtól tartottak. És semmi csodálatos nem volt abban, hogy mindezt megtették, hiszen bőven volt rá idejük.

Eközben azok a görögök, akik a császárt elárulták, és Murtzuphlosz, akit a császár kiszabadított a fogságból, összegyűltek egy napon, és aljas összeesküvést szőttek, mert másik császárt akartak, aki megszabadítaná őket a franciáktól, mivel Alexioszt nem találták erre alkalmasnak.[190] Végül így szólt Murtzuphlosz:

„Ha bíztok bennem, s megtesztek császárnak, megszabadítalak benneteket mind a franciáktól, mind a császártól, úgy, hogy soha többé nem kell tartanotok tőlük."

Azt felelték neki, hogy ha meg tudja őket szabadítani tőlük, akkor császárrá koronázzák. Murtzuphlosz erre megígérte, hogy egy héten belül megszabadítja őket, azok pedig beleegyeztek, hogy császárrá koronázzák.[191]

---

mai setier-re, mely a maga 0,54 literjével már valóban szörnyű drágának számíthatott, és a tyúk árával is inkább összevethető.

190 A birodalom vezetésére az adott helyzetben képtelen, tehetetlen és népszerűtlen IV. Alexiosz ellen 1204 januárjában lázadás tört ki, melynek eredményeképp a szenátus 1204. január 25-én egy Nikétasz Kanabosz nevű nemesembert juttatott (szinte akarata ellenére) a császári székbe, majd csaknem azonnal börtönbe. Ekkor ragadta magához a hatalmat Murtzuphlosz.

191 Alexiosz Dukász *Murtzuphlosz* ('dús szemöldökű'; Clarinál: *Morchofles*), a „Mogorva", a császárság főhivatalnoka *(prótovesztiariosz)* volt. (Ezt a címet a kiszabadításáról intézkedő II. Izsáktól és IV. Alexiosztól kapta.) Régi előkelő konstantinápolyi család sarja, ősei között két bizánci császár is volt: X. Konstantin (Kónsztantinosz; 1059–1067) és VII. Mihály (Mikhaél; 1071–1078). III. Alexiosz fiatalabbik leányát, Eudokiát vette feleségül. V. Alexiosz néven lett császár 1204. február 5-én, és azonnal a keresztesek elleni harc élére állt. Megerősíttette a városfalakat, szervezte a lakosság védelmét. Kemény, energikus, de közvetlen környezetével szemben is különösen bizalmatlan uralkodó volt, mindenkit eltávolított maga mellől, akinek a hűségében kételkedett. A kegyvesztettek között volt a neves történetíró, Nikétasz Khóniatész is, aki mintegy ennek viszonzásaként krónikájában igen előnytelen képet fest a császárról. Murtzuphlosz alig több mint két hónapig uralkodott. Meneküléséről és meggyilkolásáról lásd a 213. és a 271. jegyzetet.

Hatvankettedik fejezet
[Megkaparintja a trónt. Ellenségesen bánik a keresztesekkel]

Murtzuphlosz nem vesztegette az idejét: katonákat vett maga mellé, és éjszaka bement abba a szobába, melyben aludt ura, a császár, aki őt annak idején a fogságból kiszabadította. Kötelet vettetett a nyakába és megfojtatta; atyjával, Izsákkal ugyanígy bánt el.[192] Miután tettét elkövette, visszament azokhoz, akiknek császárrá kellett őt koronázniuk, és beszámolt nekik róla. Azok pedig mentek és megkoronázták, így császár lett belőle. A hír gyorsan elterjedt a városban:

„Igaz? Nem igaz? Hitemre! Császár lett Murtzuphlosz, ki urát meggyilkolta!"

Azután a városból átküldtek egy levelet a zarándokok táborába, melyben elmondták nekik, hogy miként ármánykodott Murtzuphlosz. Mikor mindez a bárók tudomására jutott, néhányan azt mondták, hogy átkozott, aki Alexiosz halála miatt bánkódik, mert nem tartotta meg a zarándokoknak tett ígéretét. Mások azt mondták: lesújtja őket, hogy így halt meg a császár. Nem sokkal ezután Murtzuphlosz megparancsolta Flandria grófjának, Louis grófnak, az őrgrófnak és valamennyi nemes bárónak, hogy távozzanak, és hagyják el az országát. Tudják meg, hogy ő a császár, és ha még egy hét múlva is ott találja őket, mindannyiukat lemészárolja.

Murtzuphlosz parancsát hallván a bárók így feleltek neki:

„Micsoda?! Aki az éj leple alatt, hitszegő módon megölte urát, az merészel nekünk ilyen parancsot adni?"

Azt üzenték vissza neki, hogy mostantól szembefordulnak vele, s hogy reszkessen tőlük, mert mindaddig nem szüntetik be az ostromot, ameddig bosszút nem állnak azért, akit meggyilkolt, ameddig újból be nem veszik Konstantinápolyt, és ameddig el nem érik, hogy az Alexiosz által vállalt kötelezettségek maradéktalanul teljesüljenek.

Hatvanharmadik fejezet
[Felkészül a város újabb ostromára]

Amikor ezt Murtzuphlosz meghallotta, parancsot adott, hogy jó erősen őrizzék a falakat és a tornyokat, és erősítsék meg őket, hogy ne kelljen félniük a franciák támadásaitól. Ezt olyan jól meg is tették, hogy a falak és a tornyok sokkal erősebbek és védhetőbbek lettek, mint amilyenek azelőtt voltak.

192 IV. Alexiosz és II. Izsák letételére 1204. január 28-án került sor. Izsák pár nap múlva meghalt, IV. Alexioszt pedig február 8-án Murtzuphlosz saját kezűleg gyilkolta meg, majd tettét balesetnek álcázta. Villehardouin igencsak pártos és tendenciózus interpretációja szerint kissé más módon, noha azonos végeredménnyel zajlottak az események. VILLEHARDOUIN, 1985, 221–225. §.

Hatvannegyedik fejezet
[Blak Johannész követsége (1204. március)]

Abban az időben történt, amikor az áruló Murtzuphlosz volt a császár, s amikor a franciák serege olyan szegény volt, mint arról korábban már szóltam, és amikor hajóikat és ostromgépeiket újabb támadásra készítették elő, hogy Blak Johannész[193] azt az üzenetet küldte[194] a sereg előkelő urainak, hogy ha őt királlyá koronázzák, és Valachia[195] uralkodójává teszik, s így birtokait és királyságát tőlük kapja, cseré-

[193] Clarinál *Jehane Li Blakis / Li Blaks* néven, Villehardouin krónikájában *Joinisse (Johans), li roi de Blaquie et de Bougrie* néven és címmel szerepel. A Clari által használt név minden bizonnyal a (feltehetőleg részben pejoratív) bizánci elnevezés átvétele. Villehardouin krónikájának magyar fordításában Szabics Imre a román és a francia történetírásban használatos *Johannitza* nevet veszi át, amely nagy valószínűséggel a *Johannész Aszen* név deformálásából eredeztethető, és leginkább Villehardouin változatához kötődik. Blak Johannész Kalojan/Kolojan bolgár cárral (1197–1207), a vlach-bolgár állam megalapítójával azonos. Kalojan a bizánci bérgyilkosok által megöletett I. Iván Aszen és IV. Péter cároknak vlachok között nevelkedett (innen a Clari által is használt ragadványnév) testvére, a második bolgár birodalom megalapítója és a görögök kérlelhetetlen ellensége volt. Kezdetben a görögök ellen békét akart kötni a keresztesekkel, akik – úgy tűnik – közeledését sértő módon visszautasították. Ezt követően 1205-ben Drinápolynál súlyos vereséget mért rájuk. Balduin császárt is foglyul ejtette, és a tarnovói vár tornyába záratta, majd később kegyetlenül kivégeztette. Kalojan sikeresen tárgyalt a pápával, elfogadta a Szentszék főségét, aminek eredményeképp III. Ince elismerte uralkodónak, és 1204-ben koronát küldött neki. A görögök gyűlölték, és kegyetlenségét kiemelendő *Skylojoannes*nak ('Kutya János') nevezték. Ugyanakkor azonban ő a bolgár népmondák legendás hőse, szeretett és tisztelt *Kolojanco cár*ja (*Kolojan:* 'Jó János'). A korabeli magyar királyokkal is állandó, ám időnként ellentmondásos kapcsolata volt. Sikeres harcot folytatott az új nagy bolgár állam létrehozása érdekében. Végül azonban Thesszaloniké előtt, 1207. október 8-án, neje és hadvezére közreműködésével, egy Manasztrasz nevű kun gyilkolta meg. Nagy kiterjedésű birodalma a mai Belgrádtól a Fekete-tengerig terjedt. A bolgár történelem egyik legnagyobb alakjaként tartják számon, uralkodását a középkori bolgár állam fénykorának tekintik. Halálának 800. évfordulója évében, 2007 áprilisában, az immár európai uniós tag Bulgária ünnepélyes keretek között újratemettette Veliko Tirnovóban, a bolgár birodalom ősi fővárosában.

[194] A szövetségkötésnek erről a lehetőségéről Villehardouin nem szól, pedig – a keresztesek egyik vezetőjeként – tudnia kellett róla. Az ajánlat elutasításának – mint látni fogjuk – súlyos következményei lesznek a keresztesekre nézve.

[195] Valachia (Clarinál: *Blakie*) ebben az időszakban a Balkánon kialakuló vlach-bolgár államalakulatot jelöli (leggyakrabban a *blakis, bogres, bougres* kifejezések szerepelnek), tehát a név a későbbiekben ismert Valachiánál sokkal tágabb értelemben vett, jóval nagyobb országot takar. A vlachok *(blakis)* és bolgárok *(bogres)* 1186. évi lázadásuk során a kunok-

be segítséget nyújt nekik százezer fegyveres vitézzel ahhoz, hogy elfoglalják Konstantinápolyt: Valachia ugyanis olyan terület, amely a császár birtokához tartozott. Ez a Blak Johannész a császár egyik szolgája volt, aki a császár egyik méntelepére felügyelt, úgy, hogy ha a császár kért hatvan lovat vagy százat, ez a Johannész küldte el őket neki. Minden esztendőben elment a császár udvarába, még azelőtt, hogy az udvarral rossz viszonyba keveredett volna. Ugyanis egy alkalommal, amikor éppen ott járt, egy herélt, a császár egyik ajtónállója, csúnyán elbánt vele, mert korbáccsal az arcába sújtott, ami szörnyű nagy fájdalommal járt.[196] S a vele szemben elkövetett eme gonosz cselekedet miatt Blak Johannész dühödten otthagyta az udvart, és visszatért Valachiába. Valachia igen hatalmas föld, melyet hegyek zárnak el, úgy, hogy oda bemenni vagy onnan kijönni csak egy szűk hegyszoroson át lehetséges.[197]

Hatvanötödik fejezet
[A kunok erkölcseiről]

Amikor Johannész megérkezett, hozzálátott, hogy megnyerje magának Valachia nemesurait, mint ahogyan az olyan ember szokott cselekedni, aki gazdag, és már rendelkezik némi hatalommal: ígérgetni kezdett nekik, s egyiknek is, másiknak is adott valamit, míg végül az ország minden lakója az ő alattvalója lett, ő pedig az uruk. Miután rajtuk már uralkodott, a kunokat vette célba, s különféle módszerekkel elérte, hogy a barátjuknak tekintsék, és hogy mind felajánlják neki a segítségüket, és így nekik is az uruk lett.

A kunok országa Valachiával szomszédos terület. Elmondom nektek, hogy milyenek is ezek a kunok.

---

kal és a szerbekkel kötöttek szövetséget a görögök ellen. (Forrásokkal nem igazolható az a nézet, mely szerint a Johannitza-féle vlach-bolgár államalakulat „latin" államnak vagy latin hagyományok közvetlen hordozójának – még kevésbé latin etnikumúnak – lenne tekinthető, s erre a korabeli forrásanyagban nincs is semmi utalás. Vö. Gérard Jacquin kötetünkben szereplő tanulmányának állításával, 148. l.)

196 A történet, Nikétasz Khóniatész szerint, Blak Johannész Aszen nevű fivérével (a későbbi I. Iván Aszennel) esett meg.

197 A Bolgár Cárság történelmi fővárosa, Tarnovo (Veliko Tirnovo) közelében, 1308 m magasan fekvő Sipka-szorosról, illetve -hágóról van szó, mely ennek a természetes védővonalnak stratégiailag kulcsfontosságú helye. A történelem során számos nagy csata és véres összecsapás zajlott itt. (Szinte valamennyi közép-bulgáriai hadművelet esetében számolni kellett vele.) A hágón álló mai emlékmű Bulgária 500 éves török uralom alóli felszabadításának sorsdöntő, győztes ütközetére emlékezik, mely az orosz–bolgár csapatok és a törökök között ennél a szorosnál zajlott le 1877. július 17–18-án.

Vad nép ez, mely se nem szánt, se nem vet, nincs nekik sem kunyhójuk, sem házuk, hanem nemezből készült sátrakban húzzák meg magukat, s tejjel, sajttal és hússal táplálkoznak. Nyáron annyi ott a légy és a szúnyog, hogy nem mernek sátraikból előbújni a tél beállta előtt. Télen azután kijönnek a sátraikból és az országból is, ha éppen portyázni akarnak. Elmondjuk rögtön, hogy ezt hogyan teszik. Mindegyiküknek van tíz vagy tizenkét lova, melyek oly jól vannak idomítva, hogy mindenhová követik gazdáikat, ahová csak vezetni akarják őket, azok pedig fölváltva lovagolnak hol egyiken, hol másikon. Amikor úton vannak, mindegyik ló egy abrakkal teli tarisznyát hord a nyakában, és abból eszik, miközben a gazdáját követi. Sem éjjel, sem nappal nem hagyják abba a lovaglást, ezért aztán olyan gyorsan haladnak, hogy egy éjjel és egy nap megtesznek hat- vagy hét-, sőt nyolcnapi utat is. Mialatt így lovagolnak, soha semmivel nem terhelik meg a lovakat, és semmit nem zsákmányolnak addig, amíg vissza nem fordulnak, hogy hazatérjenek. Akkor azonban rengeteg zsákmányt szereznek, és elvesznek mindent, amihez csak hozzáférnek. Ruházatuk birkabőrből készül, s íj és nyíl a fegyverük. Nem hisznek másban, csak abban az állatban, amellyel reggel először találkoznak, s egész nap abban hisznek, bármilyen állat legyen is az.

Ezek a kunok voltak Blak Johannész segítői, s velük minden évben felprédálta a császár földjét egészen Konstantinápolyig, a császárnak pedig nem volt elegendő hatalma, hogy megvédje magát tőlük. Amikor a keresztes had bárói meghallották Blak Johannész üzenetét, azt mondták, hogy tanácsot tartanak róla. De végül rosszul határoztak, és azt válaszolták, hogy nem törődnek sem vele, sem az általa felajánlott segítséggel, hanem tudja meg, hogy zaklatni fogják, és ártanak neki, ahol csak tudnak. Később ezért drágán megfizettek, mert nagy gyászban és nagy pusztulásban lett részük. S mivel velük nem járt sikerrel, Rómából kért koronát magának, a pápa pedig egy bíborost küldött hozzá, aki királlyá koronázta.[198]

Hatvanhatodik fejezet
[Henri d'Angre Philaiában (1204. február 3–4.). Legyőzi Murtzuphloszt, és elveszi tőle a Szűzanya ikonját (február 6.)]

Most elmesélünk egy másik kalandot, amely Henrik úrral, Flandria grófjának fivérével[199] esett meg. Abban az időben történt, amikor a franciák Konstantinápolyt

[198] Kalojan a pápával való tárgyalások idején komoly egyházpolitikai kísérletet is tett: segítségével 1203-ban Tarnovóban keleti katolikus érsekség jött létre, melyet az ortodox egyház nem ismert el, de amely 1235-ig fennállt. III. Ince a tarnovói érseket Bulgária prímásává nevezte ki. 1204. február 25-én kelt levelében intézkedett arról, hogy legátusa, Leó bíboros jogart és koronát kapjon, amellyel a legátus 1204. november 8-án királlyá is koronázta Kalojant.

[199] Flandriai Henrikről és fivéréről, Flandriai Balduinról lásd a 12. és a 13. jegyzetet.

ostromolták, hogy Henrik úr és a kíséretében lévők, akik távolról sem bővelkedtek a javakban, igencsak kifogytak az élelemből és egyéb dolgokból. Figyelmükbe ajánlottak ezért egy Philaia nevű várost, mely tíz mérföldnyire feküdt a tábortól, s igen gazdag és virágzó város volt. Henrik úr nem sokat habozott, felkészült az útra, s az éj leple alatt, 29 lovaggal és számos lovas katonával együtt, titokban elhagyta a tábort, erről azonban nem sokan tudtak. Mikor odaért a városhoz, elvégezte, amiért jött, és egy napig ott maradt. De miközben odafelé tartott, kikémlelték, és beárulták Murtzuphlosznak. Mikor Murtzuphlosz tudomást szerzett erről, nyomban fegyverbe szólított 4000 harcost, és magával vitte az ikont is, a Mi Asszonyunk képmását, amelyet így neveznek a görögök, és amelyet maguknál hordanak a császárok, amikor csatába indulnak. Oly nagyon bíznak ebben az ikonban, hogy hitük szerint senki le nem győzhető, aki azt a csatában magánál tartja.[200] Mi pedig úgy gondoljuk, hogy Murtzuphlosz azért szenvedett vereséget, mert az ikont jogtalanul tartotta magánál.

A franciák már elküldték zsákmányukat a táborba, és hazafelé tartottak, amikor Murtzuphlosz megleste őket, és amikor egy mérföldnyire volt tőlük, lesbe ál-

[200] A Vezérlő Szűzanya *(Hodégétria)* ikonról van szó, mely valószínűleg a 4. században, Kis-Ázsiából (Jeruzsálemből) került Bizáncba. A hagyomány szerint Szent Ilona (Heléna; 248–329) császárnő találta meg jeruzsálemi útján (325), a szent kereszt maradványaival együtt. Az 1200-as évektől kezdve erősödött meg az a hagyomány, mely szerint az ikont Szent Lukács festette egy Szent József által készített fatáblára. E helyt egyszerre van szó egy *konkrét* képről és a Szűzanyának egy olyan ábrázolástípusáról, melyen egyenes tartású, álló Szűzanya-alak látható, bal karján a kis Jézussal, aki jobb kezével áldást oszt, baljával zárt irattekercset tart. A képtípus nevét a konstantinápolyi Hodégón-kolostorról nyerte, ahol őrizték, s melynek szerzetesei vak zarándokokat kalauzoltak. Jóannész Komnénosz utasítására helyezték el az ikont a Pantokratór-templomban. Ez az ikontípus a 9. század közepétől kap jelentős szerepet a bizánci művészetben, s a Mária-ábrázolások egyik alaptípusává válik mind a katolikus (6 változat), mind pedig az ortodox egyházban (12 változat). Egyes források szerint a szóban forgó konstantinápolyi ikont a törökök semmisítették meg a város 1453. évi elfoglalását követően. Más források szerint a ciszterciek birtokába került, akik Cîteauxba küldték. – Ma az egyik legnevezetesebb Hodégétria-ikont (melynek története számos párhuzamot mutat a konstantinápolyiéval) a Szűzanya római főtemploma, a Santa Maria Maggiore-bazilika Borghese-kápolnájában őrzik. Ennek eredetét is Szent Lukácshoz kötik, de van olyan vélemény is, hogy a kép 12. századi bizánci festő műve, mások szerint pedig Róma legrégibb Mária-templomából származó (vélhetően 6. századi) alkotás. Adatok vannak arra, hogy a képet a 604. évi római pestisjárvány idején körbehordozták. A 16. század végéig tilos volt másolatot készíteni róla. Azóta viszont több másolat is készült, az egyik leghíresebb a częstohowai Fekete Madonna. (A hazai legismertebb másolatok között tartják számon a szeged-alsóvárosi templom Mária-ábrázolását.) Vö. *Mária ábrázolása; Hodégétria; Santa Maria Maggiore-bazilika,* in *Magyar Katolikus Lexikon, i. m.* (internetes változat).

lította az embereit, és felállította a csapdáit, a mieink pedig semmit sem tudtak erről, erőltetett menetben jöttek visszafelé, és sejtelmük sem volt a csapdákról. Amikor a görögök megpillantották őket, kiáltozni kezdtek, a mi franciáink pedig körülnéztek, s amint meglátták őket, nagy félelem lett úrrá rajtuk; a Mi Urunkhoz és a Mi Asszonyunkhoz kezdtek könyörögni, és annyira megzavarodtak, hogy nem tudták, mitévők legyenek, míg végül azt mondták egymásnak:

„Hitünkre! Ha most megfutamodunk, mindnyájan meghalunk. Haljunk meg inkább magunkat védve, mintsem menekülés közben!"

Nyugodtan megálltak tehát, a velük lévő íjászok közül nyolcat kiválasztottak, és maguk elé állították őket. Az áruló Murtzuphlosz császár és a görögök nagy sebesen rájuk rohantak s vadul rájuk vetették magukat, de Istennek hála, egyetlen franciát sem tudtak kiütni a nyeregből. Mikor a franciák látták, hogy minden oldalról támadják őket a görögök, lándzsáikat a földre ejtették, előrántották késeiket és tőreiket, és fölöttébb heves védekezésbe kezdtek, és sokat megöltek közülük. A görögök látván, hogy a franciák így szétverik őket, megijedtek, és menekülni próbáltak. A franciák a nyomukba eredtek, és sokukat lemészárolták, sokukat foglyul ejtették, és nagy zsákmányra tettek szert. Murtzuphlosz császárt legalább fél mérföldön keresztül üldözték, remélve, hogy sikerül elfogniuk; addig hajszolták mind őt, mind a kíséretét, hogy közben az ikon a császári kalappal meg a zászlóval együtt a földre esett. Az ikon, mely színaranyból készült, és pompás drágakövekkel volt dúsan kirakva, oly gyönyörűséges és gazdagon díszített volt, hogy soha nem láttak még hozzá hasonlót. A franciák, ahogy meglátták, abbahagyták az üldözést, és örvendezni kezdtek; fogták a képet, és nagy boldogan, vidám ünneplés közepette magukkal vitték.

Mialatt harcoltak, a táborba is eljutott a hír, hogy megtámadták őket a görögök. Fegyvert ragadtak azok is, akik a táborban voltak, és lovaikat megsarkantyúzva Henrik úr elé siettek, hogy segítsenek neki. De mire odaértek, a görögök már megfutamodtak, a mieink pedig magukkal hozták a zsákmányukat, és elhozták az ikont, mely gyönyörű és káprázatos volt, amint már említettem. És amikor a tábor közelébe értek, az ott lévő püspökök és papok körmenettel vonultak fel a fogadásukra, és nagy örvendezéssel és vidám ünnepléssel fogadták az ikont, majd átadták Troyes püspökének. A püspök bevitte a táborba, egy templomba, ahol a püspökök székeltek, és énekléssel fejezték ki nagy örömüket. Még azon a napon, amikor az ikont megszerezték, a bárók mind megegyeztek abban, hogy Cîteaux-nak adják, ahová később el is vitték.[201]

[201] Cîteaux impozáns apátsági templomát 1193. november 16-án szentelték fel. A benne lévő ereklyékről és oltárokról a felszenteléskor részletes leltár készült, mely egy 1729-ből származó átiratban maradt ránk. Ennek alapján rekonstruálható, hogy Cîteaux-ban szinte az egész Szentföld materiális és spirituális ereklyegazdagsága jelen volt. A 131 felsorolt ereklyéből 12 kötődött Krisztushoz, 5 Szűz Máriához. Mindezekből következően az

Murtzuphlosz pedig Konstantinápolyba visszatérvén mindenkivel elhitette, hogy megfutamította és legyőzte Henrik urat és vitézeit. Néhányan a görögök közül mit sem sejtve megkérdezték:

„Hol van az ikon és a zászló?"

A többiek pedig azt felelték, hogy biztonságos helyre vittek mindent. E hírek mindenhová eljutottak, így végül a franciák is tudomást szereztek arról, hogy Murtzuphlosz ily módon elhitette, hogy szétverte őket. Több se kellett a franciáknak, rögtön felszereltek egy gályát, az ikont pedig fogták, és jó magasra feltartották a gályán, a császárság zászlajával együtt, és ott vezették ezt a gályát föl és alá a falak mentén, úgy, hogy azok, akik a falakon voltak, és a város lakói közül is sokan látták, és tökéletesen felismerhették a császár zászlaját és az ikont.

Hatvanhetedik fejezet
[A görögök szemrehányásai és Murtzuphlosz védekezése]

Ennek láttán a görögök Murtzuphloszhoz mentek, gyalázni és szidalmazni kezdték, amiért elveszítette a császári jelvényt és az ikont, s amiért elhitette velük, hogy szétverte a franciákat. Ezt hallván Murtzuphlosz mentegetőzni kezdett, amilyen szépen csak tudott, és azt mondta nekik:

„Ne aggódjatok hát, mert drágán megfizettetem ezt velük, és keményen bosszút fogok állni rajtuk."

Hatvannyolcadik fejezet
[A keresztesek terve]

Azután a franciák és a velenceiek valamennyien egybegyűltek, hogy megtanácskozzák egymással, miként fognak cselekedni, és kit tegyenek majd meg császárnak, ha elfoglalják a várost. Végül is eldöntötték maguk között, hogy kijelölnek tíz frankot a sereg legbölcsebb férfiúi közül, és ugyanígy tíz velenceit a legbölcsebbek közül, akikről a táborban tudnak, és amit ez a húsz ember[202] határoz, ahhoz tartják magukat. Abban az esetben, ha a frankok közül kerülne ki a császár, a

---

apátsági főtemplom a Hodégétria-ikon számára természetes befogadó szentélynek számíthatott. Az épület és a benne fölhalmozott hatalmas értékek a francia forradalom pusztításának estek áldozatul. A további kutatásokhoz lásd: Emmanuel MOURAIRE, *Les autels et les reliques de l'abbatiale de Cîteaux,* Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre, Hors série n° 4, 2011; http://cem.revues.org/11799.

[202] Runciman hat frankról és hat velenceiről tud (RUNCIMAN, 1999, 731), mint ahogy Villehardouin is (VILLEHARDOUIN, 1985, 258–259. §).

pátriárka velencei lenne. Megállapodtak abban is, hogy az, aki császár lesz, a birodalomnak egynegyed részét és a városnak is egynegyed részét kapja saját birtokaként; a többi három részt szintén felosztják, mégpedig úgy, hogy az egyik fele a velenceieké, a másik fele a zarándokoké lesz, és az egészet a császártól kapják.

Miután mindezt így elhatározták, a sereg minden tagját megeskették a szentekre, hogy a zsákmányolt aranyat, ezüstöt és új kelmét, melyek értéke öt *sou*[203] vagy annál több, hiánytalanul a táborba viszik, kivéve a szerszámokat és az élelmet, és hogy nem tesznek a nőkön erőszakot, és nem fosztják meg őket a ruhától, amit viselnek, mert akit ilyen tetten kapnak, azt megölik. Megeskették őket a szentekre, hogy nem emelnek kezet szerzetesre, sem klerikusra, sem papra, hacsak önvédelemből nem kényszerülnek rá, és hogy sem templomban, sem monostorban nem tesznek kárt.

Hatvankilencedik fejezet
[A flotta helyreállítása]

Mire mindezt elrendezték, eltelt a karácsony, és közeledett a nagyböjt ideje. Mind a velenceiek, mind a franciák ismét készülődni kezdtek, és újra felszerelték hajóikat. A velenceiek kijavíttatták hajóikon a hidakat, a franciák pedig újabb hadiszerkezeteket építettek, hogy a falak alá tudjanak jutni, s ezeket „macská"-nak, „korlát"-nak és „kocá"-nak nevezték.[204] A velenceiek hajóikat dongafával fedték be úgy, hogy egymás mellé illesztették a fadarabokat, majd szőlővenyigével takarták be őket, hogy a kőhajító gépek ne tudják a hajókat megrongálni vagy tönkretenni. A görögök a maguk részéről szintén jól megerősítették belülről a városukat, kívülről pedig erős bőrrel gondosan betakarták a bástyaormokat, melyek a tornyok tetején voltak, és nem volt olyan bástyaorom, amelynek ne lett volna hét vagy hat emelete, de legalábbis öt.

Hetvenedik fejezet
[Konstantinápoly második ostromának kezdete (1204)]

Körülbelül tíz nappal virágvasárnap előtt, egy pénteki napon,[205] a zarándokok és a velenceiek befejezték a hajók és hadigépek felszerelését, és készülődtek az ostromra. A hajókat felsorakoztatták egymás mellett, s a franciák bárkákra és

[203] A *sou* (a *solidus*ból) kb. a garasnak megfelelő ezüst váltópénz. A középkori Franciaországban a legelterjedtebb a párizsi és a tours-i garas volt.

[204] Clarinál: *chas*, *carchloies*, *truis*, *breteskes;* nehezen azonosítható védekező és támadóépítmények, szerkezetek, kőhajítók és faltörők, fatornyok, melyeket az ostromok során a fal megközelítéséhez és megmászásához használtak.

[205] 1204. április 9-én. Ebben az évben virágvasárnap április 19-re esett.

gályákra vitték a hadigépeket, majd vitorlát bontottak, és megindultak a város felé. A flotta egy jó nagy mérföld szélességben haladt, s a zarándokok és a velenceiek mind nagyon jól fel voltak fegyverezve. Volt a városban egy kis domb, azon az oldalon, amerről a rohamot kellett indítaniuk, s ez olyan magas volt, hogy a falak fölött nagyon jól lehetett látni a hajókat. Erre a kis dombra ment föl embereivel együtt Murtzuphlosz császár, a hitszegő. Fölállíttatta bíborszínű sátrát, és nagy kérkedőn megszólaltatta az ezüsttrombitákat és a tamburinokat, úgy, hogy a zarándokok mindezt jól láthatták, Murtzuphlosz pedig kiválóan láthatta a hajókat.

Hetvenegyedik fejezet
[A keresztesek sikertelen támadása (1204. április 9.)]

Amikor a hajóhad a parthoz ért, a keresztesek jó vastag köteleket fogtak, és a hajókat a lehető legközelebb vontatták a falakhoz. A franciák fölállították hadigépezeteiket, a faltörő és ostromgépeket meg a nagy kőhajítókat, hogy a falakat megrongálják, a velenceiek pedig fölmentek a hajóikra épített hidakra, s ádázul ostromolták a falakat, miközben a franciák ostromgépeikkel cselekedték ugyanezt.

Mikor a görögök látták, hogy a franciák így megrohamozzák őket, odarohantak, és hatalmas köveket hajítottak a franciák gépeire, de igazán óriási nagyokat. Majd nekiláttak, hogy összetörjék, szétzúzzák és darabokra rontsák ezeket a szerkezeteket, úgyhogy senki nem mert sem bennük, sem alattuk maradni. Másfelől a velenceieknek sem sikerült feljutni a falakra, sem pedig a tornyokra, olyan magasak voltak. Ezen a napon sem a velenceiek, sem a franciák nem tudtak semmilyen kárt tenni sem a falakban, sem pedig a városban.

Amikor látták, hogy semmit nem tudtak elérni, igen elkeseredtek, és visszavonultak. Amikor a görögök is látták, hogy visszavonulnak, ordítozni és kiabálni kezdtek, de igazán hangosan; majd fölmásztak a falak tetejére, letolták bő bugyogójukat, és az alfelüket mutatták nekik.

Murtzuphlosz látván, hogy a zarándokok visszafordultak, ismét megszólaltatta a trombitákat és a dobokat, s ezzel hatalmas lármát csaptak. Odahívatta az embereit, és így szólt hozzájuk:

„Látjátok, urak, milyen jó császár vagyok? Soha nem volt még ilyen jó császárotok! Helyesen cselekedtem, ugye? Nem kell tartanunk semmitől, mert mindet felakasztatom, és mindet megszégyenítem."

Hetvenkettedik fejezet
[A keresztesek aggályai. A püspökök megnyugtatják őket]

Amikor a zarándokok ezt látták, nagy haragra gerjedtek, de igen el is csüggedtek, majd visszatértek a kikötő másik oldalán lévő szálláshelyükre. A bárók, miután visszajöttek és a hajókról partra szálltak, rögtön egybegyűltek, és mélyen le voltak sújtva. Azt mondták, hogy a bűneik miatt nem tudtak semmit elérni, sem a városban kárt tenni. Annyira, hogy a seregben lévő püspökök és klerikusok tanácsot tartottak, és úgy ítélték meg, hogy a támadás jogos volt, s hogy meg kellett őket ostromolni, mert korábban azok közé a városok közé tartoztak, amelyek engedelmeskednek Róma törvényének, most azonban nem engedelmeskednek neki, amikor azt mondják, hogy a római törvény semmit nem ér, és kutyának nevezik azokat, akik hisznek benne. S azt is mondták a püspökök, hogy mindezek miatt helyes volt, hogy megtámadták őket, és hogy ez nem bűn, hanem ellenkezőleg, igen kegyes cselekedet.

Hetvenharmadik fejezet
[Általános gyónás és áldozás]

Akkor az egész táborban kihirdették, hogy mindnyájan, a velenceiek és a többiek is kivétel nélkül vegyenek részt vasárnap a prédikáción, s így is cselekedtek. A sereg püspökei mondták a szentbeszédet, a soissons-i püspök, a troyes-i püspök, Hanetaist püspöke, Jean Faicete úr és a loos-i apát.[206] Elmagyarázták a zarándokoknak, hogy a támadás jogos volt,[207] mert a görögök hitszegők és gyilkosok, és becstelenek voltak, amikor törvényes uralkodójukat megölték, s hogy rosszabbak, mint a zsidók. Azt is kijelentették a püspökök, hogy Isten és a pápa nevében feloldozzák mindazokat, akik majd ostromot indítanak ellenük. Megparancsolták a kereszteseknek, hogy jól gyónják meg bűneiket és áldozzanak, s hozzátették, hogy ne féljenek megrohamozni a görögöket, mert azok Istennek ellenségei. Kiadták a parancsot, hogy kutassák föl és távolítsák el a táborból az összes parázna nőszemélyt, és küldjék el őket a tábortól jó messzire. Így is történt, mindannyiukat hajóra rakták, s a tábortól jó messzire vitték őket.

[206] A szóban forgó egyházi méltóságok: Nivelon de Quierzy, Soissons püspöke (lásd a 18. jegyzetet); Garnier de Traînel, Troyes püspöke (lásd a 19. jegyzetet); Konrad von Krosigk, Halberstadt püspöke (lásd a 20. jegyzetet); Jean Faicete valójában Jean de Noyon, Akkon választott püspöke (lásd a 21. jegyzetet); Simon, Loos apátja (lásd a 23. jegyzetet).

[207] A keresztesek táborában nyilvánvalóan bizonytalanság uralkodott a támadás jogszerűségét és keresztényi megalapozottságát illetően. Clari – miként a püspökök is – fontosnak tartja a támadás ideológiai alátámasztását, Villehardouin csak a technikai részletekkel foglalkozik. VILLEHARDOUIN, 1985, 243–244. §.

Hetvennegyedik fejezet
[A keresztesek újabb rohama (április 12.). André d'Ureboise és Pierre de Bracheux vitézsége]

Miután a püspökök megtartották a prédikációt és megindokolták a zarándokoknak, hogy a támadás jogos, azok erősen meggyónták vétkeiket, és áldoztak valamennyien.

Ahogy felvirradt a hétfő reggel, a zarándokok mind alaposan felkészültek és fölfegyverkeztek, a velenceiek pedig helyreállították a hajóhidakat, a szállítóhajókat és a gályákat. Egymás mellett felsorakoztatták őket, és vitorlát bontottak, hogy ostromra menjenek. A hajóhad szélessége így egy jó nagy mérföld volt. Amikor a parthoz értek, megközelítették a falakat, amennyire csak tudták, majd horgonyt vetettek. S miután lehorgonyoztak, rögtön megindították a kemény támadást, és lőttek, és köveket meg görögtüzet hajítottak a tornyokra, de azok nem fogtak tüzet, mert bőrrel voltak bevonva. Akik belül voltak, szintén keményen védték magukat, s legalább hatvan kőhajítóból lőttek a hajókra. De a hajók dongafával és szőlővenyigével oly jól be voltak borítva, hogy nem sok kárt tettek bennük, pedig a kövek olyan nagyok voltak, hogy egy ember nem tudta volna őket a földről fölemelni.

Murtzuphlosz császár a kis dombon állt, s az ezüsttrombiták és a tamburinok hatalmas lármát csaptak, ő pedig így biztatta az embereit:

„Arra menjetek, most meg erre menjetek!", s mindig oda küldte őket, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk.

Az egész hajóhadban nem akadt több négy vagy öt hajónál, amelyek a tornyokig jutottak, mert azok annyira magasak voltak. A kőből épült tornyok tetején lévő fatornyok minden emeletét – s volt belőlük legalább öt vagy hat, de lehet, hogy hét is – rengeteg gyalogos védte.

Addig folytatták az ostromot, mígnem a soissons-i püspök hajója, isteni csodaként, hozzácsapódott az egyik toronyhoz, mert felkapta a tenger, mely soha nincs nyugalomban.[208] E hajónak a hídján volt egy velencei[209] és két fegyveres lovag. Amint a hajó a toronynak így nekiütődött, a velencei kézzel-lábbal addig igyekezett, míg bejutott a toronyba. A katonák, akik azon az emeleten voltak, angolok, dánok és görögök, odanéztek, meglátták, bárddal és karddal nekiestek és lekaszabolták. Ahogy a tenger előresodorta a hajót, az ismét odacsapódott ehhez a toronyhoz, s akkor a két lovag egyike, André d'Ureboise se szó, se beszéd, kezével és lábával megkapaszkodott a torony kiszögellő ormában, s behajlított térd-

[208] Két, valójában az ostrom céljainak megfelelően egymáshoz láncolt – Zarándok *(Pèlerine)* és Paradicsom *(Paradis)* nevet viselő – hajóról van szó, melyeken Troyes és Soissons püspökei voltak. Villehardouin szerint a hirtelen támadt szél sietett a segítségükre. VILLEHARDOUIN, 1985, 242. §.

[209] A velencei források megadják a vakmerő velencei harcos nevét is: Pietro Alberti.

del benn is termett. Abban a pillanatban rárohantak, s bárddal és karddal keményen ütlegelni kezdték, de Istennek hála, jól fel volt vértezve; nem sebesítették meg, mert óvta őt Isten, aki nem akarta, hogy azok sokáig tartsák magukat, sem azt, hogy ő meghaljon. Ellenkezőleg, azt akarta az Úr, hogy – árulásuk miatt, meg a Murtzuphlosz által elkövetett gyilkosság és a becstelenségük miatt – a várost elveszítsék, és hogy ez a lovag lábra álljon. Amint fölegyenesedett, kardot rántott.[210] Azok ezt látván annyira elképedtek és úgy megijedtek, hogy lemenekültek az alattuk lévő emeletre. Amikor az ott lévők látták, hogy azok, akik fölöttük voltak, menekülnek, kiürítették ők is az emeletet, és nem mertek tovább ott maradni. Akkor belépett a másik lovag is, és mögötte még elég sokan.

Amikor már bent voltak, jó vastag kötelet fogtak, és a hajót erősen odakötötték a toronyhoz, s ezután még többen bementek. De amikor a tenger hullámai a hajót hátralendítették, a torony oly erőteljesen megrázkódott, hogy úgy látszott, a hajó mindjárt lerántja, így kényszerből meg félelemből is kénytelenek voltak a hajót eloldozni.

Amikor az alsóbb emeleten lévő védők látták, hogy a tornyot mint árasztják el a franciák, oly nagy félelem fogta el őket, hogy egyikük sem mert ott maradni, hanem az egész tornyot kiürítették. Murtzuphlosz is látta mindezt, de tovább buzdította harcosait, és oda irányította őket, ahol a nagy roham volt.

Miközben az események zajlottak, s ezt a tornyot ilyen csudás módon bevették, Pierre de Bracheux úr hajója egy másik toronyhoz csapódott. S ahogy nekiütközött, a hajó hídján lévő vitézek ádáz ostrom alá vették a tornyot, melyet isteni csoda segítségével el is foglaltak.

Hetvenötödik fejezet
[Pierre d'Amiens vitézsége]

Mikor embereink e két tornyot elfoglalták és megszállták, és már benn voltak a tornyokban, nem mertek onnan kimozdulni, látván a temérdek harcost maguk körül a falakon és a többi tornyokban meg a falak tövében, mert olyan sokan voltak, hogy az valóságos csoda. Midőn Pierre d'Amiens úr látta, hogy a tornyokban lévők nem mozdulnak, és látta az összesereglett görögöket, kíséretével együtt nyomban leszállt a lováról egy kicsiny földsávon, mely a tenger és a falak között húzódott. Ahogy leszálltak és előrenéztek, észrevettek a falon egy rejtett bejáratot, melynek ajtaját a bentiek levették, a nyílást pedig befalazták. Pierre d'Amiens úr legalább tíz lovag és hatvan katona kíséretében rögtön odament. Volt közöttük

[210] André (Clarinál: *Andriex*) d'Ureboise bravúros akcióját Villehardouin nem említi. Hallgat azokról a hőstettekről is, amelyeket Clari a LXXVI–LXXVII. fejezetekben lelkesen ecsetel, kiemelve Pierre d'Amiens, Pierre de Bracheux és Aleaume de Clari vitézségét.

egy Aleaume de Clari nevű klerikus, aki minden helyzetben olyan bátran viselkedett, hogy ő volt az első minden ostromban, amelyben csak részt vett; a Galatatorony bevétele során ő maga több haditettet vitt véghez, mint a sereg valamennyi többi tagja, Pierre de Bracheux urat kivéve. (Mert ő mindenkit felülmúlt, a nagyokat és a kicsiket egyaránt, úgyhogy rajta kívül nem volt senki, aki oly vitéz lett volna és oly sok hőstettet vitt volna véghez, mint Pierre de Bracheux.) Amint odaértek a titkos bejárathoz, jó erősen csákányozni kezdték, miközben olyan sűrűn röpködtek a kődarabok, és annyi követ dobtak le rájuk a falak tetejéről, hogy úgy látszott, elborítják őket. A lent lévők pajzsokkal és tárcsákkal védték azokat, akik a várfolyosó bejáratát csákánnyal ostromolták. A magasból forró szurokkal teli fazekakat, görögtüzet és hatalmas köveket zúdítottak rájuk, úgyhogy valóságos Isten csodája volt, hogy nem vesztek oda mindannyian. Annyi gyötrelemben és szenvedésben volt része Pierre úrnak és az embereinek, hogy el sem lehet mondani. De bárddal és jó karddal, deszkákkal, rudakkal és csákánnyal addig ostromolták a bejáratot, míg végül egy nagy nyílást ütöttek rajta. Miután ezt a nyílást áttörték, benéztek rajta, és oly temérdek sok embert láttak ott, kicsiket és nagyokat egyaránt, hogy úgy tűnt, mintha a fél világ ott lett volna, így azután nem is merészeltek beljebb lépni.

Hetvenhatodik fejezet
[Aleaume de Clari hősiessége]

Amikor Aleaume, a klerikus látta, hogy senki nem mer belépni, előállott és azt mondta, hogy majd ő bemegy. Volt ott egy lovag, a fivére, Robert de Clari, aki megtiltotta neki, hogy belépjen, a klerikus azonban azt mondta, hogy márpedig ő bemegy oda, és kézzel-lábbal segítve magát, be is mászott. A fivére ezt látván lábánál fogva megragadta, és húzni kezdte maga felé, de a klerikus addig ügyeskedett, míg a fivére akarata ellenére bement, akár tetszett neki, akár nem. Amint belül volt, számtalan görög harcos rohant rá, a falakon lévők pedig hatalmas kőzáporral fogadták. Ennek láttán a klerikus előhúzta rövid kardját és rájuk rontott: úgy megfutamította őket, mint a barmokat. Majd szólt a kívül lévőknek, Pierre úrnak és az embereinek is:

„Urak, lépjetek be bátran! Úgy látom, teljesen megzavarodtak, és futva menekülnek."

Szavai hallatán Pierre úr is bement az embereivel együtt: tízen voltak csak lovagok, de legalább hatvan katona kísérte őket, valamennyien gyalogosok. Mikor már ők is benn voltak, az ott lévő görögök és azok, akik a falakon álltak, meglátván őket oly nagy félelmet éreztek, hogy nem mertek tovább ott maradni, hanem a fal nagy részét kiürítették, és hanyatt-homlok menekültek. Az áruló Murtzuphlosz császár pedig, aki egészen közel, kevesebb mint egy kőhajításnyira volt onnan, nagy kevélyen megszólaltatta a dobokat, és megfúvatta az ezüsttrombitákat.

Hetvenhetedik fejezet
[Murtzuphlosz a csapatait buzdítja]

Amikor Pierre urat és gyalogos vitézeit a falakon belül meglátta, úgy tett, mintha rájuk akarna rontani, lovát megsarkantyúzta, és az út jó feléig eléjük ment. Pierre úr pedig, látván, hogy közeledik, e szavakkal kezdte buzdítani az embereit:

„Rajta, urak, most kell helytállnunk! Mindjárt harcolni fogunk: lám, már jön is a császár. Vigyázzatok, hogy senki se merészeljen megfutamodni, hanem igyekezzetek, hogy megálljátok a helyeteket!"

Hetvennyolcadik fejezet
[A keresztesek elfoglalják Konstantinápolyt (április 12–13.)]

Mikor Murtzuphlosz, az áruló, látta, hogy nem menekülnek el, megállt, majd visszafordult a sátrai felé. Pierre úr pedig, látván, hogy a császár visszafordul, egy csapat gyalogost vezényelt a közelben lévő egyik kapuhoz, s megparancsolta nekik, hogy törjék be és sietve nyissák meg. Azok oda is mentek, és elkezdték a kaput bárddal és karddal ütni-vágni, olyannyira, hogy végül sikerült letörniük a zárat, mely igen erős volt, s a vasrudat is, és kinyitották a kaput. Amikor a kívül lévők látták, hogy nyitva a kapu, előbbre hozatták a lovakat szállító hajókat, kivezették a lovaikat, nyeregbe pattantak, s gyors iramban a kapun keresztül a városba vágtattak. S amikor a franciák teljes fegyverzetben már belül voltak, és Murtzuphlosz császár, az áruló meglátta őket, oly hatalmas félelem szállta meg, hogy sátrait és kincseit hátrahagyva menekült végig a városon, mely igen nagy, hosszú és széles volt. Azt mondják, hogy vagy kilenc mérföldet kell megtenni, ha a falak körül végig akarunk menni, olyan hosszan húzódik a várost körülvevő körfal, és hogy a város hosszúsága belül bőven megvan két francia mérföld, a szélessége pedig szintén kettő.[211] Úgy alakult, hogy Pierre de Bracheux foglalta el Murtzuphlosz sátrait, a ládáit és a kincseit, melyeket ő odahagyott. Amikor azok, akik a tornyokat és a falakat védték, látták, hogy a franciák bevonultak a városba, s hogy a császáruk elmenekült, nem mertek ők sem tovább maradni, hanem egymással versenyt futva menekültek.

Így esett a város bevétele. Mikor a franciák már elfoglalták a várost, és a falakon belül voltak, egészen megnyugodtak. Akkor egybegyűltek az előkelő urak, s arról tanácskoztak, hogy mit tegyenek ezután. Végül kihirdették a seregben, hogy senki ne merészeljen beljebb menni a városba, mert ha odamennének, abba a veszélybe kerülnének, hogy köveket hajítanak rájuk a palotákból, melyek nagyon nagyok és magasak, vagy legyilkolják őket az utcákon, melyek túlságosan szűkek

[211] Egy francia mérföld 4452 m.

ahhoz, hogy ott megvédhessék magukat, vagy hátulról tüzet vetnek rájuk és felgyújtják őket. Az ilyen kockázat és veszélyek miatt nem is mertek sem a városba menni, sem pedig szétszéledni, hanem inkább nyugodtan a helyükön maradtak. A bárók pedig a következő tervben egyeztek meg: ha akarnak másnap harcolni a görögök, akik még mindig százszor annyi fegyveressel rendelkeztek, mint a franciák, akkor másnap reggel majd ismét fegyverbe öltöznek, és felállítják a zászlóaljakat, s a város bejárata előtti téren várják őket. Ha viszont sem megütközni, sem a várost átadni nem akarják, akkor majd megnézik, hogy milyen irányból fúj a szél, s a szél irányában tüzet gyújtanak, és felgyújtják a várost.[212] Így majd erőszakkal győzik le őket. Ezzel a javaslattal aztán valamennyi báró egyetértett.

Mikor eljött a vecsernye ideje, a zarándokok letették fegyvereiket, megpihentek, ettek, s az éjszakát a hajóhaduk előtt, a város falain belül töltötték.

Hetvenkilencedik fejezet
[Murtzuphlosz szökése]

Amikor éjfél körül Murtzuphlosz császár, az áruló, megtudta, hogy a franciák már mind a városban vannak, borzasztó félelem fogta el, s nem mert tovább ott maradni, hanem éjfélkor észrevétlenül elmenekült.[213]

Mikor a görögök látták, hogy a császáruk így megfutamodott, elmentek a város egyik előkelő urához, kinek Laszkarisz volt a neve, s még azon az éjszakán rögtön megtették őt császáruknak. De ezek után már ő sem mert a városban maradni, hanem még mielőtt megvirradt, hajóra szállt, átkelt a Szent György-szoroson, és egy jó városba, Nagy Nikaiába ment. Ott megállapodott, majd később a város ura és császára lett.[214]

[212] Clari nem szól róla, Villehardouin viszont beszél arról, hogy április 12-ről 13-ra virradó éjszaka újabb (immár a harmadik) tűzvész pusztította Konstantinápolyt. A tüzet Montferrati Bonifác emberei gyújtották, hogy fölperzseljék a köztük és a görögök között lévő terület házait. A tűzben „több ház égett le, mint amennyi a francia királyság három legnagyobb városában együttvéve található". VILLEHARDOUIN, 1985, 247. §.

[213] V. Alexiosz Murtzuphlosz a feleségével és közvetlen kíséretével együtt április 12-én menekült el a városból az Aranyszarv-öblön keresztül, hogy apósánál keressen menedéket Thrákiában.

[214] Theodórosz Laszkarisz III. Alexiosz másik leányának, Annának volt a férje. A helyzetet teljesen reménytelennek látva nejével és a pátriárkával együtt a kis-ázsiai Nikaiába (Nicea, ma: İznik, Törökország) menekült, és I. Theodórosz néven a Nikaiai Császárság ura lett (1204–1222).

Nyolcvanadik fejezet
[A szállásfoglalással és a zsákmány elosztásával kapcsolatos megállapodások]

Másnap reggel a papok és klerikusok, főleg dánok és más nemzetből valók,[215] papi ornátusban körmenetet tartottak a frankok táborában, irgalmukért könyörögtek, majd tudatták velük, hogy a görögök mind elmenekültek, s a városban csupán a szegények maradtak. Ennek hallatán nagy boldogság szállta meg a franciákat. Kihirdették a táborban, hogy senki ne foglalja el a házakat addig, amíg a foglalás mikéntjéről nem határoznak. Akkor összegyűltek az előkelő és gazdag urak, és maguk között eldöntötték – anélkül, hogy erről akár a közrendűek, akár a sereg szegény lovagjai tudtak volna –, hogy a város legfényesebb palotáit ők veszik birtokba. Ekkor kezdték elárulni a köznépet, és velük szemben rosszindulatúan és rossz társként viselkedtek, amiért később drágán megfizettek, mint azt majd el fogjuk mondani.

Elküldték tehát embereiket, hogy foglalják le nekik a város legjobb és leggazdagabb palotáit, mielőtt a sereg szegény lovagjai és a közvitézek észbe kaphattak volna. Amikor aztán a szegények rájöttek, hogy mi történik, egymással versenyezve fölkerekedtek, és birtokba vették azt, amit még elérhettek. Találtak jó sok házat, el is foglaltak elég sokat, de maradt még bőven, mert a város hatalmas és igen népes volt.

Az őrgróf a Bukoleón-palotát,[216] a Hagia Szophia-templomot és a pátriárka házait foglaltatta le magának, a többi előkelő úr, valamint a grófok pedig a legfényesebb palotákat és a leggazdagabb apátságokat, amik csak voltak. Ugyanis a város elfoglalása után már nem bántottak senkit,[217] sem szegényt, sem gazdagot.

[215] A császári elit testőrségben a hagyomány szerint harcoltak zsoldosok, s voltakköztük dánok *(varégok)* is, akik azonban már nem vállalták tovább a kilátástalan küzdelmet.

[216] A Clari által használt *Bouke de Lion / Boche de Lion* alak az 'oroszlánszáj' jelentést sugallja. A Bukoleón-palota nevét valójában egy féldomborműről kapta, mely egy bikát agyonsújtó oroszlánt ábrázolt. A keresztesek ezt nem tudták, és egyfajta népetimológiával adtak értelmet az idegen névnek.

[217] Kétségtelen, hogy az a rablás és pusztítás, amely a város elfoglalását követően zajlott, párját ritkítja a történelemben. Miután a sereg vezérei megszerezték maguknak (a korábbi zsákmányelosztási elveket is figyelembe véve, de ahol lehetett, azt saját érdekeik szerint módosítva), amit akartak, a seregnek háromnapos szabad rablást engedélyeztek. A görög források szerint a várost a legbarbárabb módon fosztották ki: mintegy kétezer embert gyilkoltak le, erőszak, vérontás, pusztítás, rablás zúzta szét mindazt, amit a Bizánci Birodalom fővárosában a korábbi századokban megalkottak és felhalmoztak. Clari minderről egy szót sem szól, sőt mintha nem is tudna róla. Villehardouin előadása hasonló, azzal a különbséggel, hogy ő azért beszél (nem tudni, hogyan keletkezett) tűzvészekről, harcokról, sőt rablásról is, de azokról a jelenetekről, amelyeket Khóniatész ír le oly szemléletesen,

Sőt, aki akart, elmehetett, aki pedig maradni akart, az ott maradt, s épp a város leggazdagabb urai hagyták el a házaikat.

Nyolcvanegyedik fejezet
[A zsákmány elosztása (április 13–20.)]

Azután megparancsolták, hogy az összes zsákmányolt holmit vigyék a városban lévő egyik apátságba. Így is történt, majd kiválasztottak mind a zarándokok, mind a velenceiek közül tíz-tíz lovagot, akikről úgy gondolták, hogy becsületesek, és rájuk bízták a javak őrzését. Oly sok drága arany- és ezüstedény, arannyal átszőtt takaró és drága ékszer volt ott, hogy az valóságos csoda. Amióta a világ áll, soha ennyi s ilyen gazdag, pompás kincset nem látott és nem hódított senki, sem Nagy Sándor idejében, sem Nagy Károly alatt, sem azelőtt, sem pedig azután. Ami engem illet, én nem hiszem, hogy a világ negyven leggazdagabb városában volna annyi gazdagság, amennyit Konstantinápolyban találtak. A görögök is azt állították, hogy a föld gazdagságának kétharmad része Konstantinápolyban található, egyharmada pedig szétszórtan a világban.

És lám, pontosan azok, akiknek a kincseket őrizniük kellett volna, azok vették el az arany ékszereket s amit még megkívántak, és ellopták a zsákmányt. Mindegyik előkelő vett magának belőle vagy arany ékszert, vagy arannyal átszőtt selyemtakarót, vagy ami még jobban tetszett neki, s azt elvitte. Így kezdték a kincseket ellopni, úgyhogy semmit nem osztottak szét a sereg közkatonái között, és a szegény lovagok és a gyalogos vitézek, akik pedig segítettek a zsákmányt megszerezni, nem kaptak semmit, kivéve a közönséges ezüstneműt, mint amilyenek azok az ezüstedények, melyeket a város asszonyai a fürdőbe szoktak magukkal vinni. A többi javakat, amelyeket pedig szét kellett volna osztani, a fent leírt tisztességtelen módon elrejtették maguknak, de azért a velenceiek megkapták a felét, az ő részüket.[218] A megmaradt drágakövek és a nagy kincsek, melyeket még el kellett volna osztani, becstelen úton eltűntek, amint arról még szólni fogunk.

---

nem ejt egyetlen szót sem. Áttételes utalás azonban van Villehardouin szövegében, miszerint a fosztogatókat szigorúan megbüntették, s volt, akit ezért ura fölakasztatott... S hogy egyébként a sereg a „virágvasárnapot” ünnepelte... Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 255. §.

[218] Villehardouin pontosabb adatokkal szolgál: eszerint a velenceiek ismét kaptak 50 000 márkát, a keresztes sereg pedig 100 000 márkához jutott. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 254–255. §.

[Konstantinápoly csodái. A Bukoleón-palota]

Miután a várost bevették, és a zarándokok a már elmondottak szerint berendezkedtek és a palotákat elfoglalták, azokban olyan temérdek gazdagságot találtak, hogy az minden képzeletet felülmúl. Elmondom most, hogy milyen volt, s milyen pompás a Bukoleón-palota.[219]

Ebben a palotában, amely az őrgróf birtokába került, ötszáz szoba volt, melyek egymással érintkeztek, s mind aranymozaikkal volt díszítve. Volt ott ezenkívül harminc kis és nagy kápolna is. Volt közöttük egy Sainte-Chapelle[220] nevű, amely olyan gazdag és fényűző volt, hogy nem akadt egyetlen sarokvas, zár vagy más vasból készülő lakatosmunka, amit ők ne ezüstből készítettek volna. Egyetlen oszlop sem volt benne, mely ne jáspisból, porfírból vagy más értékes drágakőből készült volna. A kápolna fehér márvánnyal volt kikövezve, mely olyan sima és olyan tiszta volt, mintha kristály lett volna. S ez a kápolna oly gazdag és oly pompás volt, hogy lenyűgöző szépségét és nemes pompáját le sem tudnánk írni. A kápolna belsejében számos drága ereklyét találtak: az Igazi Keresztből[221] két darabot, melyek olyan vastagok voltak, mint egy ember lábszára, és

[219] A palotán túlmenően Konstantinápolynak egy meghatározott kerülete viselte a *Bukoleón* nevet. A Bukoleón-palota az ún. Nagy *(Mega)* palotával azonos, mely a konstantinápolyi (majd később a latin) császárok rezidenciája is volt. A névadó szoboregyüttes túlélte az 1453. évi ostromot, a 16. század elején még készültek róla leírások. ODB, I, 317.

[220] Clarinál: *Saint Capele.* A konstantinápolyi császári palota kápolnája, amely fokozatosan az Isten Anyja (Theotokosz)-kultusz központjává lett, mind spirituális, mind pedig politikai-hatalmi szempontból a birodalom rendkívüli fontosságú szent helye volt. 325-ben Szent Ilona (Heléna) császárnő szentföldi útjával kezdődött és a 10. századra teljesedett ki az a folyamat, amelynek során a Szentföldről a császári kápolnába kerültek a legfontosabb ereklyék: Krisztus kínszenvedésének relikviái – az Igazi Kereszt, *Longinus* lándzsája, a Töviskorona, *Veronika* kendője –, melyek a szintén Konstantinápolyba hozott Mária-ereklyékkel együtt a várost a keresztény világ kultikus központjává tették.

[221] Krisztus keresztjének darabjai és kínszenvedésének ereklyéi a keresztény világ fő politikai és vallási központjaiban – Jeruzsálem, Róma, Konstantinápoly, a Német-római Császárság, Franciaország –, valamint Antiochiában, Örményországban, Lengyelországban, Horvátországban vannak (illetve voltak) jelen. A „zarándokok" különös érdeklődést mutattak az ereklyék, mindenekelőtt az „Igazi Kereszt", általában a kereszt, a keresztlhez kapcsolódó, illetve a keresztet formázó ereklyék iránt. A keresztnek tulajdonított kivételes szerep összhangban van a korabeli vallásos irányzatok (Szent Bernát, Assisi Szent Ferenc) által képviselt gondolatvilággal, mely Krisztus szenvedésének relikviáit még inkább felértékeli. Vö. CLARI, 2004, 247.

félölnyi[222] hosszúságúak. Megtalálták annak a lándzsának[223] a vasát, mellyel a Mi Urunk oldalát átdöfték, azután a két szöget,[224] melyeket a kezébe s a lábába vertek. Egy kristályfiolában ott találták az ő vérének egy nagy részét, azonkívül ott volt az a tunika,[225] melyet viselt, s amelyet levetettek róla, amikor a Kálvá-

[222] Clarinál: *toise.* Egy öl a középkori Franciaországban 1,959 m, tehát az ereklye hossza (ha Clari a francia mértékeket használja) kb. 1 méter lehetett.

[223] E jegyzeteknek természetesen nem lehet céljuk az ereklyék útjának részletes nyomon követése, a vitatott ereklyék bemutatása. Csupán orientálni szeretnénk az olvasót, és hangsúlyozni kívánjuk a kérdéskör kivételes fontosságát. Minden egyes ereklye sorsa tanulságos és komplikált történet, amelyet tovább bonyolít, hogy gyakran megosztották őket (pl. a keresztre feszítés alkalmával használt szögek, a lándzsa stb. esetében), és újabb ereklyetartókat alkottak köréjük. Jól mutatja a legfontosabb ereklyék különleges jelentőségét és útját Szent Longinus, illete Szent Mauritius lándzsájának története. A Szent Lándzsából van egy darab Jeruzsálemben, volt Konstantinápolyban, van Rómában (a bizánci lándzsa VIII. Ince és a törökök közötti megállapodás értelmében került Rómába, 1492-ben). Az Ottók idejétől egy darabja jelen van a német-római császári udvarban, a „császári lándzsá"-ban, mely később a Habsburgok tulajdonába került (ma a bécsi Kaiserliche Schatzkammerben őrzik); ebből a lándzsából egy töredék állítólag Lengyelországba jutott (ma a krakkói Wawelben); van a Szent Lándzsából Örményországban (a Jerevánhoz közeli Geghard-kolostorból került az etchmiadzini székesegyházba), van Szmirnában (ma: İzmir, Törökország; az ottani domonkosoknál). A IX. Lajos által Konstantinápolyból megszerzett s eredetileg a párizsi Sainte-Chapelle-ben őrzött lándzsaereklyének a francia forradalom idején nyoma veszett.

[224] A keresztre feszítéshez valójában három szöget használtak. (Egyet-egyet a csuklókba mélyesztettek, egyet pedig a lábfejeket összefogva használtak föl.) Az egyik szögből készült vaspántot belefoglalták a Longobárd Királyság koronájába, az ún. lombard vaskoronába *(Corona Ferrea).* A vasszög a hagyomány szerint Heléna császárnő szentföldi relikviagyűjteményéből származott, melyet fiának, Nagy Konstantinnak adott, s akitől Theodelinda longobárd királynőhöz került. Az igen díszes aranykorona a Lombard, majd Itáliai Királyság szimbóluma, a középkorban ezzel koronázták meg (Paviában vagy Milánóban) Lombardia királyait (a német-római császárokat). A koronát Monza városában, a dómban ma is ereklyeként őrzik.

[225] Krisztus köntösén *(tunike,* görögül: *khiton)* – amelyet a hagyomány szerint a Szűzanya maga szőtt, s amely a gyermek Jézussal együtt növekedett – nem osztoztak meg a római katonák, hanem „sorsot vetettek" rá. Ma Trier városának dómjában őrzik, ahová egy 1107 óta élő hagyomány szerint Szent Ilona ajándékaként került 330 táján (tehát részét képezte a császárnő által Konstantinápolyba hozott nagy értékű ereklyeegyüttesnek). Első írásos említését 1196-ból ismerjük. Ha ez így van, akkor 1204-ben Clari bizonyára más Krisztushoz tartozó ruhaereklyét azonosított *tunike* néven. Krisztus köntöse egyébként szerepel a IX., Szent Lajos által a párizsi Sainte-Chapelle számára vásárolt ereklyék között is, így tehát az minden bizonnyal Konstantinápolyból származott.

riára vezették. Ott megtalálták az áldott koronát is, amellyel megkoronázták, s amely olyan szúrós krisztustövisből[226] készült, mint a lándzsahegy. A Szűzanya ruhája is ott volt, meg Keresztelő Szent János urunk feje,[227] és még számos egyéb relikvia, melyekről nem tudnám megmondani, hogy valódiak-e.[228]

[226] A bengefélék *(Rhamnacae)* családjába tartozó tövises növényeket hívják krisztustövisnek *(Paliurus spina-christi)*.

[227] Keresztelő Szent János (†28 k.) a kereszténység egyik legnépszerűbb szentje, akinek kultusza a muzulmánok között is él. Számos ország, város és egyház véli úgy, hogy Szent János-ereklye van (vagy volt) a birtokában. A következőkben a teljesség igénye nélkül említünk néhányat. Alexandriába az ereklyéket állítólag Szent Atanáz pátriárka (328–373) vitte el Kis-Ázsiából. A hamvait (fejét is) őrző Damaszkusz (az Omajjádok Nagy mecsetje) iszlám szent hely. A Közép-Franciaországban (Poitou-Charente), a Szent Jakab-út mentén fekvő Saint-Jean-d'Angélybe a hagyomány szerint egy Alexandriából érkező szerzetes juttatta el Szent János fejét 817-ben; az ereklyének templomot, később a bencések kolostort építettek, a vallásháborúk idején azonban a kolostor és vele az ereklye is megsemmisült, de város címerében máig látható a szent feje. Szent János jobbját és a hozzá tartozó Szűzanya-ikont III. Leó bizánci császár (717–731) képromboló rendelete (731) elől menekítették Ródosz szigetére, s vált ott a johannita lovagok legfőbb ereklyéjévé. Málta, Szentpétervár, Berlin, Belgrád érintésével jutott el mai helyére, a montenegrói Cetinje ortodox monostorába. Újabb információk szerint Bulgáriában, a Fekete-tenger partján fekvő Szozopolban (431-től ortodox püspöki székhely) folytatott ásatások során bukkantak feltehetőleg Szent János-ereklyékre. – A Clari által említett ereklye (vagy annak egy része) nagy valószínűséggel azonos azzal a két részből (nagyobb koponyadarab és -szilánk) álló ereklyével, mely Amiens-ben, a Notre-Dame-székesegyházban található, és amelyet Szent János koponyacsontjának tartanak. A hagyomány szerint az ereklyét egy Wallon de Sarton nevű pikárdiai pap (Picquigny kanonokja) hozta magával Konstantinápolyból s adta át Amiens püspökének 1206. december 17-én. (Az ereklyetartó egy része 13. századi.) A Szent János-relikvia fontos búcsújáró hellyé tette és felvirágoztatta Amiens templomát, Franciaország legnagyobb gótikus katedrálisát.

[228] Köztudott, hogy Bizánc kifosztása egyben a nyugati egyházak relikviákkal való feltöltését is eredményezte. Nagy mennyiségű ereklye jutott a korábban is erős bizánci művészeti hatás alatt álló velencei Szent Márk-székesegyházba (felszentelve: 832). Egy részüket (ma is látható módon) a székesegyház belső díszítésének gazdagítására használták fel, másokat a kincstárban helyeztek el, vagy éppen külső épületdíszekként kaptak szerepet. Corbie apátságában külön lista készült az apátságnak adományozott relikviákról, s e jegyzékből tudunk Clari adományairól is. A relikviák egy részének sorsa többé-kevésbé nyomon követhető. Közülük a legismertebb a nagy vallásos, misztikus, tudományos és szakmai érdeklődést kiváltó ún. *torinói (turini) lepel.* Jellemző az ereklyék értékére és fontosságára, hogy IX. Lajos 1238-ban óriási összegért, 135 000 livre-ért vásárolta meg II. Balduintól, az utolsó bizánci latin császártól a konstantinápolyi Szent Kápolnában őrzött relikviák egy fontos

Voltak ebben a kápolnában még más ereklyék is, melyekről elfelejtettem szólni: volt ugyanis két díszes aranyedény, melyek vastag ezüstláncon függtek a kápolna közepén. Az egyik edényben egy tetőcserép, a másikban pedig egy darab gyolcs volt. Elmondom, hogy honnan kerültek ide ezek a relikviák. Élt hajdanán egy szent életű ember Konstantinápolyban, s ez a szent ember egyszer Isten iránti szeretetből cseréppel fedte be egy özvegyasszony házát. Amint a tetőn dolgozott, megjelent neki a Mi Urunk, s megszólította. A derék ember mellett volt éppen egy gyolcskendő.

„Add ide nekem – mondta a Mi Urunk – azt a gyolcsot!"

S a derék ember átnyújtotta neki, a Mi Urunk pedig megtörölte vele az arcát, úgy, hogy annak lenyomata rajta maradt, majd visszaadta a kendőt. Azt mondta az embernek, hogy vigye és érintesse meg a betegekkel, s aki hisz őbenne, az megtisztul a betegségétől. A derék ember fogta a gyolcsot, és el is vitte; de mielőtt elvitte volna, azután, hogy Isten azt visszaadta neki, estig elrejtette egy tetőcserép alá. Vecsernye idején azután elment érte, s amint a cserepet fölemelte, látta, hogy a lenyomat a cserépen is megvan ugyanúgy, mint a gyolcson.[229] Akkor

---

csoportját (töviskorona, dárda, szivacs, Igazi Kereszt, a Szűzanya ereklyéi, Mandülion). Összehasonlításként: az ereklyék bemutatására és őrzésére épített párizsi Sainte-Chapelle (1242–1248), a gótika csúcsteljesítménye, kb. 40 000 livre-be került. Az itt elhelyezett ereklyék egy része megmaradt, s ma a Notre-Dame-ban, a párizsi érsekség kincstárában található, egy másik (kisebb) részét a pénzszűkében lévő francia királyok (pl. VI. Fülöp, IV. Henrik) saját céljaikra fordították, jelentős részük azonban a francia forradalom áldozata lett.

[229] Clari elbeszélése a *Veronika kendője* vagy az *Abgar-kendő* történet egy interpretációjaként fogható föl. A hagyomány szerint egy Veronika nevű nő a Golgotára vezető úton kendőjével megtörölte Krisztus arcát, s a kendőn rajta maradt a Szent Arc lenyomata *(veraeikon)*. A leprás edesszai királyt, V. (Szent) Abgart Krisztus úgy gyógyította meg, hogy egy kendőt küldött neki, rajta arcának lenyomatával *(mandülion)*. Ezeket *akheiropoiétosz*oknak, azaz nem emberkéz festette képeknek tartják és a Krisztus-ábrázolások ősmodelljeinek tekintik. A Clari által elmondott történet inkább az Abgar-kendő történetéhez áll közelebb, a *cserépen* megjelenő arcmás pedig sajátos változat, amennyiben a kép a *mandülion lenyomataként* jelenik meg. – Cesareiai Eusebius szerint az edessza–konstantinápolyi Mandülion 944. augusztus 15-én érkezett Konstantinápolyba. 1204-ben került el onnan, több más ereklyével együtt a párizsi Sainte-Chapelle-be, de a francia forradalom idején eltűnt, valószínűleg megsemmisült. Mindazonáltal a Vatikánban is őriznek egy ilyen Krisztus-arc lenyomatot (melynek hitelességét újabban kétségbe vonják), valamint az itáliai kis falu, Manoppello (Abruzzo, Pescara) egyházában is (ez ugyancsak vitatott hitelességű, bár újabban egyre

magával vitte a cserepet is meg a gyolcsot is, és nagyon sok beteget gyógyított meg általuk. S ezek az ereklyék függtek a kápolna közepén, ahogy azt meséltem.

Még egy ereklye volt ebben a Sainte-Chapelle-ben, mégpedig egy kép Szent Demeterről,[230] melyet egy deszkára festettek. Ez a kép olyan sok olajat eresztett, hogy alig győzték visszatartani, annyi folyt ki a képből.

A Blakhernai-palotában vagy húsz kápolna és legalább kétszáz szoba volt, ha nem háromszáz, s ezek mind szorosan egymás mellé épültek, és aranymozaikkal voltak kirakva. Ez a palota is oly gazdag és oly fényűző volt, hogy lehetetlen volna leírni. Ebben a palotában rengeteg értékes és drága kincs volt, mert ott tartották azokat a drága koronákat, amelyek a korábban hatalmon lévő császárokéi voltak, a drága arany ékszereket, a drága, arannyal hímzett selyemkelméket, az értékes császári öltözékeket és a pompás drágaköveket.[231] Oly sok egyéb gazdagság volt még a palotában és a város sok más helyén, hogy a rengeteg arany- és ezüstkincset nem is tudnánk összeszámolni.

Nyolcvannegyedik fejezet
[A keresztesek bámulatba esnek]

A zarándokok azután megnézték a hatalmas várost, a palotákat és a gazdag apátságokat, a díszes templomokat és a városban található nagy csodákat, melyek mind ámulatba ejtették őket. Igen álmélkodtak a Hagia Szophia-templomon is, s a benne található gazdagságon.

---

több érvet hoznak föl mellette). Vö. *Magyar Katolikus Lexikon, i. m.* (internetes változat); ODB, II, 1282–1283.

230 A sirmiumi (Szávaszentdemeter, ma: Sremska Mitrovica, Szerbia) születésű Szent Demeter (270 k.–Thesszaloniké, 304/306 k.) az ortodox egyház egyik legnépszerűbb harcos védőszentje. Kultusza igen jelentős a keleti egyház hatásterületén, de magyarországi hagyományai is fontosak: ábrázolása látható pl. a Szent Koronán; a magyarországi missziós püspökség, majd több magyarországi egyház védőszentje (vö. Szent Demeter/Dömötörtorony, Szeged). Szerepel a velencei Szent Márk-székesegyház védőszentjei között is. Hazai kultuszáról lásd: *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje,* szerk. TÓTH Péter, Bp.: Balassi, 2007. Lásd még a 286. jegyzetet.

231 A Blakhernai-palota (Clarinál: *palais de Blakerne*) rendkívüli gazdagsága évszázadokon keresztül, szorgos gyűjtőmunkával gyarapodott. Theophilosz császár (829–842) és hitvese, Theodóra császárné (842–856) idején egybegyűjtötték a császárkoronázáshoz használt jelvényeket, és ezzel párhuzamosan rendkívüli értékű kincstárat halmoztak föl itt. A kincseket a *Pentapürgion* ('Öttorony'), a királyi ruházatok, kincsek, díszek és eszközök tára őrizte, és bizonyos alkalmakkor a köznép számára is láthatóvá tették őket.

Nyolcvanötödik fejezet
[A Hagia Szophia-templom]

Most elmondom nektek, hogy milyen volt a Hagia Szophia-templom.[232] Görögül a Hagia Szophia azt jelenti, hogy Szentháromság.[233] A templom teljesen kerek volt. A templom belsejében, a kupola mentén karzatok épültek, melyeket nagyon értékes oszlopok tartottak, s nem volt olyan oszlop, mely ne jáspisból vagy porfírból vagy valamilyen értékes drágakőből lett volna. És egyetlen oszlop sem volt, melynek ne lett volna valamilyen gyógyító ereje: volt olyan, amelyikhez ha hozzádörzsölődtek, meggyógyította a vesebajt, olyan, amelyik a lágyék betegségét gyógyította, és olyan is, amely más betegségeket orvosolt. Ebben a templomban minden ajtó, sarokvas, zár és más kellék, amelynek vasból kellett volna lennie, ezüstből készült. A templom főoltára felbecsülhetetlenül gazdag volt, ugyanis az oltáron lévő asztalt aranyból és drágakövekből készítették, melyeket összetörtek, az aranyat megolvasztották, majd ezeket formába öntötték. Az asztalt, mely vagy tizennégy láb hosszú volt, egy gazdag császár készíttette. Az oltár körül ezüstoszlopok álltak, melyek az oltárra helyezett tabernákulumot tartották. Ez harang formájú volt, és tömör ezüstből készült, s oly drága volt, hogy az értékét meg sem lehet határozni. Az a hely, ahol az evangéliumot olvasták föl, szintén oly díszes és

[232] Az első keresztény templomot (egy korábbi pogány templom helyén) II. Constantius építtette (360), ezt egy lázadás során fölgyújtották (404). A II. Theodosziosz által újjáépíttetett (415) templomot a Nika-felkelés idején (532) rombolták le. Az új Hagia Szophia I. Jusztinianosz (527–565) idején, 532 és 537 között épült, a császár személyes felügyelete mellett. (Fölszentelésére több fázisban került sor: 532. február 2., 537. december 27., illetve 563). A bazilika több mint ezer évig (a város 1453. évi elestéig) volt a Konstantinápolyi Patriarkátus székhelye. A templomot fénykorában mintegy 500 fő szolgálta ki, köztük 80 pap. A székesegyház a keresztesek osztozkodása során a velenceiek birtokába került. Az ostromot követően, illetve a Latin Császárság (1204–1261) idején kifosztották, majd katolikus templommá alakították. 1453. május 29-én, Konstantinápoly elfoglalásának napján II. Mehmed dzsámivá nyilvánította. Az épületben lévő két nagy reneszánsz bronz gyertyatartó Buda törökök általi elfoglalását követően került a városba (másolatuk 2005 óta a Buda vári Mátyás-templomban látható). A székesegyház történelme során mindvégig sokszorosan szimbolikus épület és spirituális központ volt. A törökök is (elsősorban egy Szinán nevű, 16. századi építész) sokat tettek az épület megóvása érdekében. Ma múzeum, az UNESCO Világörökség része. Nevének értelmezésével kapcsolatban lásd a 116. jegyzetet.

[233] Clarinál: *Sainte Souphie engrin ch'est Sainte Trinité*. Ez természetesen téves interpretáció, de mindenesetre valamivel több, mint a keresztesek által is terjesztett mechanikus „Sainte Sophie / Szent Zsófia" – változat. Clari először a XXII. fejezetben említi, még magyarázat nélkül. (Ezekre a kérdésekre és a következőkre is lásd Gérard Jacquin tanulmányát a 135–156. lapon.)

oly pompázatos volt, hogy azt le sem tudnánk írni nektek. Azután vagy száz lámpatartó függött a templomban, s ezek mindegyike karvastagságú ezüstláncon lógott lefelé. Minden lámpatartóban huszonöt lámpás világított vagy még több is, és egyetlen ilyen csillár értéke sem volt kevesebb kétszáz ezüstmárkánál.

A templom ezüst nagykapujának láncán függött egy cső, melynek anyagát nem ismertük. Akkora volt, mint a síp, amelyet a pásztorok fújnak. Most elmondom, hogy mi volt ennek a csőnek az erénye: Ha egy beteg, akinek belül a testében volt valamilyen baja, például puffadás a hasában, a szájába vette, akár csak egy kicsit is, a cső rögtön kiszívta belőle a betegségét, s a száján keresztül kivette belőle a mérget. De olyan erősen tartotta az embert, hogy az már a szemeit forgatta, de addig nem tudott szabadulni, amíg a cső egészen ki nem szívta belőle a betegséget. Ezért aki súlyosabb beteg volt, azt hosszabb ideig tartotta fogva, ha pedig olyan valaki vette a szájába, aki nem volt beteg, azt semeddig sem tartotta.[234]

Nyolcvanhatodik fejezet
[A Hagia Szophia-templom előtti tér]

A Hagia Szophia-templom előtt egy hatalmas oszlop állott, mely olyan vastag volt, hogy három ember tudta volna csak átfogni, magassága pedig elérte az ötven ölt. Márványból készült, a márványra rezet raktak, s jó erős vaspántokkal fogták körbe. Fönn, az oszlop tetején egy tizenöt láb hosszú és ugyanolyan széles kő volt; ezen a kövön állott egy rézszobor, egy hatalmas lovon ülő császár, aki kezét a pogány föld felé nyújtotta. Az volt ráírva: esküszik, hogy a szaracénokkal fegyverszünetet soha nem köt. A másik kezében egy aranyalmát tartott, s az alma tetején egy kis kereszt volt.[235] A görögök úgy mondták, hogy ez Hérakleiosz császár szobra.[236] A ló farán, a fején és körülötte vagy tíz madárfészek volt, melyekben minden évben gémek fészkeltek.

[234] A szerkezettel kapcsolatos kommentároknak külön irodalma van. A technikailag igen találékony csőszerkezet rendeltetésszerűen csodás működtetéséről minden bizonnyal a templom személyzete gondoskodott. Vö. CLARI, 2004, 249.

[235] Az ún. éggömb (*globos, globum* vagy *pomum,* országalma) ősi világ-ura hatalmi jelkép, a hatalom *teljességének* egyik szimbóluma. Használták a konstantinápolyi császárok, Nagy Károly és a német-római császárok is (II. Henrik 1014-ben VIII. Benedek pápától kapta), a koronázási ceremónia alkalmával az egyik fontos szimbolikus komponens. Az országalma ábrázolása megtalálható a magyar koronázási paláston is (1031).

[236] I. Hérakleiosz (Clarinál: *Eracles;* 575–641) 610–641 között bizánci császár, a Szasszanida perzsák legyőzője, Jeruzsálem fölszabadítója; az arabok elleni küzdelemben maradt később alul. A középkori geszták és regények népszerű alakja (vö. *Le roman d'Eracles*), Clarinak valószínűleg ezért is juthatott ő az eszébe. Valójában azonban Jusztinianosz

Nyolcvanhetedik fejezet
[A Szent Apostolok temploma]

Volt azután, másutt a városban, még egy másik templom, melyet a Hét Apostol[237] templomának hívtak. Úgy mondták, hogy ez még gazdagabb és még gyönyörűbb volt, mint a Hagia Szophia-templom, s a gazdagsága és a pompája oly nagy volt, hogy azt lehetetlen volna híven elmesélni. Hét apostol teste nyugodott ebben a templomban,[238] és ott volt az a márványoszlop is, amelyhez a Mi Urunkat odakötözték, mielőtt keresztre feszítették volna. S azt is mesélték, hogy Konstantin császár és Heléna is ott nyugszik, s még több más császár is.

Nyolcvannyolcadik fejezet
[Az Aranypalást kapu]

Volt a város egy másik részén egy kapu, mely az Aranypalást nevet viselte. Ezen a kapun volt egy aranygolyó, melyet olyan varázslattal készítettek, hogy a görögök szerint mindaddig, amíg az a golyó ott van, a várost nem éri villámcsapás.[239] Ezen a golyón volt egy bronzszobor, mely kinyújtott karján egy aranypalástot tartott, s ez volt ráírva:

„Mindenkinek – így a szobor –, aki egy évet Konstantinápolyban eltölt, olyan aranypalásttal kell rendelkeznie, mint nekem."

---

oszlopáról és az ő szobráról van szó. A Jusztinianosz-szobor elpusztult, de a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. ital. 3 jelzetű, 15. századi kódexe megőrzött róla egy szépiafestményt, lásd KÁDÁR Zoltán, *Bizánci művészet,* Bp.: Corvina, 1987, 66–67.

[237] A *Szent* Apostolok templomáról van szó, melyet Nagy Konstantin építtetett. Clari talán a francia *saint* ('szent'), illetve *sept* ('hét') szót értette félre, de az is lehet, hogy úgy tudta: a tizenkét apostol közül *hét* nyugszik a templomban. E helyt mindenesetre a *set* szót használja.

[238] Olyan apostolok és jelentős püspökök, érsekek és pátriárkák ereklyéiről és sírjairól van szó, mint Szent András (ereklyéit II. Constantius szállíttatta Konstantinápolyba 357-ben, ma Patraszban találhatók), Szent Lukács (†Patrasz, 84 k.; ereklyéje a 4. században került Konstantinápolyba), Epheszoszi Szent Timóteus (Szent Pál tanítványa és társa), Aranyszájú Szent János (344 k.–407) Nazianzi (Teológus) Szent Gergely (329–390). Az apostolok ereklyéit az ezüstből készült oltár alatt helyezték el. BRÉHIER, 1950, 228–230.

[239] A leírás szerint a szerkezet ahhoz lehetett hasonló, amelyet később (1749-től, Benjamin Franklinnak köszönhetően) villámhárítóként ismerhetett meg az utókor. A Gürolimné kapuról (Clarinál: *Mantiau d'or*) van szó, melyet ékkövekkel kirakott és valószínűleg aranyozott császárszobor díszített.

Nyolcvankilencedik fejezet
[Az Aranykapu]

A város egy másik pontján volt még egy kapu, azt Aranykapunak hívták.[240] Két olyan hatalmas, rézből öntött elefánt díszítette, hogy az valóságos csoda volt. Ezt a kaput soha ki nem nyitották, csak akkor, amikor a császár csatából tért vissza, s meghódított valamely földet. Mikor a hódító hadjáratból hazatért, a város papsága körmenetben a császár elé vonult, akkor a kaput kitárták, majd előhoztak egy aranyszekeret *(curre),* amely olyan volt, mint bármely más négykerekű szekér *(cars),* de ezt diadalszekérnek nevezték. E diadalszekér közepén állott egy magas emelvény *(siège),* az emelvényen volt egy trónus, körülötte pedig négy oszlop tartott egy mennyezetet, amely a trónus fölé árnyékot adott, s még az is mintha aranyból lett volna. Erre a trónusra ült föl a császár, fején koronával, s ezen a szekéren és ezen a kapun át vezették őt nagy örömujjongás és ünneplés közepette egészen a palotájáig.

Kilencvenedik fejezet
[A kocsiversenypálya (Hippodromosz)]

Megint másutt a városban újabb csodálatos dolgot láttunk: a Bukoleón-palota mellett volt egy terület, melyet úgy hívtak, a Császári Játékok tere.[241] A tér mintegy másfél nyíllövés hosszúságú és majdnem egy nyíllövés[242] szélességű volt, s körülötte harminc vagy negyven lépcsőfok húzódott, ezekre ültek a görögök, hogy a játékokat nézzék. A lépcsőfokok tetején volt egy nagyon fényűző,

[240] Az Aranykapu (Clarinál: *Portes Ore*) a város legismertebb, legdíszesebb és leghíresebb kapuja, mely a győzelemmel hazatérő császárok diadalkapujaként szolgált. Fehér márványból készült, arannyal volt borítva, a tetejét elefántszobrok ékesítették. Bizánc elfoglalását követően, II. Mehmed építtette meg a kapu védelmére a Héttorony *(Yedikule)* néven ismert erődítményt, s ily módon az Aranykaput integrálta a város védelmi rendszerébe (1458).

[241] A Hippodromosznak (Clarinál: *les Jus l'empereeur*), a császári játékok színhelyének a római *Circus Maximus* szolgált mintául. A Julius Caesar által (50 k.) kibővített római *Circus* hosszúsága 600 m, szélessége 225 m volt, 150 000 ülőhellyel, összesen 250-300 ezer fő befogadására volt alkalmas. A bizánci lóversenypályát a hagyomány szerint Septimus Severus (193–211) római császár kezdte építeni (196). Konstantinápoly 1204-es elfoglalását követően a versenyek megszűntek. ODB, I, 412–413, II, 934–935.

[242] Clarinál: *arbaleste,* tehát a mértékegység a *számszeríj* hatótávolsága, amely korszakonként és területenként változó, de kb. 230 m. A konstantinápolyi Hippodromosz a becslések szerint kb. 430-450 m hosszú és kb. 120 m széles lehetett, befogadóképessége mintegy 120 000 fő.

pompázatos páholy, ott foglalt helyet a császár és a császárné a játékok idején, s a többi nemesúr és -hölgy is. A játékokban két csapat vett részt, a császár és a császárné pedig fogadásokat kötött, hogy a kettő közül melyik lesz a jobb a másiknál, s a nézők is mind így tettek. A tér hosszabbik oldala mentén jó tizenöt láb[243] magas és tíz láb széles, vastag fal húzódott, melynek a tetején férfiakat, nőket, lovakat, ökröket, tevéket, oroszlánokat és rengeteg egyéb állatot ábrázoló, rézből készült szobrok voltak, olyan jól és olyan élethűen megmintázva, hogy sem a keresztény, sem a pogány világban nincs olyan jó mester, ki ilyen kiválóan tudna alakokat ábrázolni vagy megformázni.[244] Valaha régen ezek valamilyen varázslat folytán meg is mozdultak, de akkor már nem mozogtak. A franciák nagy csodálattal nézték a Császári Játékok terét, amikor meglátták.

Kilencvenegyedik fejezet
[Óriás méretű szobrok]

Még más csodálatos dolog is akadt a városban: két, rendkívül szépen és nagyon élethűen megmintázott, nőt ábrázoló rézszobor, s egyikük magassága sem volt húsz lábnál kevesebb. Az egyik szobor kezét Nyugat felé nyújtotta, a reá írt szöveg pedig a következőképpen szólt:

„Nyugat felől jönnek majd azok, akik Konstantinápolyt hódoltatják."

A másik szobor a kezét egy szemérmetlen hely felé nyújtotta, ott pedig így szólt a felirat:

„És ide fogjuk őket küldeni."

E két szobor a pénzváltóhely előtt állt, mely abban az időben igen hatalmas volt, és ott gyülekeztek a gazdag pénzváltók, akik előtt nagy halmokban hevert a bizantinus[245] és a drágakő, még azelőtt, hogy a város elesett volna; mert amikor a várost elfoglaltuk, már nem volt olyan sok belőlük.

243 1 láb kb. 0,35 méter.

244 A szobrok a velenceiek tetszését is elnyerték, olyannyira, hogy pl. a lovak szobrai ma a Szent Márk-székesegyház kapuzatát díszítik (az eredetik a székesegyház belsejében).

245 A *bizantinus* (Clarinál: *besans*) azonos a *hyperpyron* ('nagyon finomított') elnevezésű aranypénzzel, melynek a 14. század közepéig volt jelentős szerepe a Mediterráneum pénzmozgásában. Nagy finomságú (24 karát), igen értékálló aranypénznek számított, a pénztörténettel foglalkozók „a középkor dollárja"-ként emlegetik (lásd még a 121. jegyzetet).

Kilencvenkettedik fejezet
[Oszlopok. A blakhernai Szűz Mária-templom]

A város egy másik pontján még nagyobb csodával találkoztunk: két oszloppal,[246] melyek olyan vastagok voltak, hogy három ember tudta volna csak körbefogni őket, magasságuk pedig elérte az egyenként ötven ölet.[247] Mindkét oszlop tetején, az oda épített kicsiny kunyhóban lakott egy-egy remete,[248] s az oszlopokon ajtó volt, ezeken keresztül lehetett oda följutni. Az oszlopok külsején jóslatszerűen megfestették és leírták a Konstantinápollyal kapcsolatos minden addig megtörtént vagy azután eljövendő kalandot és hódítást. De a kalandos eseményt senki nem ismerhette addig, amíg az meg nem történt. Amikor azután megtörtént, az emberek odamentek bámészkodni, s akkor közelről megnézhették és láthatták azt a bizonyos kalandot. A frankok által véghezvitt hódítás is meg volt írva és le volt festve, s az ostromló hajók is, melyekkel a várost bevették. De a görögök nem tudhattak róla, mielőtt az be nem következett. S amikor bekövetkezett, az emberek elmentek nézelődni ezekhez az oszlopokhoz, és azt találták, hogy a festett hajókra írt betűk megmondták, hogy Nyugat felől nyírott fejű, páncélinget viselő emberek jönnek majd, és meghódítják Konstantinápolyt.

Mindazt a sok csodát, amelyről idáig meséltem, és még elég sokat, melyeket fel sem tudok sorolni, a Konstantinápolyba érkező és azt elfoglaló franciák mind látták. Ami engem illet, én nem hiszem, hogy akadna olyan szavahihető ember, aki számba tudná venni a város valamennyi apátságát, oly rengeteg volt belőlük mind szerzetesek, mind apácák számára, a városon kívül található kolostorokat

[246] A *Taurosz* (386) és a *Xeropholosz* (403) nevet viselő két oszlopról van szó, melyeket a Római Birodalom utolsó egyeduralkodó császára, a konstantinápolyi hitvallást általánossá tevő (380) Nagy Theodosius (347–395) és fia, az első kelet-római birodalmi császár, a kegyes életű Flavius Arcadius (395–408) készíttetett. Traianus római oszlopához hasonlóan körkörös történeti ábrázolások (domborművek, írások, festmények) díszítették őket. Belsejükben csigalépcső biztosította a közlekedést. (A Taurosz a 16. század elején földrengés áldozata lett, a labilissá vált Xeropholoszt pedig a 18. század elején bontották le, csak talapzata maradt meg.)

[247] Az öl (Clarinál: *toise*) megközelítőleg az emberi test magasságának, illetve a széttárt karok által befogott távolságnak megfelelő hosszmérték. Területenként eltérő hosszúságú, kb. 1,5 m-től (Itália) csaknem 2 m-ig (Franciaország) terjed. Bármelyiket vette is alapul a krónikás, adatai nyilván túlzóak, amikor ötvenölnyi (!) magasságról beszél. (Traianus oszlopa mindössze 38 m magas, a tetején álló szobrot nem számítva.)

[248] Mindenekelőtt a szíriai kereszténység területén, különösen a 4–5. századtól terjedt el az önsanyargató *stylita* (*stylos* ’oszlop’) remeteség. Az oszlopszentek legismertebb képviselője Oszlopos (Szent) Simeon (390 k.–459) volt. A styliták ezek szerint Bizáncban is megjelentek; a nyugati keresztény egyház nem tolerálta a remeteségnek ezt a formáját.

nem is számítva. Megszámolták, hogy vagy harmincezer szerzetes és világi pap volt a városban. De most már félreteszem a görögökről, előkelőkről és alacsonyabb rendűekről, szegényekről és gazdagokról, a város nagyságáról, a palotákról és a többi csodákról szóló mesémet. Mert senki emberfia, bármennyi időt töltött is a városban, nem tudná felsorolni, sem leírni, akármit meséljen is, még a századrészét sem annak a gazdagságnak, szépségnek és pompának, mely e város apátságaiban, templomaiban és palotáiban volt, s mindez hazugságnak tűnne előttetek, és el sem hinnétek.

A templomok között volt egy, amelyet úgy hívtak, hogy a blakhernai Szűz Mária-templom,[249] és itt őrizték azt a szemfedőt, amelybe a Mi Urunk testét takarták, s amely minden pénteken meglebbent, úgy, hogy látni engedte a Mi Urunk testének rajzolatát.[250] Soha nem tudták meg sem a görögök, sem a franciák, hogy

[249] A *Blakhernai* név a Konstantinápoly északnyugati részén lévő forrás területét jelölte. A Szűz Mária-bazilika, melyet (Szent) Pulcheria császárnő (414–453) építtetett (450 k.), a város leghíresebb Mária-kegyhelye lett, miután a Szent Szűz ruhája *(Maphorion)* átkerült Palesztinából. A templom több átépítést (erődítést) és megpróbáltatást (támadás, képrombolás) ért meg, majd tűzvész pusztította el (1434). Ezt követően fürdőház lett, ma a romok felhasználásával épült modern ortodox templom áll a helyén. ODB, I, 293, II, 1294.

[250] A leírás leginkább az egyik legjelentősebb és legtitokzatosabb Krisztus-ereklyére, a torinói/turini lepelre illik (lenvászonból készült halotti lepel, mérete 4,42 m × 1,13 m), amely ma a torinói Szent János-székesegyházban található *(Mandülion,* gör. *Tetradiplon,* fr. *Sindon, linceul, snaire).* A fotonegatív ábrázolást mutató *turini lepel*t nem emberkéz által készült Krisztus-ábrázolásnak tekintik (lásd a 229. jegyzetet). Volt olyan elképzelés is, mely Veronika kendőjét azonosította a lepel összehajtogatott változatával, vagyis csupán Krisztus arcát látni engedő felső lapjával. Bonyolítja a történetet, hogy még a pontosabb források esetében sem mindig azonosítható, hogy információik *melyik* Mandülionra vonatkoznak: Veronika kendőjére, Abgar kendőjére, Krisztus temetési arckendőjére *(sudarium)* vagy Krisztus halotti leplére *(linteolum).* A rendelkezésre álló adatok szerint a lepel valószínűleg 944. augusztus 15-én érkezett Konstantinápolyba, és VII. Konstantin a blakhernai Szűz Mária-templomban helyeztette el. A város kirablásáig, 1204. április 13-ig folyamatosan igazolható jelenléte Konstantinápolyban. Utána 85 évig nincs nyoma, a feltételezések szerint a templomosok őrizetében lehetett. Hitelt érdemlően 1357-től lehet nyomon követni a történetét. A lepel mintegy 120 évvel ezelőtt került egyre szenvedélyesebb tudományos (és kevésbé tudományos) viták és éles konfliktusok középpontjába. Történetének óriási szakirodalma van, a vele foglalkozó tudományt (melynek létjogosultságát az ellentábor vitatja) *szindonológiá*nak nevezik. A hozzá kapcsolódó legfontosabb magyar vonatkozású szál az 1192–1195 között készült *Pray-kódex* egyik tollrajza, amely arra enged következtetni, hogy a rajz készítője – minden valószínűség szerint – Konstantinápolyban *látta* és *lerajzolta* (vagy egy előképről másolta) Krisztus halotti leplét. Ennek azért van jelentősége, mert a nagy tudományos autoritással bíró C14-es radiocarbon-vizsgálat, melyet 1988-ban három különböző laboratórium-

mi történt ezzel a szemfedő lepellel, amikor a várost elfoglalták. S azután ott volt az egyik apátság,[251] ahol a jó Mánuel császár nyugszik; nem született még sem szent férfiú, sem szent életű nőszemély ezen a földön, ki oly előkelően és oly pompásan nyugodna sírjában, mint a császár.[252] Ugyanebben az apátságban volt az a márványasztal is, amelyen a Mi Urunkat kiterítették, midőn levették a keresztről, s még mindig lehet látni a könnyeket, amelyeket a Szűzanya ejtett rá.

Kilencvenharmadik fejezet
[Vita a császárválasztásról]

Azután az történt, hogy egy napon az összes báró és az összes előkelő úr egybegyűlt a Bukoleón-palotában, melyet az őrgróf foglalt el, és azt mondták egymásnak, hogy meg kellene választani a császárt s ehhez a saját tíz emberüket, és

---

ban végeztek el, középkori eredetet valószínűsít (Oxford: 1200; Zürich: 1274; Arizona: 1304). Ebben a kontextusban tehát a 12. század végéről származó *Pray-kódex* lepelábrázolásának a léte (amennyiben bizonyítható/valószínűsíthető, hogy a turini lepelről van szó) önmagában is annak a bizonyítéka lehet, hogy a C14-es vizsgálat abszolút hitelessége megkérdőjelezhető. De ezt támasztja alá Clari leírása is. Van olyan elképzelés is, amely szerint a lepel III. Béla leánya, Árpád-házi Margit (Mária) bizánci császárné (II. Izsák özvegye, majd Montferrati Bonifác neje) segítségével, az ő harmadik (Nicholas de Saint Omerral kötött) házassága révén a templomosok közbejöttével került Franciaországba. A számos legendás elemmel átszőtt és szenvedélyes vitákkal zajló történetben természetesen egy lábjegyzetben nem lehet és nem is kívánunk állást foglalni. II. János Pál a turini lepelt „az Evangélium tükré"-nek tekinti (1998), XVI. Benedek szerint „kiváló lehetőség arra, hogy az emberek [...] felismerjék Isten Arcát". A könyvtárnyi irodalomból orientálásként lásd: Hans BELTING, *Kép és kultusz,* Bp.: Balassi, 2000; Werner BULST, *A Torinói Lepel és a mai tudomány,* Bp.: Szent István Társulat, 1987; Keith LAIDLER, *A Torinói lepel titka,* Bp.: General Press, 2002; KISS Irén, TÁBORI László, *A torinói halotti lepel magyar szemmel,* Bp.: Püski, 2009; Lynn PICKNETT, *A Torinói Lepel. Leonardo da Vinci legnagyobb csalása,* Bp.: Gold Book, 2006; Antoine LEGRAND, *Le linceul de Turin,* nouvelle éd., Desclee De Brouwer, 1980; www.sindone.org; http://www.shroud.org/shroud_of_turin_history.html; www. shroud.it.

[251] A *Pantokratór* (Mindenható Megváltó) Krisztus kolostoráról van szó. Szent László király leánya, Szent Eiréné (Piroska) bizánci császárné (1118–1134), II. Jóannész Komnénosz császár (1118–1143) felesége alapította, létrehozva mellette egy 50 ágyas ispotályt (mely később nemcsak keresztény, hanem arab területeken is modellje és inspirálója lett a hasonló intézményeknek). A Pantokratór Krisztus ábrázolása a Szent Koronán is látható.

[252] I. Mánuel Komnénosz (1143–1180) bizánci császár. Lásd róla a 101. jegyzetet.

megmondták a velencei dózsénak is, hogy ő is válassza ki a saját tíz emberét.[253] Amint ezt meghallotta az őrgróf, a saját híveit akarta közéjük juttatni, és azokat, akikről úgy gondolta, hogy őt fogják császárrá megválasztani, mert azonnal császár akart lenni. De a bárók nem egyeztek bele, hogy az őrgróf a saját embereit tegye oda, azt viszont elfogadták, hogy néhányan közöttük legyenek. Amikor ezt látta a velencei dózse, aki módfelett tapasztalt és bölcs férfi volt, mindannyiuk füle hallatára így szólt:

„Uraim, hallgassatok most reám! – mondta a dózse. – Azt akarom, hogy mielőtt megválasztanánk a császárt, a palotát bízzuk a sereg közös őreire. Mégpedig azért, hogy ha engem választanak meg császárrá, akkor azonnal, minden ellenvetés nélkül odamehessek és a palotát birtokba vehessem, és ugyanúgy, ha Flandria grófját választják meg, adják oda neki vita nélkül a palotát; vagy ha megválasztják az őrgrófot vagy Louis grófot vagy Saint-Pol grófot, vagy akár egy szegény lovagot választanak meg, az, aki a császár lett, kapja meg a palotát, és ezzel ne szálljon vitába sem az őrgróf, sem Flandria grófja, sem senki más.”

Kilencvennegyedik fejezet
[Montferrati Bonifác nagyravágyása]

Az őrgróf ezeket hallván nem ellenkezhetett, hanem kiürítette a palotát, melyben lakott, majd a sereg közös vagyonára vigyázó őröket a palotába küldték, hogy őrizzék azt. A velencei dózse az előbbi javaslata után azt mondta a báróknak, hogy válasszák ki a tíz emberüket, mert ő hamarosan elkészül a sajátjai kiválasztásával. Erre megint minden báró a saját híveit akarta közéjük juttatni. Flandria grófja az övéit akarta betenni, Louis gróf és Saint-Pol gróf úgyszintén, s a többi előkelő urak is, úgyhogy ezzel a módszerrel nem tudtak megegyezésre jutni abban, hogy kit jelöljenek és kit válasszanak. Így kitűztek egy másik napot, amikorra a tíz ember kiválasztásának meg kell történnie, de ennek a napnak az eljöttével sem tudtak megállapodni abban, hogy kiket válasszanak. Az őrgróf továbbra is azokat akarta, akikről úgy hitte, hogy majd őt választják meg császárnak, és szinte erőszakkal császár akart lenni. Két hétig tartott ez a viszálykodás, de csak nem tudtak megegyezni, pedig nem volt nap, hogy ne gyűltek volna össze ez ügyben.[254] Végül azután abban állapodtak meg, hogy a seregben lévő papok lesznek a választók, az ott lévő püspökök és apátok.[255] Miután így megegyeztek, a velencei dózse

[253] Az eseményre 1204. április 25-én került sor. A császárválasztó kollégium valójában hat-hat főből állott. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 256–258. §.

[254] Az első megbeszélés tehát már április 25-én megtörtént, a császár megválasztására pedig május 9-én került sor.

[255] A keresztesek részéről kiválasztott hat egyházi személyiség: Soissons püspöke,

is elment, hogy kijelölje a tíz emberét, mégpedig úgy, ahogy azt most elmesélem. Magához hívta azt a négy embert, akiket a legtapasztaltabbaknak tartott országában, és megeskette őket a szentekre, hogy legjobb tudásuk szerint kiválasztják a tíz legtapasztaltabb velenceit, aki a seregben volt. Így is cselekedtek, méghozzá úgy, hogy amikor egyet szólítottak, annak elő kellett lépnie, de nem volt szabad többé szólnia, és tanácsot sem kérhetett senkitől, hanem rögtön betették egy kolostorba, és ez így folytatódott mindaddig, amíg a dózse a tíz embert meg nem kapta. Amikor már mindannyian, a tíz velencei és a püspökök is, bent voltak a kolostorban, misét mondtak a Szentlélek tiszteletére, hogy adjon nekik tanácsot, és segítsen kijelölni azt a férfiút, aki jó és alkalmas volna erre a méltóságra.

Kilencvenötödik fejezet
[Balduinnak, Flandria grófjának megválasztása (május 9.)]

Miután az istentisztelet véget ért, egybegyűltek a választók, és egyikről is, másikról is tanácskoztak, míg végül a velenceiek és a püspökök, mind a húsz választó, egyhangúan úgy határozott, hogy Flandria grófja legyen a császár, és egy sem volt közöttük, aki ez ellen lett volna.

Amikor így közös megegyezésre jutottak, s a tanácsnak fel kellett oszolnia, a soissons-i püspököt bízták meg, hogy szóljon a nevükben. Miután a tanács feloszlott, a sereg valamennyi vitéze összegyűlt, hogy hallja és megtudja, kit választottak császárnak. Mikor már mind együtt voltak, csöndben várakoztak, mert a többség nagyon félt és nagyon tartott attól, hogy az őrgrófot választották meg, azok pedig, akik az őrgróf pártján álltak, attól tartottak, hogy valaki mást választottak meg.

Miközben csöndben várakoztak, a soissons-i püspök szólásra emelkedett, és azt mondta:

„Nemes urak – kezdte a püspök –, mindnyájatok közös elhatározásából küldtetek minket, hogy ezt a választást megtartsuk. Olyan embert választottunk, aki legjobb tudomásunk szerint erre alkalmas, és akinél a császárság jó kezekben van, aki képes fenntartani a törvényes rendet, s aki nemes és előkelő ember. Íme, megnevezzük őt: Balduin, Flandria grófja az."

Nivelon de Quierzy (lásd a 18. jegyzetet); Troyes püspöke, Garnier (lásd a 19. jegyzetet); Akkon választott püspöke, Jean de Noyon (lásd a 21. jegyzetet); Halberstadt püspöke, Konrad von Krosigk (lásd a 20. jegyzetet); Betlehem püspöke, Pierre (1204–1206); Locedio apátja, Pierre (1202–1205; a Piemontban fekvő Locedio 1124-ben alapított ciszterci apátság). A névsor erős ciszterci befolyást mutat; a belső arányok: 4 francia, 1-1 olasz, illetve német. A császárválasztásról vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 259–260. §.

Ahogy elhangzottak e szavak, a franciák mind nagy örömöt éreztek, de voltak olyanok is, akik elkeseredtek, mint például azok, akik az őrgróf pártján álltak.

Kilencvenhatodik fejezet
[A császár megkoronázása (május 16.)]

Miután a császárt megválasztották, a püspökök, az összes előkelő bárók és a franciák, akik mind nagyon örvendeztek, fogták és nagy örömujjongás és fényes ünneplés közepette a Bukoleón-palotába vitték. S amikor már valamennyi előkelő nemes ott volt, kitűzték a császár koronázásának napját. Midőn eljött az a nap, a püspökök, az apátok s a nemes bárók, a franciák és a velenceiek mind nyeregbe szálltak és a Bukoleón-palotába mentek. Akkor elvezették a császárt a Hagia Szophia-templomba, s amikor odaértek, a császárt a templom egy félreeső szobájába vitték. Ott levetkőztették, cipőjét is levétették vele, majd a lábára bíborszínű selyemharisnyát és értékes drágakövekkel gazdagon díszített cipellőt húztak. Azután egy pompás tunikát adtak rá, melyre elöl és hátul is aranygombok voltak varrva, a vállától egészen a derekáig. Azután a *pallium*ot öltötte magára: ez olyan öltözék volt, mely elöl a combját verdeste, hátul pedig olyan hosszú volt, hogy a derekát átkötötte vele, majd a bal karján átdobta, mint egy papi *manipulus*t.[256] Ez a pallium is nagyon drága és fényűző volt, s drágakövek borították. Mindezek tetejére egy rendkívül pompázatos palástot terítettek, melyet elborítottak a gyönyörű drágakövek, s a külsejét díszítő sasok[257] is drágakőből voltak, és úgy tündököltek és ragyogtak, hogy úgy látszott, mintha a palást tűzben égne. Miután így felöltöztették, az oltár elé vezették.

[256] A *pallium* ('palást, köpeny') eredetileg világi ruhadarab, az antik Rómában az állami hivatal jelképe. Konstantin császár palliumot küldött a pápának, aki a pallium viselésének jogát megosztotta az érsekekkel és a püspökökkel. Kezdetben a bal vállra akasztott köpeny, később keresztekkel díszített, sálszerű ornátus, melynek mérete az idők során egyre szimbolikusabb méretűvé vált. A katolikus egyházban máig főpapi jelvény; ortodox megfelelője az *omofórion*. A *manipulus* eredetileg a ceremóniák során a bal karon viselt díszes kendő, mely a fájdalmat és a bűnbocsánatot is jelképezte. Ebben az esetben azonban nyilvánvalóan a pallium régebbi, palástszerű változatára kell gondolnunk, mely egyfajta manipulusban végződik. Az egész ceremónia – melynek bizonyos további elemei (pl. a fölkenés) a francia hagyományokat is idézik – a császár szakrális személy voltát hangsúlyozza.

[257] A sas Isten akaratát jelképező hatalmi szimbólum; korábban (6. század) szimbolizálta magát a császárt is. A bizánci kétfejű sas megjelenésének időpontja és jelentése vitatott, többen a Római Birodalom kettészakadásához kötik; mellette az egyfejű sas is használatban marad. (Bizonyos kontextusban a sas Isten küldötte, angyal vagy éppen Krisztus maga, János evangélista szimbóluma, továbbá az újjászületés, a regeneráció jelképe is.) ODB, I, 699.

Louis gróf vitte neki a császári zászlót, Saint-Pol gróf a kardját, az őrgróf pedig a koronáját vitte, s két püspök tartotta az őrgróf karját, akinél a korona volt, két másik püspök pedig a császár mellett állt. A bárók valamennyien fényűzően voltak öltözve, s nem akadt egyetlen francia vagy velencei sem, aki ne drága szaténruhát vagy fényes selyemöltözéket viselt volna. S amikor a császár az oltár elé ért, térdre ereszkedett, majd levették róla a palástot, aztán a palliumot is. Csupán a tunika maradt rajta, azután mind elöl, mind hátul kigombolták az aranygombokat, úgy, hogy deréktól fölfelé teljesen mezítelen volt, majd a szent olajjal felkenték. Miután felkenték, újra begombolták rajta az aranygombos tunikát, ráadták a palliumot, aztán a palástot is a vállára erősítették. Amikor ismét fel volt öltözve, két püspök a koronát az oltár fölé tartotta, majd odament az összes püspök, és a koronát mindannyian együtt tartották, megáldották, és a fejére helyezték. Azután kapocs gyanánt egy hatalmas, csodálatos drágakövet akasztottak a nyakába, amit még Mánuel császár vásárolt hatvankétezer márkáért.

Kilencvenhetedik fejezet
[A császár berendezkedése]

Miután megkoronázták a császárt, egy magas székbe ültették, s onnan hallgatta végig a misét. Egyik kezében a jogarát tartotta, másik kezében meg egy aranyalmát, melynek a tetején egy kis kereszt volt.[258] A koronázás kellékei, melyeket magán viselt, többet értek, mint egy gazdag király minden kincse.

Amint a misét végighallgatta, egy fehér lovat hoztak neki, melyre fölszállt, a bárók pedig a Bukoleón-palotába vezették, s ott Konstantin trónusára ültették. Akkor már mindenki császárnak tekintette, s az összes görög, aki csak ott volt, mind szent császárként imádta. Azután megteríttették az asztalokat, és a császár a bárókkal együtt vacsorázott. Az étkezést követően a bárók valamennyien házaikba tértek, a császár pedig a palotájában maradt.

Kilencvennyolcadik fejezet
[A kincsek elosztása]

Később történt egy napon, hogy a bárók egybegyűltek, és azt mondták, hogy oszszák szét a zsákmányt. De csupán a közönséges ezüstholmit osztották szét, csak azokat az ezüsttálakat, melyeket a város hölgyei a fürdőbe szoktak vinni. Ezekből adtak minden lovagnak, minden lovaskapitánynak és a sereg valamennyi közkatonájának, azután a nőknek, a gyerekeknek és mindenkinek. Azonban Aleaume de

[258] Az országalmáról lásd a 235. jegyzetet.

Clari,[259] az a klerikus, akiről korábban szóltam, s aki igen vitézen harcolt és számos nagy haditettet vitt véghez, melyekről már meséltem, kijelentette, hogy ő is a lovagokhoz hasonlóan akar részesedni. Erre valaki azt mondta, hogy ez nem jogos, mire ő azt felelte, hogy de bizony az, mert volt lova és páncélinge neki is, mint a lovagoknak, és véghez vitt ő is annyi vitéz tettet, mint egy lovag, ha ugyan nem többet. Végül Saint-Pol gróf azt a döntést hozta, hogy neki is annyit kell kapnia, mint a lovagoknak, mert több haditettet és vitéz cselekedetet hajtott végre, s ezt ő, Saint-Pol gróf is tanúsítja, mint háromszáz más lovag, és ezért neki is úgy kell részesednie, mint a lovagoknak. Akkor szétosztották az összes közönséges ezüstholmit,[260] amint már mondottam, a többi értéket pedig, az aranyat, a selyemszöveteket, melyekből annyi volt, hogy az valóságos csoda, még el kellett volna osztani, de a sereg közös tulajdonaként megtartották, és olyan emberek őrizetére bízták, akikről úgy gondolták, hogy becsületesen fogják őrizni azokat.

Kilencvenkilencedik fejezet
[Balduin hódításai (1204. június–július). Montferrati Bonifác magának követeli Thesszalonikét]

Nem sokkal ezután történt, hogy a császár magához hívatta az összes előkelő bárót, a velencei dózsét, Louis grófot és Saint-Pol grófot s a többi nemesurakat, és azt mondta nekik, hogy újabb területeket akar meghódítani. Meg is egyeztek, hogy kik mennek el a császárral, és azt is eldöntötték, hogy kik maradjanak ott a várost őrizni. Úgy rendelkeztek, hogy a velencei dózse ott marad, és Louis gróf is, valamint az embereik. Az őrgróf is a városban maradt, és feleségül vette a hajdani császár, Izsák hitvesét, aki Magyarország királyának volt a nővére.[261] Amikor az őrgróf látta, hogy a császár hódító hadjáratra készül, odament hozzá, s arra kérte, adja neki Thesszalonikét, mely Konstantinápolytól jó kétheti járásra volt, de a császár azt felelte neki, hogy az a föld nem az övé, hogy odaadhatná, mert a nagyobb része a keresztes had báróit és a velenceieket illeti meg. Amennyi abból az övé, azt nagyon szívesen és barátként nekiadja, de a sereg báróinak és a velenceieknek a

[259] Clari többször is beszél fivére, Aleaume de Clari, valamint Pierre de Bracheux és Pierre d'Amiens hősiességéről. Aleaume de Clari haditetteiről azonban – szemben a másik kettőével – nincs más forrásból származó információnk.

[260] A lovagoknak 20 000, a lovas altiszteknek 10 000, az egyszerű katonáknak 5000 (ezüst)márka jutott. CLARI, 2004, 253.

[261] III. Béla leányáról, Imre (és II. András) király testvéréről, Margitról (Bizáncban használatos nevén: Mária; 1175–1229 u.) van szó, aki 1185 végén ment feleségül II. Izsák Angeloszhoz. Bonifác és Margit házasságából 1205-ben született Demeter (Demetrius), aki apját fogja követni a thesszalonikéi király trónján.

részét nem adhatja neki. Mikor az őrgróf látta, hogy nem kaphatja meg, dühösen eltávozott.[262] Ezután a császár is elment oda, ahová valamennyi emberével menni szándékozott. S ahogy a várakhoz és a városokhoz ért, ellenkezés nélkül átadták neki azokat, s a kulcsokat odavitték neki, a papok és klerikusok pedig díszbe öltözve, körmenetben mentek elébe és fogadták őt, s a görögök szent császárként imádták. A császár pedig minden várban és városban helyőrséget állított föl, amint odaért. Végül már Konstantinápolytól jó tizenöt napi járásnyi távolságban hódoltatta a földeket, és már egynapi járásra volt csak Thesszalonikétől. Miközben peregtek az események, és a császár így hódította a területeket, az őrgróf feleségével és embereivel együtt fölkerekedett, és a császár nyomába eredt, olyannyira, hogy utolérte a császár seregét, még mielőtt az Thesszalonikébe ért volna. Mikor a hadat utolérte, egy jó mérfölddel fölötte táborozott le, majd követeket fogadott, s elküldte őket a császárhoz azzal a kéréssel, hogy ne menjen Thesszalonikébe, az ő földjére, amit neki adtak, mert tudja meg, hogy ha odamegy, ő többé nem fogja követni, és nem függ tőle, hanem visszatér Konstantinápolyba, és ott majd a legjobb tudása szerint cselekszik.[263]

Századik fejezet
[A császár tanácsadóinak válasza]

Amikor a császár kíséretében lévő bárók meghallották az üzenetet, amit az őrgróf küldött, igen nagy harag és igen nagy bánat fogta el őket. Az őrgrófnak azt üzenték vissza, hogy sem az ő kedvéért, sem az üzenete miatt nem mondanak le arról, hogy oda menjenek, ahová készültek, mert az a föld nem az övé.

Százegyedik fejezet
[Bonifác lázadása]

Ennek hallatán az őrgróf visszafordult, s elment egy városba,[264] ahová a császár már elhelyezte a saját embereit, hogy azt megvédjék, majd árulással elfoglalta.

262 Bonifác 1204-ben megkapta a Konstantinápolyi Császárságból Thesszaloniké királyságát (1204. február), és királlyá is koronáztatta magát. További, a császártól névleges függőségben lévő államok is születnek, mint az Akhaiai Fejedelemség vagy az Athéni Hercegség.

263 A fejezetet célszerű és tanulságos összevetni Villehardouin elbeszélésével (VILLEHARDOUIN, 1985, 272–279. §).

264 Villehardouinnél (VILLEHARDOUIN, 1985, 279. §) a Drinápolytól délre, a Marica folyó völgyében fekvő Didümoteikhón/Démotika (ma: Didimótiho, Görögország) városáról van szó.

S amint ezt a várost elfoglalta, saját embereivel őriztette, majd elment egy másik városba, melynek Adrianopolisz[265] volt a neve, ahová a császár szintén berakta már az embereit, és ostrom alá vette. Felállíttatta a kőhajító és a nyílhajító ostromgépeket, hogy megrohamozza a várost, de a bent lévők derekasan ellenálltak neki. Amikor látta, hogy erővel nem győzheti le őket, azokhoz fordult, akik a falakon voltak, s így szólt hozzájuk:

„Hé, urak, nem ismeritek föl, hogy ez itt Izsák császár egykori hitvese?"

Azzal előretolta a feleségét, aki így folytatta:

„Hé! Nem ismeritek el, hogy császárné vagyok, és nem ismeritek meg e két gyermeket, akik Izsák császártól születtek?"[266]

Azzal előretolta a gyermekeit, mire a város egyik bölcs embere így válaszolt:

„De igen – mondta –, elismerjük, hogy ez Izsák hitvese volt, ezek pedig a gyermekei." „Hát akkor – szólt az őrgróf – miért nem ismeritek el e gyermekek egyikét uralkodótoknak?" „Megmondom én – válaszolt amaz –, menjetek Konstantinápolyba, és koronázzátok meg; és ha majd Konstantin trónján ül, és mi erről tudomást szerzünk, akkor majd azt tesszük, amit tennünk kell."

Százkettedik fejezet
[A császár elfoglalja Thesszalonikét (1204. július)]

Mialatt az őrgróf így mesterkedett, a császár Thesszalonikébe ment, és megostromolta, de az ostrom idején annyira nélkülözött a sereg, hogy a kenyerük nem volt elég száznál több fő jóllakatására, húsból és borból viszont volt elegendő. De rövid ostrom után a város megadta magát a császárnak, így azután lett annyi kenyerük, boruk és húsuk, amennyire csak szükségük volt. Azután a császár ott is felállította a saját helyőrségét, de továbbmenni nem volt már kedve; inkább visszafordult, hogy hazamenjen Konstantinápolyba.

Százharmadik fejezet
[Pierre d'Amiens halála]

Azután nagy bánat és mély gyász érte a sereget, mert Pierre d'Amiens úr, a szép és vitéz lovag, meghalt egy Blanche nevű városban, egészen közel Philippe-

265 Adrianopolisz (Clarinál – CI, CIII, CXII –: *Andernople/Andrinople*), más néven Drinápoly (Hadrianopolisz, ma: Edirne, Törökország).

266 A császárnénak két fia volt II. Izsáktól: Jóannész Angelosz és Mánuel Angelosz.

hez,[267] ahol Nagy Sándor született. Ezen a hadjáraton még vagy ötven lovag vesztette életét. S amikor a császár onnan visszatért, meghallotta az újságot, hogy az őrgróf árulással elfoglalta egyik városát, és saját embereiből állított oda őrséget, s hogy ostrommal bevette Adrianopoliszt is.

Száznegyedik fejezet
[A dózse közvetítése]

Amikor a császár és a sereg bárói ezt meghallották, éktelen harag és düh fogta el őket, s az őrgrófot meg az embereit megfenyegették, hogy ha elkapják őket, mindnyájukat levágják, és egyet sem hagynak élve közülük. Amint az őrgróf megtudta, hogy a császár visszatér, szörnyen megijedt, mint az olyan ember, aki nagy bűnt követett el, úgyhogy szinte nem is tudta, mint határozzon, végül üzenetet küldött Konstantinápolyba a velencei dózsénak és Louis grófnak, valamint a többi bárónak, akik ott maradtak, hogy aláveti magát az ítéletüknek, s az ő közbenjárásukkal jóváteszi, amit elkövetett. A dózse, a grófok és a többi bárók, hallván, hogy az őrgróf az ő közvetítésükkel akarja helyrehozni, amit művelt s elkövetett, négy követet indítottak a császárhoz, és megüzenték neki, hogy mire kéri őket az őrgróf, s kérték, hogy se őt, se az embereit ne bántsa.

Százötödik fejezet
[Ádáz viták a keresztesek között]

A sereg bárói és lovagjai, hallván az üzenetet, azt válaszolták, hogy ez nem akadályozza meg őket abban, hogy az őrgrófot és embereit gyalázattal illessék, s hogy mindannyiukat levágják, ha a kezük közé kaparintják őket. Csak nagy nehezen sikerült őket lecsillapítani, de végül megadták a fegyverszünetet az őrgrófnak. Azután a bárók megkérdezték a követektől, hogy mi újság van Konstantinápolyban, és hogyan állnak a dolgok. A követek elmondták, hogy jól mennek a dolgok, és hogy a megmaradt zsákmányt és a várost is felosztották.

„Micsoda? – förmedtek rájuk a sereg lovagjai és ifjú lovagjelöltjei – elosztottátok a zsákmányunkat, amelyért annyi áldozatot hoztunk, és annyit szenvedtünk, éhségtől és szomjúságtól, hidegtől és melegtől, ti pedig elosztottátok nélkülünk?"

„Na, megálljatok!" – mondták a követeknek. „Szavamra – mondta más valaki –, bebizonyítom, hogy galád árulók vagytok mind!"

[267] A Le Blanche várkastély (Clarinál: *une chité*) Makedóniában, *Philippopolisz* (ma: Plovdiv, Bulgária) mellett épült. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 290–291. §.

Aztán egy másik ugrott elő, ő is hasonlóan beszélt, majd megint másvalaki. Oly szörnyen haragosak voltak, hogy föl akarták koncolni a követeket, és kevésen múlott, hogy meg nem ölték őket. Végül is a császárnak és az előkelő uraknak kellett észre téríteni őket, s helyreállították az egyetértést, amilyen szépen csak tudták, majd együtt visszatértek Konstantinápolyba. Amikor megérkeztek, senki sem tudott visszamenni a házába, mert a ház, ahonnan elindultak, nem maradt az övék, mivel a várost felosztották, a háznépük pedig másutt szállt meg a városban. Kénytelenek voltak egy vagy két mérfölddel távolabb keresni maguknak szállást attól a helytől, ahonnan útnak indultak.

Százhatodik fejezet
[Pierre de Bracheux és Blak Johannész]

Elfelejtettünk szólni egy eseményről, mely Pierre de Bracheux úrral esett meg. Történt egyszer, hogy Henrik császár[268] éppen hadat viselt, és Blak Johannész meg a kunok betörtek a császár földjére, és a táborától két mérföldnyire, vagy még annyira se, ütötték föl a szállásukat. Sokat hallottak Pierre de Bracheux úrról és vitézi tetteiről, így az után egy nap üzenetet küldtek Pierre de Bracheux úrnak, hogy alkalmasint menlevél védelme alatt szeretnének véle szólni. Pierre úr azt válaszolta, hogy ha lesz menlevele, szívesen elmegy és beszél velük. Erre a vlachok és a kunok jó túszokat küldtek a császár táborába, amíg Pierre úr vissza nem tért. Akkor Pierre úr még három lovaggal együtt, egy nagynövésű ló hátán útra kelt. Amint a vlachok táborának közelébe ért, és Blak Johannész megtudta, hogy érkezik, Valachia előkelő uraival együtt rögtön elébe sietett; üdvözölték, és illően fogadták, de nagy fáradságukba került, hogy fölnézzenek rá, mert igen magas volt. Beszélgettek vele erről is, arról is, majd azt mondták neki:

„Nemes úr, nagyon csodáljuk vitéz tetteidet, de azon is nagyon csodálkozunk, hogy erre a földre jöttél, te, aki olyan távoli országból származol, és mégis ide jöttél, hogy ezt a földet meghódítsd. Nincs a saját országodban földed – kérdezték –, mely a megélhetésedet biztosítaná?"

Pierre úr pedig így válaszolt:

„Ejnye, hát nem hallottátok, hogyan pusztult el Trója, és milyen fondorlat segítségével?"

„Dehogynem – mondták Blak Johannész és a kunok –, hallottunk róla, de az már igen régen volt."

„Ej – mondta Pierre úr –, hát Trója a mi őseinké volt, s azok, akik onnan meg-

[268] Clari itt kissé előreszalad a történetben, hiszen Balduin haláláról és Henrik császárrá választásáról majd csak később fog szólni.

menekültek, oda mentek lakni, ahonnan mi jöttünk; és mivel az őseinké volt, azért jöttünk ide hódítani."[269]

E szavakkal búcsút vett tőlük, majd visszatért.

[269] A franciák krónikásai népüket a trójaiaktól származtatják, ez szolgáltat alapot az érveléshez. Az ókori Trója történetét a középkorban elsősorban nem a görög, hanem a klasszikus, majd kései latin szövegekből (Vergilius, Sevillai Izidor) ismerték, továbbá olyan regényes, 4–6. századi szövegváltozatokból, melyeknek legjelentősebb összefoglalását Benoît de Saint-Maure 1165 táján keletkezett verses Trója-regénye *(Roman de Troie)* adja. Hét teljes és számos töredékes kézirat maradt ránk, a legrégebbi a milánói kézirat (12. század vége). Mindez népszerűségét és széles körű elterjedtségét bizonyítja. (Prózára átírt változata a 15. századból való.) A frankok trójai eredetének legendája már a 7. századi Pseudo-Fredegarius 660 tájáról származó szövegében megjelenik. A hivatalos francia történetírásba és a történeti tudatba Amoin de Fleurynek (11. század) a frankok történetéről szóló művével *(Histoire des Francs)* kerül be, majd a 13. századtól átveszi a Saint-Denis-apátságban évszázadokon keresztül íródó Nagy krónikák *(Grandes Chroniques de Saint-Denis)* szövege is (Rigordus, Guillaume le Breton). Eszerint ahogy Rómát Aeneas alapította, a Frank Királyságot Hektor fia, a trójai Francio (akiről az ókori szövegek nem tesznek említést) hozta létre. A legenda szerint a trójai frankok Nyugat felé vándorolva megálltak és várost alapítottak a Duna partján (Sicambria/Aquincum – itt kapták volna a *szikambro* nevet), majd keresztülvonultak Germanián, és egy bizonyos Marcomir (esetleg Anténor vagy Francio) vezetésével, Kr. e. 895 táján érkeztek volna Gallia földjére. (Egyik vezetőjük, Páris alapította Párizs városát.) A gallok ősei tehát a trójaiak, így a „gallo-trójaiak" megelőzték a „gallo-rómaiakat" a Francia Királyságban. A 15. századtól kezdődően a görög és latin forrásokra is támaszkodó humanista történetírás mind bizonytalanabbá teszi a legenda történeti alapjait. Ennek ellenére újabb és újabb variációk látnak napvilágot, köztük olyanok is, amelyek addig mennek, hogy Tróját valójában a gallok alapították, és Francio tulajdonképpen ősei földjét foglalta csak vissza, amikor a Francia Királyság területére érkezett (Jean Lemaire de Belges, *Illustration de Gaule et singularités de Troie,* 15. század vége). A Trója-történetnek a 16–17. században is nagy közönségsikere volt. Természetesen mindig volt (gyakran sokrétű) politikai aktualitása: Róma ellen, a császárság ellen, az angolok ellen, mindenekelőtt pedig a Francia Királyság és a francia nemzet identitásának megteremtésében nyújtott szellemi támaszt. (Jellemző, hogy a Buda – eszerint Sicambria – 1686. évi ostromához érkező francia önkéntesek körében is szó esik arról, hogy a hajdan vándorló trójai frankok által alapított város visszafoglalásáért vállalták a küzdelmet.) A kronológia tehát gyakran bizonytalan, de a francia történeti tudatban mintegy ezer esztendőn keresztül élt a frankok trójai eredetének legendája. Tudni vélték, hitték és aszerint is gondolkodtak és cselekedtek. A jelen összefüggésben különös értelmet kap a Trója-regény történetének az a része, mely a trójaiaknak a görögök általi lemészárlását mutatja be (az illuminált kiadásokban szemléletes miniatúrákon is). Ugyanakkor kétségtelen, hogy nemcsak a ködös és távoli emlékekben, hanem a régészeti leletekben is kimutatható egy keletről nyugat felé irányuló jelentős kelta vándorlási hullám ténye.

Százhetedik fejezet
[A hűbéri rendszer Keleten]

Miután a császár hazatért, és a bárók is, akik vele együtt indultak el, és meghódítottak egy jó nagy darab földet meg a várakon és falvakon kívül még vagy hatvan várost, Konstantinápoly városát is fölosztották. A császár kapta egynegyed részét, a háromnegyedét pedig kétfelé osztották, úgy, hogy az egyik fele a velenceieké, a másik a kereszteseké lett. Azután elhatározták, hogy a meghódított földet is elosztják. Először a grófoknak, majd a többi előkelő nemesnek adtak, és aszerint, hogy gazdagabb vagy előkelőbb volt-e valaki, s hogy több embere volt-e a hadseregben, több földet adtak neki. Volt, akinek kétszáz lovagi hűbért adtak, volt, akinek százat, volt, aki hetvenet kapott, más meg hatvanat, megint más negyvenet vagy húszat, volt, aki csak tizet, és azok, akik a legkevesebbet kapták, hetet vagy hatot kaptak, és egy hűbér háromszáz anjoui *livre*-et ért. Mindegyik nemesúrnak azt mondták:

„Te ennyi hűbért kapsz, te emennyit, te pedig ennyit, s ebből juttattok majd hűbéreket az embereiteknek és azoknak, akik tőletek akarnak függeni, s te megkapod ezt a várost, te pedig azt, te meg amazt és a hozzájuk tartozó uradalmakat" *(seigneurie)*.

Miután így mindenki megkapta a maga részét, a grófok és a magas rangú urak elmentek, hogy megnézzék földjeiket és városaikat, majd kijelölték tisztviselőiket, és felállították őreiket.[270]

Száznyolcadik fejezet
[Murtzuphlosz elfogatása (1204. szeptember)]

Egy nap Thierry úr, Loos grófjának fivére, elment, hogy megnézze a birtokát. Útközben egy szorosban véletlenül összetalálkozott Murtzuphlosszal, az árulóval, aki épp ment nem tudom, hová. Kíséretében voltak asszonyok, lányok és sokan mások, s oly nyugodtan és előkelően lovagolt, mint egy császár, s oly sok emberrel, amennyivel csak tudott. Thierry úr meg nem szólt semmit, hanem csak rárontott, és embereivel együtt erővel elfogták. Mikor a kezükben volt, Konstantinápolyba vitték, és átadták Balduin császárnak, aki amint meglátta, tömlöcbe vettette, és ott szigorúan őriztette.

[270] Erre a birodalmi méretű feudális osztozkodásra 1204. szeptember 14-én került sor. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, 303–305. §.

Százkilencedik fejezet
[Murtzuphlosz megöletése]

Amikor Murtzuphlosz a tömlöcben volt, Balduin császár üzenetet küldött egy nap az összes báróinak s minden előkelő úrnak, aki csak Konstantinápolyban volt, a velencei dózsénak, Louis grófnak, Saint-Pol grófnak és a többieknek, hogy jöjjenek a palotába, ahol mind meg is jelentek.

Mikor mindenki ott volt, közölte velük Balduin császár, hogy Murtzuphlosz börtönben van, s megkérdezte, mit tanácsolnak, mit tegyen vele. Egyesek azt mondták, hogy akasszák föl, mások azt javasolták, hogy kössék ló után. Végül a velencei dózse azt mondta, túl magas rangú személy ez ahhoz, hogy felkössék:

„Magas rangú személynek – folytatta a dózse –, én azt mondom, magas helyen kell igazságot szolgáltatni. Van ebben a városban két jó magas oszlop, mindegyikük megvan hatvan vagy ötven öl magas. Nos, vigyük föl az egyiknek a tetejére, s onnan hajítsuk le a földre."

Arról a két oszlopról beszélek, melyeknek tetején a két remete lakott, s ahol Konstantinápoly kalandjai meg voltak írva, amint arról az előzőkben meséltem.

A bárók egyetértettek a dózse javaslatával. Megfogták Murtzuphloszt, az egyik oszlophoz vitték, s fölvezették a belsejében lévő lépcsőkön. Mikor Murtzuphlosz fölért a tetejére, letaszították a mélybe, ahol darabokra zúzta magát. Így álltak bosszút az áruló Murtzuphloszon.[271]

Száztizedik fejezet
[Békekötés Bonifác és a császár között]

Miután a fent leírt módon a területeket elosztották, az őrgróf és a császár között is létrejött a béke, úgyhogy a császárnak még szemrehányást is tettek, mert nem hívta ezért egybe az összes előkelő urat. Mindenesetre az őrgróf Thesszaloniké királyságát kérte, s bárhogy volt is, megkapta, mert a császár nekiadta. Amikor átengedték neki a királyságot, akkor az őrgróf feleségével és embereivel együtt odament, és amikor megérkezett, felállította a helyőrségét, s uruk és királyuk lett.

[271] V. Alexiosz Murtzuphlosz segítségkérés szándékával menekült apósához, a volt császárhoz, III. Alexioszhoz, de az elfogatta, megvakíttatta és kiszolgáltatta a kereszteseknek, akik Theodosius oszlopáról lökték a mélybe. Az oszlopról lásd a 246. jegyzetet.

Száztizenegyedik fejezet
[A hódítások elosztása][272]

Azután Henrik úr, a császár fivére, Andremite királyságát kérte, hogy meghódíthassa, amely a Szent György-szoroson túl volt, és meg is kapta.[273] Odament Henrik úr az összes emberével, és e terület nagy részét meghódította. Majd Louis gróf kért egy másik királyságot, és megadták neki,[274] ezután Saint-Pol gróf ismét kért egyet, és ő is megkapta.[275] Azután Pierre de Bracheux kért egy királyságot, amely a szaracénok földjén, Coine[276] közelében feküdt, amit, ha meghódít, az övé lehet. Pierre úr valamennyi emberével el is ment, és nagyon szépen meghódította ezt a királyságot, melynek ura lett. Így kérték maguknak a gazdag urak azokat a királyságokat, melyek még nem voltak meghódítva. A velencei dózse és a velenceiek pedig megkapták Kréta szigetét, Korfu szigetét, a Mosson-szigetet[277] és még több más területet. Majd súlyos csapás érte a sereget, mert Saint-Pol gróf röviddel azután meghalt.

[272] Ezeken a lapokon tanúi lehetünk a feudális urak lázas, a meghódított területet pacifikáló, államalkotó és országszervező munkájának, melynek eredményeképpen létrejött és kiépült a Konstantinápolyi Latin Császárság *(Romania/Rhómania)*, és kialakultak a Bizánci Császárság utódállamai. Egy részükben a görög elem megtartotta dominanciáját, ezek váltak a visszafoglalás bázisaivá. A császár tehát Flandriai Balduin lett (lásd róla a 12. és a 280. jegyzetet); a Thesszaloniki Királyság trónjára Montferrati Bonifác (lásd róla a 75. jegyzetet), az Akhaiai Fejedelemség élére Guillaume de Champlitte (lásd róla a 41. jegyzetet), az Athéni Hercegség trónjára Othon (Otto) de la Roche, az Épeiroszi Despotaság élére Dukász Mihály (Mikhaél), a Nikaiai Császárság uralkodói székébe Theodórosz Laszkarisz (lásd róla a 214. jegyzetet), a Trapezunti Császárság trónjára pedig Alexiosz Komnénosz, illetve később, 1222-ben Andronikosz Komnénosz került. Az alábbiakban megfogalmazódó igények jól mutatják a keresztesek vezetőinek céljait, melyeket ritkán koronázott tartós siker.

[273] Andremite, Adramüttion avagy Endremid királysága Kis-Ázsiában (ma: Kovendikjar).

[274] A Nikaiai Császárságról van szó, mely 1204–1261 között létezett, és döntően a Bizánci Császárságot később restauráló Laszkariszok hatalma alatt állt. Louis de Blois Balduin császártól megkapta a Nikaiai Hercegséget, de a görögök ellenállása miatt birtokba venni nem tudta. Louis de Bloisról lásd a 14. jegyzetet.

[275] Saint-Pol gróf Démotika területét kérte. Lásd róla a 15. jegyzetet.

[276] Konieh (Konya), az Ikonioni (Rúmi) Szultanátus központja. Pierre de Bracheux-ről lásd az 51. jegyzetet.

[277] Mosson vagy Modon (ma: Methóni a Peloponnészosz-félszigeten) városa és kikötője a velencei terjeszkedés szempontjából stratégiailag is fontos láncszem.

Száztizenkettedik fejezet
[Adrianopolisz lázadása. A császár ostromot indít. Blak Johannész és a kunok megtámadják, majd több báróval egyetemben megölik (1205. április 14–15.)]

Azután történt meg, hogy a császár által hódoltatott egyik város, Adrianopolisz fellázadt ellene. Ahogy a császár ezt megtudta, rögtön hívatta a velencei dózsét, Louis grófot és a többi bárót, és azt mondta nekik, hogy meg akarja ostromolni Adrianopolisz városát, mely ellene lázadt, s kérte, hogy segítsenek neki a várost visszahódítani. A bárók azt felelték, hogy ezt szívesen megteszik; így a császár és a bárók fölfegyverkeztek, s megindultak a város ellen. Amint a város alá értek, ostrom alá vették. Mialatt folyt az ostrom, egy napon Blak Johannész[278] és a kunok nagy sereg élén Konstantinápoly földjére mentek, mint ahogy azt korábban is tették, s ott találták a császárt és összes emberét, amint Adrianopoliszt ostromolják. A hadsereg tagjai a subákba öltözött kunok láttán nem ijedtek meg jobban tőlük, mint egy csapat gyerektől. De ezek a kunok s ezek a harcosok óriási iramban közeledtek, majd megrohamozták a franciákat, akik közül sokat megöltek, és teljesen tönkreverték őket ebben az ütközetben.[279] Ott lelte halálát a császár, akiről soha nem tudtuk meg, hogy mi is történt vele,[280] azután Louis gróf és sok más előkelő nemesúr, s oly rengeteg egyéb vitéz, hogy a számukat nem is tudjuk, csak azt, hogy legalább háromszáz lovag esett el akkor. Akinek sikerült elmenekülni, az futva ment Konstantinápolyba, ahogyan a velencei dózse is tette egy csomó emberrel együtt, felszerelésüket, úgy, ahogy volt, a város előtt hagyták, és soha többé nem mertek arra a részre visszamenni, oly nagy volt ott a pusztulás. Így állott bosszút rajtuk Isten kevélységük miatt és amiatt, hogy olyan tisztességtelenül jártak el a sereg szegény tagjaival szemben, s azok miatt a szörnyű bűnök miatt, melyeket a város elfoglalása után ott elkövettek.

Száztizenharmadik fejezet
[Henriket, Balduin fivérét javasolják a császári trónra (1206. augusztus)]

Miután a császár ilyen gyászos balszerencse folytán odaveszett, a bárók, akik életben maradtak, mély bánatba estek. Később egy napon összegyűltek, hogy

[278] Blak Johannészről, azaz Kalojanról lásd a 193. jegyzetet.

[279] 1205. április 14-én. Vö. Villehardouin, 1985, 352–370. §.

[280] I. Balduin császárt Blak Johannész foglyul ejtette, tarnovói várának tornyába záratta, majd pedig meggyilkoltatta (1206).

császárt válasszanak. Üzentek is Henrik úrért, a volt császár, Balduin fivéréért, hogy őt tegyék meg császárnak, aki akkor a Szent György-szoroson túli birtokán tartózkodott, melyet ő hódított meg.

Száztizennegyedik fejezet
[A velenceiek egy Szűzanyát ábrázoló képért cserébe hozzájárulnak Henrik megválasztásához (augusztus 20.)]

Amikor látta a velencei dózse és a velenceiek, hogy Henrik urat akarják császárnak megtenni, ellene voltak, és nem akarták ezt eltűrni, hacsak nem kapnak meg egy festett képet, mely a Szűzanyát ábrázolja.[281] Ez a kép rendkívül nagy értékű volt, és drágakövek díszítették. Azt mondták a görögök, hogy ez az első kép, amelyet a Szűzanyáról festettek vagy készítettek. Oly nagy volt a görögök bizodalma e kép iránt, hogy mindenek fölött imádták, és minden kedden körmenetben hordták körül. Imádatukban a görögök hatalmas adományokat adtak neki. Tehát a velenceiek nem akarták eltűrni, hogy Henrik úr legyen a császár, ha nem kaphatják meg azt a képet, így nekik adták. Ezután Henrik urat császárrá koronázták.[282]

Száztizenötödik fejezet
[Henrik feleségül veszi Bonifác leányát, aki röviddel azután meghal]

Mikor Henrik úr császár lett, addig tárgyalt az őrgróffal, aki Thesszaloniké királya volt, míg az őrgróf hozzáadta a leányát, akit a császár feleségül vett. Ezután azonban nem élt sokáig a császárné, hanem meghalt.[283]

[281] Valószínűleg a Győzelemhozó Szűzanya *(Madonna Nicopeia)* ikonjáról van szó, melyet a velenceiek állítólag a bizánci fővezér harci kocsijából zsákmányoltak, és amely most a velencei Szent Márk-székesegyházban található. A történetet illetően Clari (aki ekkorra már visszatért Pikárdiába) téved: a kép Henrik megkoronázását követően került a velenceiek birtokába. Clari, 2004, 257.

[282] Flandriai Henrik (lásd a 13. jegyzetet) 1206-ban követte bátyját a császári trónon. A Latin Császárság legjelentősebb uralkodójának tartják.

[283] Flandriai Henrik 1207. február 4-én vette nőül Montferrati Bonifác leányát, Ágnest (†1208), a Hagia Szophia-székesegyházban. Sikeres uralkodó volt, jó hadvezér és diplomata. Döntő csatát nyert Boril cárral szemben (Philippopolisz, 1208. július 31.), sikerrel pacifikálta birodalmát.

Száztizenhatodik fejezet
[Szövetség a kunokkal (1209)]

Nem sok idővel azután Blak Johannész és a kunok betörtek az őrgróf thesszalonikéi birtokára. Az őrgróf a birtokán tartózkodott, úgyhogy harcba szállt ezekkel a blakokkal és kunokkal, de végül meghalt ebben az ütközetben, az embereit pedig tönkreverték.[284] Tehát jön Johannész a kunjaival, és ostrom alá veszi Thesszalonikét, s az ostromgépeit is fölállítja, hogy a várost megrohamozza. Az őrgróf hitvese a városban maradt, s vele lovagok és más harcosok, akik a várost védték.[285] A városban volt eltemetve Szent Demeter úr teste, aki nem tűrte el, hogy a várost erővel elfoglalják, és ebből a szent testből oly nagy mennyiségű olaj csordult ki, hogy az igazán csoda volt. Az történt tehát, hogy amikor egyik reggel Blak Johannész a sátrában feküdt, Szent Demeter úr odament, és egy lándzsát döfött a testébe, s így megölte.[286] Mikor saját emberei és a kunok megtudták, hogy meghalt, szedték a sátorfájukat, és visszamentek az országukba. Ezek után Valachia királysága Blak Johannész egyik unokaöccsének a kezébe került, akinek Boril volt a neve. Ez a Boril lett azután Valachia királya, s egy szépséges leánya is volt neki. Egyszer aztán Henrik császár, ki igen jó császár volt, tanácsot kért a báróitól, hogy mitévő legyen ezekkel a vlachokkal és kunokkal, akik Konstantinápollyal folyvást háborúznak, és akik öccsét, Balduin császárt is megölték. A bárók végül azt javasolták neki, hogy küldjön követeket ehhez a Borilhoz, Valachia királyához, és kérje tőle feleségül a leányát. A császár azt felelte erre, hogy ilyen alacsony származású nőt ő soha nem vesz feleségül. De a bárók azt mondták neki:

„Jó urunk, tedd meg mégis! Komolyan azt tanácsoljuk, hogy egyezz meg velük, mert ezek a legerősebb emberek a földön, akiktől a császárságnak a leginkább kell tartania."

[284] Montferrati Bonifác 1207. szeptember 4-én esett el egy bolgárok elleni kisebb csetepatéban. Fejét elküldték Kalojannak. Részletesebben lásd Villehardouinnél (VILLEHARDOUIN, 1985, 499–500. §).

[285] Thesszaloniké védelmét fiának, Demeternek érdekeit védelmezve Margit (Mária) királyné irányította.

[286] A történet érdekes – és aktualizált – legenda, különösen, ha tudjuk, hogy Kalojant valójában (felesége által felbérelt) egyik vezére, a kun Manasztrasz gyilkolta meg 1207. október 8-án. Szent Demeter (lásd róla a 230. jegyzetet) Thesszalonikében halt mártírhalált. Ő a város védőszentje, a hagyomány szerint több ízben megmentette Thesszalonikét külső támadásoktól. Rendre lándzsával, karddal és pajzzsal ábrázolják. A Szent Dimitir *(Aiosz Dimitriosz)*-templomot 463-ban építették. Talán nem érdektelen, hogy a gyilkosság Szent Demeter havában *(Ajiodimitriátisz)* történt, és időben nem esik messze Demeter ünnepétől, október 26-tól.

Addig beszéltek a bárók, míg a császár végül két előkelő nemes lovagot küldött oda, s nagyon pompásan fölszerelte őket. A követek nagy félelmek között mentek el ebbe a vad országba, s amikor odaértek, el is akarták őket pusztítani. Mindazonáltal addig beszéltek a követek ennek a Borilnak, míg végül azt válaszolta nekik, hogy szívesen elküldi a leányát a császárhoz.[287]

Száztizenhetedik fejezet
[Borilnak, a kunok királyának leánya Konstantinápolyba utazik, hogy nőül menjen Henrikhez]

Akkor Boril király nagyon előkelően és nagyon fényűzően felöltöztette a leányát, s elég embert is adott mellé, majd elküldte a császárhoz. Adott vele hatvan igásjószágot, melyek arany- és ezüstpénzzel, selyemszövetekkel és drága ékszerekkel voltak megrakva, és mindegyik ló hátát bíborszínű, drága selyemtakaró borította, mely olyan hosszú volt, hogy hátul hét- vagy nyolclábnyira lelógott róla. S bármennyit mentek is, sárban és rossz utakon, egyetlen drága selyem se szakadt el, oly finom és nemes anyagból készült.

[287] Boril (Clarinál: *Burus;* 1207–1218) részt vett a Kalojan elleni összeesküvésben, s nőül vette Kalojan feleségét, aki bűnrészes volt férje meggyilkolásában. Elődjéhez képest Boril jóval visszafogottabb politikára kényszerült, uralkodása alatt a bolgár állam jelentős veszteségeket szenvedett. Leányát, a II. Andrással való szövetség megerősítése érdekében, 1214 elején Bélával, András fiával jegyezték el. (Az eljegyzés később felbomlott, a leendő IV. Béla király neje Laszkarisz Mária, Theodórosz nikaiai császár leánya lett 1220-ban.) A bolgár–latin szövetségkötésre valójában nem 1215-ben került sor, hanem 1213-ban. Henrik második felesége, Kalojan Mária (Marija) nevű leánya egyben Boril fogadott lánya is volt (ezért van az, hogy hol Kalojan, hol Boril leányaként szerepel a forrásokban). Clari ezeket az eseményeket már ugyancsak hallomásból ismeri, ebből adódnak a kronológiai bizonytalanságok, melyeket más munkák is átvesznek. Vö. John V. A. FINE, *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from Sixth to the late Twelfth Century,* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994, 94, 101. A Bolgár Birodalom déli része Boril idején került Bizánchoz, a szerbek kezére jutott Niš, a magyarok pedig Belgrád (Görögfehérvár/Griechischweissenburg/Nanderalba) birtokába jutottak (1214). Az ő korában született viszont a második bolgár cárság első jelentős történeti dokumentuma, a bogumil eretnekség ellen összehívott zsinat leírását tartalmazó *Boril cár Szinodikonja,* melynek szövegét később annalesszerűen tovább folytatták.

Száztizennyolcadik fejezet
[Megkötik a házasságot]

Amikor a császár megtudta, hogy jön a leány, rögtön elé sietett, a bárók pedig követték, majd fényes ünnepséget rendezett az ő és az emberei tiszteletére. Azután pedig a császár feleségül vette.

Száztizenkilencedik fejezet
[Henrik halála Thesszalonikében, ahová azért ment, hogy Montferrati Bonifác fiát királlyá koronázza (1216. június 3.)]

Nem sokkal azután Thesszalonikébe hívták a császárt, hogy koronázza királlyá az őrgróf fiát, s a császár el is ment oda.[288] De miután az őrgróf fiát megkoronázta, megbetegedett, és még ott meg is halt; halála igen nagy veszteség és igen sajnálatos esemény volt.[289]

Százhuszadik fejezet
[Zárszó]

Most tehát hallottátok az igazságot arról, miként hódoltatták meg Konstantinápolyt, s hogyan lett annak császára Balduin, Flandria grófja, majd pedig a fivére, Henrik úr. Ezt Robert de Clari lovag tanúsítja, aki ott volt, és aki mindezt látta és hallotta, és eme hódítás igaz történetét foglaltatta írásba. És ha nem is adta elő olyan szépen, ahogyan számos más mesélő tette volna, azért mindig a tiszta igazat mondta; és sok való dologról azért hallgatott, mert visszaemlékezni mindenre nem tudhatott.

[288] Clari több év eseményeit ugorja át. A még gyermek Demetriust (Demetert) jóval korábban, 1209. január 6-án koronázták Thesszaloniké királyává.

[289] Flandriai Henrik 1216. június 11-én halt meg. Utóda húgának, Jolántának a férje, I. (Courtenay) Péter (1216–1219), majd Jolánta (1217–1219), azt követően fiuk, I. (Courtenay) Róbert (1219–1228). Őket követi legkisebb fiuk, II. Balduin (1217–1273), Henrik másik unokaöccse, aki egyben a Konstantinápolyi Latin Császárság utolsó császára lesz (1228–1261). Akadályoztatásuk idején régensek segítik az uralkodókat, így II. Balduint is. 1229-től régens/társcsászára Jean de Brienne (1170/75–1237. március 27.), korának egyik nagy karriert befutó vitéz lovagja, Jeruzsálem királya (1210–1212), majd régense (1225-ig), aki jelentős szerepet játszik az V. keresztes hadjárat (1217–1218) szervezésében, s II. András magyar királlyal együtt annak vezetője.

Robert de Clari pikárdiai kisnemesként született, 1170 körül. Életéről igen kevés adat áll rendelkezésünkre; nevével először 1202-ből származó okleveleken találkozunk, melyek apjával együtt említik mint tanút annak a Pierre d'Amiensnek több ügyleténél, akinek a hűbérese volt.[1] A Pernois közelében, Amiens-től mintegy húsz kilométerre északnyugatra fekvő cléryi birtoka csupán hat és fél hektárt tett ki, így alig biztosította számára a megélhetést. 1202-ben Aleaume nevű fivérével, aki pap volt, és akit krónikájában név szerint is említ (I, 47; LXXV, 9; LXXVI, 1; XCVIII, 5),[2] urát követve részt vett a negyedik keresztes hadjárat legjelentősebb eseményeiben. A keresztesek tömegéből azonban nem emelkedik ki, s mindössze két alkalommal beszél saját magáról, először mint mellékszereplőről, amikor Bizánc másodszori elfoglalása során megpróbálja megakadályozni, hogy fivére az egyik várfal nyílásán át bemásszon (LXXVI, 2–6), másodszor pedig könyvének zárszavában (CXX, 2–6), ahol úgy mutatja be saját magát, mint az események szemtanúját, aki „a hódítás igaz történetét foglaltatta írásba". Így tehát elmeséli, miként indult útnak Velencéből a hajóhad, ami csodálatos emlékként maradt meg benne, felidézi Zára elfoglalását, majd a keresztes hadjárat útirányának megváltoztatását és Bizánc két ostromát. Elmondja, hogyan fedezték fel a várost, melynek leírja fényűző palotáit, a templomokat a bennük található ereklyékkel együtt, és a többi pompás látnivalót. Pontos beszámolót kapunk Balduinnak, Flandria grófjának császárrá választásáról és ünnepélyes megkoronázásáról, valamint a zsákmány és a meghódított területek felosztásáról is.

Noha krónikájában még jóval későbbi eseményekre is kitér, az utolsó rész narratív ritmusának egyértelmű felgyorsulása, valamint az elnagyolt kronológiai megjelölésekkel (CXVI, 1, 11–12; CXIX, 1) leplezett jelentős kihagyások azt mutatják, hogy beszámolója már nem a szemtanú műve. Míg kezdetben száztíz fejezetet (II–CXI) szentelt egy három és fél éves időszak bemutatásának (1201.

[1] Vö. LONGNON, 1978, 202; Georges BOUDON, *Robert de Clari en Aminois,* Bulletin de la Société des Antiquaires de Picardie, XIX(1895–97), 702 skk.

[2] A tanulmány szövegében szereplő római számok a kézirat különböző kiadásainak (CLARI, 1924; CLARI, 1952; CLARI, 2004) fejezetszámozását, az arab számok pedig sorszámozását követik.

május–1204. október), addig a CXII–CXVI. fejezetek majdnem ugyanilyen hosszú idővel (1205–1207) foglalkoznak, s még ennél is jobban felgyorsul az elbeszélés a CXVI, 12–CXIX közötti részben, mely közel tízéves periódust (1208–1216) fog át. Ráadásul, mint Philippe Lauer megjegyzi, „a személyes hang, mely az elbeszélés más részein oly szembeötlő, itt teljességgel hiányzik".[3]

Pierre d'Amiens 1204 nyarán bekövetkezett halála után a pikárdiaiak Hugues de Saint-Pol gróf csapataihoz csatlakoztak, mígnem októberben őt is utolérte a halál. Robert a következő hónapokban visszatért Pikárdiába, minden bizonnyal az adrianopoliszi (drinápolyi) nagy vereség idején (1205. április), amelyben Isten büntetését látta, mellyel a grófokat gőgjük és a sereg „szegény katonáival" szembeni tisztességtelen eljárásuk miatt sújtotta. Valószínűleg ekkor még Bizáncban tartózkodott és éppen készült hajóra szállni, a drinápolyi ütközetről szóló beszámolója ugyanis túlságosan szűkszavú ahhoz, hogy ő is részt vett volna benne; ugyanakkor viszont a dózse irányítása alatt álló, első visszavonuló csapatok érkezéséről megemlékezik (CXII, 15–17). Két szerény ereklyét vitt haza Pikárdiába, melyek a Bukoleón császári palotából származnak, s ezeket a corbie-i apátságnak adományozta.* Élete utolsó éveiről semmit sem tudunk, hacsak azt nem, hogy legalább 1216 júniusáig élt, krónikájában ugyanis ez a legutolsó említett eseménynek, Henrik császár (Balduin fivére és utódja) halálának a dátuma.

Robert de Clari, az egyszerű lovag, elbeszélésének, a Konstantinápoly hódoltatásáról szóló munkának a megírásához abból indult ki, amit közvetlenül maga körül megfigyelt. Pontosan ezekre a személyesen megélt tapasztalatokra alapozva hivatkozik krónikájának zárszavában az igazságra. Vállalkozásának eredetiségét éppen az adja, hogy az egyházi ember könyvekből merített tudásával szembe tudja állítani saját lovagi, tehát világi látásmódját, olyan valakiét, aki jelen volt az eseményeknél, látta és hallotta a történteket (CXX, 3). Eredeti abban is, hogy miközben stílusának kevéssé elegáns volta miatt rendre elnézést kér az olvasóktól, szembeállítja egymással a „szép elbeszélés" művészetét és a „tiszta igazságra" való törekvés igényét.[4] S ez utóbbi annyira fontos a számára, hogy nem riad vissza önmaga ismétlésétől sem, hiszen a zárszó tizenegy sorában négyszer említi az *igazság* szót. De felvetődik a kérdés: vajon *az igazságról* vagy pedig az *ő saját igazságáról* van-e inkább szó?

Mindenesetre Clari jelentős helyet biztosít elbeszélésében például azoknak a

[3] CLARI, 1924, bevezetés, VII.

* A sajtó alá rendező jegyzete: Clari 54 relikviát adományozott Corbie apátságának. *Sanctuarium quod Robertus miles de Clari attulit Constantinopoli,* éd. Jean GARNIER, in Dom COCQUELIN, *Historiae regalis abbatiae Corbeiensis compendium,* 506–507; vö. RIANT, *Exuviae,* I, CXXIV–CXXXV, II, 197–198.

[4] DEMBOWSKI, 1963, 107.

szereplőknek, akik közel állnak hozzá. Közéjük tartozik mindenekelőtt fivére, Aleaume, aki Robert szerint az első volt minden ostromban, s akinek hőstetteit nem kis elégedettséggel meséli el vagy idézi emlékezetünkbe minden adódó alkalommal (LXXV, 8–25; LXXVI, 1–15; XCVIII, 5–12), ám akiről egyetlen más szöveg nem tesz említést... De ide tartozik ura, Pierre d'Amiens is, akit a keresztesek névsorában három alkalommal is megemlít (I, 18, 32, 41), akinek leírja a Bizánc két ostromában játszott, meghatározó szerepét (XLVII–XLVIII és LXXV–LXXVIII), és akinek haláláról szólva nem leplezi az iránta tanúsított személyes rajongását (CIII). Végül pedig kiemelkedő szerepet juttat a Beauvais környékéről származó Pierre de Bracheux-nek, aki Robert de Clari szemében maga a lovag megtestesült mintaképe, s akit már az első fejezetben (I, 40–41) is dicséretekkel halmoz el, majd később (LXXV, 11–13) szintén; beszámol arról, hogy a Bizánc ellen indított második ostrom során milyen sorsdöntő fontosságú akcióban vett részt (LXXIV, 46–48), és főleg hosszasan ír a lovag Johannitzánál (Johannész Aszen, Blak Johannész), Valachia fejedelménél tett rendkívüli látogatásáról (CVI).

Robert de Clari az alacsonyabb társadalmi csoportba tartozó résztvevők egyike: ez azt jelenti, hogy van egyfajta töredékes képe az eseményekről és a különböző szituációkról, melyeket meglehetősen gyakran anekdotikus megjegyzések segítségével mutat be. Így például a velenceiek bátor vállalkozását, melyet a Bizánc elleni első ostrom alatt, 1203. július 17-én vittek véghez, három, tisztán elkülönített részben meséli el: először szűkszavúan annyit közöl, hogy a velencei hajóhad megindult a várost övező sáncok felé (XLIV, 32–34). Majd miután körülbelül harminc sort szentel a keresztesek csatarendbe állítása leírásának, röviden beszámol a velenceiek által vezetett ostromról (XLVI, 6–12). Végül a III. Alexiosz császár és a keresztes seregek manővereinek szentelt két újabb fejezet (73 sor) után ismét visszatér a velenceiek akciójára és sikerére (XLIX), de immár anekdotikus formában, azoknak a spontán benyomásoknak a leírásával, melyeknek a harcosok adtak hangot egymás közt, este a táborban. Az is kétségtelen, hogy nem állt szándékában a velenceiek szerepét kisebbíteni, energiájukat és hatékonyságukat elismeri, hajóikról és felszerelésükről korábban már igen pontos leírást közölt (XLIV, 17–25), melyből sugárzott a krónikás irántuk érzett csodálata. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a kereszteseket akarta előtérbe állítani, saját társait és vezéreit, elsősorban Hugues de Saint-Polt és Pierre d'Amiens-t, hiszen az ő tetteikről személyes tapasztalatokkal is rendelkezett, míg a velenceiekkel kapcsolatban, akik mellett természetesen nem volt jelen, csak más forrásokból származó, közvetített információi lehettek.

Megfigyelhető ez akkor is, amikor a görögöknek a velencei hajóhad felgyújtására tett kísérletét meséli el (LX, 7–15). Ennek az eseménynek az elbeszélése a Villehardouin által leírt változattal oly sok, a körülmények felvázolásában, a szókincs és bizonyos szintaktikai szerkezetek megválasztásában helyenként az

azonosságig menő hasonlóságot mutat, hogy fel kell tételeznünk: a két krónikás közös forrást használt.[5]

Robert de Clari ugyanis saját tapasztalataihoz rendre hozzátesz olyan információkat és elbeszéléseket, melyeket ő is másoktól hallott: „Ezt így mesélték nekünk" – mondja (XVIII, 5–6). Kíváncsisága arra ösztönzi, hogy mindent befogadjon; így olyan tényekről is beszámol, melyeket más dokumentumok, nevezetesen Geoffroy de Villehardouin krónikája nem említ. Robert de Clari továbbad például olyan értesüléseket, melyek arra engednek következtetni, hogy az ifjú Alexiosz Bizánc trónjára történő visszahelyezésének tervét már 1201 karácsonya óta készítették elő. Látszólag minden egyszerűnek és véletlennek tűnik – és talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy Robert-t naivnak tartsuk. A történet úgy szól, hogy a kereszteseknek nem volt elég élelmük és pénzük, hogy Egyiptomba vagy Szíriába menjenek (XVI), mire a dózse felhívta a figyelmet arra, hogy Görögország viszont gazdag, de találniuk kellene valamilyen törvényes indokot, hogy odamenjenek és ott töltsék fel a készleteiket (XVII, 1–5); ekkor Montferrati Bonifác felidézte, hogy az előző év (azaz 1201) karácsonyán a német udvarban találkozott egy fiatalemberrel, akinek az apját, II. Angelosz Izsákot, Konstantinápoly császárát megfosztotta trónjától egy trónbitorló (a saját fivére, III. Alexiosz), és teljesen természetes, hogy ez az ifjú (a későbbi IV. Alexiosz) ott volt, mivel a nővére Sváb Fülöpnek, a német császárnak volt a hitvese (XVII, 6–11).

A krónikás azonban sejteni engedi, hogy a körülmények ilyen egybeesése mögött ügyesen előkészített rendezésről van szó: az élelem és a pénz hiányának hangsúlyozása (XVI, 3–4, 6; XVII, 3–4) jelzi, hogy jól választották meg a pillanatot a beavatkozásra, a dózsénak és Montferrati Bonifácnak tulajdonított, egymást kiegészítő két beszéd pedig a két férfi közötti cinkosságra enged következtetni, s talán arra is, hogy a tervet Sváb Fülöppel és az ifjabb Alexiosszal már jóval korábban kidolgozták. A kínálkozó megoldás összhangot teremt az erkölcs és az érdek között: ha a törvényes örököst visszahelyezik a trónjára, ezzel egyúttal Görögországból élelmiszer-utánpótlást, valamint pénzügyi és logisztikai támogatást is biztosítanak a maguk számára (XVII, 9–11). Végül pedig, míg Geoffroy de Villehardouin szerint az ifjabb Alexiosz Németország felé tartván véletlenül találkozik Veronában a keresztesek egy csoportjával (70. §), és a zarándokok tanácsára ő kezdeményezi, hogy küldjenek követeket Montferrati Bonifáchoz (71–72. §), Robert de Clarinál ez utóbbi tanácsolja a kereszteseknek, hogy menesszenek követséget Alexioszhoz Németországba azért, „hogy legyen indokuk Konstantinápoly földjére menni" (XXIX, 2–4 és XXX).

Szintén Robert de Clari az egyetlen, aki említi Konieh (Ikonion) szultánjának segítségkérését (LII) vagy a valachiai Johannitza Aszen kísérletét, hogy a kereszt-

[5] Ennek a résznek a Villehardouin krónikája megfelelő szakaszaival történő összehasonlítására lásd JACQUIN, 1986, 373–377.

tesekhez közeledjen (LXIV). De átvesz – anélkül, hogy értelmezné őket – olyan történeteket vagy megjegyzéseket is, amelyeket nyilvánvalóan a báróknak a bizánciak elleni vállalkozásuk jogosságát igazoló propagandája inspirált. Így amikor visszatér az időben, hogy megmagyarázza, miért térítették el a keresztes hadjáratot Konstantinápoly felé, különböző anekdotikus történeteket mesél el, melyekben a görögöknek például a császárukkal, Mánuel Komnénosszal, vagy később Montferrati Konráddal, Bonifác bátyjával szembeni viselkedését leírva minden alkalommal a gyávaságukat (XVIII, 6–50), becstelenségüket és áruló voltukat (XXXIII, 19–56) emeli ki. A bizánci dinasztiáknak az 1180-as évektől tartó viszontagságait felvázoló történetek igen realista részletek leírása révén is hangsúlyozzák a trónbitorló Andronikosz kegyetlenségét, de azt a borzalmas bánásmódot is, mellyel alattvalói megbüntették, amikor alkalmuk nyílt a bosszúállásra (XXV, 31–47).

Ezeknek a kemény, egyes személyeket bemutató vagy éppen az egész népre vonatkozó negatív portréknak[6] az volt a céljuk, hogy bebizonyítsák a görögök méltatlan voltát az általuk birtokolt javakra. Noha ezeket a dehonesztáló történeteket minden bizonnyal szándékosan terjesztették a keresztesek seregében, azért, hogy a felvetődő ellenvetésekre és kételyekre eleve választ kínáljanak, úgy látszik, Robert de Clari csupán a mesélés öröméért ragaszkodott hozzájuk. Viszont ez a propaganda csatlakozik a papság érveléséhez, amelyről Clari a LXXII–LXXIII. fejezetekben szól. Azoknak a kereszteseknek ugyanis, akik az 1204. április 9-i ostrom sikertelensége után úgy gondolták, hogy „a bűneik miatt nem tudtak semmit elérni, sem a városban kárt tenni" (LXXII, 3–4), a püspökök azt válaszolták, hogy „a támadás jogos volt" (LXXII, 5–6; LXXIII, 4), mivel a görögök nem engedelmeskednek Rómának, főleg pedig azért, mert árulók és becstelenek voltak, amikor IV. Alexiosz császárt meggyilkolták. Az abban az időben „Isten ellenségének" tartott görögök (LXXIII, 9) a keresztesek gondolkodásában tehát a szaracénok helyébe léptek, és ezáltal méltatlannak ítéltettek arra, hogy uralkodjanak Konstantinápoly felett, melyet az ott lévő számtalan ereklye szent várossá avatott. Ebben az értelmezésben tehát jogos volt a hódítás.

Az, ahogyan Robert de Clari egy kicsit korábban kibontja azt a történetet, melyben Flandriai Henrik legyőzi Murtzuphloszt, aki csapdát állított neki (LXVI), szintén erről az ideológiai befolyásról árulkodik: a Miasszonyunk ikonja, amelyet Murtzuphlosz magával vitt, nemcsak hogy nem biztosította számára a győzelmet, mert nem volt méltó arra, hogy magánál tartsa, de ráadásul a keresztesek kezébe is került. Egy ilyen esemény szimbolikus értéke némiképpen igazolja a *translatio imperii*nek azt a formáját, amelyet egy latin császár Bizánc trónjára ültetése jelenthetett, de jogossá teszi számtalan ereklye Nyugatra szállítását is.

[6] DUFOURNET, 1973, 381–384.

A különféle hatások iránt meglehetősen fogékony Robert de Clari mindenekelőtt az események tanújaként viselkedik, aki átadja az olvasónak saját tapasztalatait és közreadja a hozzá eljutott információkat, anélkül, hogy nyíltan megvallaná a keresztes háború menetét irányító, fontos választásokkal kapcsolatos személyes érzelmeit, amilyen például a magyar király kezén lévő keresztény város, Zára megtámadására vonatkozó döntés vagy az, hogy Konstantinápoly felé folytassák az útjukat, majd pedig hogy foglalják is el a várost. Ugyanakkor beszámol a konfliktusokról, bemutatja a szemben álló csoportok érveit, megismerteti az olvasóval a harcosok lelkiállapotát, és ebben a vonatkozásban is igen értékes a beszámolója.

Másrészt, ha a döntésekkel nem száll is határozottan szembe, mindig nyíltan állást foglal, valahányszor az emberek magatartásáról van szó.[7] Így Zára ügyével kapcsolatban a keresztes háború vezetőinek főleg azt rója föl, hogy tervüket a sereg többi tagja elől eltitkolták (XIII, 9–10). Ugyanígy önmagában a Konstantinápoly felé való eltérést sem ítéli el, de kiemeli Montferrati Bonifác mesterkedéseit és azt a hevességet, amellyel saját álláspontját a többiekre ráerőltette. A krónikás itt aláhúzza, hogy az őrgrófot személyes okok vezérelték abban, hogy a keresztes hadjárat eltérítése érdekében ilyen nagy erőfeszítéseket tegyen: valójában bosszút akart állni a bátyjáért, Konrádért, aki egy bizánci császár hálátlanságának esett áldozatul (XXXIII, 14–16 és XXXIX, 1–3).

Amikor 1204-ben, Konstantinápoly másodszori megostromlásának kezdetekor Johannitza felajánlja segítségét a kereszteseknek, ha cserébe elismerik őt Havasalföld királyának (LXIV, 3–6), az előkelő bárók, miután megtanácskozták a dolgot, határozott elutasítással válaszolnak neki. A krónikás viszont ebben a kérdésben már személyesebb véleményének is hangot ad, amikor úgy ítéli meg, hogy az urak „rosszul határoztak" (LXV, 27), s ebben mindenekelőtt a bárók gőgjét, válaszuk pökhendiségét, mi több, megvető és provokatív jellegét kárhoztatja. A bárók ugyanis Robert de Clari szerint azt felelték Havasalföld urának, hogy „nem törődnek sem vele, sem az általa felajánlott segítséggel", és „ártanak neki, ahol csak tudnak" (LXV, 27–29). Clari előrevetíti e magatartás súlyos következményeit is: „Később ezért drágán megfizettek, mert nagy gyászban és nagy pusztulásban lett részük" (LXV, 29–30). Végül rámutat, hogy hiábavaló volt a megalázó visszautasítás, hiszen Johannitza Aszen III. Ince pápától később mégiscsak megkapta a koronát.

Ahogy halad előre krónikájában, de főleg Konstantinápoly második ostromának elbeszélése után, Robert de Clari hangja még kritikusabbá válik, ám továbbra is elsősorban a bárók magatartását kifogásolja. A főurak önző, személyes ambíciói különösen akkor válnak nyilvánvalóvá, amikor elhatározzák, hogy latin

[7] Lásd Gérard JACQUIN, *Robert de Clari, témoin et conteur,* in *Et c'est la fin pour quoy sommes ensemble. Hommage à Jean Dufournet,* Paris: Champion, 1993, II, 747–757.

császárt választanak. A krónikás leírja, hogy a leghatalmasabb urak mindegyike igyekezett saját híveit jelöltetni a nagy választók (elektorok) közé (XCIV, 4–11), legélesebb támadásait mégis Montferrati Bonifácra összpontosítja.[8] Mindenekelőtt a saját maga császárrá választása érdekében bevetett intrikáit és makacsságát leplezi le (XCIII, 6–8 és XCIV, 9–11), és nem mulasztja el, hogy többször is emlékeztessen rá: Montferrati őrgróf megszerezte magának a Bukoleón császári palotát (LXXX, 16; LXXXII, 4; XCIII, 2). El is különíti őt a többi, szintén igen nagyravágyó bárótól, amikor arról beszél, hogy a választás eredményének kihirdetésekor két, egymással világosan szembenálló tábor létezett, az egyik oldalon Bonifác és hívei álltak (XCV, 9 és 16), a másikon a többi báró és a keresztesek többsége (XCV, 7–8 és 15). Majd pedig, miután a meghódított területeket felosztották (CVII), ami kétségkívül felkeltette a bárók nagyravágyását és mohóságát, egytől egyig Balduin császárhoz mentek, és meghódítandó királyságot (birodalmat) kértek tőle Kis-Ázsiában, egészen a Konieh közelében fekvő és a szaracénok kezén lévő területekig. A dózse magának követelte és meg is kapta Kréta, Modon és Korfu szigetét (CXI, 8–9). Robert de Clari nyilvánvalóvá teszi irigy kapzsiságukat, amikor felsorolja az egymás után érkező kéréseket, azt sugallván így, hogy mindenki annyit vagy még többet akart kapni, mint a többiek. Ugyanakkor elismerésre méltó elfogulatlanságról is tanúbizonyságot tesz, amikor olyan embereket is megemlít e bárók között, akik iránt, más körülmények között, rendre rokonszenvét, sőt csodálatát szokta kifejezni, nevezetesen Saint-Pol grófját (CXI, 4) – akit egyébként már korábban is megemlített azok között, akik a császárválasztáskor a lehető legnagyobb befolyás megszerzéséért versengtek egymással (XCIV, 5–6) –, és nem hallgatja el itt Pierre de Bracheux nevét sem (CXI, 4–5).

Az első, aki királyságot követelt és kapott magának, megint csak Montferrati Bonifác volt (CX), és Robert de Clari most sem fukarkodik a bírálatokkal azokban a fejezetekben, melyekben az 1204 nyarán, Balduin császárral folytatott vetélkedésének történetét idézi fel. Bonifác, aki a korábbi császár, Izsák özvegyét, III. Béla magyar király leányát, Margitot vette nőül, Thesszaloniké királyságát követelte magának, holott annak legnagyobb része jog szerint a velenceieket és a hadsereg báróit illette meg. A krónikás itt újra kiemeli Bonifác elszigetelődését, amikor a császár érvekkel alátámasztott, udvarias, sőt jó szándékról tanúskodó elutasítására Montferrati őrgróf haraggal, majd lázadó magatartással válaszol (XCIX, 7–12 és 19–24). Thesszaloniké területéről mint „saját földjéről" beszél, és megtiltja a császárnak, hogy odamenjen, azzal fenyegetőzve, hogy különben elpártol tőle. A Balduin kíséretében lévő, mellette felsorakozó bárók azonban nem hajlandók engedni az ultimátumnak (C). Bonifác makacsságában megkaparintja a thrákiai Démotikát, majd Drinápolyt veszi ostrom alá, mielőtt megpróbálna csellel győzni oly módon, hogy hitvesének, Angelosz Izsák özvegyének az egyik

[8] Lásd DUFOURNET, 1969.

gyermekét ismerteti el uruknak. De amit különösen érdemes megjegyezni Robert de Clari beszámolójából, az a Bonifác magatartásának jellemzésére használt szókincs. Két helyen is azt állítja, hogy az őrgróf „árulással" szerezte meg Démotikát (CI, 2 és CIII, 4); azután bemutatja, milyen gyáván viselkedett, amikor megtudta, hogy a császár visszatért Konstantinápolyból, és hogy a bárók haragja a tetőfokára hágott (CIV), miközben azt sejteti, hogy rossz volt a lelkiismerete: „szörnyen megijedt, mint az olyan ember, aki nagy bűnt követett el" (CIV, 3–4), és a súlyos hiba elkövetésének vádját még két alkalommal megismétli a következő sorokban (CIV, 7 és 8), majd újra hangsúlyozza a bárók haragját, amellyel Montferrati Bonifácnak a konfliktus rendezésére tett javaslatát fogadták (CV, 1–3).

Robert de Clari leleplezi azokat az igazságtalanságokat is, amelyeket az egyszerű lovagokkal és a gyalogsággal szemben követtek el a szállások és a zsákmány elosztásakor. Mind a két esetben szembeállítja az igazságos elosztás érdekében hozott intézkedéseket és parancsokat (LXXX, 4–5 és LXXXI, 1–4) az „előkelő és gazdag urak" viselkedésével, akik úgy döntöttek, hogy maguknak juttatják a legjobb szállásokat, a leggazdagabb palotákat és apátságokat, az egyszerűbb emberek tudta nélkül (LXXX, 6–12 és 28–30). Ami pedig a zsákmányt illeti, éppen azok az „előkelő urak" tulajdonították el a maguk javára a legértékesebb részt, akikre annak őrzését bízták (LXXXI). Robert de Clari e témával kapcsolatos beszámolóját a CV. fejezetben egy olyan anekdotikus történettel egészíti ki, amely jól illusztrálja, hogy valójában a kisnemesek védelmezőjének szerepét vállalja magára: leírja ugyanis, hogy amíg a sereg egy része hadba vonult, azok az urak, akik Konstantinápolyban maradtak, befejezték a zsákmány és a város felosztását maguk között. A krónikás felidézi a lovagok heves reakcióját, midőn a bizánci fővárosból érkező hírnökök szájából ezt a hírt meghallják. Haragjukat és felháborodásukat rövid, közös véleményben fogalmazza meg, és egy egyéni véleményt idéző mondata tökéletesen kifejezi és egyértelműen jelzi, hogy nem csak a körülményekből adódó egyedi konfliktusról van szó, mely a hadba vonultak és a Konstantinápolyban maradottak között alakult ki. Robert de Clari gondot fordít arra, hogy jól körülhatárolja a jelen lévő csoportokat: a tiltakozásoknak a lovagok és a sereg ifjú harcosai adnak hangot (CV, 7), holott a hírnököket a bárók kérdezték ki. Ám ugyanezek az előkelő urak, akik majd Balduin császárral együtt közbelépnek, hogy lecsillapítsák a viszályt (CV, 13–14), jóllehet ugyancsak nem tartózkodtak Konstantinápolyban, mégsem csatlakoznak a tiltakozásokhoz – kétségkívül azért, mert nem érezték annyira sértve magukat ebben az ügyben. A Konstantinápolyba való visszatérés elbeszélését a krónikás egy olyan ténymegállapítással fejezi be, mely ismét azt hangsúlyozza, hogy társai igazságtalanság áldozatai lettek.

Ugyanebben a fejezetben végül két olyan aspektust emel ki, melyeknek jelentősége túlmutat e jelenet egyedi és anekdotikus jellegén. Először is egy, a lovagok vagy az ifjak egyikének tulajdonított kifejezés jelzi, hogy milyen súlyos a

vád a leghatalmasabb bárókkal szemben, akiket itt a követek képviselnek: azt veti ugyanis a szemükre, hogy mindannyian „árulók” (CV, 10–11). Az árulás vádja itt tulajdonképpen magának Robert de Clarinak a vádját visszhangozza, amelyet még a LXXX. fejezet 8–10. soraiban fogalmazott meg, és amelyet azzal egészített ki, hogy előrevetítette a későbbi katonai vereségeket, melyeket szoros összefüggésbe hozott a bárók imént leírt magatartásával. Erre utal egyébként majd a CXII. fejezet végén Robert de Clari legszigorúbb ítélete, melyben a drinápolyi vereséget a hatalmasokra mért isteni büntetésként értelmezi, „kevélységük miatt és amiatt, hogy olyan tisztességtelenül jártak el a sereg szegény tagjaival szemben”.

Másrészt az általa leleplezett igazságtalanság nem merül ki a szállások és a zsákmány botrányosan egyenlőtlen elosztásában. A szegény lovagok a szájukba adott beszédben (CV, 7–10) főleg azért háborodnak fel, mert olyan nyereségtől fosztották meg őket, melyet kemény megpróbáltatások árán szereztek, ők, akik annyi áldozatot hoztak, és annyit szenvedtek „éhségtől és szomjúságtól, hidegtől és melegtől”. Valójában maga Robert de Clari az, aki szavaikon keresztül kifejezi a haragját egy olyan, általános helyzet láttán, melyre a fenti eset csak egy példa a sok közül. A krónikás itt arról beszél, amiről már korábban is volt szó, amikor arra utalt, hogy a legszegényebbeknek bizony igencsak szűkmarkúan juttattak a javakból, pedig ők „segítettek a zsákmányt megszerezni” (LXXXI, 16).

Robert tiltakozásában az egyszerű emberek szenvedéseinek efféle kidomborítása azzal a szellemi áramlattal mutat rokonságot, amely a szegénységet és az alázatot felmagasztalja, a vallásos gyakorlatban pedig a szegény és az igazságtalanul elítélt ártatlan megtestesítőjét, Krisztust helyezi a középpontba.

Robert de Clari azonban nemcsak felháborodni képes, hanem kész arra is, hogy megossza velünk ámulatát és csodálatát annak a világnak a láttán, amelyet felfedez. Az egyszerű pikárdiai lovagot Velencébe érkezvén először az ott felszerelt hatalmas flotta és a hajók sokfélesége ejti ámulatba (X, 1–3): szállítóhajók (de lehettek kereskedőhajók is, lásd LX, 15), nagy „evezős hajók” vagy cirkálók, „*huissier*-k”, melyek nevüket annak köszönhetik, hogy ajtókkal látták el őket, amelyek lehetővé tették a lovagok számára, hogy lóháton ülve szállhassanak be és ki (lásd XLIII, 10–12), „gályák”, azaz olyan hadihajók, melyeket egyszerre lehetett evezőkkel és vitorlákkal is hajtani.[9]

Ugyanilyen csodálattal vegyes érdeklődést tanúsít az olyan ötletes technikai berendezések iránt, melyekkel a dózse Konstantinápoly első megostromlásakor a hajóit felszerelte (XLIV, 17–25). Legnagyobb ámulatát azonban, még ezt megelőzően, a Velence kikötőjét elhagyó hajóhad elindulása váltja ki (XIII, 12–25): a dózse hajója és a rajta felállított selyemsátor rubinpiros színe, a trombiták

[9] Georges GOUGENHEIM, *Études de grammaire et de vocabulaire français,* Paris: Picard, 1970, 311–315.

ezüstje, a *„Veni Creator Spiritus"* éneklése és a különféle hangszerek, dobok, tamburinok és trombiták hangja, az emberek öröme és meghatottsága... Robert de Clari pedig, hogy ezt az egyedülálló eseményt minél hívebben adja vissza, többször is megismétli ugyanazokat a jelzőket és kifejezéseket, halmozza az erőteljes és túlzó fordulatokat, majd leírása végén csodálattal szól a kifeszített vitorlák és a hajóbástyák tetején lobogó zászlók és hadijelvények látványáról, melyektől úgy tűnt, mintha „lángolna" és „vibrálna" a tenger.

A keresztes hadjárat továbbá arra is alkalmat nyújt számára, hogy megismerje a görögök földjét, a bizánci Keletet és annak szokásait, mindenekelőtt Konstantinápoly városát, végül pedig a környéken élő népeket, továbbá hogy felfedezze különös életmódjukat és erkölcseiket. A vidék földrajzáról alig közöl valamit, legalábbis nem többet, mint a többi krónikás; az a kevés utalás, amit találhatunk nála, a flotta útvonalára vonatkozik, vagy szorosan a hadműveletekhez kapcsolódik. Megjegyzi például, hogy Valachia (Havasalföld) jól védett terület, melyet egy hegylánc zár el, és hogy csak egy hegyszoroson keresztül lehet megközelíteni (LXIV, 13–15). Néhány helyhez történelmi kommentárt fűz: így például „Philippe" városát, melynek közelében halt meg ura, Pierre d'Amiens, Nagy Sándor emlékével és – tévesen – születési helyével kapcsolja össze (CIII, 2–3). A keresztesek mentalitásának megértése szempontjából egyáltalán nem érdektelen, ha tudjuk, hogy ők úgy gondolták: olyan régi hősök nyomdokain járnak, amilyen Nagy Sándor is volt, aki a 12–13. század embere számára a lovagság mintaképe. Ennél is fontosabb azonban Trója emléke: amikor Robert de Clari arról ír, hogy a hajóhad a Szent György-szoroshoz (Dardanellák) érkezett, megjegyzi, hogy Abüdosz kikötője a „nagy Trója" helyén található (XL, 4), amikor pedig a vlach Johannitza Aszen és Pierre de Bracheux között létrejött meglepő találkozást meséli el, utóbbinak a szájába adja Trója elfoglalásának és lerombolásának a felidézését, hogy az erre való hivatkozással is igazolja a francia kereszteseknek e föld birtoklására támasztott igényét.[10] Pierre de Bracheux ugyanis a következőket állítja: „Trója a mi őseinké volt, s azok, akik onnan megmenekültek, oda mentek lakni, ahonnan mi jöttünk; és mivel az őseinké volt, azért jöttünk ide hódítani" (CVI, 18–20). A Frank Birodalom trójai eredetéről szóló mítosz felidézésének vagyunk itt tanúi, amely egyszerre támasztja alá a *translatio imperii* elméletét és azt a nézetet, mely szerint a görögök érdemtelenek a hatalmukban lévő javak birtoklására.

Krónikásunkat azonban kétségkívül Konstantinápoly bűvöli el a legjobban. A hatalmas és sűrűn lakott város (LXXX, 15), állítása szerint, két francia mérföld (kb. 9 km) szélességű és ugyanilyen hosszúságú területen fekszik, a város-

[10] Vö. Gérard JACQUIN, *Les Occidentaux et l'Empire byzantin, la IVe croisade*, in *Voix d'Ouest en Europe, souffles d'Europe en Ouest. Actes du colloque international d'Angers, 21-24 mai 1992,* éd. Georges CESSBRON, Angers: Presses de l'Université d'Angers, 1993, 60, 729.

falak hossza pedig jó 9 mérföld (LXXVIII, 11–13). Gazdagsága ugyancsak ámulatba ejti: hol csupán sejteni engedi ennek mértékét, amikor például Murtzuphlosz menekülés közben hátrahagyott kincseiről, sátrairól és ládáiról tesz említést (LXXVIII, 9–10 és 13–14), hol pedig részletes leírást is ad róla, amikor a zsákmány összegyűjtését meséli el (LXXXI): pompás arany- és ezüstedényekről, arannyal hímzett kelmékről, ékszerekről, drágakövekről beszél. Egy sor erőteljes és gyakran túlzó fordulat segítségével törekszik arra, hogy közönsége megpróbálja elképzelni e tömény csoda igazi értékeit és ezzel együtt a felhalmozott kincsek mennyiségét, sőt ez utóbbira talán még nagyobb hangsúlyt helyez, mondván: nemhiába állították a görögök, hogy „a föld gazdagságának kétharmad része Konstantinápolyban található" (LXXXI, 9). A bizánci főváros gazdagságához a számtalan műemlék és épület is hozzátartozik, mint ahogy a bennük található drága ereklyék is, melyeknek legnagyobb részét a keresztesek elrabolták és a Nyugat templomaiba és monostoraiba szállították.

Robert de Clari e műemlékek leírásának tizenegy fejezetet szentel, melyeket úgy épít fel, mintha idegenvezetővel járnánk végig a várost.[11] Ha korlátozott szókincse nem engedi is meg, hogy esztétikai benyomásait hűen tolmácsolja, amint erre P. Dembowski[12] helyesen rámutatott, és ha ismét szaporítja is a túlzó megfogalmazásokat, mintegy vezérfonalként hangsúlyozva, hogy lehetetlen a teljesség igényével felsorolni, kimerítően leírni és értékelni az egyes műemlékeket és tárgyakat, vagy szépségüket méltó módon kifejezni, elbeszélése meglehetősen pontos, és sok, számokban is kifejezett adattal szolgál. Beszél a Bukoleón-palota ötszáz szobájának és a Blakhernai-palota „kétszáz vagy háromszáz" szobájának aranymozaikjairól, megtudjuk, hogy a két palotában harminc, illetve húsz kápolna található, szól a Hagia Szophia-templom és a Bukoleón-palotában lévő kápolna, a Sainte-Chapelle oszlopait díszítő jáspisról, porfírról és drágakövekről, elmondja, hogy a kápolna fehér márvány kövezete olyan tiszta volt, mint a kristály, hogy a Hagia Szophia-templom főoltára fölé boruló baldachin tömör ezüstből készült... Sőt, Robert de Clari különféle összehasonlítások segítségével még a tárgyak formáját és méreteit is segít elképzelni, s leírja, hogy mit ábrázolnak a különböző szobrok és féldomborművek.

A krónikás, aki kétségkívül ugyanúgy ámulatba szeretné ejteni olvasóit, ahogyan maga is elámult akkor a csodák láttán, elmesél néhány történetet bizonyos ereklyékkel kapcsolatban, elsorolja, hogy milyen gyógyító erővel rendelkeznek a Hagia Szophia-templom oszlopai (LXXXV, 5–7), beszámol arról a különös

[11] Vö. PAUPHILET, 1931, 308.
[12] DEMBOWSKI, 1963, 77–80.

csőről, amely a templom főkapuján függött (LXXXV, 19–26).[13] Anélkül, hogy kételkedne bennük, átvesz számos olyan információt, mely a népi hiedelmek körébe tartozik, és néhány tévedést is elkövet vagy továbbad. Hol francia vagy inkább pikárdiai fogalmakkal azonosít görög neveket, mivel a kiejtés és a téves etimológia egyaránt megkönnyíti az összekapcsolásukat: így lesz Bukoleónból „Bouke (bouche) de lion" (oroszlánszáj),[14] hol az általa adott fordítás hibás: a *Hagia Szophia* francia megfelelőjeként a *Szentháromságot* jelöli meg (LXXXV, 1–2), hol pedig egyszerű tévesztéssel találkozunk: így például a Szent *(Saint)* Apostolok templomát a Hét *(sept)* Apostol templomának nevezi (LXXXVII, 1–2), a LXXXVI. fejezetben leírt oszlop tetején lévő Jusztinianosz-szoborból pedig Hérakleiosz, 7. századi bizánci császár szobra lesz, aki népszerűségét legendáknak és Gautier d'Arras *Roman d'Eracle* (Héraklész regénye) című munkájának köszönheti. Ezek a művek Hérakleiosz érdemének tekintik, hogy a Szent Keresztet egy perzsa királytól sikerült egykor elragadnia.

Ugyanakkor mindaz, amit Clari elbeszél – és ami igen gyakran elég pontos leírásokat is tartalmaz –, igen értékes forrás a 13. század eleji bizánci fővárosról és az azt felfedező keresztesek mentalitásáról. A már említett épületekhez hozzá kellene még tennünk az Aranypalást kaput (valójában Gürolimné kapu) a villámhárítóként szolgáló aranygolyóval (LXXXVIII, 2–3), az Aranykaput, melyet csak a győztes császár diadalmenete számára szoktak kinyitni (LXXXIX), a kocsiversenypályát az automatáival (XC), a különféle oszlopokat és szobrokat, melyeknek feliratai próféciákat tartalmaztak.

Robert de Clari végül számos ereklyéről is említést tesz, melyek a Sainte-Chapelle-ben vannak: megtudjuk, hogy két darab az igazi keresztből, a lándzsavas, mely Jézus oldalán áthatolt, a keresztre feszítés szögei, egy kristályfiola Jézus vérével, a tunikája és a töviskorona (LXXXII, 11–19) is itt található. Egy másik apátságban, melyet nem nevez meg (de amely minden bizonnyal a Pantokratór apátsága lehetett), őrizték azt a márványasztalt, amelyre Krisztust fektették, miután levették a keresztről (XCII, 31–33). A szent szemfedővel kapcsolatban elmondja, hogy a blakhernai Szűz Mária-templomban volt található, s hogy minden pénteken felemelkedik, meglebben, és hogy „soha nem tudták meg [...], hogy mi történt ezzel a szemfedő lepellel, amikor a várost elfoglalták" (XCII, 25–29).

Rendkívül figyelemreméltó, hogy a Konstantinápolyban található, a Szűzanyához, az apostolokhoz vagy más szentekhez is kötődő valamennyi ereklye

[13] A témáról lásd Albert Pauphilet megjegyzéseit: PAUPHILET, 1931, 308–309 és PAUPHILET, *Le legs du Moyen Âge. Études de littérature médiévale,* Melun: D'Argences, 1950, 235.

[14] A *Bukoleón*-palota görög nevét egy féldomborműről kapta, mely egy *oroszlán* és egy *bika* küzdelmét ábrázolja.

közül Robert de Clari elsősorban azokat emeli ki, amelyek Krisztus kínszenvedését idézik. Ide kell sorolnunk azt a hosszú leírást is, amelyet két másik ereklyének, egy gyolcskendőnek és egy tetőcserépnek szentel, és amelyek bemutatása a hagyomány szerint Szent Veronikához kapcsolódó történetre emlékeztet. Arról szól ugyanis, hogy Krisztus megjelent egy szent embernek, aki éppen egy özvegyasszony házát cserepezte, és elkérte tőle a nála lévő gyolcskendőt, hogy megtörölje vele az arcát. Amikor pedig visszaadta neki, a kendőn rajta voltak az arcvonásai. Az ember egy cserép alá rejtette ezt a kendőt, és amikor útra kelvén kivette onnan, látta, hogy a cserép is megőrizte a Szent Arc lenyomatát, és ez a két ereklye sok beteget gyógyított meg (LXXXIII, 4–14). Az, hogy Clari ekkora jelentőséget tulajdonít e csodának és a passiónak, a Krisztus-tan nyugati megújulásáról tanúskodik, amely a ciszterciek ösztönzésére indult el a 11. században. A ciszterciek rendjének adták át egyébként, Robert de Clari szerint, azt az értékes ikont, amelyet Murtzuphlosz hagyott el menekülés közben, az 1204 februárjában Flandriai Henrik ellen indított sikertelen orvtámadása után (LXVI, 45–47). Ugyancsak a ciszterciek prédikációinak hatása érezhető egy szent férfiú által mutatott jámbor példában is, a LXXXIII. fejezetben: érdek nélkül tett szívességet egy özvegyasszonynak, egyszerűen „Isten iránti szeretetből”. Amint azt korábban láttuk, Robert de Clari ugyanezt az üzenetet közvetíti, amikor az egyszerűbb emberek szószólójaként elítéli a hatalmasok mohóságát és nagyravágyását, az igazságtalanságot, amelynek azok az áldozatai, akik megszenvedtek a zsákmányért, s mégis megfosztották tőle őket.

Az egyszerű lovag ugyanakkor nem győz ámulni a rengeteg fölhalmozott gazdagság és egy ily hatalmas és dicső múlttal rendelkező város láttán. Ezek az értékck Konstantinápolyt, Konieh szultánjának kifejezésével élve, „a világ fővárosá”-vá teszik (LII, 25). Ez a mitikus város, melyben számtalan csodás ereklyét fedeznek fel a keresztesek, s amelyet csak Isten segítségével tudtak meghódítani (LXXIV, 48; LXXV, 18), egyszersmind szent város is, amely képzeletvilágukban Jeruzsálem helyébe lépett. A keresztesek úgy érzik, ők azok a kiválasztottak, akiknek IV. Alexiosz meggyilkolása után ezt az örökséget át kell venniük, s kiválasztottságuk érzését csak megerősíti Flandriai Balduin bizánci latin császárrá történő koronázása. Robert de Clari hosszasan beszámol a koronázási pompáról és rítusairól (XCVI–XCVII), melyet a bizánci hagyományok tiszteletben tartásával végeztek, ekképpen biztosítva Balduin legitimitását a görögök szemében is, akik ezt követően a császár elé járultak palotájában, és midőn Konstantinápoly trónján helyet foglalt, leborultak előtte.

Bizánc földjén a kereszteseknek szembe kellett nézniük más népek, a bolgárok, a vlachok és a kunok betöréseivel is. Úgy tűnik, Robert de Clari inkább kíváncsisággal, mint ellenséges érzülettel közelített ezekhez a népekhez. Igaz, krónikája az utolsó fejezetek kivételével, melyeket minden bizonnyal Pikárdiába való visszatérte után írt, a keresztesek ellen irányuló támadásaikat megelőző

időszakkal foglalkozik, s talán hatással lehetett rá Pierre de Bracheux is, akit nagy tiszteletadással fogadott a valachiai Johannitza Aszen (CVI). Mellesleg Robert de Clari az egyetlen krónikás, aki leírja ennek a történelmi alaknak a históriáját: elmondja, hogy Konstantinápoly császárának szállított lovakat egészen addig, míg egy napon, miután kegyvesztett lett, a palota egyik eunuchja ostorral az arcába nem vágott. Ekkor fellázadt, és maga mellé állította országának befolyásos urait, majd pedig a kunokat is (LXIV, 7–LXV, 6). Ehhez a Johannitzáról szóló elbeszéléshez a krónikás hozzátesz egy leírást, amelyben a türk eredetű, a mai Moldáviában megtelepedett lakosság, a kunok szokásait mutatja be (LXV, 6–23). Kétségkívül arra törekszik ebben az esetben is, hogy megossza saját rácsodálkozását pikárdiai olvasóközönségével. A nyugati embert ugyanis egy világ választotta el ezektől a birkabőrbe bújt emberektől, akiknek íj és nyílvessző a fegyverük, és sámánista rítusokat követve hitüket mindennap abba az állatba helyezték, amelyikkel reggel legelőször találkoztak. Leírja, hogy nyáron kénytelenek voltak nemezsátraikban maradni a legyek – vagy valószínűleg inkább a szúnyogok – miatt, télen viszont lovasportyákra indultak, melyekben az volt a különleges, hogy minden lovasnak tíz vagy tizenkét lova volt, és egymás után ülte meg őket. A lovak nyakába abrakos tarisznyát akasztottak, ami lehetővé tette az etetésüket anélkül, hogy útjukat megszakították volna.

A krónikában így különböző nemzetek találkozóhelyeként jelenik meg ez a bizánci világ, amely érintkezik latin eredetű népekkel, mint a vlachok, akik a dáciai római telepesek leszármazottai, török eredetű népekkel, mint a bolgárok, akik keveredtek a szláv népességgel és áttértek a kereszténységre, vagy a kunok, akik – mint láttuk – pogányok maradtak, de kapcsolatban álltak a muzulmán világgal is. Konstantinápoly, melyen szükségképpen át kellett haladniuk azoknak a nyugati kereszteseknek és zarándokoknak, akik szárazföldi úton kívántak a Szentföldre menni, maga is „kozmopolita" város volt: Robert de Clari gyakran említi az ott letelepedett latinok közösségét, de angolok, dánok és „más nemzetek tagjai"-nak jelenlétét is jelzi, nevezetesen a város falainak védői között (LXXIV, 25) vagy a papok között, akik a kereszteseket Murtzuphlosz és számos vele tartó görög szökéséről értesítették (LXXX, 1).

Krónikásunk különös érdeklődéssel fordul néhány olyan, Konstantinápolyban átmenetileg megforduló vagy ott letelepedett személy felé, akikkel a keresztesek a város két ostroma közötti időszakban találkoztak. Három, egymást követő fejezetben foglalkozik velük. Az első közülük Konieh szultánja, akit már több alkalommal említettünk, és aki azért jött, hogy a kereszteseknek gratuláljon győzelmükhöz, főleg pedig azért, hogy a segítségüket kérje, megígérvén nekik, hogy alattvalóival együtt felveszi a keresztséget, ha hatalmát és javait visszakapja (LII, 21–39). Robert de Clari ezt követően Franciaországi Ágnest mutatja be nekünk: Fülöp Ágost nővére, 1171-ben született, előbb II. Alexiosz császár jegyese volt, de 1183-ban a trónbitorló Andronikoszhoz kellett nőül mennie, majd 1185-ben

megözvegyülvén, később újból férjhez ment egy előkelő göröghöz, Theodórosz Branaszhoz. A krónikás nem túl hízelgő képet fest erről a francia hercegnőről, aki egészen bizánci lett, hiszen még alig volt hétesztendős, amikor 1178-ban megérkezett Konstantinápolyba, és már huszonöt éve ott élt. A krónika szerint az üdvözlésére érkező bárókat nagyon ridegen fogadta, neheztelvén rájuk, amiért IV. Alexioszt császárrá koronázták (LIII 4–6).[15] Úgy tett, mintha még az anyanyelvét is elfelejtette volna, annyira, hogy tolmácsra volt szüksége ahhoz, hogy beszéljen velük (LIII, 6–7). De a legmeglepőbb személyiség Núbia fekete királya, aki, elmondása szerint, hatvan emberével elindult hazájából és elzarándokolt Jeruzsálembe, majd Konstantinápolyba érkezett; egy apátságban szállt meg, ahol ekkorra már csak két társa maradt, mégis azt tervezte, hogy elmegy egészen Santiago de Composteláig, mielőtt visszatérne Jeruzsálembe, hogy ott végezze be napjait (LIV). E hosszú zarándokút igazán bámulatba ejtette azokat az embereket, akiknek szemében már az is rendkívüli kalandnak számított, hogy nyugatról kelet felé végigmennek Európán, de még jobban meglepődtek, amikor megtudták, hogy a királyhoz hasonlóan alattvalói is, akik száznapi járásra éltek Jeruzsálemtől, keresztények voltak, amiről egy kereszt tanúskodott, amelyet izzó vassal égettek a homlokukra, amikor megkeresztelték őket.

Ha Robert de Clarinak a görögök iránt tanúsított figyelme gyakran megvetést vagy ellenséges érzést tükröz is, amit a keresztes hadjárat vezetőinek konfliktusa, előítéletei vagy propagandája gerjesztettek, az, ahogyan a többi népre vagy az imént említett személyekre tekint, inkább a nyugati embernek a számára idegen valóság iránti kíváncsiságáról árulkodik, de arról is, hogy a leírás és a mesélés igazi öröm a számára. Fölvetődik a kérdés, hogy mindenekelőtt nem a mesélés öröme készteti-e a krónikást arra, hogy visszatekintések formájában hosszú kitérőket tegyen.[16] Igaz, hogy ezeket gondosan megindokolja azzal, hogy olvasói számára meg akarja világítani a keresztes háború útirány-változtatásának eredetét és okait,[17] s ebben valódi történészi erényekről tesz tanúbizonyságot. Meg akarja előbb magyarázni az ifjú Alexiosz és a keresztesek találkozását, ezért visszatekint a bizánci történelemre, de ebből az első eszmefuttatásból, melyet a császári hatalom előző fél évszázad során megélt viszontagságainak szentel, terjengőssége és anekdotikus pontossága miatt valódi *digresszió* (kitérő) lesz

[15] Ágnesnek IV. Alexiosszal és apjával, II. Izsákkal szembeni magatartását minden bizonnyal az a tény magyarázza, hogy Alexiosz Branasz, Theodórosz Branasznak (Ágnes férjének) az apja fellázadt Izsák császár ellen, és 1186-ban ostrom alá vette Konstantinápolyt, ráadásul Alexiosz Branaszt a keresztesek vezérének a bátyja, Montferrati Konrád ölte meg, mikor Izsák oldalán megütközött vele (erről az epizódról lásd Clari beszámolóját, XXXIII. fejezet, 19–40).

[16] Vö. JACQUIN, 1986, 81–83, 300–329.

[17] Vö. PAUPHILET, 1931, 290.

(XVIII–XXVIII). Még ha tekinthetjük is úgy, hogy a II. Angelosz Izsák egész kalandos történetét végigkövető rész (XXI, 26–XXVIII, 8), amelyet a záró formula foglal össze (XXIX, 1–2), megfelel a kitérő elején tett bejelentésnek, a valóban szükséges információkat csupán az utolsó rész (XXVI–XXVIII) tartalmazza. Valójában az egész kitérő – a rövid, festői vagy éppen kegyetlen jelenetek gyakorisága, az egyenes stílusban fogalmazott, „életből ellesett" válaszok, az egyének működő pszichológiája és a tömegmegmozdulások, a hangnem változatossága – a közönség érdeklődésének megragadására irányuló vágyról árulkodik. A legjellemzőbb részletek között említhetnénk a Mánuel császár fortélyát (XVIII, 14–23), az Andronikosz bűneit (XXI, 10–17), bolyongását és elfogását (XXV, 1–21), büntetését (XXV, 41–47), az Izsák megkoronázását elhatározó nép lelkesedését és a pátriárkától való félelmüket (XXII, 11–23) leíró fejezeteket.

Igazi mesemondó tehetséget fedezhetünk fel ebben a kompozícióban: a kis narratív egységek mögött két nagy, lezárt történet rajzolódik ki (Mánuelnek a féltékeny görögök megbüntetésére kieszelt fortélya, XVIII. fejezet; Izsák kalandjai, XX–XV. fejezet), melyek számos rokonságot mutatnak a mesékkel. Mindkét esetben ugyanis a kezdeti harmóniát (XVIII, 2–6; XX, 4), melyet gyorsan felborít a zűrzavar (XVIII, 6–8; XX, 8–11 és XXI, 10–12), valamilyen csel vagy fontos próbatétel után a rendhez való visszatérés követi. Az időbeli viszonyok homályossága, az erős jelképes értékkel rendelkező elemek, mint a víz, az erdő, az éjszaka, a vihar jelenléte komoly bűntettekhez vagy azok elkövetőjének bolyongásához kapcsolódva szintén hozzájárul ahhoz, hogy a közönség belemerüljön a mese atmoszférájába.

A *digresszió* végül egy nyitott történettel zárul: egy harmadik szálon szövődik a bonyodalom a XXVIII. fejezetben, amelyben az eredeti rendet felborító újabb gaztett nyomán (Izsákot megtámadja fivére, Alexiosz, aki elveszi tőle a trónt), megjelenik a közvetítő funkció Izsák fiának és nevelőjének a színre lépésével, de alig kezdődik el az elbeszélés, máris semmivé lesz, mert a szerző visszatér témájához, a keresztes háború történetéhez. Ezáltal a következő értelmezés adódik: az előző mesék szerkezete és a főhős győzelméből, illetve az árulók megbüntetéséből fakadó erkölcsi érték alapján itt ismétlődést várunk, a rendhez történő visszatérésre, azaz a gonosztett jóvátételére számítunk, ami nem más, mint a törvényes uralkodó visszahelyezése a trónra és a trónbitorló megbüntetése. Ez a befejezetlenül hagyott történet tehát a keresztes hadjárat Konstantinápoly irányába történő kitérését igazolja.

A második visszatekintés (XXXIII, 15–XXXVIII) célja az, hogy megmagyarázza, miért igyekezett Montferrati Bonifác olyan elszántan rábeszélni a kereszteseket, hogy Konstantinápolyba menjenek. Robert de Clari ugyanis azt állítja, hogy egy gaztettet akart megbosszulni, amelyet a bizánci császár ellene, pontosabban a fivére, Konrád ellen elkövetett. Ebben az esetben is történészhez méltó módon igyekszik megvilágítani az olvasó számára a Montferratiak indítékait, de

távolról sem éri be ezzel a magyarázattal, s mintha magával ragadná az elbeszélés, Konrád összes szentföldi kalandját elmeséli, egészen a haláláig. Ez a narratív együttes tehát, melyet szintén jól körülhatárol egy kezdő és egy záró átvezető formula, újabb digressziót alkot.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy Clari érvelése aligha elfogadható. Soha nem nevezi meg a császárt, aki Montferrati Konrádot elárulta volna, először oly módon, hogy bezáratta a háta mögött a városkapukat, hogy lehetetlenné tegye számára a visszavonulást, amikor az ő nevében szállt szembe Alexiosz Branasszal, másodszor pedig úgy, hogy csapdát állított neki, hogy elveszejtse. Az események kronológiája szerint ugyanis ez a bizánci uralkodó csakis II. Angelosz Izsák lehetett: vajon hogy állhatott volna akkor a fivéréért bosszút Bonifác azzal, hogy a kereszteseket arra buzdítja, hogy ezt az Izsákot helyezzék vissza a trónra, vagy hogy a fiát koronáztassák meg? Másrészt Robert de Clari, aki már kezdi ellenséges érzületét kifejezni az őrgróffal szemben – hangsúlyozva, hogy „az ott lévők közül leginkább Montferrati őrgróf sürgette, hogy Konstantinápolyba menjenek" (XXXIII, 13–14) –, előad egy olyan elbeszélést, amely még véletlenül sem árnyékolja be a Montferratiak jó hírnevét, hiszen a bizánci hitszegés áldozataként mutatja be Konrádot, majd pedig mint a Szaladin támadásával szembeni frank ellenállás hősét a Szentföldön. A krónikás által felhasznált információk tehát csakis az őrgróf iránt alapvetően jóindulatúnak tekinthető forrásból származhattak; sőt úgy látszik, hogy egy geszta alkotóelemei lehettek, melyet a környezetében állíthattak össze a családja tiszteletére s azért, hogy politikáját támogassák.

Fölvetődik tehát a kérdés, hogy Robert de Clari teljesen tudatában volt-e ezeknek az elbeszéléseknek a tétjével, vagy hogy a mesélés öröme és a vitézség iránti önkéntelen csodálat, még ha egy Montferratiról van is szó, győzött minden más meggondolás fölött. Ismét találkozunk itt az anekdotikus vonásokkal tarkított és helyenként egyenes beszéddel színezett, látványos jelenetek iránti vonzalmával, vagy éppen a rövidebb mesék iránti érdeklődésével, mint amilyen Guy de Lusignan és Szibilla királynő kalandjának a története, mely önálló narratív egységet alkot és be is fejeződik (XXXIII, 59–73), míg Montferrati Konrád balszerencséje egy végül is nyitva hagyott elbeszélésre ad alkalmat. Az a körülmény ugyanis, hogy a főhős, miután figyelmeztették az őt fenyegető árulásra, elmenekül, nem teszi lehetővé értékeinek az elismerését, ami arra ösztönzi a narrátort, hogy történetét folytassa, és így beszámoljon Türosznál aratott sikereiről (XXXIV, 11–XXXVII), majd pedig jeruzsálemi királlyá történt jelöléséről (XXXVIII, 3). Ugyanakkor a gaztettet, amelyet a császár követett el ellene Konstantinápolyban, nem sikerült jóvátenni, a rend helyreállításának igénye tehát igazolja – vagy legalábbis magyarázza – Bonifác bosszúvágyát. Mivel pedig Konrád az *asszaszinok* szektájának áldozataként odaveszett (XXXVIII, 4), erre a bosszúra valójában öccse vállalkozhatott.

Ezek a *digresszió* jellegű visszatekintések, csakúgy, mint a Konstantinápoly gazdagságának leírását szolgáló fejezetek, az anekdoták vagy legalábbis az anekdotikus vonások és az egyenes stílusban megfogalmazott mondatok számának gyarapítása a történeti anyag bizonyos mértékű felaprózódását eredményezik, s a krónika valójában nem egységes. Talán még inkább érezhető ez, amikor Robert de Clari Görögországban Balduin császár és Montferrati Bonifác két rivális hadjáratának egy időben zajló eseményeiről számol be, és ehhez két vagy három narratív sorozat egymást követő elemeit kénytelen egymással váltogatva előadni. Kétségtelen azonban, hogy – amint azt a zárszó is sugallja – Clari nem annyira egy történetet akar elmondani, hanem inkább saját „tanúvallomását" akarja közvetíteni, és elbeszélése is ennek a törekvésnek a spontaneitását és életszerűségét őrzi. Tetten érhető mindez a hangnem változatosságában is, ami az elbeszélés különböző helyzetekhez történő alkalmazkodását teszi lehetővé. Az ütközetek gyakorisága alkalmat ad Robert de Clarinak az epikus értékek dicsőítésére. Fentebb már szóltunk Montferrati Konrád vitézsége iránti csodálatáról, de például a Saint-Pol gróf és Pierre d'Amiens III. Alexiosz császárral szemben 1203. július 17-én tanúsított magatartásával foglalkozó, hosszú leírás a lovagi ideált, még pontosabban a becsületérzést is jól szemlélteti (XLVII, 21–XLVIII, 6). Számos részlet tanúsítja, hogy mekkora jelentőséget tulajdonított a hősiességnek, az olyan kollektív hőstettnek, mint amilyet Flandriai Henrik kis létszámú expedíciós hadteste vitt véghez, amikor Murtzuphlosz négyezer lesben álló embere megtámadta őket (LXVI,15–31), vagy éppen az olyan egyéni vitézségnek, mint amilyet André Durboise tanúsított, mely őt valóságos legendás hőssé emelte (LXXIV, 27–46), vagy egy másik, még látványosabb tettnek, melyet a krónikás fivére, Aleaume hajtott végre (LXXVI, 1–10). A katonai kötelezettségvállalással együtt elég gyakran kifejezésre jut a kor emberének mély hite is, például akkor, amikor valamilyen reménytelennek ítélt helyzetben Istenhez vagy a Miasszonyunkhoz könyörögnek (LXVI, 20), vagy akkor, amikor úgy hiszik, hogy megmenekülésüket „csodának" köszönhetik (LXXV, 18), vagy éppen amikor a szerencsésen vagy szerencsétlenül alakuló eseményekben az isteni gondviselés jelenlétét vélik felfedezni.

Néha azonban Robert de Clari a lovagregény világába is elvezet bennünket, ahol a lovag értéke attól függ, milyennek látják a hölgyek. Így a keresztesek egy csapatának előrenyomulása és III. Alexiosz császár visszavonulása közötti ellentétet a konstantinápolyi asszonyok és leányok ítéletén keresztül emeli ki, akik palotáik ablakaiból vagy a városfalak tetejéről figyelték a jelenetet. Először a francia lovagokat csodálják, akiket fegyverzetük és lovaik fölszerszámozásának szépsége miatt angyalokhoz hasonlítanak (XLVII, 44); azután keményen megróják III. Alexioszt, amiért nem mert szembeszállni velük, holott az erőviszonyok igen kedvezőek voltak a számára (XLVIII, 27–29). Ugyanezzel a tágabb értelemben vett lovagi érzékenységgel találkozunk a IV. Balduin jeruzsálemi király trón-

jának utódlásáért a Szentföldön kirobbant vetélkedésről szóló részben. A királyságot Szibilla, Balduin nővére, a néhai I. Amaury király idősebbik leánya örökölte, de – mint Robert de Claritól megtudjuk – a gazdag bárók, köztük III. Rajmund, Tripolisz grófja, a templomosok és a johanniták úgy határoztak, hogy elválasztják Szibillát a férjétől, Guy de Lusignantól, és „egy másik báróhoz adják feleségül, aki alkalmasabb arra, hogy király legyen" (XXXIII, 62–63). Minthogy azonban nem tudtak megegyezni az új férj személyét illetően, a döntést magára Szibillára bízták, hogy mindannyiuk jelenlétében annak adja a koronát, akit ő választ. A mesélő jól előkészíti a végső meglepetést, kiemelve, hogy Tripolisz grófja volt „a királyság legkiválóbb lovagja", aki arra számított, hogy őrá esik a választás, Szibilla azonban a koronát Guy de Lusignan fejére helyezte. Akár megfelel a valóságnak ez a leírás, akár nem, ennek az igazi mesének a jelentősége az, hogy Szibillának, aki az államérdeknél fontosabbnak érezte Guy-hez fűződő kapcsolatát, volt bátorsága egyedül szembeszállni a hatalmas bárók gyülekezetével, és visszatérni ahhoz, akitől elválasztották. Ez a regényes jelenet Tripolisz grófjának bosszús távozásával ér véget.

Általánosságban megjegyezhetjük, hogy Robert de Clari egyáltalában nem elhanyagolható helyet biztosít krónikájában a nőknek. Igaz, nem mindegyikük rendelkezik olyan határozott jellemmel vagy makacs természettel, mint Szibilla vagy Franciaországi Ágnes, esetleg éppenséggel olyan bátorsággal, mint – a névtelenek közül – az az özvegyasszony, aki Izsákot Andronikosz uralma idején rejtegette (XXI, 30, 37–44). Nem jár mindegyiküknek megkülönböztetett figyelem, sem pompás ékszerek és fényes kíséret, mint Johannitza (Johannész) leányának (és nem Borilénak, mint ahogy Robert de Clari mondja),* amikor Flandriai Henrikkel készült házasságot kötni (CXVII–CXVIII). A nők egyébként gyakran csak menyasszonyként, hitvesként vagy özvegyként jelennek meg, házasságuk pedig mindenekelőtt a politika eszközeként vagy tétjeként szerepel. Krónikásunk gondosan megemlíti például Montferrati Bonifác Izsák császár özvegyével kötött házasságát, közvetlenül azelőtt, hogy bemutatná, miként használta fel hitvesét, hogy Adrianopoliszt megadásra próbálja kényszeríteni; a görögök visszautasítása azonban azt is jelzi, hogy a császárnénak a császár nélkül már nincs hatalma (XCIX, 6 és CI, 7–15). I. Amaury ifjabbik leányának, Szibilla húgának, Izabellának a sorsa még ékesebben példázza, hogyan *használták fel* egy királyság örökösnőjét politikai célok érdekében úgy, ahogy az előkelő bárók ambíciói éppen megkívánták: nővérének és Guy de Lusignannak a halálával Izabella örökölte a Jeruzsálemi Királyságot, ám őt is elválasztották férjétől, IV. Humphroi de Torontól, és hozzáadták Montferrati Konrádhoz, hogy így ő legyen az új király; majd néhány évvel később, amikor Konrád is meghalt, Henri de Champagne-hoz

* A sajtó alá rendező jegyzete: Marija valójában mindkettőjük lánya. Erre vonatkozóan lásd a 287. jegyzetet a 132. lapon.

adták feleségül, aki így szintén jeruzsálemi király lett. Robert de Clari néhány sorban, ahol egymást követik az olyan igék, mint „elválasztani”, „fogni”, „adni”, azt az érzést kelti bennünk, hogy úgy kezelik, mintha tárgy volna (XXXVIII). A sok nő szerepeltetése a krónikában a lovagi légkör létrehozásához vagy fenntartásához nem elegendő. Éppen ellenkezőleg, a nők gyakran a legszörnyűbb erőszak áldozatai. Robert de Clari így elmeséli Antiochiai Mária, Mánuel Komnénosz császár özvegye halálának körülményeit, akit fiával, II. Alexiosszal együtt Andronikosz veszejtett el, hogy a trónt megszerezze magának (XXI, 10–11 és XXV, 23). Megemlíti az általa elkövetett többi erőszakot is, melynek áldozata volt többek között Mánuel unokahúga és III. Balduin jeruzsálemi király hitvese, Theodóra (XX, 4–11), de, mint írja, „valahány szép nővel csak találkozott, mindet elkapta és megerőszakolta” (XXI, 14–15). De nem csak az előkelő nemes hölgyekről szól a krónikás, futólag és közvetve említést tesz a konstantinápolyi asszonyokról is, akik ezüstedényeket vittek magukkal a fürdőbe (LXXXI, 17–18 és XCVIII, 2–3), vagy, valamivel részletesebben, azokról a prostituáltakról, akiket eltávolítottak a seregből, hogy ezzel is segítsék megnyerni Isten jóindulatát (LXXIII,11–12). Végül pedig egy hosszabb részben elmeséli, hogyan talált rá a hordók mögött egy kocsmáros felesége a szökésben lévő Andronikoszra, akit így el tudtak fogni (XXV, 13–21). Ezekből a jelenetekből a realizmusnak olyan légköre bontakozik ki, amely kétségkívül az egész krónikában uralkodónak tekinthető.

Robert de Clarit ugyanis különösen érdeklik a valóságos tények és a konkrét részletek. Szerény rangja a tárgyak anyagi értéke és a pénzügyi kérdések iránt is fogékonnyá teszi: leírásaiban a „gazdag” az egyik leggyakoribb jelző. Amikor a keresztesek velencei tartózkodását meséli el, jelentős teret szentel annak a viszálynak, amely a keresztesek és a velenceiek között a hajóhad bérleti díjának összege, illetve a keresztesek tartozásának megfizetése körül kialakult, s elbeszélésének fő jellegzetessége a „fizetni”, „adni”, „kifizetni” és „megfizetni” igék gyakori használata (XI, 17–XII, 12). Való igaz, hogy Geoffroy de Villehardouin is hasonló részletességgel foglalkozik ezzel az üggyel (57–63. §), és majdnem ugyanolyan gyakran használja a „fizetni” igét, ám a két szöveg szerkezete között igen jelentős különbség figyelhető meg, amikor az igét tárggyal együtt használják. Geoffroy de Villehardouinnél ugyanis a velenceiekkel kötött szerződést vagy a csapatok szállítását jelölő főneveket, elvont és általános kifejezéseket találunk, ezzel szemben Robert de Clari ebben az esetben gyakran pénzneveket (dénár, márka) említ, és számszerű adatokkal szolgál. Az egyik krónikás szemében egy kötelezettség, egy szerződés tisztességes teljesítése a kérdés, míg a másik inkább a pénzügyi realitások és az általuk előidézett anyagi nehézségek iránt mutat nagyobb fogékonyságot. Jól látható ez, amikor például arról beszél, hogy milyen volt 1187-ben Türoszban a mindennapi élet: pontosan közli egy mérő búza árát, és összehasonlítja az Amiens-ben érvényben lévő árakkal, hogy pikárdiai közön-

sége érzékelni tudja a keresztesek életkörülményeit, amelyek a város Szaladin vezette ostromával még súlyosabbá váltak, olyannyira, hogy az éhínség fenyegető réme arra késztette Montferrati Konrádot, hogy az ostromlókkal szemben katonai akciót kíséreljen meg (XXXIV, 13–15 és XXXVI, 1–7). Szól arról is, hogy Konstantinápolyban a város első elfoglalását követően jelentősen emelkedtek a megélhetés költségei, és pontosan felsorolja, mennyibe került egy *setier* bor, egy tyúk, egy tojás (LX, 16–18). De ugyanez az aggodalom indította korábban arra, hogy a vitában azok véleményét részesítse előnyben, akik a keresztes hadjáratot Konstantinápoly felé akarták eltéríteni. Nem csupán nagyobb teret biztosított az ő érvelésüknek (XXXIII, 8–12), hanem azzal, hogy az útirány megváltoztatását ellenzők felszólalása után idézte őket, mintegy a kifogásaikra adott válaszként mutatta be azokat (XXXIII, 5–8): az élelmiszer-utánpótlás fontosságát hangsúlyozták, annak szükségességét, hogy élelmet és pénzt szerezzenek maguknak, mielőtt a Szentföldre mennének, ahelyett, hogy „éhen halni" mennének oda. Ehhez csatlakozott az ifjú Alexiosz ígérete, hogy a hadsereg költségeit egy teljes évig fedezi. A krónikás szerint tehát az anyagi szempontok mindenképpen a görögországi expedíció mellett szóltak.

A realisztikus megközelítés számos formában jelentkezik Robert de Clari krónikájában. Idézhetnénk a LXXVI. fejezet eredeti és közvetlen hangú jelenetét, melyben a szerző elmeséli, hogyan próbálta a fivérét, Aleaume-ot lábánál fogva visszahúzni s így megakadályozni, hogy a várfalon ütött nyíláson keresztül behatoljon Konstantinápolyba, vagy azt a groteszk látványt, amelyet a lovászfiúk és szakácsok nyújtottak, akiket a keresztesek, hogy számbeli hátrányukat ellensúlyozzák, pokrócokba és nyeregtakarókba öltöztettek, rézedényekkel és mozsártörőkkel fegyvereztek fel, úgy, hogy látványuktól elborzadt III. Alexiosz gyalogsága (XLV, 11–16). Erre a jelenetre felel annak valamivel nyersebb felidézése, hogy a görögök miként gúnyolódtak az 1204. április 9-i sikertelen ostrom után: ordítozni kezdtek a keresztesekre, s a falak tetején „letolták bő bugyogójukat, és az alfelüket mutatták nekik" (LXXI, 14–15). Ez a realizmus akár a közönségességig is elmegy, amikor a krónikás a dózse szavait idézi, melyeket IV. Alexioszhoz intézett az 1203. év év novemberének végén lezajlott találkozásuk során, hogy utóbbitól ígéreteinek megtartását követelje (LIX, 14–20). Nem vitás, hogy a velenceiek vezéréről festett kép nagyon különbözik attól, ahogyan Villehardouin ábrázolja: az első fejezetektől kezdve azt látjuk, hogy alkudozik, fenyegetőzik vagy titkolózik, hogy Záránál nem nagyon izgatja magát a pápai kiátkozás miatt, IV. Alexiosszal szemben azonban egyenesen közönségessé válik, mind beszédének hangnemét, mind szókincsét tekintve. Végül pedig, amikor Bizánc történetének nagy bűntetteiről szól a krónikás, a nyers realizmus az irtózat érzését is képes felkelteni, amit kellőképpen ki is használtak a keresztes háború vezetői, hogy a görögök érdemtelenségét bizonyítsák, és egyben igazolják saját vállalkozásukat. A legjellemzőbb szakasz azonban az Andronikoszt sújtó büntetés leírása (XXV,

31–47): miután a császárt átengedték a tömegnek, az emberek egymással versenyeztek, hogy gaztetteihez méltó kínzásokat találjanak ki a számára, míg végül úgy döntöttek, hogy meztelenre vetkőztetik, és egy teve hátára kötözve végigviszik a városon, s közben a legkegyetlenebb módokon álltak bosszút rajta.

Ez a realisztikus, sőt többé-kevésbé durva közvetlenség nemcsak számos más jelenetben figyelhető meg, hanem sok ilyen típusú vonás színezi a krónika egyéb anekdotikus jellegű leírásait, még akkor is, amikor a lényeg valójában a csodás elemek körébe tartozik. Példaként hozhatnánk erre azokat a profetikus feliratokat, melyek a konstantinápolyi pénzváltó közelében emelkedő, réz nőszobrokon olvashatók: az első nő kezét Nyugat felé nyújtja, a felirat pedig a következő: „Nyugat felől jönnek majd azok, akik Konstantinápolyt hódoltatják", a másik pedig a kezét egy „szemérmetlen hely" felé fordítja, és a felirat így szól: „És ide fogjuk őket küldeni" (XCI). Ez a vonás azonban nagyon kétértelmű, mert ha a misztifikáció nyilvánvaló is, nehéz megállapítani, hogy a krónikás vajon hagyja magát informátorai által megtéveszteni, vagy pedig szórakoztatni akar, és kissé maliciózus szándékkal adja tovább a szavakat.

Ugyanezt a kérdést a krónika más részeivel kapcsolatban is fel lehetne vetni: elgondolkodtunk-e például már azon: vajon mindig tudatában volt-e Clari annak, hogy az egyes történeteknek mi volt a valódi tétje, vagy csupán a kíváncsisága vitte-e arra, hogy mindent befogadjon, s így akaratlanul cinkosává legyen a keresztes háború világi vagy egyházi vezetői vagy éppen Montferrati őrgróf propagandájának, akinek az ambícióit és módszereit egyébként elítélte? Való igaz: a mesélésnek és a közönség ámulatba ejtésének az öröme háttérbe szorítja nála az igazi történészre jellemző gondosságot. Ugyanakkor a szemtanúnak ez a ránk hagyott vallomása mégiscsak rendkívül értékes számunkra, hiszen sokféleségében és összetettségében ad számot a valóságról, a keresztesek között fellépő feszültségekről és ellentétekről, a Konstantinápoly láttán érzett csodálatukról, a gondolkodásmódjukról, és felfedi számunkra, hogy miképpen látta egy nyugati ember az Európa keleti határán élő népeket. Az emberek magatartása fontosabb számára, mint választásaik vagy döntéseik leírása, és ha ezt netán éppen olyan anekdotikus részleteken keresztül juttatja kifejezésre, melyek a vitézségről, az árulásról vagy a bűntettekről szólnak, elbeszélését mesélő tehetsége csak még életszerűbbé és színesebbé teszi.

Gérard Jacquin

(A tanulmány a szegedi és az angers-i egyetem közötti együttműködés keretében – Balaton program – készült 2001-ben. Fordította Cs. Tóth Annamária)

BIZÁNC
A NEGYEDIK KERESZTES HADJÁRAT ELŐESTÉJÉN

Amikor a Robert de Clari által megénekelt keresztes sereg 1204 áprilisában Konstantinápoly falait áttörve behatolt a városba, egy olyan, több évtizedes folyamat végére került pont, amely ezt az egykor virágzó világbirodalmat több mint fél évszázadra szétszabdalta, majd nemzetközi szempontból jelentéktelen állammá változtatta, egészen annak végső bukásáig. E folyamatnak két fontos aspektusa volt: egyrészt a bizánci társadalom és gazdaság válsága a birodalom egész területére kiterjedően a politikai struktúrát is veszélyeztetve mélyült, másrészt a nemzetközi kapcsolatok és szövetségi rendszerek Bizánc szempontjából kedvezőtlenül változtak meg és fejlődtek tovább.

Az Impérium felett a viharfelhők a 12. század második felétől, pontosabban annak nyolcvanas éveitől sokasodtak meg. I. Andronikosz 1185. szeptemberi detronizálása egyben az utolsó olyan reformkísérlet félbeszakadását is jelentette, amely a centralizáció erősítésével gátat szabhatott volna az állam politikai, gazdasági és területi széttagolódásának. I. Andronikosz Komnénosz ugyanis elődei gyakorlatát félresöpörve mind a belügyekben, mind nemzetközi vonatkozásban teljesen újszerű politikát vezetett be.[1] Ezzel a reformkísérletével a bizánci történelem egyik legellentmondásosabb alakja lett már a kortársak szemében is, akik őt a legnagyobb dicséretek mellett a legnagyobb szidalmakkal illették. Belpolitikai törekvése mindazon bajok elhárítására irányult, amelyek meggyőződése szerint az ország pusztulásához vezetnek. A kortárs történetíró, Nikétasz Khóniatész szerint a környezetében levő szenátoroknak mélyen sóhajtva mondta: „nincs semmi [olyan baj], amelyet a császár ne lenne képes meggyógyítani, nincs az a jogtalanság, amelyet az ő hatalma ne lenne képes megsemmisíteni".[2] Andronikosz

[1] I. Andronikosz uralkodásának jellemzésére lásd Georg OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates,* München: C. H. Beck, 1963; magyarul: OSTROGORSKY, 2003, 339–343; Louis BRÉHIER, *Le Monde byzantin,* I, *Vie et mort de Byzance,* Paris: Albin Michel, 1969; magyarul: BRÉHIER, 1999, 323–327; Oktawiusz JUREWICZ, *Andronik I. Komnenos,* Warszawa, 1962; Michael ANGOLD, *The Byzantine Empire 1025–1204. A Political History,* London–New York: Longman, 1997[2].

[2] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *To Baszileia tou Andronikou Komnénou,* II, 4. A kortárs történeti irodalom legjelentősebb alakja a szóban forgó időszakban Nikétasz Khóniatész, aki 1118-tól 1206-ig meséli el a kor történetét: Jóannész Komnénosz uralmát 1 könyvben, Mánuelét 7 könyvben, II. Alexioszét 1 könyvben. I. Andronikosz Komnénosznak 2 köny-

megszüntette a hivatalok kiárusítását, azok betöltésére mindig a legalkalmasabb személyeket kereste ki, akiknek rendszeres és megfelelő fizetést biztosított, így tartva távol a megvesztegetési kísérleteknek a lehetőségét is. A korrupció minden fajtája ellen kérlelhetetlenül harcolt, Nikétasz Khóniatész szavai szerint három főhivatalnokát, törvénytelenségeikről hallván, figyelmeztette, hogy „vagy a jogtalanságokról mondanak le, vagy az életükről".[3] Tevékenységének középpontjában az adóügyi intézkedések és az állam bevételeinek megszerzése állottak. Eltörölte az önkényes adónemeket, új adókatasztereket készíttetett, fellépett az adóbeszedők túlkapásai ellen. A már többször említett Nikétasz Khóniatész a helyzetet így jellemezte: „Aki megadta a császárnak, ami a császáré, annak nem kellett megdupláznia adóbefizetéseit, s azok súlyát sem kellett megnövelnie. Senki sem követelhette azon felül tőlük a khitónjaikat [ingszerű övvel összefogott öltözet], és erőszakosan az életüket, ahogyan az már sokszor megtörtént. Mert Andronikosz puszta hírneve olyan volt, hogy pusztulást hozó, romba döntő varázsigeként hatott azok számára, akik a törvényes rendelkezéseken túlmenően szedték be az adót."[4] Súlyosbította a tengeri bűncselekményekre vonatkozó törvényeket. Elrendelte, hogy a hajóroncsokat kifosztó személyeket a kifosztott hajó árbocára akasszák fel. Eltörölte a partra vetett áru birtoklásának jogát is. Ezen intézkedései rövid idő alatt jelentős eredményeket hoztak.

Túlzott hatalmi magabiztossága azonban veszélyeket is rejtett magában. Más kormányzási módszert, mint a terrort és az erőszakot, nem ismert. S ezt még azok a kortársak sem fogadták el, akik egyébként intézkedéseinek jogosságát elismerték. Kormányzási módszere sértette sok ember – főleg az arisztokrácia – érdekeit, s ők ezt nem is tűrték el. Andronikosz uralma az egymást követő összeesküvések, lázadások következtében rémuralommá vált, a birodalom lappangó polgárháborús időszakot élt át. A császár gyanakvása egy idő után beteges méreteket öltött. Drasztikus harca, amelyet a széthúzó arisztokrácia és hivatalnokré-

---

vet, II. Iszaakiosz Angelosznak 3, III. Alexiosz Angelosznak 2 könyvet szentel, végezetül históriájának befejezésében II. Iszaakiosz Angelosz másodszori uralmáról (fiával, IV. Alexiosz Angelosszal együtt), valamint V. Alexiosz Dukász uralmáról 1-1 könyv szól. Kiadva: Nicetas CHONIATES, *Historia,* ed. Jan Louis van DIETEN, Berlin–New York, 1975 (Corpus Fontium Hitoriae Byzantinae, XI/1). Művére a továbbiakban az uralkodó nevével és a könyv-, ill. fejezetszámokkal hivatkozom. Az idézeteket saját fordításomban közlöm. *F. Cs.* Nikétasz adatainak hitelességét bizonyítja, hogy állami szolgálatban állt, II. Alexiosz Komnénosz alatt kezdetben császári titkár *(baszilikosz grammatikosz)* volt, majd a századforduló táján a szekretonok logothetésze lett, e tisztéről 1204-ben V. Alexiosz Dukász váltotta le (Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *V. Alexiosz,* I, 1).

[3] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Andronikosz,* II, 5.

[4] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Andronikosz,* II, 3.

teg ellen folytatott, az ország védelmi erejére is hatással volt, hiszen az arisztokrácia, a nemesség a birodalmi véderő alapját képezte, s a tömeges kivégzések a hadsereg tisztikarát is érintették.

A kegyetlenkedések miatt népszerűtlenné vált császár bukása előbb-utóbb elkerülhetetlenné vált, a detronizálást azonban külső tényezők is meggyorsították. I. Andronikosz külpolitikai tevékenysége Mánuel Komnénosz külpolitikájának gyökeres ellentéte volt. A nyugati hatalmak elleni gyűlöletét a keleti frank hercegségekre is kiterjesztette, és azok megsemmisítésére törekedett. 1185-ben egyezményt kötött Szaladinnal, Egyiptom és Szíria szultánjával, amelyben felosztották egymás között a szentföldi keresztény államokat. Nyugat-ellenessége az európai uralkodók összefogásához vezetett, 1184-ben dinasztikus kapcsolatok útján kibékült egymással Bizánc két legfőbb ellensége, a Szicíliai Normann Királyság és a Német Birodalom. A támadás nem is váratott magára sokáig, 1185 júniusában a normann seregek betörtek a Bizánci Birodalom területére, és június 24-én bevették Dürrakhiont (ma: Durrës, Albánia). Augusztusban körülkerítették Thesszalonikét, majd 24-én sikerült el is foglalniuk.[5] A vereség híre pánikot keltett Konstantinápolyban, a lázadásra gyanakvó I. Andronikosz elrendelte a császári börtönökben fogva tartottak kivégzését, de ennek végrehajtására már nem maradt idő. Ugyanis az arisztokrácia egyik tagja, Iszaakiosz Angelosz, gyanúba keveredvén, megöletése elől a Hagia Szophiába menekült, s maga köré gyűjtötte az elégedetlenkedőket, akik őt 1185. szeptember 12-én császárrá kiáltották ki. Andronikosz menekülni próbált, de mielőtt hajóra tudott volna szállni, elfogták, és kegyetlen kínzások közepette kivégezték.[6]

Andronikosz tragikus bukása nem csak a birodalom megújításának kísérletét hiúsította meg. A hatalomváltással az ország hanyatlása is felgyorsult. A Komnénoszok viszonylag erős központosított hatalmának kora után az Angeloszok teret engedtek a széthúzásnak, a politikai decentralizációnak. Az így kialakult hatalmi csoportok azután egymás ellen fordultak, s lekötötték a társadalom katonai és gazdasági potenciálját. Az Angeloszok a krízishelyzetben gyenge kezű uralkodóknak bizonyultak.

Ez a régi arisztokratacsalád a Komnénoszokhoz fűződő jó kapcsolatainak köszönhette felemelkedését. I. Alexiosz Komnénosz (1081–1118 között bizánci császár) leánya, Bíborbanszületett Theodóra ugyanis Kónsztantinosz Angelosz hitvese lett. Ettől fogva az Angeloszok mint a császári család rokonai magas rangokat és funkciókat viseltek az udvarban. A rokonság azonban nem gátolta meg őket abban, hogy amikor lehetőség adódott rá, fellépjenek a császári dinasztia ellen.

[5] Thesszaloniké elfoglalásáról a bizánci kortársak közül Euszthatiosz thesszalonikéi pátriárka számolt be történeti munkájában. Legutolsó kiadása: EUSTAZIO DI TESSALONICA, *La espugnazione Tessalonica,* testo critico, ed. Stilpon KYRIAKIDIS, Palermo, 1961.

[6] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *II. Alexiosz*, II, 11.

II. Iszaakiosz Angelosz, aki egyébként az említett házaspár unokája volt, merőben más politikát folytatott, mint elődje.[7] Uralma alatt újból megjelent a korrupció, a hivatalok adás-vevése, az adóuzsora stb. Nikétasz Khóniatész szerint: „Úgy ajánlotta megvételre a hivatalnoki állásokat, mint piaci árus a gyümölcsöt."[8] A császár, értéktelen ezüstpénz veretésébe kezdvén, jelentősen rontotta a *nomiszmát* (aranypénz). Számtalan új adót is kivetett, ezeket azonban nem a birodalom katonai és gazdasági megerősítésére használta fel, hanem fényűzési célokra pazarolta el. Így például pompás házassági ünnepségei költségeinek biztosítására is kivetett új adót a nyájakra. (Lakodalmát egyébként III. Béla magyar király lányával, Margittal ülte.)[9] Elszaporodtak az adófizetési visszaélések is. Az államapparátus vezetőjévé, a *szekretonok logothetészévé* anyai nagybátyját, Theodórosz Kasztamonitészt nevezte ki, aki így jelentős befolyást gyakorolt az államkincstár tevékenységére, és nevezetes pénzügyi szakemberként hatékonyan és könyörtelenül behajtatta az adókat. Az állami pénzügyi irányításban megindult kedvező folyamatok később megfordultak, ugyanis Kasztamonitész halála után a császár egy titkárt *(grammatikosz)* és egy íródeákot nevezett ki helyére.[10]

Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az a normann támadás, amely Andronikoszt letaszította a trónról, nem bizonyult végzetesnek. Szerepet játszott ebben az, hogy az Andronikosz megbuktatásában erősen érdekelt arisztokrácia, kezdetben legalábbis, katonailag támogatta II. Iszaakiosz törekvéseit, ezért az új császár a normannok elleni visszavágásra tehetséges hadvezéreket tudott kinevezni. Így történhetett meg, hogy a rátermett sztratégosz, Alexiosz Branasz vezette bizánci seregek az előretörő normann hadakat Moszünopolisznál (a mai Komotini közelében, Görögország) megállították, majd 1185. november 7-én Dimitrikánál dön-

[7] II. Iszaakiosz Angelosz és az őt követő III. Alexiosz Angelosz uralmának jellemzésére lásd OSTROGORSKY, 2003, 334–354; BRÉHIER, 1999, 327–338; Francesco COGNASSO, *Un imperatore bizantino della decadenza: Isacco II. Angelo,* Bessarione, 19(1915), 29–60; Charles M. BRAND, *Byzantium confronts the West 1180–1204,* Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1968; Rudolf HIESTAND, *Die erste Ehe Isaaks II Angelus und Seine Kinder,* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 47(1997), 199–208.

[8] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Iszaakiosz,* III, 7.

[9] Margittal kötött házasságáról a kortársak is megemlékeztek, Nikétasz Khóniatész panegyricust szentelt az eseménynek. Lásd MORAVCSIK Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai,* Bp., 1984, 1988[2], 259–264.

[10] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Iszaakiosz,* III, 5. A *szekreton*ok a bizánci államigazgatás fő hivatalai voltak, mint pl. a *dromosz* (állami posta), *genikon* vagy *geniké trapeza* (államkincstár), *sztratiotikon* (a sztratióta katonák ügyeit intéző hivatal), élükön egy-egy *logothetész* állt. Ezeknek a hivataloknak a tevékenységét I. Alexiosz Komnénosz egy koordináló személy, szekretonok logothetésze felügyeletére bízta, akit később nagylogothetésznek *(megasz logothetész)* is neveztek.

tő győzelmet arattak a demoralizált, járványos betegségek tizedelte ellenséges csapatok felett. A normannok visszavonultak, kiürítették Thesszalonikét, később Dürrakhiont és Korfut. Csupán Kephallénia és Zakünthosz maradt a nyugatiak kezén, ezek a városok elszakadtak a birodalomtól.

A birodalom belső bajai, a széttagolódás, a hibás császári intézkedések miatti elégedetlenség a Bizánc számára kedvező külpolitikai folyamatokat is megakasztották, az állam nem tudta kihasználni a normannok feletti győzelmet nemzetközi pozícióinak erősítésére. A rossz gazdaságpolitika egyes balkáni tartományok lakosságát lázadásra késztette, amely később etnikai konfliktussá dagadt. A felkelés 1186-ban egész Bulgária területére kiterjedt. Két gazdag, Tirnovo környéki bojár irányította, Aszen Péter és Iván, akik balkáni vlach parasztokat is seregükbe fogadva segítséget kértek a Dunától északra, a mai Román-alföldön lakó kunoktól, és szövetséget kötöttek Nemanja István szerb fejedelemmel. A Bizánci Birodalomtól való elszakadási törekvésüket azzal is jelezték, hogy Aszen Péter 1186-ban bolgár cári címet vett fel. II. Iszaakiosz a felkelés leverésére erős hadseregeket küldött, közülük kettőt saját maga vezetett. Sikerült megakadályoznia, hogy a bolgárok elfoglalják Thrákiát, a felkelésnek azonban nem tudott véget vetni. Hadjáratának sikerét belső villongások is veszélyeztették. A már említett hadvezér, Alexiosz Branasz, akit 1187-ben küldött a bolgárok visszaszorítására, szembefordult Iszaakiosszal és ellencsászárrá kiáltatta ki magát, Konstantinápoly ellen vonult, és ostromzár alá fogta a metropoliszt. Iszaakiosz helyzete könnyen megpecsételődhetett volna, ha nem tartózkodik éppen a város területén az átutazóban levő Montferrati Konrád jeruzsálemi király. Konrád lovagjai a császár segítségére siettek, és győzelemre vitték Iszaakiosz kitörési kísérletét. A csatában Konrád összecsapott Branasszal, lándzsájával leszúrta, és levágta a fejét.[11] A katonai zendülés ugyan megbukott, de a birodalom hadi ereje jelentősen meggyengült, komolyabb fegyveres akció indítására sokáig képtelennek bizonyult. Így 1188-ban Bizánc kénytelen volt békét kötni a birodalomba (Thrákiába) újra betörő, de sikeresen meghátrálásra kényszerített bolgárokkal. A béke értelmében Bulgária különvált, s megkapta a Duna és a Balkán-hegység közötti területet. Ezzel „Bolgárölő" Baszileiosz (Baszileiosz Bulgaroktonosz) hódításai véglegesen elvesztek Bizánc számára.

A balkáni belső lázadásokat külső támadások is tetézték. A bolgár konfliktust kihasználva Nemanja István szerb fejedelem is felhagyott a Mánuel Komnénosz óta Bizánc-barát politikájával, hozzálátott a terjeszkedéshez és 1187-ben elfoglalta Ništ, utat nyitva az Adria felé, országához csatolta Diokleiát (a mai Shkodër közelében, Albánia) és a dalmát tengerpartot a Cattarói-öbölig. A szerb politika változásaira reagálva II. Iszaakiosz már korábban módosított szövetségi politikáján, és a bizánci diplomácia hagyományait követve a szerbek „hátában" keresett szö-

[11] Lásd erre Bréhier, 1999, 328–329.

vetségest: megerősítette a kapcsolatot a III. Béla király által irányított Magyarországgal. Ezzel a politikai törekvéssel függött össze Margittal kötött házassága is.[12]

De nem volt rózsásabb a helyzet a birodalom többi részén sem. Kis-Ázsiában felerősödtek egyes elszakadási törekvések, így komoly gondot jelentett Theodórosz Mankaphasznak, egy philadelphiai (ma: Alaşehir, Törökország) úrnak a mozgalma, de ezt még sikerült ideiglenesen orvosolni. Cipruson a megbuktatott Komnénosz-dinasztia egy leszármazottja, Iszaakiosz Komnénosz szervezkedett és hozott létre Bizánctól egyre függetlenebb államot. Iszaakiosz Angelosz 1186-ban ugyan kísérletet tett a szeparatista mozgalom letörésére, de próbálkozását II. Vilmos szicíliai normann király meghiúsította, mivel hajóhadával szétkergette a Ciprus elfoglalására készülő bizánci flottát.

II. Iszaakiosz birodalmára a legnagyobb csapást azonban a harmadik keresztes hadjárat átvonulása jelentette.[13] Mivel Szaladin, Egyiptom és Szíria szultánja a keleti keresztes államok ellen kiemelkedő sikereket ért el – legnagyobb győzelme 1187. október 2-án Jeruzsálem elfoglalása volt –, az európai kereszténység nem késlekedhetett a mentőakciók megindításával. Az alaphangot VIII. Gergely pápa adta meg, aki 1187. október 29-i, Ferrarában kiadott, *Audita tremendi...* kezdetű bullájában új keresztes hadjárat indítására szólította fel híveit. Felhívásához azonban csak halálát (1187. december 17.) követően, 1188-ban kezdtek csatlakozni Európa meghatározó uralkodói. Barbarossa Frigyes 1188. március 27-én, a mainzi birodalmi gyűlés támogató indítványai után tette csak magáévá a keresztes hadjárat gondolatát és kezdte meg az előkészületeket. Ugyanebben az évben csatlakoztak a pápa felszólításához II. Henrik angol és II. Fülöp francia uralkodók is, azonban a köztük kitörő új háború megakadályozta a közös akciók elkezdését. II. Henrik 1189-ben meghalt, ám utóda, Oroszlánszívű Richárd már aktívan bekapcsolódott a keleti katonai akciókba.

A keresztes uralkodók közül Barbarossa Frigyes tartotta a kapcsolatot Bizánccal. A német-római császár célja egyértelmű volt: elérni, hogy a keresztes hadak bántódás nélkül áthaladhassanak a Bizánci Birodalom területén. Ezt II. Iszaakiosz azonban csak úgy engedélyezte, ha a keresztes seregek tartózkodnak minden erőszaktól. Az erről szóló egyezményt 1188 szeptemberében Nürnbergben alá is írták. Ezután azonban külpolitikai irányváltás zajlott le a bizánci császári udvarban, II. Iszaakiosz elhatározta, hogy mindenáron megakadályozza a keresztes ha-

[12] Lásd a 9. lábjegyzetben foglaltakat, továbbá: MAKK Ferenc, *Magyar külpolitika (896–1196),* Szeged, 1993, 181–183 és Uő, *III. Béla és Bizánc,* Századok 1982/1, 33–61 (bár ő nem a szerbellenességgel indokolta a történteket).

[13] A III. keresztes hadjáratról máig a legjobb, sokféle forrást feldolgozó munka: Sir Steven RUNCIMAN, *History of the Crusades,* I–III, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; magyarul: RUNCIMAN, 1999, 646–654.

dak átvonulását. Világossá vált, hogy a kereszténység érdekében Konstantinápolyra nem lehet számítani.[14]

Ezt a politikai kurzusváltást nemsokára a keresztes csapatok is megtapasztalhatták. Az 1189. május 11-én Regensburgból elinduló keresztesek június végén, mikor Bizánc határaihoz értek, meglepődve látták, hogy az utakat lezárták előttük, utánpótlási konvojaikat feltartóztatták. Tudomást szereztek követeik letartóztatásáról és bebörtönzéséről is. Barbarossa válaszlépése nem maradt el: felvette a kapcsolatot Bizánc ellenfeleivel, Nemanja Istvánnal, Aszen Péterrel és Ivánnal, akik ki is használták a kínálkozó alkalmat – különösen a szerb fejedelem –, és elfoglaltak néhány bizánci erődítményt. De a keresztes haderő katonai akciója sem váratott sokáig magára. Augusztus 18-án Barbarossa lovagjai elfoglalták és megtisztították a határ menti Traianus-hágót, s mélyen behatoltak a birodalmi területekre. Mivel kölcsönös levélváltások után a feszültség nem csökkent, a keresztesek megtámadták Thrákiát, és ott erődítményeket foglaltak el. A hódításokról nemsokára II. Iszaakiosz is tudomást szerzett, miután egyik embere, a philippopoliszi (ma: Plovdiv, Bulgária) sztratégosz, Nikétasz Khóniatész, a történetíró erről őt Konstantinápolyban tájékoztatta. A bizánci császár végül engedett, s 1189. október 19-én visszaadta a letartóztatott keresztes követek szabadságát. A Barbarossához visszatérő követek informálták uralkodójukat a velük szemben tanúsított bánásmódról, és tudomására hozták, hogy Szaladin és az Angelosz uralkodó milyen szerződést kötött. Barbarossa Frigyes, értesülvén arról, hogy a keleti ortodoxia feje, a császár, a katolikusok ellen még barbárokkal és pogányokkal is képes összefogni, hadiállapotot hirdetett Bizánccal szemben, és még keményebben folytatta a harcot. Még októberben Didümoteikhónnál összecsapott a konstantinápolyi katonasággal, akiket legyőzvén Hadrianopolisz (ma: Edirne, Törökország) ellen vonult, s november 22-én ostrom alá fogta a várost. 1190 februárjára a keresztesek már szinte a teljes Thrákiát és Makedóniát elfoglalták, többek között bevették Philippopoliszt is és megközelítették Konstantinápolyt. Minden arra mutatott, hogy Barbarossa Konstantinápoly ostromára készül, hiszen fiának, Henriknek is parancsot adott egy hajóhad felszerelésére és készenlétbe helyezésére.

A bizánci uralkodó rendkívül nehéz helyzetbe került, s ezen tárgyalásokkal igyekezett segíteni. Szinte semmi sem kedvezett neki, ennek ellenére végül ek-

[14] A folyamatok és történések értékelésében a szakirodalom nem egységes. G. Ostrogorsky, F. Cognasso és mások is arra következtettek, hogy a bizánci politika fordulata a német-római és szerb–bolgár kapcsolatok erősödésére vezethetők vissza. A történészek között jelentős számban vannak olyanok is (Bréhier, Ostrogorsky), akik szerint II. Iszaakiosz kapcsolatba lépett Szaladinnal, és szövetséget kötött vele. Ezt azonban többen tagadják. Lásd Peter SCHREINER, *Byzanz,* München, 1994; magyarul: *Bizánc. Bevezetés a bizantinológiába,* Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2002, 59–60 (Varia Byzantina, V).

kor még elmaradt Konstantinápoly elfoglalása, mert Barbarossa nem akarta veszélyeztetni a keresztes hadjárat voltaképpeni célját. Természetesen II. Iszaakiosznak is engednie kellett: néhány hét után aláírta a hadrianopoliszi egyezményt, amelyben kötelezte magát túszok adására, vállalta, hogy a kereszteseket átszállítja Ázsiába, ellátást ad nekik, és kártérítést fizet a fogságban tartott követeknek.[15] Az egyezmény megkötése azonban nem változtatott Iszaakiosz érzelmein: ott ártott a kereszteseknek, ahol tudott. A hadjárat sorsát azonban nem ez döntötte el, hanem Barbarossa Frigyes váratlan halála: tisztázatlan körülmények között, 1190. június 10-én, útban Tarszosz felé a Szalef folyóba fulladt. Halála után a seregek nagy része szétoszlott és visszahajózott hazájába, csak egy kis töredék tartott ki Barbarossa fia, Frigyes herceg mellett, aki Antiochiába vezette őket.

A keresztes hadjárat megtorpanása után a bizánci uralkodó megpróbálta az előző években elvesztett bizánci területeket visszaszerezni. Törekvése részben sikerrel járt, mert Nemanja István szerb fejedelem ellen vezetett hadjárata eredményeként Nemanja olyan szerződés aláírására kényszerült, amelyben vállalta az újabban meghódított területek visszaadását, cserébe viszont a bizánci uralkodó végleg lemondott a régebben meghódított területekről.

Kevésbé volt eredményes a többi akciója. Miután 1191 májusában Oroszlánszívű Richárd elhódította Iszaakiosz Komnénosztól Ciprust, Bizánc számára véglegessé vált e fontos birodalmi terület elvesztése. Nem sikerült a bolgárok ellen indított támadás sem, bár ennek inkább belpolitikai okai voltak. Megostromolta ugyan Tirnovót, de a kunok hirtelen támadása miatt kénytelen volt visszavonulni, s ennek során súlyos vereséget szenvedett. Trónja megingott, unokatestvére, Kónsztantinosz Angelosz, aki egyébként kiváló hadvezérnek bizonyult, philippopoliszi sztratégoszként katonáival császárrá kiáltatta ki magát. II. Iszaakiosz Angelosznak azonban ekkor még sikerült úrrá lennie a bajokon, s Hadrianopoliszban elfogatta és megvakíttatta Kónsztantinoszt. A következő bolgár támadást már képtelen volt visszaverni, a támadók több győzelmet arattak 1194-ben. A császár megkísérelte felújítani hadseregét, 1195 tavaszán el is indult a bolgárok ellen, de még mielőtt eredményt ért volna el, egy katonai összeesküvés, amelyet testvére, Alexiosz Angelosz irányított, megfosztotta trónjától. Alexioszt 1195. április 3-án császárrá kiáltották ki. Az új császár első intézkedése elődjének elfogatása, megvakíttatása és bebörtönzése volt.[16]

III. Alexiosz Angelosz uralma idején még szomorúbbá váltak az ország közállapotai. A hatalom adókövetelései megsokszorozódtak, az adóbeszedők visszaélései fokozódtak, a tartományok lakossága pedig e terhek alatt tönkrement. A szegénység miatt nagy méreteket öltött a tengeri kalózkodás is, amellyel szem-

[15] A keresztes hadjárat bizánci vonatkozásaira lásd Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Iszaakiosz,* III, 8.

[16] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *III. Alexiosz,* II, 8.

ben a birodalom tehetetlen volt. Akadt olyan év, amikor egy-egy themában a hajók építésére és felfegyverzésére háromszor is kivetettek adót. A feszültségeket fokozta, hogy ugrásszerűen megnövekedtek a császári udvar luxusköltségei, melyeket csak a tartományok adóiból lehetett finanszírozni. A régi közigazgatási rendszer, a – bizonyos vélemények szerint Hérakleiosz császár által bevezetett – *thema*-szisztéma már csak árnyéka volt önmagának. A themák apró területi egységekre szakadoztak szét, amelyek nem voltak képesek ellenállni sem a külső, sem a belső támadásoknak, szinte mindegyik tartomány kényszerű függésbe került valamelyik nagy hatalmú földesúrtól, ami tovább növelte a tartományi oligarchiák erejét, privilégiumait és hatalmát.

Ennek a függetlenségre törekvő földesúri hatalomnak Alexiosz már csak jelleme miatt sem volt képes ellenállni. Nem sok olyan császár akadt a birodalom történetében, aki oly keveset foglalkozott és törődött az államügyekkel, mint ő. Egyáltalán nem tartott fenn például hadiflottát. Hadseregét kizárólag külföldi (német, bolgár, magyar stb.) zsoldosokból szervezte meg, s azok az alacsony zsold miatt mindig készek voltak a rablásra és az árulásra. Nemtörődömsége miatt számos lázadás, összeesküvés robbant ki, csalók tűntek fel, akik korábbi császároknak, például II. Alexiosznak adták ki magukat, s így léptek fel a hatalom ellen. Az egyik ilyen jelölt katonai sikereket is elért, ezért III. Alexiosz tárgyalásokra kényszerült, de végül is sikerült meggyilkoltatnia.

Bizánc szinte minden szomszédos állammal konfliktusba keveredett. Tovább folytatta a támadásokat a bolgárok ellen, akik több katonai sikert is elkönyvelhettek maguknak, s függetlenségüket annak ellenére megőrizték, hogy Bizánc a bolgár államon belül szítván az ellentéteket, több, az Aszenekkel szemben álló bolgár bojárt megnyert magának, akik közül az egyik, Ivanko, meggyilkolta Aszen Ivánt. De ezek a Konstantinápoly-párti bojárok is hamarosan szembekerültek az Angelosz uralkodóval.[17]

Ugyanakkor ellenségessé vált a viszony Bizánc és az Ikonioni Szultanátus között is. I. Kaikoszru ikonioni szultán egy kisebb konfliktus miatt végül behatolt a birodalom területére, feldúlta a Maiandrosz (ma: Büyük Menderes, Törökország) folyó földjét, s ebben semmilyen bizánci haderő nem akadályozta.

Komolyabb veszélyt jelentettek Bizánc számára az itáliai és európai események. A korábbi jó kapcsolatok, amelyek Bizánc és az itáliai városállamok, Velence, Genova, Pisa, Amalfi stb. viszonyát jellemezték, a 12. század utolsó évtizedeiben megszűntek, legfőképpen a császári külpolitika ingadozásai miatt. III. Alexiosz idejére a korábbi jó viszonyt nyílt ellenségeskedés váltotta fel, Bizánc ott ártott az itáliaiaknak, ahol csak tudott. A császári kormányzat például megegyezett a Földközi-tenger keleti medencéjének kalózaival, hogy az itáliai

[17] Ivanko hálából Philippopolisz kormányzója (sztratégosz) lett. Az eseményekre lásd: Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *III. Alexiosz,* I, 6.

kereskedők ellen uszítsa őket. A birodalom arra is törekedett, hogy megossza az egymással amúgy is versengő appennini poliszokat, úgy, hogy egyes városoknak nagyobb kereskedelmi kedvezményeket biztosított, másoknak pedig szinte semmit. III. Alexiosz e politikát követve Genovát favorizálta, a kezdeti ellenségeskedés után 1201-ben megbékélt vele, és a birodalmi genovai kolónia visszakapta minden kiváltságát.

A genovaiak pártolása viszont a nagy vetélytárs, Velence érdekeit sértette. Ámbár 1198 novemberében Bizánc megújította kereskedelmi szerződéseit Velencével, a megállapodást nagyon hamar megszegték, és a velencei kereskedők kolóniáit adókkal és vámokkal sújtották, s mindent megtettek azért, hogy Pisát a velenceiek elleni támadásra biztassák. Ezt érzékelve Velence a Bizánci Birodalom s különösen III. Alexiosz kérlelhetetlen ellenségévé vált és megbuktatására törekedett.[18]

Végül, de nem utolsósorban nagy veszélyt jelentett az Angelosz uralkodó számára a Német Császárság megerősödése is. VI. Henrik, aki világuralmi terveket is szövögetett, úgy érezte, hogy Bizánc léte az ő ábrándjainak megvalósulását is fenyegeti, ezért jelentős erőket összpontosított a keleti birodalom ellen. Elgondolásait családi kapcsolatok is determinálták, hiszen III. Alexiosz testvérének, a volt II. Iszaakiosz császárnak a leánya, Eiréné VI. Henrik testvérének, Sváb Fülöpnek a felesége lett, s mivel sógornőjének apját III. Alexiosz megvakíttatta, szinte családi kötelességének érezte ezt megbosszulni, érvényesítve egyben dinasztikus befolyási igényét.[19]

A német császár 1196-ban ultimátumot intézett III. Alexioszhoz: követelte, hogy küldjön hadsereget a Szentföldre a német keresztesek megsegítésére, ezenfelül évi adófizetést követelt. A konstantinápolyi császár gyengeségét mi sem bizonyította jobban, mint hogy Henrik követelését nem tudta megtagadni, legfeljebb az évi adó mértékének csökkentésére volt képes. De az még így is meghaladta a birodalom finanszírozási képességeit, ezért az Angelosz uralkodó egy speciális adó, az *alamanikon* kivetését rendelte el, és igénybe vette az egyházi

[18] Korábban Velence volt a favorit, Genovának tudomásul kellett vennie egy csökkentett (4%-os) vámfizetést. Az új helyzetben III. Alexiosz a velenceieket is kötelezte 4%-os *kommerkion* (kereskedelmi tized) fizetésre, s ezzel megszüntette előnyüket. Velence és Bizánc kapcsolatára lásd Silvano BORSARI, *Venezia e Bisanzio nel XII secolo. I rapporti economici,* Venezia, 1988; Donald MacGillivray NICOL, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations,* Cambridge, 1988. A genovai kapcsolatokra lásd Sandra ORIGONE, *Bisanzio e Genova,* Genova, 1992; Gerald W. DAY, *Genoa's response to Byzantium. 1155–1204. Commercial Expansion and Factionalism in a Medieval City,* Urbana, 1988.

[19] Eiréné történetére és szerepére lásd Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Iszaakiosz,* III, 1 és *III. Alexiosz,* II, 8.

kincstárak tulajdonát is. Az ilyen jellegű „államosítás”, az egyházi vagyon elvétele nagyon ritka a Bizánci Birodalom történetében, csak rendkívül súlyos válságok idején alkalmazták, mint például Hérakleiosz császár (610–641), aki 622-ben tette rá a kezét az egyházak kincseire, mikor az avarokkal mindenáron el akarta érni a békét. Az alamanikon beszedése és kifizetése végül VI. Henrik váratlan halála miatt elmaradt.[20]

VI. Henrik 1195-ben keresztes hadjáratot hirdetett meg a Szentföldre, és seregeit már útnak indította oda, ő maga is személyesen részt akart venni a vállalkozásban, és az útra készülődött. Az indulás előtti napon azonban, mielőtt hajóra tudott volna szállni Messinában, váratlanul, rejtélyes körülmények között meghalt, így terve kudarcba fulladt, Bizánc pedig egy időre megmenekült.

Az új keresztes hadjárat eszméje azonban nem enyészett el, s VI. Henrik szerepét III. Ince pápa vette át, aki 1198-ban ismételten meghirdette a Szentföldre indítandó keresztes háborút. Felhívása kezdetben nem volt eredményes, Európa államainak és uralkodóinak figyelmét más események kötötték le. A hadjárattal összefüggő akciók ezért csak az 1201–1202-es években kezdődhettek meg.

Természetesen a hadjárat meghirdetéséről és az előkészületekről a bizánci uralkodó is tudomást szerzett, cs megkísérelte befolyásolni az események menetét. III. Alexiosz egyrészt a pápát kívánta megnyerni annak érdekében, hogy a keresztes seregek kerüljék ki birodalmát. Próbálkozása nem volt eleve reménytelen, hiszen az új német császár, Hohenstauf (Sváb) Fülöp közös ellenségük volt, III. Ince Fülöp vetélytársát, Welf (Braunschweigi) Ottót támogatta a császári címért folytatott küzdelemben.

A tárgyalások a pápai udvar és Konstantinápoly között sokáig, mintegy négy éven át tartottak, és a politikai és ideológiai ellentétek miatt semmilyen eredményre sem vezettek. A folyamatot már nem lehetett megállítani, a keresztes hadjáratra felszólító pápai hirdetmény meghallgatásra talált Európa országaiban, különösen Franciaországban és a Német Birodalomban. A keresztes seregek, amelyek 1202-re megszerveződtek, kezdetben el kívánták kerülni a Bizánci Birodalom területét, és szerződést kötöttek a velencei flottával, hogy az Egyiptomba szállítja őket, s onnan próbálják meg Jeruzsálemet és a szent helyeket felszabadítani. Mivel azonban a szállítás költségeit képtelenek voltak előteremteni és kifizetni Velencének, az itáliai városállam rá tudta kényszeríteni a keresztes hadakat, hogy adósságuk elengedéséért cserébe támadják meg Zárát, amely fellázadt. Velence követelése eredményre vezetett, az adriai kikötőváros 1202. november 24-én elesett. Ekkor, a Zára feletti győzelem idején alakult át bizonyos fokig rejtélyesen a keresztes háború felvonulási tervezete. Eddig minden jel arra

[20] A császár eredetileg 5000 bizánci aranyfont adóra vállalt kezességet, de ezt a tárgyalások során 1600 bizánci fontra sikerült lealkudni. Ám a birodalom czt sem bírta volna fizetni, ezért vetődött fel az *alamanikon* bevezetése. Lásd erre: ODB, 1991, I, 62–63.

mutatott, hogy a keresztesek ragaszkodnak az Egyiptom földjéről történő jeruzsálemi támadáshoz, 1202 végére azonban villámgyorsan és gyökeresen megváltoztak a vélemények, a keresztes seregek vezérei a Bizáncon keresztüli felvonulást részesítették előnyben.

Mik lehettek azok az okok, amelyek miatt a hadműveleti tervek Konstantinápoly számára kedvezőtlenül változtak meg?

A keleti metropolisz elfoglalásának legfőbb szószólója Velence városa volt, amelynek gazdasági érdekei ezt követelték meg. Ezek részben a Bizánci Birodalmon belüli érdekeket jelentettek, részben pedig azon kívüli, de az ortodox impériummal összefüggő érdeksérelmeket. Velence Bizánccal már a 10. század óta fontos kapcsolatokat épített ki. E kapcsolatok olyan nagy jelentőségűek voltak, hogy 992 óta a két fél között többször is szerződésekben szabályozták őket. (Például I. Alexiosz Komnénosz idején, 1082-ben.) A kereskedelmi szerződések Velence számára igen kedvező feltételeket biztosítottak a birodalmon belüli gazdasági tevékenységhez, például az állam bizonyos területein nem kellett vámokat *(kommerkion)* fizetniük, önálló telepeket hozhattak létre az országban. Az itáliai nagyváros bizánci érdekeit azonban két tényező is fenyegette: egyrészt az erős konkurencia, másrészt a bizánci császári politika. Velencén kívül ugyanis jelen volt a bizánci kereskedelemben több más itáliai városállam is, például Genova, Pisa és Amalfi, amelyek közül különösen Genova épített ki szoros kapcsolatokat a birodalommal, és így veszélyeztette Velence gazdasági előnyeit. Ezek az ellentétek, noha ebben az időszakban még nem voltak erőteljesek és katonai jellegűek, a bizánci állami politikát beavatkozásra késztették. Ez a császári beavatkozás az Angeloszok idején Velence számára kedvezőtlen volt. A privilégiumok ellenére – miként ezt a már többször is idézett Nikétasz Khóniatész írta – „A velenceieket, tekintet nélkül a fennálló szerződésekre, gyakran sújtották pénzbüntetésekkel, hajóikat megvámolták, mi több, a pisaiakat ellenük uszították."[21] Az Angeloszok Velence-ellenes politikája oda vezetett, hogy a velencei dózse, igen idős kora ellenére is, mindent megtett azért, hogy flottája a keresztes hadakat Bizánc falaihoz szállítsa.

A Bizánc elleni támadás indokai között ugyancsak kiemelkedő helyet foglalnak el a gazdasági szempontok. A források alapján úgy tűnik, hogy Európának nem volt elegendő anyagi ereje a keresztes hadjárat lebonyolításához, a haderők ellátásához és a költségek viseléséhez. Ezt a megállapítást szemléletesen bizonyítja, hogy a keresztes hadak még a tengeri szállítás költségeit sem tudták megtéríteni a velenceieknek. Éppen ezért a bizonytalan kimenetelű, szinte semmilyen anyagi haszonnal sem kecsegtető afrikai támadási irány helyett a Konstantinápoly elleni támadás tűnt kifizetődőbbnek. Hiszen az európai ember szemében Bizánc a leggazdagabb birodalmak közé tartozott. Azt a tényt, hogy a birodalom

[21] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *III. Alexiosz,* II, 9.

gazdasági ereje kimerülőben volt, a kíméletlen adóprés az állam lakosságát már a végletekig elnyomorította, Európa nagyobbik része nem ismerte. Nagyrészt nem is ismerhette, minthogy a bizánci külpolitika mindvégig a birodalom pompáját, gazdagságát bizonygatta. A fővárosban megforduló idegent lenyűgözték a császári palota káprázatos aranyszínű gépezetei, aranykincsei, hiszen a császári tekintély nagysága, az uralkodó szakralitása is ezeken alapult. Ez a pompázatosság aztán az Angeloszok idején még többször kifejezésre jutott.

S végül, de nem utolsósorban megemlítendők még egyes keresztes hatalmak dinasztikus érdekei (így például a német császáréi) is, akiknek III. Alexiosz helyett más, számukra megfelelőbb jelöltjük volt a trónra.[22]

Ezt a történeti folyamatot tükrözi többé-kevésbé Robert de Clari elbeszélése is, amely egy kívülálló, egy idegen szemével próbálja meg bemutatni az eseményeket és ismertetni a bizánci viszonyokat. Persze a francia krónikás leírásának értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni a nyugati keresztes államok és Bizánc közötti társadalmi, gazdasági, kulturális és főleg vallási különbségeket sem, ugyanis ezek az eltérések ellentétes, sőt nem ritkán ellenséges érzületté fejlődve meghatározták a keresztes történetíró szemléletét és értékítéletét. De nemcsak a historikus és a nyugati társadalom állt szemben az ortodox görögséggel, ugyanez fordítva is igaz. Nikétasz Khóniatész szemléletes szavakkal adja vissza a bizánci népesség politikai hangulatát, amikor történeti művében ezeket írja: „Az átkozott latinok [...] vágyakoznak a birtokunkba levő javakra, rosszban törik a fejüket népünkkel kapcsolatban, és minden tekintetben ők a bajaink okozói. Barátkozást színlelnek, s azonnali előnyökre törekednek, és úgy gyűlölnek bennünket, mint a legádázabb ellenségeink. [...] Közöttünk és közöttük a gyűlölet szakadéka húzódik, és lelkületben egyáltalán nem vagyunk kapcsolatban, és mindenben teljesen szétváltunk."[23]

Ez az ellentét a bizánci társadalmon belül is létezett, a Konstantinápolyban élő latinok és a bizánciak között. A birodalom fővárosát ugyanis a 10. század óta ellepték a külföldiek, főleg itáliaiak, de rajtuk kívül jelentős számú varég, rusz, besenyő, kun, török, francia, német, angol, bolgár, abasg és alán nemzetiségű személy is volt. Egy 11. századi bizánci költő egyik versében például arról panaszkodott, hogy görögül szinte már alig beszélnek Bizáncban. Ez persze túlzás, de megállapítható, hogy az államhatalom részéről kedvezményes elbánásban részesültek bizonyos népcsoportok, így például több itáliai városállam kereskedői, akiknek Bizáncban saját negyedük volt, és ott saját világi és vallási törvényeik

[22] A német-római dinasztikus érdekeket erősítette az is, hogy II. Iszaakiosz fiának, a későbbi IV. Alexiosznak sikerült börtönéből megszöknie, és 1201-ben Szicílián át sógorához, Sváb Fülöphöz menekülhetett, aki a keresztesek figyelmébe ajánlotta a fiatalembert. Alexiosz szökésére lásd Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Iszaakiosz,* III, 6 és *III. Alexiosz,* II, 8.

[23] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *Andronikosz,* I, 8.

szerint élhettek, saját világi és vallási vezetőik irányítása alatt. Ez a viszonylagos önállóság azonban nagyon törékenynek bizonyult, egyes érdekcsoportok ugyanis nem nézték jó szemmel. Így például rendszeresen tiltakoztak az ortodoxia vallási vezetői, hiszen a római katolicizmus jelenléte a fővárosban megkérdőjelezte az ő vallási privilégiumaikat és dogmáikat. Maradtak fenn adatok arról, hogy az ortodox vallás által feltüzelt konstantinápolyi tömeg rátámadt a nyugati kolóniákra, és ott nagy pusztításokat vitt véghez. 1182-ben, Andronikosz uralomra jutásakor például a konstantinápolyi lakosság megtámadta a latin kolóniákat, létesítményeiket felgyújtották, és sok embert megöltek. Egy vallási vezetőt, Johannes bíborost, III. Sándor pápa legátusát pedig lefejezték, és fejét egy kutya farkára kötötték.[24] Az elmondottak fényében lehet alapja a Robert de Clari művének XVIII. fejezetében elmondott történetnek, bár ilyen eseményről Mánuel Komnénosz idejéből nincs konkrét adatunk bizánci forrásból. Arról azonban vallanak a görög auktorok, hogy Mánuel a nyugati politikai, katonai, polgári és kulturális szokásokat megpróbálta birodalmában is elterjeszteni, nyugati személyeket helyezett el hadseregében és az állami közigazgatásban, katonáit az európai lovagok módjára öltöztette, meghonosította a lovagi tornákat stb.[25] Robert de Clari csodálata a bizánci uralkodó iránt tehát nem alaptalan, a császár a francia kolóniával is kedvezően bánhatott. Az elbeszélés pontosságának esélyeit azonban nagymértékben rontja az a tény is, hogy a francia keresztes történetíró, főleg a korábbi eseményekkel kapcsolatosan, elég pontatlan és hibás adatokkal operál, egyes történeteket összekever, nem megfelelő időpontokhoz köti őket.

Mindezek szemléltetésére kiváló példa Fülöp Ágost nővérének 1180-as bizánci házassági története. Természetesen a francia adatok hibátlanok, hiszen nyilván hazai forrásból szerezte őket, a bizánci körülmények azonban nem jól feldolgozottak. A történet összességében a következő: Mánuel Komnénosz császár, aki uralkodása idején szoros kapcsolatot tartott VII. Lajos francia királlyal (főleg 1159 és 1163 között), európai külpolitikai törekvéseinek megfelelően, 1180 körül dinasztikus kapcsolat kialakítása céljából feleségül kérte a francia uralkodótól annak leányát egyszülött fia, Alexiosz számára. A házasság 1180 márciusában létre is jött, az 1169-ben született Alexiosz (a mi III. Bélánk balszerencséjére) tizenegy évesen nőül vette a francia uralkodó leányát, a nyolcéves Ágnest, akit a bizánci források Annaként is említenek. Robert de Clari históriája ehhez a házassági elbeszéléshez még egy adalékot csatol, mégpedig Theodóra jeruzsálemi királynő (valószínűleg helyesebben: királyné) legendáját. E leírásnak is van történeti alapja: 1167-ben Mánuel császár unokatestvére, Andronikosz, a későbbi I. Andronikosz császár – aki már korábban is többször szembefordult

[24] Lásd erre BRÉHIER, 1999, 324.

[25] Mánuel Nyugat-imádatára lásd: Ferdinand CHALANDON, *Les Comnène. Étude sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles,* I–III, Paris, 1900–1912, II, 200–211.

Mánuellel, de az rendre megbocsátott neki –, miután botrányai miatt hivatalától megválni kényszerült, Palesztinába menekült, és magával vitte a kilikiai thema adóbevételeit (itt volt kormányzó). Palesztinai tartózkodása során Amalrik jeruzsálemi király befogadta, Akkonban azonban elcsábította III. Balduin özvegyét, Theodórát, aki egyébként az unokahúga volt, tehát Mánuelnek is testvére. Andronikosznak nem ez volt az első ilyen esete, már korábban is tartott fenn vallási szempontból nem elfogadott szerelmi kapcsolatot, 1150 körül együtt élt Mánuel unokahúgával, Eudokiával (aki tehát az ő rokona is). Amikor Mánuel megtudta, hogy Andronikosz megszökött, elrendelte, hogy fogják el és vakítsák meg, mire az érintett jobbnak látta Theodórával biztonságosabb helyre távozni a Jeruzsálemi Királyságból.[26]

A francia historikust nyilvánvalóan a bizánci viszonyok tévesztették meg, amikor 1180-ra datálható események között mesélte el a történetet. Ebben az évben ugyanis Andronikosz a hosszú ideig tartó távollét után visszakönyörögte magát a bizánci császári udvarba, és letette a hűségeskütt Mánuelnek és fiának, II. Alexiosznak. Andronikosz szabados házassági szokásaihoz még csak annyit: amikor 1183 őszén a szerencsétlen, még gyermek II. Alexioszt megfojtották a saját ágyában, a már előrehaladott korú Andronikosz lelkiismeret-furdalás nélkül nőül vette elődje feleségét, a még csak kb. tizenegy éves Ágnest.[27]

Robert de Clari értékítéletét Andronikoszról és utódairól azonban nyilván nem ezen erkölcsi tulajdonságaik befolyásolták, hanem az uralkodók Nyugat-ellenes politikai tevékenysége. Éppen ezért a francia történetíró nem tesz lényeges különbséget a három, egymást követő bizánci császár között, mindegyiket éles szavakkal ítéli el.

Amiens-i Péter vazallusának történeti művében a legfontosabb és említésre legméltóbb rész a császárváros ostromának leírása, már csak azért is, mert a szerző résztvevője volt a negyedik keresztes hadjáratnak. A főváros megtámadása a Galata városrész (a műben: Galata-torony) elleni harcok bemutatásával kezdődik. Bizáncnak ez a kerülete az Aranyszarv-öböltől északkeletre volt, egy kissé elválasztva Konstantinápoly többi európai területétől. A korábban Szükainak nevezett városrész rendkívül fontos volt katonai szempontból, hiszen innen mind az Aranyszarv-öböl, mind pedig a Boszporusz forgalmát és eseményeit ellenőrizni lehetett. Az sem mellékes, hogy Pera (ez a Galata negyed másik neve) gazdag volt fontos építményekben és kincsekben, és jelentős hadianyagraktárakat is elhelyeztek itt. S talán azt sem lehet említés nélkül hagyni, hogy Galatában jelentős számú genovai kereskedő élt, a településrész elfoglalása tehát a konkurencia kiiktatásával Velence esélyeit növelte a levantei kereskedelemben.

[26] Lásd Bréhier, 1999, 322–323.

[27] Nikétasz Khóniatész, *Andronikosz,* I, 1.

Hogy az Aranyszarv-öbölben vagy a Boszporusz tengerszorosban történtek-e a francia lovag által megírt események kezdetei, a partraszállás és a görögök ideig-óráig való üldözése, ennek meghatározásában Nikétasz Khóniatész segít, aki elárulja, hogy a keresztes flotta 1203-ban Koszmidionnál szállt partra.[28] Ez a terület, amely Szent Kozmáról és Damjánról és itt levő főmonostorukról kapta a nevét, az Aranyszarv-öböl nyugati partján található, a modern szakirodalom Eyüp helységgel azonosítja. 1096-ban Godefroy de Bouillon kereszteseinek egy része ezen a területen vert tábort.[29] Az 1203. évi hadjárat keresztesei is itt szálltak tehát partra, és innen próbálták meg hadműveletciket kiterjeszteni, a görög csapatokat Clari szerint egy hídig kergették. Az Aranyszarv-öbölnél két hídról is vannak adataink a bizánci korból. Az egyik egy kőhíd, ez nem az öböl két partját kötötte össze, hanem a nyugati parton volt és a városba vezetett. A 14. századi író-császár, Jóannész Kantakuzénosz történeti művében kifejtette, hogy ez a híd a Kharisziosz kapunál volt, és a városba is bevezetett. A Kharisziosz kapu a theodoszioszi városfal északi részét törte át, és a Hadrianopoliszba vezető út haladt át rajta. Robert de Clari leírása alapján ez a híd azonosítható azzal az építménynyel, amelyig a keresztesek a görögöket kergették a partraszállás után. Úgy tűnik tehát, hogy a keresztes hadak a koszmidioni partraszállás után déli irányban kísérelték meg a hídfőállást kiterjeszteni, de ez a különféle veszélyek miatt még nem járt sikerrel, ezért került sor az Aranyszarv-öböl túlsó partján elterülő Galata városrész megtámadására. Itt emelkedett ki a Galata-torony (helyesebben inkább: kapu), amely feltehetőleg a bizánci forrásokban szereplő Perama kapuval azonosítható, s amelyet manapság Balikpazarkapinak neveznek. Ámbár a kőhíd említése csak későbbi forrásokban fordul elő, úgy tűnik, már a 13. század elején is szolgálta a közlekedést. A másik ismert aranyszarv-öbölbeli híd a Barbüzész folyó torkolatában levő Jusztinianosz vagy másképpen Szent Kallinikosz híd. Az építményt a 11. századtól Szent Panteleimón hídjaként is emlegetik. A Mánuel császár koráról értekező és 1203 körül elhalt Jóannész Kinnamosz szerint ez a híd az Aranyszarv-öbölt északról elérő Barbüzész folyó torkolatában van. Amiens-i Péter vazallusának ostromleírásában a keresztesek ezen a hídon vonultak át 1203 júliusában, ugyanis ez a hídi útvonal vezetett északról Konstantinápoly Blakhernai kerületébe, még akkor is, ha emiatt meg kellett kerülniük az öblöt. Blakhernai a település északi végében terült el. A 11. század végétől ebbe a városrészbe tették át lakóhelyüket a császárok, itt voltak a Komnénoszok palo-

[28] Nikétasz KHÓNIATÉSZ, *III. Alexiosz,* II, 6. A Koszmidionra lásd: Raymond JANIN, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique,* Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1964, 285–289 (Archives de l'Orient chrétien).

[29] *The Alexiad of Anna Comnena,* ed. et transl. E. R. A. SEWTER, Harmondsworth, 1969; magyarul: Anna KOMNÉNÉ, *Alexiasz,* ford. PASSUTH László, Szeged: Lectum, 2002, VII, 6. Koszmidionra lásd: JANIN, *i. m.,* 284–289.

tái. Nikétasz Khóniatésztől tudjuk, hogy Mánuel Komnénosz császár nagyszerű ornamentikával újjáépíttette a palotát. Villehardouin fő palotának, Guillaume de Tyr új palotának nevezi, itt helyezték vissza trónjára a keresztesek II. Iszaakioszt. Nem véletlen tehát, hogy Robert de Clari szemében is megemlítendő, fontos építmény ez a császári palota. Blakhernai városrészt erre az időre a bizánci uralkodók már jelentősen megerősítették, és a theodoszioszi falaknál vékonyabb, de magasabb és stabilabb fallal vették körül. (Utoljára éppen Mánuel Komnénosz végzett ilyen erősítést.) Ezért nyilvánvaló, hogy Robert de Clari harcosai nem törték át ezt a városfalat, hanem köztük és a császári palota között még ott magasodott a szóban forgó építmény.

A keresztesek Bizánc 1203. évi, első ostromához komplex taktikát dolgoztak ki, és mind az Aranyszarv-öböl, mind pedig a szárazföld felől megtámadták a várost. Konstantinápoly nehéz helyzetbe került, ámbár a történelemben sokszor bevehetetlennek tűnt. Ez a hiedelem abból fakadt, hogy Bizáncot igen erős védelmi rendszer biztosította a támadások ellen. Legfontosabb eleme a II. Theodosziosz által épített kettős falvonal volt, amely a déli tengerpartról indulva 5632 méter hosszan védte a várost az Aranyszarv-öbölig. Úgy tűnik, hogy Blakhernai nem tartozott a theodoszioszi falak védelmi rendszerébe, ennek a területnek saját, különleges védelmi rendszere volt. A theodoszioszi fal hiányosságait Hérakleiosz, aki 626 után Blakhernait is fallal védette, majd I. (Örmény) Leó s végül Mánuel Komnénosz császárok próbálták eltüntetni és a védelmi rendszert megerősíteni.

A Konstantinápolyt védő rendszer másik eleme az I. Anasztasziosz által építtetni kezdett, Hosszú Falaknak nevezett falrendszer volt. Ez a várostól nyugatra mintegy 60 mérföldre, a Propontisz (Márvány-tenger) partján levő Szélümbriától (ma: Silivri, Törökország) a Fekete-tengerig magasodott, és feladata a Balkán felől jövő katonai támadások elhárítása volt.

Természetesen ezt az összetett védelmi rendszert kisebb védővonalak is kiegészítették, így az Aranyszarv-öböl partjain és a Márvány-tenger partján is álltak falak; ezek nem dupla, de nagyon magas és tornyokkal megerősített falak voltak, amelyek a tenger felőli támadásokat kísérelték meg elhárítani.

A keresztesek váratlan akciója azt jelentette, hogy a Hosszú Falakat (vagy legalábbis azok még akkor meglevő maradványait) megkerülvén a belső, theodoszioszi falak előtt sorakoztatták fel csapataikat, és elhelyezkedésük azt bizonyítja, hogy a város szíve irányába kívántak támadást indítani. Ezt jelzi a Romanosz (helyesebben: Szent Romanosz) kapu említése: ez a Szent Romanoszról, a diocletianusi keresztényüldözéseknek áldozatul esett, antiokheiai szerzetesről elnevezett kapu a theodoszioszi falak középső részén volt található (ma: Topkapi).[30]

[30] Konstantinápoly városfalairól és kapuiról jó feldolgozást ad: Stephen TURNBULL, *The walls of Constantinople AD 324–1453,* Oxford, 2004.

Végül is Konstantinápoly 1203. júliusi, első ostroma sikerre vezetett. Miután III. Alexiosz a július 17-ről 18-ra virradó éjszakán elhagyta a várost, és ami fontosabb, magával vitte a kincstárat, a keresztesek ellenállás nélkül bevonultak a metropoliszba. A III. Alexiosz Angelosz által bebörtönzött II. Iszaakiosz Angeloszt kiszabadították fogságából (ez a börtön a blakhernai császári palota alépítményeként készült), majd pedig ott helyben, néhány emelettel feljebb ugyanebben a palotában azonnal vissza is helyezték a trónra. A császári trónra visszasegített Angelosz uralkodó augusztus 1-jén maga mellé vette fiát társcsászárnak *(kaiszar)*. Nem elégedett meg Konstantinápoly birtoklásával, hanem a keresztesek támogatásával a birodalom több, közeli települését és erődítményét is elfoglalta. Az Angelosz uralkodónak azonban nemsokára gondterhes lett az élete. Egyrészt az államkincstár kirablása miatt nem tudta finanszírozni a birodalom működését. Ráadásul a keresztes hadak ellátását és ígéretei beváltását sem tudta teljes egészében kielégítő módon biztosítani. Ugyanis a keresztes hadak nyilvánvalóan nem ingyen vállalták a IV. Alexiosz melletti fellépést: a bizánci császár kötelezte magát a keresztes hadak ellátására és pénzbeli juttatásokra, amelyekből a keresztesek szentföldi támadó hadjáratukat folytatni tudták volna. Mivel az akció folytatásához szükséges pénzösszeget a bizánci uralkodó nem tudta letenni, a keresztes hadnak a szent helyekre vonulását el kellett halasztani. Ez pedig feszültséget okozott a helyi lakosság és a keresztesek között, hiszen élelmiszer- és egyéb ellátmányaikat a katonák a görögöktől szerezték be, nem ritkán erőszakos eszközökkel. A két fél közötti bizalomhiány miatt a keresztesek az elfoglalt város központi részeit el is hagyták, és átköltöztek zömében a Galata negyedbe. A feszültség odáig fajult, hogy a bizánciak megkísérelték felgyújtani a velencei flottát. 1204. február 5-én a francia historikus által is említett, Murtzuphlosznak nevezett Alexiosz Dukász, aki az Angeloszok távoli rokona volt, felkelést robbantott ki és császárrá választatta magát. II. Iszaakioszt újból börtönbe vetették, ahol rövid idő múlva meg is halt, IV. Alexioszt megfojtották, az új császár pedig előkészületeket tett a keresztes hadak ellenében. A változásokat a Galatában levő keresztesek nem nézték jó szemmel, és újabb ostromot láttak szükségesnek. A felek között létrejött egyezség szerint hat franciából és hat velenceiből alakult testületnek kellett megválasztania a bizánci császárt, Velence pedig a Hagia Szophiát és a konstantinápolyi pátriárka megválasztásának jogát tartotta fenn magának.

A támadásra, néhány sikertelen próbálkozás után, április 12–13. éjszakáján került sor. Ezúttal az Aranyszarv-öböl felől vonultak fel a fő erők. Hogy a hajók a partot védő falrendszer melyik pontjait támadták, ennek pontosabb meghatározásához a textus adatai nem elégségesek. Mindenesetre néhány torony elfoglalásával és a kapu áttörésével be tudtak hatolni a városba, és azt fokozatosan el is foglalták. Alexiosz Dukász elmenekült, és Bizánc lakossága, amely egyébként általában az uralkodót választotta, új császárt ültetett a trónra I. Theodórosz

Laszkarisz személyében, aki azonban a keresztes veszély elől menekülve elhagyta a várost, és előbb Pruszába (ma: Bursa, Törökország), majd Nikaiába (ma: İznik, Törökország) húzódott vissza, és ott később új hatalmi központot hozott létre: a Nikaiai Császárságot.

Konstantinápoly elfoglalása után a keresztes hadak igen gazdag zsákmányt szereztek, amelyre a legszebb bizánci épületekben találtak.

A legszebb épületek egyike a Bukoleón-palota, amely a Nagy palotához délnyugatról csatlakozik. Nevét egy márványszoborról kapta, amely egy bikát agyonsújtó oroszlánt ábrázolt. A palota az 5. században épült, és a császárok egyik kedvenc tartózkodási helye volt. Nagyon jó állapotban maradt fenn a Komnénoszok idején is, nem véletlenül említi meg Villehardouin, hogy az első latin császár ebben a palotában rendezkedett be. A másik palotát, a Blakhernai-palotát már említettük, de nem szóltunk még a Hagia Szophia-templomról. Ez a székesegyház a bizánci ortodoxia fő temploma, görög forrásokban neve általában: Nagy templom. A hagyomány szerint Nagy Konstantin kezdte építtetni, később többször kellett helyreállítani, így 415–416-ban II. Theodosziosz, 532–537-ben pedig I. Jusztinianosz építészei, Tralleszi Anthemiosz és Milétoszi Iszidórosz végeztek rajta nagymértékű átalakítási munkákat. Fontosságát jelzi, hogy 641 óta ebben a templomban szokták megkoronázni a konstantinápolyi pátriárkák a bizánci császárokat. 1054. július 16-án Humbertus bíboros a pápa megbízásából ennek a székesegyháznak az oltárára helyezte el az *excommunicatió*t tartalmazó oklevelet. A templom többször kapott gazdag adományokat, Maurikiosz egy aranyból készült oltárkoszorút helyezett el itt, amelyet feleségének, Kónsztantinának és Szophiának, II. Jusztinosz császár özvegyének ajánlott. 971-ben Jóannész Tzimiszkész császár a bolgár cári koronát helyezte el a Hagia Szophiában.

A Nagy templom előtt volt található az Auguszteón (vagy Auguszteion) fórum (tér). Ezen a szabad térségen állt II. Theodosziosz lovas szobra, a császár bal kezében egy gömböt *(szphaira)* tartott, amelynek a tetején kereszt volt. A lovas alakot I. Jusztinianosz császár győzelmei emlékére kicseréltette a saját alakjával, de ez a második szobor is gömböt (almát) tartott a kezében, kereszttel. Ez a szphaira (a későbbi országalma) egyébként a császári jelképek egyike volt.

A következő érdekes épület a Szent (Clarinál: *Sept,* azaz *hét*) Apostolok temploma.[31] Nevét a Robert de Clari által is előadott legenda alapján kapta. Ezt az egyházi épületet is Nagy Konstantin építtette, és később anyjával, Helénával együtt maga is ebbe a templomba temetkezett. Ennek az épületnek volt becses relikviája Szent András és Szent Lukács feje, és ugyancsak itt helyezték el Aranyszájú Szent János koponyáját is, amelyet aztán a keresztesek Clairvaux-ba vittek. Több más ereklye is került ebből a templomból Nyugatra.

[31] JANIN, *i. m.,* 413–415.

Robert de Clari az építmények felsorolását a kapukkal folytatja, és kettőt említ meg: az általa Aranypalástnak nevezettet és az Aranykaput. Az Aranykapu a theodoszioszi falrendszer legdélibb kapuja. A 7. századtól kezdve általában ezen a kapun át tartották a császárok *triumphus*aikat, s a diadalmenet végpontjai a Hagia Szophia vagy a Nagy palota voltak. Az Aranykapu domborműveiről és szobrairól más útleírások is beszélnek, így például Harun ibn Jahja arab utazó is.

A Robert de Clari által említett következő építmény a Hippodromosz. E versenypálya nemcsak sport-, hanem politikai rendezvényeknek is helyet adott. A császári körmenetek egyes ünnepélyes alkalmakkor ebbe a stadionba indultak, itt voltak a pártok gyülekezőhelyei. A pályát övező állatszobrokat I. Jusztinianosz császár állíttatta. Ha az uralkodók megjelentek itt, külön tribünön, a *kathiszmá*n foglaltak helyet.

Végezetül a blakhernai Szűzanya-templomról és a Pantokratór-monostorról közöl adatokat a francia szerző. A Szűzanya-templomban őrizték eredetileg Szűz Mária ruháját, amelyet az 5. században hoztak Palesztinából Bizáncba. A Pantokratór-monostorban, ahol Mánuel Komnénosz nyughelye volt, Jóannész Komnénosz parancsára helyezték el a Vezérlő Szűzanya ikonját *(Hodégétria),* amelyet a császár általában magával vitt csatáiba, és győzelmeit annak tulajdonította. Valószínűleg ez az ikon volt Alexiosz Dukász kezében is a Clari által a LXVI. fejezetben leírt jelenetben.

Farkas Csaba

A KELET VONZÁSÁBAN: KONSTANTINÁPOLY MEGHÓDÍTÁSA ÉS A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS SZÜLETÉSE

A középkori francia nyelvű történetírás kialakulása szoros összefüggésben állt a középkori francia expanzió folyamatával, különösen pedig a keresztes hadjáratokban való francia részvétellel. A 13–15. század közé eső időszakban a francia történetírás fejlődésének három nagyobb szakaszát szokás megkülönböztetni, melyek földrajzilag is különböző központokban indultak virágzásnak. Az egyes fejlődési fázisok ezúttal – kisebb eltérésekkel – viszonylag pontosan követik a századok váltásait, és fő vonalakban az alábbi témakörökhöz kapcsolhatók: 1. a három „francia" keresztes hadjárat ellentmondásos élményanyagának és a Capeting-monarchia kiteljesedésének szakaszához (13. század); 2. a százéves háború első nagy korszakához (14. század); 3. a francia monarchia dekompozíciójának és újjászületésének periódusához (15. század).[1]

Ami pedig a történetírást is inspiráló kulturális központokat illeti, ha nem számítjuk ide a középkori francia civilizáció történetében többnyire külön tárgyalt és önálló egységként kezelt gazdag *okszitán,* illetve *provanszál* irodalmat (melynek nagy hatású, a keresztes eszméhez is erősen kapcsolódó költői produktumai voltak, de végül igazi történeti prózája nem alakult ki), öt olyan fontosabb központ létrejöttét kell említenünk, melyek köré valódi francia nyelvű történetírás is szerveződött. A területileg jól meghatározható (bár bizonyos szempontok alapján még tovább bontható) körbe, az időrendi szempontokat is figyelembe véve, az alábbiak tartozhatnak: 1. az *anglo-normann* kultúrkör; 2. a *Szentföldhöz* (illetve a tágabb értelemben vett *Kelethez,* vagyis a Mediterráneum keleti medencéjéhez) kapcsolódó területek; 3. a *francia monarchia északi* része, majd az ehhez kapcsolódó, de elkülönülten is jegyzett 4. *flandriai,* valamint 5. az Itáliában, különösen pedig az *Anjou-befolyás* alá került *Dél-Itáliában* kialakuló regionális központok.[2]

[1] Az itt közölt tanulmány egyes részleteiben egy korábban megjelent, hasonló tárgykörben írt, szövegközlő íráshoz kapcsolódik, annak továbbfejlesztett, átdolgozott és kibővített változata. Vö. CSERNUS Sándor, *Konstantinápoly bűvöletében. A IV. keresztes hadjárat és a francia nyelvű történetírás születése,* in *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára,* szerk. MAKK Ferenc, TAR Ibolya, WOJTILLA Gyula, Szeged, 1998, 31–43.

[2] A francia történetírás fejlődésére lásd CSERNUS, 1999a, 11–129. A keresztes hadjáratok történeti irodalmának egyik csúcsteljesítménye Guillaume de Tudèle-nek és műve ismeretlen

Figyelmünket mi most elsősorban a Szentföldhöz, illetve a keresztes hadjáratokhoz kapcsolódó történetírásra összpontosítjuk. Ismert dolog, hogy a franciák és velük együtt a francia civilizáció és nyelv jelenléte ebben a Kelet felé irányuló nagy népmozgásban domináns szerepet játszott. A 13. században pedig ez a jelenség már annyira egyértelmű volt, hogy a keresztesek gyűjtőneve Keleten leggyakrabban a *frankok* megjelölés lett, olyannyira, hogy a Mediterráneum keleti medencéjében a nyugatról érkezett, etnikailag is meglehetősen változatos katonai csoportokat többnyire egyszerűen csak *francinak (franj, faranj)* nevezték.[3]

Noha a különböző francia civilizációs központok dinamikája és szellemi produktuma eltérő színvonalú volt, egy dolog kétségtelen, és bármelyik központ (egymástól egyébiránt korántsem elzárt) termését vizsgáljuk, egyértelműen kitűnik: a francia nyelvű historiográfia többnyire államalkotó tendenciák jelentkezé-

---

folytatójának okszitán nyelvű, verses alkotása az albigensek/katharok elleni keresztes hadjáratról (melynek 1209–1218 közötti periódusát mondja el), egyben elsőrendű történeti forrás is, és számos szállal kapcsolódik a IV. keresztes hadjárat történetéhez, gondolatvilágához és későbbi megítéléséhez. Kiadva: *Chanson de la croisade albigeoise,* adapt. Henri GOUGAUD, préface Georges DUBY, Paris, 1989 (Lettres gothiques). A keresztes eszmekört egyik fő témájául választó népnyelvű költészetről újabban, alapos tudományos apparátussal: Levente SELÁF, *Chanter plus haut. La chanson religieuse vernaculaire au Moyen Âge (essai de contextualisation),* Paris: Honoré Champion, 2008 (Nouvelle Bibliothèque du Moyen Âge, 87).

[3] Mindez számunkra még beszédesebb, amikor a II. András magyar király által vezetett keresztes hadjárat esetében azt látjuk, hogy az arab források a velük szembenállókat (tehát II. András katonáit is) gyűjtőnéven ugyancsak *frankok*nak nevezik, sőt – kiterjesztéssel – ez lett később általában az *idegenek* elnevezése. Vö. Amin MAALOUF, *A keresztes háborúk arab szemmel,* ford. V. TÓTH László, Bp.: Európa, 1997, 5 és a vonatkozó részek; vö. továbbá Francesco GABRIELI, *Chroniques arabes des Croisades,* Paris: Sindbad–Actes-Sud, 1977; Guy BOURDÉ, Hervé MARTIN, *Les Écoles historiques,* Paris: Seuil, 1983, 18–22; EHRARD–PALMADE, 1965, 10–12; BEAUNE, 1985, 283; lásd továbbá DLF, 1964, 233–236, 555–556; BÁRDOSI Vilmos, KARAKAI Imre *A francia nyelv lexikona,* Bp.: Corvina, 1996, 25–28, 179–180, 187–189, 444. A szentföldi, illetve a keresztes hadjáratokban játszott magyar szerepre újabban lásd MKH, 2006, különösen: BOROSY–LASZLOVSZKY, 2006; ZSOLDOS Attila, *Magyarország II. András keresztes hadjárata idején,* in MKH, 2006, 91–97; VESZPRÉMY László, *II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218,* in MKH, 2006, 99–111; MAJOR Balázs, *A magyar keresztesek arab szemmel,* in MKH, 2006, 113–118; CSERNUS, 1999b. E kapcsolatrendszer érdekes megközelítését adja EGEDI-KOVÁCS Emese, *Francia „bizánci regények" és a francia–magyar–bizánci irodalmi kapcsolatok a középkorban,* in *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban,* szerk. GYÖRKÖS Attila, KISS Gergely, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Speculum Historiae Debreceniense, 13; sorozatszerk. PAPP Klára); BÁRÁNY Attila, *II. András balkáni külpolitikája,* in *II. András és Székesfehérvár,* szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András, Székesfehérvár, 2012, 129–173 (SzEM Kiadványai, 7).

sével párhuzamosan bontakozott ki, azoknak előkészítésében, érvényre juttatásában vagy éppen igazolásában, illetve magyarázatában játszott különlegesen fontos szerepet. Ahol a francia részvétellel megvalósult expanzió következtében új állam született, ott többnyire a francia nyelvű történetírás is gyorsan megjelent, és – egyfajta ideológiai támaszként – részt vállalt az állam további kiépítésében is.[4]

Így történt ez már a franko-normann hatalom angliai expanziója esetében, de erre a jelenségre még kitűnőbb példát szolgáltat a „francia Kelet" történetírása és az első francia történetírók színre lépése is. A francia nyelvű történetírásnak kialakulása kezdeti szakaszában egyaránt le kellett válnia a história területén ebben az időszakban egyeduralkodó latin nyelvről, illetve az ófrancia nyelvű epikus költészetről. Kiformálódása mintegy két évszázados folyamat volt. A francia historiográfia történetével foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy a történetírásnak ez az új fejezete igazán csak a francia nyelvű és prózában írott szövegek megjelenésével kezdődhetett el. Az események sajátos alakulása és a nyugati kereszténység expanziójának erőteljes francia vonatkozásai eredményeképp pedig az első prózában írott, francia nyelvű történeti művek ihletői éppen a franciáknak a Francia Királyságtól távol lezajlott, nagyszabású vállalkozásai voltak.

A francia irodalmi nyelv – nem kis mértékben a költészet hatására – a 12. századtól jelentős fejlődésnek indult. A ránk maradt szövegek és egyéb információk is azt mutatják, hogy a mozgásba lendült tömeg leginkább ezen a nyelven (vagy ha a keresztes hadjáratok „eszperantóját" is figyelembe vesszük, az ún. *lingua franca* használatával) kommunikált. A latin nyelv ebből a körből fokozatosan, de szinte teljesen kiszorult, miközben a tudósabb, irodalmibb, a históriához méltó színvonalra emelkedett népnyelvet már széles körben értették, s egyre kiterjedtebben és változatosabb területeken művelték. A francia nyelvű történetírás tehát, viszonylag rövid idő leforgása alatt, jelentős fejlődésen ment keresztül, és ennek az is oka volt, hogy mind nagyobb közönségre számíthatott.

Az érdeklődés homlokterében lévő téma, a politikai szándék, a mondandóval szorosabb összefüggésben lévő nyelv megválasztása és a közös élményanyag közvetítésének igénye vezetett oda, hogy a keresztes zarándokok „Isten által vezéreltnek" hitt cselekedetei döntő lökést adtak a francia nyelvű történetírás megszületéséhez. Mindez tehát egyben azt is jelenti, hogy a francia historiográfia első képviselői valójában nem is Franciaország történetét írták meg, hanem *egy keresztes hadjáratét,* még pontosabban: *azoknak a franciáknak a történetét,* akik az igen vegyes emlékezetű negyedik keresztes hadjárat résztvevői és tanúi voltak, és amelyhez kapcsolódott az általuk létrehozott állam történetének elbeszélése. A korábbi latin nyelvű történeti irodalom nyomdokain haladva, velük vette igazán kezdetét a francia történeti gondolkodásban az a vonulat, mely az expanzióban

[4] Vö. CSERNUS, 1999a, 11–129.

lévő franciák történetének, dicsőségének bemutatását vállalta föl.[5] Mint ismeretes, a Bizánc ellen forduló negyedik keresztes hadjárathoz is számos olyan személy csatlakozott, akik irodalmi tevékenységükkel már korábban is nevet szereztek maguknak. Közülük a leggyakrabban a már a harmadik keresztes hadjáratban is részt vevő Conon de Béthune (1160 k.–1219. december 17.), Hugues de Berzé (†1220), Raembrant de Vauquières (Rimbaut de Vaqueiras, †1207 k.) és Châtelaine de Coucy (Guy de Thourotte, †1203) nevét szokták említeni.[6] *Igazi történet-*

[5] A korai keresztes hadjáratok széles körű forrásanyagára és francia vonatkozásaira lásd DLF, 233–236; *Histoire de la France illustrée. Depuis les origines jusqu'à la Révolution,* dir. Ernest LAVISSE, III/1, Achille LUCHAIRE, *Louis VII, Philippe-Auguste, Louis VIII, 1137-1226,* Paris: Hachette et Cie, 1911, 383–388; FIERRO-DOMENECH, 1986, 271–272, 277–281; FAVIER, 1993, 324–329, 327; Walter ZÖLLNER, *A keresztes háborúk története,* Bp.: Kossuth, 1980, 141–154; Paul ALPHANDÉRY, Alphonse DUPRONT, *La Chrétienté et l'idée de la Croisade,* postface de Michel BALARD, Paris: Albin Michel, 1995, 265–337; HUNYADI Zsolt, *A keresztes háborúk világa,* szerk. TÓTH Csaba, BEREGSZÁSZI Zsolt, Debrecen: T. K. K., 2011; Stephen HOWARTH, *A templomosok titka,* ford. PÁLVÖLGYI Endre, Bp.: Kossuth, 1986, 189–203; Régine PERNOUD, *Les hommes de la Croisade,* Paris: Fayard/Tallandier, 1982, 237–247; Paul ROUSSET, *Histoire d'une idéologie. La Croisade,* Lausanne: L'Age d'homme, 1983, 80–89 (Cheminements); Alphonse DUPRONT, *Du sentiment national,* in *La France et les français,* éd. Michel FRANÇOIS, Paris: Gallimard, 1972, 1440–1453; Jean LONGNON, *Les Français d'Outre-mer au Moyen-Âge. Essai sur l'expansion française dans le bassin de la Méditerranée,* Paris: Perrin, 1929; Édouard PERROY, *Les Croisades et l'Orient Latin (1095-1204),* Paris: Centre de Documentation Universitaire, 1973 (Les Cours de Sorbonne. Histoire du Moyen Âge); Kenneth M. SETTON, *A History of the Crusades,* I–III, Philadelphia–Madison, 1955–1975; SETTON, 1976, I, 1–26, 27–43; RUNCIMAN, 1999, 253–277, 617–634, 995–1031; BOZSÓKY Pál Gerő, *Keresztes hadjáratok,* Szeged: Agapé, 1995; Hans E. MAYER, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge,* Hannover: Hahn, 1960; Henry LAURENS, John TOLAN, Gilles VEINSTEIN, *L'Europe et l'Islam. Quinze siècles d'histoire,* Paris: Odile Jacob, 2009, 32–119; LONGNON, 1949; MKH, 2006 részletes tematikus bibliográfiát tartalmaz; *Croisades et pèlerinages,* 1997. A magyar vonatkozású francia nyelvű anyagra: *Bibliographie de la Hongrie en langue française*, éd. Henri TOULOUZE, Erzsébet HANUS, Paris–Budapest–Szeged, 2002 (Publications de l'Institut Hongrois de Paris. Documenta I [série dir. par Sándor CSERNUS]) idevágó részei. A latin nyelvű francia irodalomnak is fontos témája Magyarország és a keresztes hadjáratok kontextusa. Vö. CSÁKÓ Judit, *Az Árpád-kori magyarság ábrázolása a francia területen keletkezett elbeszélő forrásokban,* in *Francia–magyar kapcsolatok a középkorban, i. m.,* 73–94.

[6] DLF, 175–176, 219–220, 382, 617–618; a kortárs szerzőkre és a vonatkozó dokumentumokra lásd DUFOURNET, 1973, II, 391–451 (részletes bibliográfiával); COULET, 1966, 5–18. A kutatóknak természetesen a korból rendelkezésükre áll gazdag bizánci forrásanyag is, melyet ezúttal nem érintünk. A bizánci szerzők közül a leggyakrabban Anna Komnénére,

íróvá azonban, az átélt események hatása alatt, a francia résztvevők közül *hárman* váltak: Geoffroy de Villehardouin, Robert de Clari és Henri de Valenciennes. Mivel nem eldöntött, hogy melyiküknek, Clarinak vagy Villehardouinnek sikerült-e elsőként írásba foglalni a hadjárat során szerzett élményanyagukat, a francia történetírás *kettejüket* tekinti az *első francia történetíróknak.* Ha mégis választaniuk kell, a szakemberek szívesebben látják első történetíróként a kétségtelenül szebb, színvonalasabb és elegánsabb mű szerzőjét, az arisztokrata Villehardouint. Műveik tanúbizonysága szerint is igen nagy társadalmi különbség feszül a hadjárat vezetői és az egyszerű „zarándokok" között: Villehardouin gyakorlatilag tudomást sem vesz arról a világról, mely Clari természetes élet- (és halál-)közege, Clari pedig gyakran ad hangot neheztelésének a hadjárat vezetőivel kapcsolatban. A két mű együttes létezése és elemezhetősége a korabeli francia historiográfia számára kivételes lehetőségeket nyújt.[7]

A nagy vállalkozás harmadik, talán legkevésbé ismert krónikása, Henri de Valenciennes, ugyancsak a Francia Királyság északi részéből származott, s a Latin Császárság második császárának, Henriknek (Henri de Hainaut, 1176 k.–1216. június 11.) a bolgárok elleni harcait (1207–1216) írja le, Villehardouin művének mintegy folytatásaként „ragyogó, elegáns, epikus" prózában, melyet, bár jól látható az a törekvés, hogy vándor dalnok *(trouvère)* módjára gesztát írjon alexandrinu-

---

Nikétasz Khóniatészre és Geórgiosz Akropolitészre szoktak hivatkozni. Lásd: Gyula MORAVCSIK, *Bizantinoturcica,* I–II, Berlin, 1958, I, 137–139, 271 skk., továbbá mindenekelőtt a bizánci történetírásra vonatkozó rész Bréhier könyvéből: BRÉHIER, 1950, 296–306; Louis BRÉHIER, *A bizánci civilizáció,* ford. BÓDOGH-SZABÓ Pál, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2010, 306–316 (Varia Byzantina). Bréhier kitűnő Bizánc-trilógiája Baán István munkásságának köszönhetően magyar nyelven is teljes egészében hozzáférhető, lásd még BRÉHIER, 1999; továbbá UŐ, *A bizánci birodalom intézményei,* ford. BAÁN István, Bp.: Bizantinológiai Intézet Alapítvány, 2003 (Varia Byzantina).

[7] DLF, 304–307, 639; Gustave LANSON, *Histoire illustrée de la littérature française*, Paris, é. n., I, 50–56; BÉDIER–Hazard, I, 77–81; EHRARD–PALMADE, 1965, 11; D[ésiré] NISARD, *A franczia irodalom története,* Bp., 1872, 35–50; CLARI, 1952; VILLEHARDOUIN, 1952; *Grundriss der Romanischen Litteraturen des Mittelalters,* Hrsg. Hans Robert JAUSS, Erich KÖHLER, XI/3, *La littérature historiographique des origines à 1500,* Hrsg. Hans Ulrich GUMBRECHT, Ursula LINK-HEER, Peter-Michael SPANGENBERG, Heidelberg: C. Winter Universitätsverlag, 1986, 980–996; Michel ZINK, *Introduction à la littérature française du Moyen Âge,* Paris, 1992, 90; ZINK, 1992, 193–194. Dufournet adja a szövegek eddigi legrészletesebb összehasonlítását és legalaposabb elemzését (DUFOURNET, 1973). Egyébiránt a kutatás jelenlegi állása szerint a két első francia történetíró nem állt semmiféle bizonyítható kapcsolatban egymással, nincs jele annak, hogy tudtak volna bármit is a másikról. Nevük egymás művében nem szerepel (bár Clari a keresztesek névsorában említi „Champagne marsallja"-t). Természetesen a történések fonala és a legfontosabb résztvevők tetteinek említése

sokban, végül *prózává* hitelesített a közönségigény és az írói szándék. A *Konstantinápolyi Henrik császár története* a Villehardouin-kéziratok egy részével egybefűzve maradt ránk. Henri de Valenciennes célja már teljesen világosan az volt, hogy Nyugaton maradt honfitársait mintegy erősítésként a Balkánon megalakult új, a fennmaradásért mindinkább élet-halál harcra kényszerülő latin államokba hívja.[8]

A Latin Császárság történetében a latin nyelvű történeti irodalomnak a franciához képest szerényebb szerep jutott.[9] Ezek a latin nyelvű írások azonban mind tartalmukban, mind pedig koncepciójukat illetően némileg eltérnek a francia nyelvű anyagtól: fő céljuk ugyanis annak bizonyítása, hogy a görögök méltatlanná váltak a relikviák őrzésére, ami nyilvánvaló magyarázatkeresés arra a kortársak részéről is visszatérően hangoztatott vádra, hogy a keresztesek tisztességtelenül cselekedtek, amikor a pogányok helyett keresztényekre támadtak, s egyben a „zarándokok" eljárásának és a korban felbecsülhetetlen értéket képviselő ereklyék elrablásának jogosságát igazoló kísérlet.

Levante francia nyelvű történeti irodalma tehát a keresztes lendület következménye, része és kísérőjelensége, konkrétan azonban a Konstantinápoly elfoglalásakor átélt élményanyag hatása alatt született meg, majd tovább gazdagodott a 13. század nagy expanziós tevékenysége következtében, s hozzájárult ahhoz, hogy ez a század a francia nyelvű historiográfia látványos fejlődését is magával hozhatta.

Fontos és életképes francia szellemi központok alakultak ki tehát ekkor a Francia Királyság területén kívül is, sőt megelőzve az otthoni történetírást, valójában ezek a központok hozták létre a 13. század végéig a francia nyelvű történetírás legszebb és legmaradandóbb alkotásait: ennek a folyamatnak köszönhetően kezdtek el írni az első, francia nyelven eredeti alkotásokat létrehozó és a történelmet *prózában* művelő francia történetírók, mindenekelőtt Villehardouin, Clari, Valenciennes és Ernoul. Mindenesetre aligha kétséges, hogy a franciáknak a Mediterráneum keleti medencéjében való megkapaszkodása a francia történetírás számára is igen fontos esemény és nagy hatású kollektív élmény volt, mely a későbbiekben is, évszázadokra meghatározta a francia expanziós és tágabb értelemben vett politikai törekvéseket, visszahatott a francia politikai rendszer és mentalitás belső fejlődésére, a franciák szerepének kijelölésére a kereszténységen belül. Sőt kiha-

---

összefűzi szövegeiket: így pl. a Clari-féle csapattesthez tartozó egyik vezető, Pierre de Bracieux/Bracheux nevét Villehardouin is többször említi (169. és 369. §).

[8] DLF, 374; BÉDIER–HAZARD, I, 81; FAVIER, 1984, 326–327; DUFOURNET, 1973, II, 330–331; COULET, 1966, 297–313; HENRI DE VALENCIENNES, *Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople,* éd. Jean LONGNON, in *Documents relatifs à l'histoire des croisades,* II, Paris: Geuthner, 1948.

[9] A latin nyelvű munkák közül leggyakrabban Gunther de Pairisnek Márton apát relikvialeltárához készített előszavára szoktak hivatkozni. (Pairis hajdani ciszterci apátság a franciaországi Haut-Rhin tartományban.) COULET, 1966, 211–213. Lásd továbbá: ANDREA, 1997.

tással volt a Kelet iránt még manapság is gyakran eredeti módon megnyilvánuló sok évszázados francia érdeklődés mélységére és intenzitására, továbbá nemzetközi politikai, geopolitikai és kulturális aktivitására is.

A bizánci keresztes hadjárat megosztotta a résztvevőket, a kortársakat, és megosztja az utókort is. Ezt a megosztottságot már a korabeli történeti irodalom is jól érzékelteti. A latin nyelvű irodalom és a francia nyelvű történeti anyag között bizonyos kérdésekben tehát, ha polémia nem is, de néhol legalábbis árnyalataiban eltérő interpretáció tapasztalható. Mindenesetre ahány alkotás, annyiféle megközelítés – mondhatnánk a negyedik keresztes hadjárat élményanyagát feldolgozó történeti szövegek áttekintése után. A Bizánc elleni támadást igazolni kívánó szerzőkkel szemben a nyugati források közül leggyakrabban az „Hugues de Berzé *Bibliá*ja" címen ismert, mély megbánást mutató, gyónásszerű, francia nyelven írott szöveget szokták idézni, egy moralizáló költeményt, melyben Hugó úr, a hadjárat egyik résztvevője, korának ismert trubadúrja, nem sokkal halála előtt visszatekintett a frankok által elkövetett bűnökre.[10]

A francia historiográfia későbbi fejlődése azt mutatja, hogy a negyedik keresztes hadjárat élményanyagából, vagyis a Villehardouin- és Valenciennes-féle hagyományokból táplálkozó történetírásnak latinul igazán már nem, hanem csupán „népnyelven", döntően franciául akadt folytatása. A későbbi művek közül kiemelkedik a *Chronique de Morée* címen írt krónika (vitatott, hogy a görög nyelven született verses vagy a franciául írt prózai változat volt-e az első szövege).[11]

Ez a jelenség az általános tendencia része, tehát általában érvényes a keleti francia történetírásra, de különösen érvényes a franciák több mint egy évszázados balkáni (azaz *romania-/rhómania*béli) jelenlétére, melynek leírását mindenekelőtt ennek a „francia Peloponnészosz"-nak (azaz *Moreá*nak) a krónikája őrizte meg számunkra.[12] Ugyanakkor, a kialakult helyzetnek és érdekszféráknak

---

[10] „Az Úr elfelejti, ki reája nem emlékezik..." Hugues de Berzé (Uc de Berzic) költő (1150/55 k.–1220 k.). DLF, 382; COULET, 1966, 315–316; DUFOURNET, 1973, II, 398–401. Krónikájában Villehardouin is szól róla (45. §). Kiadva: *La Bible au seigneur de Berzé,* édition critique, éd. Félix LECOY, Paris: Droz, 1939.

[11] Kiadva: LONGNON, 1911; ZINK, 1992, 192; BÉDIER–HAZARD, I, 82; COULET, 1966, 79–83, 287–293.

[12] Az eredeti szöveg nem áll rendelkezésre. A krónikának két 14. század elejéről származó görög változata és három görög másolata, a francia szövegnek egy változata és két további másolata van. (A görög és az angol-amerikai történetírás a *verses görög* változat, a francia-belga történetírás pedig a *francia* nyelvű *próza* szövegének az elsőbbsége mellett kardoskodik. Számunkra most, a *francia nyelvű* történetírás tanulmányozása kapcsán, a francia nyelvű próza megléte és a történetírói hagyományokba illeszkedésének ténye a lényeges.) A görög változatot egyébiránt a modern görög nyelv első dokumentumai között tartják számon, mely nyelvi szempontból magán viseli a középkori és újkori görög nyelv jegyeit.

megfelelően, Morea krónikájának született katalán, olasz és görög változata is, az előbbi kettő prózában, az utóbbi versben. Az eseményeket 1204-től 1305-ig tárgyaló történet (eredeti információkat 1295-től tartalmaz) a 14. század elejéről származik, és szerzője (akiről a krónika elemzése nyomán feltételezik, hogy francia–görög vegyes házasságból született) ismeretlen.

A peloponnészoszi krónika nagy erénye, hogy a korábbi művek szövegeinek átvétele mellett támaszkodik más, nem francia nyelvű szövegekre (pl. egy velencei krónikára) és az igen gazdag helyi hagyományra is, amikor bemutatja Konstantinápoly elfoglalását, majd pedig a keresztesek berendezkedését a Balkánon. Ugyanakkor számos legendás részletet tartalmaz, és esetenként, például akkor, amikor a frank állam keleti berendezkedésének igazolására törekszik, vagy éppen annak jogszerűségét bizonygatja, néhol még a meglehetősen egyértelmű hamisításoktól sem riad vissza. Morea története a Villehardouin családéval szorosan összefonódva alakult, s a 13. század második felétől (1267), a külső körülmények nyomása alatt, a nápoly-szicíliai állam hűbérévé lett, s az általános keleti Anjou-expanzió részeként, annak védelme alatt élt tovább.[13]

A francia Kelet francia nyelvű történeti irodalmának másik vonulata földrajzilag konkrétan is a Szentföldhöz, még pontosabban a Jeruzsálemi Királysághoz kötődött. Ennek a csoportnak az egyik sajátossága az, hogy – hasonlóan a fran-

---

Az olasz nyelvű szövegből egy példány létezik, míg a katalán változatot a johannita lovagrend nagymesterének, Juan Fernandez de Herediának a kérésére készítették 1395 táján, és 1393-ig tartalmaz további érdekes információkat. A francia változatok alapján készült kiadás: LONGNON, 1911; a görög változat kiadva: *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle,* éd. Jean Alexandre BUCHON, Paris, 1840 és *The Chronicle of Morea,* ed. John SCHMITT, London, 1904; ZINK, 1992, 192; BÉDIER–HAZARD, I, 82; Elizabeth M. JEFFREYS, *The Cronicle of the Morea. Priority of the Greek Version,* Byzantinische Zeitschrift, 68(1975), 304–350; *Crusaders as conquerors. The Chronicle of Morea,* ed. Harold E. LURIER, New York–London: Columbia University Press, 1964.

[13] A Balkán-félszigeti Anjou-expanzióra lásd *Histoire de la France illustrée. Depuis les origines jusqu'à la Révolution,* dir. Ernest LAVISSE, III/2, Charles-Victor LANGLOIS, *Saint-Louis. Philippe le Bel. Les derniers Capétiens directs (1226-1328),* Paris: Hachette et Cie, 1911, 95–98; FAVIER, 1993, 678; RICHARD, 1983, 455–513; FIERRO-DOMENECH, 1986, 277–278; SETTON, 1976, I, 85–105, 140–162; LONGNON, 1949; Léon CADIER, *Essai sur l'administration du Royaume de Sicile,* Paris, 1891; Édouard JORDAN, *Les origines de la domination Angevine en Italie,* Paris, 1909; Émile G. LÉONARD, *Les Angevins de Naples,* Paris, 1954; Paul DURRIEU, *Les Français dans le Royaume de Naples sous le règne de Charles Ier d'Anjou,* in UŐ, *Les Archives Angevines de Naples,* I–II, Paris–Rome, 1887. Történetének magyar származású elbeszélője Andreas Ungarus, vö. ANDREAS UNGARUS, *Krónika,* ford. BODOR József, in *A magyar középkor irodalma. Latin nyelvű irodalom,* kiad. V. KOVÁCS Sándor, Bp.: Szépirodalmi, 1984, 65–114 (Magyar Remekírók).

cia monarchia történetéhez – igen *gazdag* latin nyelvű anyagra támaszkodhatott, és azzal kölcsönhatásban fejlődhetett. A másik jellemzője, hogy a szentföldi francia nyelvű historiográfia gondolatvilága az idő múlásával mind erősebben kapcsolódott a Jeruzsálemi Királyság *belső,* sajátos problémáihoz. Két jelentős alkotást szoktak itt mindenekelőtt megemlíteni; az egyik – időben a korábbi – mű Ernoul krónikája *(La Chronique d'Ernoul).* A szerző minden bizonnyal azonos Ernoul de Giblet-vel, akit később a ciprusi udvar egyik legképzettebb jogászaként tartottak számon, s aki karrierjét a Szentföldön, egy előkelő francia lovag fegyvernökeként kezdte. Ernoul a már régóta a Szentföldön élő, a helyi viszonyokat, a területet jól ismerő és értő, ott meggyökeresedett francia prototípusa, aki a muzulmánokkal való együttélést már megszokta, a Nyugatról érkező „zarándokok" nézőpontjától gyakran erősen eltérő véleményt képvisel, s tevékenységüket meglehetős kritikával, sőt iróniával szemléli. Ernoul műve a Jeruzsálemi Királyság 1099 és 1229 közötti történetét tárgyalja, oly módon, hogy 1183-tól már saját élményanyagára is támaszkodhatott. Hat keresztes hadjárat történetét idézi fel, melyek közül a négy utolsóról lehettek konkrét és meglehetősen vegyes tapasztalatai. Ernoul munkájának szerves folytatója a Franciaországban író Bernard le Trésorier, aki két további év történetével egészítette ki az Ernoul-féle krónikát (ezért is fűzték egybe később a két mű anyagát).

A másik jelentős alkotás, az Ernoul- és Bernard-féle anyag folytatása, különböző címeken maradt ránk: „a Hódítás könyve" *(le Livre du Conquest),* „Heraclius könyve" *(le Livre d'Eracles),* „a Tengerentúl története" *(l'Estoire d'Outremer),* „a Szentföld könyve" *(le Livre de la Terre Sainte)* vagy éppen „a Szentföld története" *(l'Estoire de la Terre Sainte).* A kompozíció kiindulópontja a szentföldi események alapvető fontosságú latin nyelvű összefoglalása, Vilmosnak, Türosz püspökének (Guillaume de Tyr) *Historia rerum transmarinarum*a, melyet a 13. század közepén vagy végén fordították franciára, s amely az eseményeket 1184-ig követi. Ehhez kapcsolták hozzá Ernoul és Bernard krónikáit 1231-ig – a folytatásra pedig (1275-ig) *két* helyen, *két* külön csoportban került sor.

Az egyik folytatás több, Ernoulhoz hasonló helyzetben lévő (azaz a Szentföldön generációkra megtelepedett), név szerint nem azonosított szerző műve, s Szíriában vagy Cipruson (vagy mindkét helyen) íródott, gazdag és pontos anyagot tartalmaz (különösen az 1231–1248 közötti időszakra) a keleti francia társadalom berendezkedésére vonatkozóan. A másik csoport ettől tartalmilag és formailag is eltérő kompiláció, amely leveleket, dokumentumokat, a szentföldi országok leírásait használta fel, de tartalmaz eredeti részleteket is (különösen az 1250–1261 közötti időszakra), s amelyet IX. Lajos francia király egy Keleten maradt, eleddig meggyőzően nem azonosított lovagja (egyes vélemények szerint a káplánja, egy bizonyos Jean Sarrazin) írhatott.[14]

[14] Lásd DLF, 262–263, 362, 429, 462–463; BÉDIER–HAZARD, I, 81–82; *Chronique*

A „keleti cikluson" belül külön egységet alkot a harmadik krónikakompozíció, a történeti művek azon csoportja, mely a *ciprusiak* 13–14. századi históriáját hagyományozta ránk. A ciprusiak történetének magvát Novarai Fülöp (Philippe de Novare; 1195 k.–1265), a Cipruson megtelepedett, képzett főurak egyike (jogász, költő, történetíró) írta meg, a „Frigyes császár és Jean d'Ibelin úr közötti háborúság jogosságáról és történetéről" *(Estoire et le droit conte de la guerre qui fu entre l'emperor Frederic et messire Johan de Ibelin)* című művében, melynek időhatára 1218–1243. Novarai Fülöp, elődei egy részéhez hasonlóan, nem volt francia, de franciául írt, s a historiográfiai ambíciók mellett más irányú tehetségét és ismereteit is igyekezett írásaiban kibontakoztatni, amennyiben történetét verses betétekkel, harci dalokkal és szatirikus részletekkel fűszerezte. Az *Estoire*-ból 1320 táján lesz kibővített formában geszta, pontosabban egy átfogóbb Ciprus-történet „a Ciprusiak tettei" *(Geste des Chiprois)* címen. Így Gérard de Montréal írói és kompozíciós munkájának köszönhetően egy olyan Ciprus-történet született, amelyet a Jeruzsálemi Királyság rövid históriája vezet be, Novarai Fülöp művével és Gérard de Montréal kompilációs anyagával folytatódik, s az ily módon 1270-ig kiegészített történetet Gérard mester saját írói munkájával vitte tovább és zárta le az 1309. év eseményeivel.[15]

Feltűnő ugyanakkor, hogy míg a Szentföldhöz kapcsolódó történetírásnak verses, prózai és kompilációs változatai vannak, addig a francia nyelvű anglonormann történetírás prózában nem hozott létre számottevő historiográfiai alkotást. Ugyanakkor számos (fentebb is említett) és figyelemre méltóan magas színvonalú verses változat britanniai létrejötte bizonyítja, hogy az angliai világi társadalom számára a történetírás és gondolkodás egyik legadekvátabb megnyilvánulási formája még jó ideig a francia nyelvű epikus költészet és a verses regény hagyományainak folytatása maradt. Az angliai francia nyelvű historiográfia, a francia nyelvű irodalommal együtt, egyike azoknak a komponenseknek, melyek – az egyre nyilvánvalóbbá váló konfliktushelyzetek számának és súlyosságának növekedése ellenére is – kiemelték a két monarchia fejlődésében továbbra is meglévő kapcsolódási pontokat, bizonyos közösnek tekinthető vonásokat. Ez az anglo-normannak nevezett történetírás kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy *mindkét monarchia,* a rendre kialakuló konfliktusok dacára, egymás iránt a lehető legnyitottabb és legátjárhatóbb maradjon, s ezen a franciák és az

---

d'Ernoul et de Bernard le Trésorier, publ. Louis de MAS-LATRIE, Paris: 1871 (Société de l'histoire de France, 157); Sarrazinre: RICHARD, 1983, 312–313, 422–423.

[15] Kiadva: *Mémoires de Philippe de Novare (1218-1243),* éd. Charles KOHLER, Paris: Honoré Champion, 1913 (Classiques Français du Moyen Âge); DLF, 584; BÉDIER–HAZARD, I, 82; ZINK, 1992, 194–195; SETTON, 1976, I, 163–194.

angolok közötti rivalizálásnak a 13. század során egyre erőteljesebben és átfogóbban jelentkező motívumai sem változtattak lényegesen.[16]

A keresztes háború, a keresztes eszme, a Szentföld és a csodálatos Kelet iránti érdeklődés fokozatosan megjelent a nyugati kereszténység egész területén (de természetesen nem mindenhol azonos mértékben) szinte valamennyi szellemi és művészi alkotásban, s valamennyi műfaj fontos témájává, illetve alapmotívumává lett. Különösen fontos szerepet játszott természetesen a történetírásban, de legalább annyira lényeges volt a költészet és még inkább a 13. századra a francia nyelvi és kulturális hatás alatt álló területeken – döntően azonban az angol-francia „kettős monarchia" területén – megszülető új műfaj, a regény *(roman)* fejlődése szempontjából. A középkori regényekből többé már nem hiányozhatott a keleti utazás, a keresztes hadjárat, az iszlám elleni harc (vagy éppen az iszlámmal való, néhol regényes kapcsolat) motívuma.

A törzsterületekhez viszonyítva szükségképpen némileg más volt a helyzet az általunk vizsgált keleti végeken kifejlődött francia nyelvű kulturális központokban. Mint láttuk, a Kelet-Mediterráneum térségében három, egymással szoros kapcsolatban álló és kölcsönhatásban fejlődő pólus jött létre, a Szentföldön, a Balkánon és Cipruson, melyek, noha a Francia Királysághoz vagy a szélesebb francia kultúrkörhöz továbbra is meglehetősen erős szálakkal kötődtek, mégis képesnek bizonyultak a helyi impulzusok befogadására és azok hatása alatt egyfajta *autochton fejlődésre* és annak francia nyelvű szintetizálására is. Ennek az lett az egyik eredménye, hogy a történetírás átállása a latinról a franciára gyorsabban következett be Keleten, mint Nyugaton. A Földközi-tenger keleti medencéjében az eredetileg is francia nyelvű történeti produkció általánosságban és részleteiben is *szervesen* kötődött a kereszténység keleti részének problémáihoz (azért is, mert ezek konkrét, átélt francia problémaként is jelentek meg), és az idő múlásával (a 13. századtól) a népnyelven kibontakozó történetírás fokozatosan kiszorította a latint az irodalomból és a történetírásból. Az alapvető élményanyagot eleve

[16] Az angol–francia rivalizálás egyes aspektusainak korábbi alakulására lásd RICHARD, 1983, 108–121, 325–370; Charles PETIT-DUTAILLIS, *La monarchie féodale en France et en Angleterre. Xe-XIIIe siècle,* Paris: Albin Michel, 1971, 209–226, 278–370 (L'évolution de l'humanité, 29); Georges DUBY, *Le Moyen Âge. De Hugues Capet a Jeanne d'Arc (987-1460),* Paris: Hachette, 1987, 315–363, 399–412 (Histoire de France Hachette); Jacques ROSSIAUD, *A Capeting szintézis,* in *Franciaország története,* I, szerk. Georges DUBY, Bp.: Osiris, 2005, 352–379; BEAUNE, 1985, 17; *Histoire de la France illustrée, i. m.,* III/1, 166–211, III/2, 10–18, 82–95; SZÉKELY György, *Telepesek, keresztes hadjáratok,* in *Európa ezer éve. A középkor,* szerk. KLANICZAY Gábor, Bp.: Osiris, 2005, I, 336–347; MAGYAR István Lénárd, *Bizánc és a keresztes államok,* in *Európa ezer éve, i. m.,* I, 347–356; MOLNÁR Péter, *„Államépítés" Angliában és Franciaországban: események és intézmények,* in *Európa ezer éve, i. m.,* II, 36–61.

franciául kezdte közvetíteni, s ezzel egyben hagyományt is teremtett. Ugyanakkor lehetővé tette, hogy a keresztes eszme témaköre még inkább beépüljön a francia nyelvű irodalom corpusába.

A francia nyelvű historiográfiában tehát voltak olyan vonulatok, amelyek fokozatosan visszaszorultak, mint az anglo-normann hagyomány, voltak olyanok, amelyeknél a 13. század második fele a tartós kibontakozás korszakát jelentette, mint a franciaországi dinasztikus, Capeting államalkotó historiográfia, s voltak olyanok is, mint a levantei francia történetírás különböző pólusai, amelyeknek a fejlődése többé-kevésbé folyamatos volt, s a helyi erőforrások és a francia részvétel jelentősége következtében Keleten egészen a 14. század elejéig virágzottak. Ekkor azonban szinte a teljes, kivételes tekintélyt hordozó élményanyagukkal együtt integrálódtak a dinasztikus történetírás legdinamikusabban fejlődő franciaországi vonulatába, amelyet ezt követően már kizárólagosan a hivatalos, a „királyi" történetírás képviselt.

Ezt a két utóbbi vonulatot természetes módon kötötte össze IX. Lajos, a későbbi Szent Lajos személye (és az általa képviselt uralkodóeszmény). Vele kezdődött (és IV., Szép Fülöppel folytatódott) a keresztes hadjárat eszméjének és a nemzeti dinasztia gondolatának olyan összekapcsolása, mely az előbbinek a forrásait az utóbbi hatékonysága érdekében kívánta és volt is képes mozgósítani s ezáltal egy új (a pápával és a császárral egyaránt rivalizáló, a királyi hatalmat lendületbe hozó) politikai koncepcióba ágyazni.[17]

A fentiek értelmében elmondhatjuk, hogy miközben a keresztes háború a 13. század elején még csak a hit, a mély vallásosság, az egyéni és kollektív dicsőség, a becsület, a gyarlóság (esetleg a bűn...) forrása volt, a század végére a Capeting-monarchiában újraértelmeződött, és francia nemzeti üggyé lett, azaz részt vállalt a francia nemzeti monarchia kiépítésének folyamatában. A negyedik keresztes hadjárat azonban mindenekelőtt a középkori embert ellenállhatatlanul vonzó, csodálatának tárgyát jelentő Kelet brutális birtokba vételének *szavakban* és so-

[17] A királyi hatalom és a nagy monarchiák kibontakozására lásd Jacques KRYNEN, *L'Empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècles,* Paris: Gallimard, 1993, 69–166; a keresztes hadjárat és a királyi hatalom politikai ideológiai összefogásának legkidolgozottabb változatára Pierre DUBOIS, *De recuperatione Terrae Sanctae,* ed. Angelo DIOTTI, Firenze, 1997 című kulcsfontosságú munkáját (magyarul előkészületben: *A Szentföld visszafoglalásáról (1306),* ford., jegyz. SÁGHY Marianne, Bp.: L'Harmattan); Marianne SÁGHY, *Crusade and Nationalism. Pierre Dubois, the Holy Land and the French Hegemony,* in *The Crusades and the Military Orders,* ed. Zsolt HUNYADI, József LASZLOVSZKY, Bp.: CEU, 2001, 43–50 (Medievalia). Vö. továbbá: RICHARD, 1983, 159–204, 383–404, 417–454; Jean RICHARD, *Le Royaume Latin de Jerusalem,* Paris, 1953, 262–274; *Franciaország története, i. m.,* I, 335–374 (Jacques ROSSIAUD), 375–391 (Élisabeth CARPENTIER); *Histoire de la France illustrée, i. m.,* III/2, 284–322; FAVIER, 1984, 223–237.

kak (így a Villehardouin által gyakran ostorozott „tábort elhagyók") számára a *gyakorlatban is* nemes célt szolgáló, ám mégis az erőviszonyok kegyetlen realitásait megvalósító eszköze volt. A két alapforrást, Villehardouin és Clari műveit már sok szempontból vették vizsgálat alá. Mi most itt, műveik alapján, csupán egyetlen aspektusát tekintjük át annak az érzésnek, amely a két francia lovagot a Konstantinápollyal, a *várossal* való találkozáskor eltölthette.

Geoffroy de Villehardouinról (1150 k.–1213 vagy 1218 előtt) annyit tudunk, hogy Champagne marsallja (mint őelőtte már apja is), s hogy a keresztesek egyik vezetője volt, aki hűbérurát, III. Thibaut (Tibald) champagne-i grófot (1198–1201) követve 1199 novemberében vette föl a keresztet. Ettől fogva sorsa szorosan összeforrt a negyedik keresztes hadjáratéval. A Bizánci Birodalom romjain létrehozott Latin Császárság egyik főméltóságaként Villehardouin mindvégig az események középpontjában állt, nem követte vagy elszenvedte a történteket, hanem azoknak egyik irányítója, sőt kitervelője volt. Villehardouin karrierje nagyszerűen fejezi ki azokat a lehetőségeket, amelyek a 12–13. század fordulóján feltárultak az akkori történelem fősodrába bekapcsolódni tudó, dinamikus és tehetséges lovagok számára. Champagne grófságából, középnemesi családból indult gyors felemelkedése: első hűbérura, II. Henrik gróf, amikor átvette a hatalmat (1181), már több mint kétezer vazallussal rendelkezett, akiknek száma fokozatosan növekedett. Villehardouin is közéjük tartozott, 1185-ben már Champagne marsallja volt, s elkísérte urát, II. Henriket a harmadik keresztes hadjáratba (1190–1194 között). Míg Henrik 1192-ben Jeruzsálem királya lett, Villehardouin visszatért Champagne-ba, és III. Thibaut szolgálatában folytatta karrierjét. Urát követve 1199-től, tehát kezdettől fogva a negyedik keresztes hadjárat előkészítésében nagy szerepet játszó vezetők egyike volt. Részt vett a Velencével folytatott előkészítő tárgyalásokon, melyeknek célja a keresztes sereg Szentföldre történő átszállításának megszervezése volt, majd kulcsszerepet játszott a keresztesek vezérkarának tárgyalásai során, és több más fontos diplomáciai küldetésnek is részese volt.

Nemcsak tehetséges diplomata, hanem kitűnő hadvezér is volt, amit a hadjárat során, majd pedig a Jeruzsálemi Latin Királyság megalakulását követően többször is bizonyított. A császárrá választott Flandriai Baudouin vezette Konstantinápolyi Latin Császárság (1204–1261), illetve a Montferrati Bonifác uralma alatt szerveződött Thesszaloniki Királyság megalakulása után Villehardouin „Romania/Rhómania" marsallja lett, és a királyság területén Bonifáctól értékes hűbérbirtokot (Moszünopolisz) kapott. Továbbra is ott volt valamennyi fontos tárgyaláson, részt vett a legfontosabb katonai akciókban – így a vereséggel végződött hadrianopoliszi (drinápolyi, 1205) és a jelentős győzelmet hozó philippopoliszi (1208) csatákban –, előkészítette Henrik császár (Henri de Hainaut) megválasztását, akinek távollétében (1208 végén) Konstantinápoly városának biztosítását is feladatul kapta. Nagy valószínűséggel 1213-ban bekövetkezett halálának helyére, idejére és

körülményeire vonatkozóan nincs pontosabb információnk. (Villehardouin halálát a kutatók 1213 és 1218 közé teszik. Újabban 1213-at valószínűsítik.)

Művét, melyet minden bizonnyal 1207 táján írt, a virágzó középkor legszínvonalasabb francia alkotásai közé sorolják, s az iránta megnyilvánuló érdeklődés az első, 16. századi kiadása óta töretlen. Villehardouin történetének szövege szép, érvelése logikus, jól tükrözi szerzője kivételes műveltségét és írói tehetségét. A forrás történeti értéke jelentős; sőt, mint egyik legkitűnőbb kutatója, Jean Dufournet mondja, a *hallgatása* bizonyos, az általa adott verziót zavaró elemekről szinte „éppoly elegáns, mint a prózája". Tartalmi szempontból azonban a szakemberek számára Villehardouin interpretációja (melyet áthat a keresztesek cselekedeteinek igazolási kísérlete) ugyanolyan vitatott (sőt elfogadhatatlan) marad, mint maga a sereg bizánci vállalkozása. Villehardouinnel a francia világi arisztokrácia egy neves képviselője lépett be, s mindjárt igen színvonalas alkotással, a francia történetírók sorába, s tett ezzel döntő lépést a keleti francia historiográfia, egy keleti francia történelem megalkotása, fenntartása és továbbfejlesztése s egyben – mint láttuk – a francia nyelvű történetírás megteremtése irányába.[18]

Különös szerencse, hogy Bizánc megvételéről egy másik francia beszámoló is rendelkezésünkre áll, mivel a két történet számos szempontból nagyszerűen kiegészíti egymást. Mindkét krónika igen értékes adalékokat tartalmaz nemcsak a keresztesek, hanem az egykorú Bizánc történetéhez, sőt az olyan balkáni és a korabeli steppe területén élő népek, mint a vlachok, a bolgárok vagy éppen a kunok történetéhez.[19] Robert (Robers) de Clari (1170 k.–1216 u.), a kor színvonalán átlagos műveltségűnek számító, egyszerű lovag, a közemberek egyike, ugyancsak történetet írt „azokról, akik Konstantinápolyt hódoltatták" („Estoire de chiaus qui conquisent Coustantinoble"). Egyes vélemények szerint Villehardouin és Clari

[18] A Villehardouin-kiadásokra lásd: *Histoire de Geoffroy de Villehardouin, mareschal de Champagne et de Romenie; de la conqueste de Constantinople par des barons françois assiciez aux Venitiens, l'an 1204, d'un costé en son vieil language et de l'autre en plus moderne et intelligible,* par BLAISE DE VIGENÈRE, Paris, 1585; DUFOURNET, 1969 és VILLEHARDOUIN, 1952. A számos részleges fordítást követően ma már (Dufournet kiadása alapján) teljes magyar fordítás is a rendelkezésünkre áll: VILLEHARDOUIN, 1985. A IV. keresztes hadjárat körülményeire lásd még DUFOURNET, 1973, I, 3–32 (kronológia, előzmények, bibliográfia); bizánci oldalról világítják meg az eseményeket: Louis BRÉHIER, *Le Monde byzantin,* I, *Vie et mort de Byzance,* Paris: Albin Michel, 1969, 279–299 (Évolution de l'Humanité), magyarul: BRÉHIER, 1999, 321–344; a pápaság keleti politikájába ágyazva, SETTON, 1976, I, 6–15; *Villehardouin,* in KMTL, 1994.

[19] A vlachok *(blaquis, blakis),* a vlach-bolgár állam és vezetőjük, Kalojan (Blak Johannész, Johannitza, bolgár cár: 1197–1207) például rendre megjelenik krónikásaink elbeszéléseiben, mint ahogyan a kunok is. Vö. VILLEHARDOUIN, 1985, LXXX–LXXXII., XC–CIII., CVII–CVIII., CX. fejezetek; CLARI, 64–65., 106., 112., 116. fejezetek.

műveinek színvonala között megközelítően akkora a különbség, mint a két szerző társadalmi rangja és a hadseregben betöltött pozíciója között. Clari, aki urát, Pierre d'Amiens-t kísérte el Keletre, miután végigküzdötte a hadjáratot, Villehardouinnel ellentétben nem maradt a Balkánon, hanem hazatért, s azt követően írta meg az 1200 és 1206 közötti időszak történetét. A naiv, egyszerű, pikárdiai tájnyelvi elemeket bőven tartalmazó mű történetírói nívóját és intellektuális szintjét valóban nem lehet Villehardouinéhez hasonlítani – vannak azonban más érdemei.

Bár kronológiája többnyire bizonytalan, írása emberközeli, naiv és őszinte, s elbeszélése a maga módján pontos és rendkívül érdekes. Míg Villehardouin a stratégia, a nagypolitika, a diplomácia, a lovagi értékek elegáns stílusú elbeszélője, aki a Latin Császárságban magas hivatalt szerzett, családja pedig jelentős fejedelemséghez jutott a meghódított területeken, addig Clari alakja elvész a seregben tízezrével jelen lévő hasonszőrűek tömegében. Mindössze *neve* van a *névtelenek* között, viszont ehhez a névhez a lovagi hőstettek e túlfűtött légkörében – ismereteink szerint – még csak egy aprócska hőstett sem kapcsolódik; míg Clari ereklyékből álló zsákmányával, az átélt ellentmondásos élmények hatása alatt, végül mégiscsak visszatért szülőföldjére, s a megszerzett relikviákat Corbie apátságának adományozta, addig Villehardouin Görögországban maradt, és soha nem látta viszont szülőházáját. Clari története sem saját korában, sem a későbbi századokban nem szerzett olyan ismertséget, mint Villehardouiné (mindössze egyetlen kézirata maradt fenn).[20]

A körülmények arra predesztinálták Villehardouin és Clari műveit, hogy a kutatók párhuzamba vagy éppen ellentétbe állítsák őket, összevessék az azonos eseményekről szóló részeiket, illetve hangsúlyozzák eltérő vagy egymást kiegészítő jellegüket.[21] Villehardouin széles látókörű stratéga, aki Bizánc elfoglalásában

[20] Az egyetlen kéziratot a Dán Királyi Könyvtár őrzi: No. 487, ff. 100^v–128^r; *Description des manuscrits français du Moyen-Âge de la Bibliothèque Royale de Copenhague, précédée d'une notice historique sur cette bibliothèque,* dir. Nicolai Christian L. ABRAHAMS, Copenhague, 1844, 111–113. A Clari-kiadásokra és a műre vonatkozóan lásd CLARI, 1924 és CLARI, 1952; *Croisades et pèlerinages,* 1997, 725–801. Clari történetéből magyar nyelven mindössze néhány kisebb részlet jelent meg: *Krónikások, krónikák,* II, *Az új évezredben (XI–XIII sz.). Szemelvények a középkori krónikából,* szerk. MEZEY László, Bp., 1960, 172–182, 184–185, 188–197 (Clari) és 182–184, 186–188 (Villehardouin); *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közel-Kelet, IV–XV. század,* szerk. Sz. JÓNÁS Ilona, Bp.: Osiris, 1999, 226–230. Lásd még: *Clari,* in KMTL, 1994.

[21] Egy másik természetes összehasonlítási lehetőséget a kor eseményeire vonatkozó bizánci források kínálnak, melyek a szenvedő, a vesztes fél álláspontját tükrözik. Erre vonatkozóan Farkas Csaba kötetünkben publikált tanulmánya ad eligazítást. Lásd továbbá: RUNCIMAN, 1999, 1. sz. függelék, 995–999, 1007; ODB, 1991, 937–938, 1183–1185.

aktív és felelős részt vállalt (noha magyarázatai gyakran éppen elfedni akarják ezt a körülményt), és az ostrom sikerében a nagy, nemzetközi összefüggésekbe helyezett *hadjárat* döntő fontosságú felvonását látja, míg hozzá képest Clari számára Bizánc megvétele tulajdonképpen egy *védőbástya* ostromával azonos. Clari nem is látja azokat a nagy összefüggéseket, melyeknek Villehardouin többnyire az irányítója volt. Nemegyszer vagyunk tanúi naiv értelmezésnek és tárgyi tévedésnek, adatai sokszor pontatlanok. Elbeszélése nem mentes – nem is lehet az – a korabeli propaganda hatásaitól (sőt e tekintetben is értékes dokumentum).[22] De míg Villehardouin a legnagyobb lelkiismereti problémákra is igyekszik koherens magyarázatot találni (és azokat kimagyarázni), addig Clari, úgy tűnik, jóval nehezebben teszi túl magát a negyedik keresztes hadjáratot kísérő súlyos lelki, katonai vagy erkölcsi bizonytalanságokon, a *pápai átokkal* sújtott „szent zarándoklat" ellentmondásosságán, a keresztények ellen forduló keresztes seregnek a korabeli ember számára nehezen feldolgozható képén. Ugyanakkor, noha érdeklődése és kíváncsisága messze meghaladják kifejezőeszközeinek tárházát, „maszszívan áll a maga lehetőségeinek talpalatnyi földjén, és eszébe sem jut, hogy tekintetét a világmindenségre vesse" (Dufournet). Az általa belátható terepen azonban Clari kétségtelenül igazi történetíróként mozog.

Ezek a különbségek számos helyen, így Villehardouin és Clari műveinek Bizánc bevételével kapcsolatos fejezeteiben is megfigyelhetők. A Konstantinápollyal, a várossal való találkozásuk és ennek az élménynek a feldolgozása mindkettőjüknél nagyon érdekes. Villehardouin számára a város egy riválís nagyhatalom kiterjedésében is óriási központja, ritka gazdagság, fantasztikus erődítések együttese, igazi leküzdendő kihívás, jogosan meghódítandó és birtokba veendő érték. Villehardouin nem titkolja elismerését, de ámulata soha nem csap át csodálkozásba vagy éppen csodálatba: ő valójában csak a keresztes had kollektív és az egyes lovagok egyéni hősiessége iránt mutat leplezetlen elismerést, s csupán arra ügyel, hogy a kezükbe kerülő értékekkel összemérhető legyen a győztesek dicsősége. Sajnálkozik a város pusztulásán, amikor kitör az újabb tűzvész („több ház égett le, mint amennyi a francia királyság három legnagyobb városában együttvéve található"); maga is, még a döntő ostrom előtt, gyakran járt a bámulatos bizánci építményekben, mint például a Blakhernai-palotában, amikor tagja volt annak a követségnek, mely a bizánci császárnak saját palotájában üzent hadat.[23]

Számára tehát Konstantinápoly a még soha nem látott egyéni és kollektív hősiesség minden korábbival összehasonlíthatatlan értékű jutalma; kiérdemelt zsák-

[22] Clari szövegének jellegzetességeire, értékeire és időnkénti bicsaklásaira vonatkozóan Gérard Jacquin professzor kötetünk lapjain olvasható elemzése ad részletesebb útmutatót (135–156. l.). A szöveg ebből fakadó fordítási nehézségeire lásd továbbá Jean Dufournet megállapításait, in *Croisades et pèlerinages,* 1997, 728.

[23] Vö. főleg VILLEHARDOUIN, 1985, XXVI–XXXVII., LI., LIV. fejezetek.

mány, melyet már a nagy vállalkozás előtt pontosan fel kell osztani, kivételes érték, melynek csábításai akkorák, hogy a „korábban mily becsületes" lovagok, „minthogy minden rossznak a forrása, a pénzsóvárság itt is jelen volt", a pápai kiátkozás fenyegetése ellenére is „maguknál tartották a zsákmány egy részét". Villehardouin gondolkodásában és gyakorlatában a zsákmány ezüstre, aranyra és főleg pénzre átszámolva fejeződik ki, majd pedig igazán a jogos háborúban kivívott, „világraszólónak" tekintett győzelem következtében megszerzett országra és hatalomra, valamint örök lovagi dicsőségre átváltva jelenik meg.

Clari történetéből egészen más kép rajzolódik elénk. Az egyszerű lovagok számára szó sincs a lovagi becsület szabályai szerinti osztozkodásról (úgy látják, attól vezéreik tisztességtelenül megfosztották őket), s még csak arról sem, hogy menynyire megérdemelt a keresztesek jutalma. Talán némi meglepetésre azt tapasztaljuk, hogy a pikárdiai kisnemes leírása nemcsak más, mint a műveltebb, valójában igazán már semmin sem csodálkozó Villehardouiné, hanem több szempontból érzékenyebb és gazdagabb is. E fejezetekben Clarinál a kincs nem csupán egyszerű zsákmányként vagy éppen kivételesen gazdag és kiérdemelt prédaként jelenik meg. Nála a kincsek egy másfajta, mégpedig az *igazi gazdagság* forrásaivá lesznek: így Clari rangsorában az első helyen az *ereklyék* és azok lakhelyei, a templomok és az ereklyetartók állnak, melyek a legkáprázatosabb módon, szemmel láthatóan és kézzel foghatóan egyesítik számára – és általában a hadjárat résztvevői számára – a *hitbéli* és a *materiális* értékeket. Clari ekkor mindenekelőtt egy magát *alázatos zarándoknak* s „jó lovagnak" tekintő hívő, a földre szállt csodákat érdeklődéssel megbámuló, egyszerű nyugati keresztény.

Clari művében, melyet először közlünk magyar nyelven teljes egészében, Konstantinápoly nagyszerű csodái az olvasó szeme láttára elevenednek meg. A minden új ismeretet és csodát magába szívni kész, hitében végtelen, ám műveltségi szintjében és korábbi tapasztalatai által korlátolt és „barbár" nyugati ember megszeppent hódítóként áll szemben ekkor nemcsak a városnak az ő számára korábban elképzelhetetlen csodáival, hanem *saját* vallásának, *hitének* számtalan új bizonyítékával, a talán mégiscsak *bűn* által megszerzett felbecsülhetetlen kincsekkel s a lelkében mindezért egyszer s mindenkorra megtelepedő lelkiismeret-furdalással.[24] Robert de Clari úgy marad központi figurája a krónikának, hogy vitéz cselekedeteiről (melyek nagy valószínűséggel nem lehettek számosak) szó sem esik. Ő az események íróként megihletett tanúja. Rajta keresztül szűrődik át minden. Személyében a hódító-rabló keresztes lovag ekkor válik egy pillanatra valóban azzá, aminek mindig is látni szerette magát: igazi

[24] A latinok drinápolyi veresége (1205. április 14–15.) kapcsán ő maga a következőképpen fogalmaz: „Így állott bosszút rajtuk Isten *(Damedeu)* kevélységük miatt és amiatt, hogy olyan tisztességtelenül jártak el a sereg szegény tagjaival szemben, s azok miatt a szörnyű bűnök miatt, melyeket a város elfoglalása után ott elkövettek." CLARI, CXII. fejezet.

hívő zarándokká.[25] Clari számára a város a *valósággá* lett *csoda,* Villehardouinnek pedig *jogos préda* s főleg a *meghódított hatalom forrása.*

Az első két francia történetírónak Konstantinápolyról, a városról alkotott és ennél az igen vázlatos leírásnál sokkal gazdagabb képe csak egy a műveik által lehetségessé váló tematikus összehasonlítások sorából: nyilvánvaló, hogy a szövegeik között meglévő eltérések a történetírás szempontjából csak még tovább növelik értékeiket. Úgy látjuk, hogy noha valóban mindketten *ugyanazt* a nagy eseményt írták le, a seregben elfoglalt nagyon is különböző helyzetükből, műveltségükből, céljaikból és számos más okból fakadóan nem mindig ugyanazt látták, nem ugyanazt érezték, vagy ha elbeszélésük tárgya esetleg teljesen azonosnak látszik is, a látószög más, és a kép korántsem ugyanúgy és nem ugyanott jelenik meg. Ami viszont talán e rövid elemzés alapján is kétségtelen: a maguk módján *mindketten* és *örökre* Bizánc *bűvkörébe* kerültek. S ránk maradt szövegeiknek hála, a mai olvasó is végigélheti az emberiség történelmének e kivételesen drámai pillanatát, az európai civilizáció fejlődésének egy rendkívül fontos, az európai kultúrára, gondolkodásra máig hatást gyakorló, megragadó fejezetét.

Csernus Sándor

[25] A szóhasználat is érdekesen tanúskodik erről. Robert de Clari krónikájában a hadjárat résztvevőire mindvégig és gyakran használja a „zarándok" *(pèlerin),* kifejezést, összesen 48 alkalommal, míg főleg kezdetben (a XLIV. fejezetig) a „keresztes" *(croissié)* szerepel, azt követően pedig a „franciák" *(Franchois)* megjelölés az általános. Vö. CLARI, 2004, 222.

KRONOLÓGIA ROBERT DE CLARI KRÓNIKÁJÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ[1]

1095. november 18–28. A clermont-i (ma: Clermont-Ferrand) zsinat.
november 27. II. Orbán pápa felhívása a keresztes hadjáratra.
1096. augusztus 15.–1099. július 15. Az első keresztes hadjárat.
1099. június 9.–július 15. Jeruzsálem ostroma és elfoglalása.
1107–1110 Norvégok (I. Sigurd Magnusson) keresztes hadjárata (Norvégia–Anglia–Santiago de Compostela–Gibraltár–Baleár-szigetek–Szicília–Akkon–Jeruzsálem– Szidón–Konstantinápoly–Bolgárország–Magyarország–Svábföld–Bajorország–Dánia–Norvégia).
1123. március 18.– április 6. Az első lateráni zsinat (a katolikus egyház 9. általános zsinata, II. Callixtus pápa). A keresztes privilégiumok kiadása (a kereszteseknek teljes búcsú, a hozzátartozóknak védelem).
1144. november A szeldzsuk törökök elfoglalják Edesszát.
1145. december A *Quantum praedecessores* kezdetű bulla kiadása: felhívás a második keresztes hadjáratra (VII. Lajos francia királyhoz).
1146 Speyeri birodalmi gyűlés (III. Konrád német király), a háború meghirdetése.
1146–1148 A második keresztes hadjárat.
1147 tavasza Damaszkusz sikertelen ostroma.
1148. június 24. Akkoni csúcstalálkozó: III. Konrád, VII. Lajos.
1171 I. Mánuel bizánci császár lemészároltatja a konstantinápolyi velencei kolóniát. (A helyükre genovaiak kerülnek.)
1177–1179 Flandriai Fülöp keresztes hadjárata: Egyiptom elleni keresztes hadjárat, bizánci szövetségben.

[1] Az itt következő kronológiának – mely az első keresztes hadjárat meghirdetésétől az ötödik keresztes hadjárat meghirdetéséig, illetve a kor két meghatározó személyisége, III. Ince pápa és Flandriai Henrik császár halálának esztendejéig terjed – kettős feladata van. Tartalmazza a téma megértéséhez szükséges leglényegesebb tényeket, a legfontosabb előzményeket, a keresztes államok utóéletének jelentősebb eseményeit, továbbá adatokat szolgáltat a Clari krónikájában megjelenő személyek további sorsáról, sorrendbe állítja az általa leírt eseményeket, szem előtt tartva a magyar vonatkozásokat is. Clari kronológiai bizonytalanságaira a krónikaszöveg adott részéhez fűzött jegyzetekben is utaltunk. Másik célunk tehát, hogy e kronológiával áttekinthetőbbé tegyük az események menetét. A kronológia összeállításához a *Válogatott bibliográfiá*ban szereplő kézikönyvek közül elsősorban Jean Dufournet Clari-kiadását (CLARI, 2004, 262–270), Jean Longnon Villehardouinről szóló könyvét (LONGNON, 1978), valamint Geoffroy de Villehardouin krónikájának szövegét, továbbá a *Magyarország Történeti Kronológiája* című munka I. kötetének (*A kezdetektől 1526-ig,* főszerk. BENDA Kálmán, Bp.: Akadémiai, 1981) idevonatkozó részeit (szerzők: ÉRSZEGI Géza és SOLYMOSI László) használtuk fel.

1187. július 4. Szaladin egyiptomi szultán győzelme, Hattín elfoglalása.
október 2. Szaladin elfoglalja Jeruzsálemet.
1189–1192 A harmadik keresztes hadjárat. A „királyok keresztes hadjárata": I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár, II. Fülöp Ágost francia király, I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király, II. Henrik osztrák herceg. (Géza herceg – II. Géza király fia; †1210 e. – 2000 fővel csatlakozik Frigyeshez.)
1191. július 10. Akkon bevétele.
1192. szeptember 2. Szaladin és Oroszlánszívű Richárd békekötése.
1197–1198 VI. Henrik német-római császár (1191–1197) „félbemaradt" keresztes hadjárata (†1197. szeptember 28.). III. Béla özvegye, (Capet) Margit királyné – VII. Lajos francia király leánya – csatlakozik a hadjárathoz. Akkonban hal meg 1197 szeptemberében.
1198. január 8. III. Ince pápa megválasztása. (Uralkodik 1216-ig.)
augusztus III. Ince felhívása a keresztes hadjáratra.
1198–1199 Neuilly-i Fulkó (Fulques de Neuilly) plébános prédikációs tevékenysége.
1199. november 28. Lovagi torna Ecryben. Champagne és Blois grófjai fölveszik a keresztet.
1200. február 3. Flandriai Balduin (Baudouin de Flandre) csatlakozik a keresztesekhez.
1201. április Megállapodás Velencével hajók bérléséről és 4500 keresztes lovag Szentföldre szállításáról.
május 24. Meghal a keresztesek kijelölt vezetője, III. Thibaut (Tibald), Champagne grófja.
augusztus vége–szeptember eleje A keresztesek vezetésére fölkérik Montferrati Bonifácot, aki fölveszi a keresztet. A burgundiak Cîteaux-ban csatlakoznak a keresztes hadjárathoz.
1202. április–május A keresztesek elindulnak Velencébe.
május Pierre d'Amiens kíséretének tagjaként Robert de Clari és fivére, Aleaume csatlakozik a keresztesekhez.
május–június A keresztesek megérkezése és elszállásolása Velencében.
július–augusztus A keresztesek nem tudják kifizetni a flotta és a szállítás költségeit. Komoly vita után elfogadják a velenceiek javaslatát a Zára elleni támadásra. III. Ince pápa megtiltja, hogy keresztények ellen támadjanak, és kiátkozza az engedetleneket. A keresztesek egy része, azok, akik nem értenek egyet Zára megtámadásával (köztük Renaud de Montmirail, Hervé du Châtel, Guillaume de Chartres, Geoffroy de Beaumont, Jean és Pierre de Frouville), embereikkel együtt több csoportban hagyják el a sereget, azzal a céllal, hogy Szíriába menjenek. Mások (köztük Jean de Nesle, a hajóhad kapitánya, Thierry de Flandre – Flandriai Fülöp fia –, Geoffroy de Villehardouin, a krónikás unokaöccse, Nicolas de Mailly és kíséretük) nem csatlakoznak a sereghez, hanem Marseilles-ből közvetlenül mennek Szíriába.
november Zára ostroma és elfoglalása (november 24.).
november–1203. április A keresztesek Zárában töltik a telet. Elhatározzák a Konstantinápoly elleni támadást. (Zárát a magyarok 1204-ben foglalják vissza.)
1203. január A keresztesek megállapodnak Alexiosszal, a bebörtönzött II. Izsák bizánci császár fiával, hogy visszaszerzik számára a trónt.

április 25. Alexiosz Zárában csatlakozik a keresztesekhez.
április folyamán A hajóhad megindul Konstantinápoly felé. Az első állomás: Korfu. Simon de Montfort és testvére, Guy, valamint Simon de Neauphle, Robert Mauvoisin, Dreux de Cressonsacq, a ciszterci Vaux apátja, Enguerrand de Boves és fivére, Hugues embereikel együtt a „magyar királyhoz" (Imre) pártolnak.
május 24. A keresztesek elhagyják Korfu szigetét.
június 23. A keresztesek flottája megérkezik Konstantinápolyhoz.
július 5. A keresztes sereg partra száll Galatában.
július 10–16. A keresztesek a császári palotánál (Blakhernai) támadást indítanak Konstantinápoly ellen.
július 17. A város első ostroma.
július 17–18. III. Alexiosz az éj leple alatt elmenekül a városból.
július 18. Angelosz Izsák visszaültetése a trónra.
augusztus 1. Az ifjú IV. Alexioszt császárrá koronázzák.
augusztus–november IV. Alexiosz a keresztes seregekkel együtt igyekszik pacifikálni a környező területeket.
november Konfliktusok Alexiosz és a keresztesek között.
december Összetűzések a bizánciak és a keresztesek között.
1204. január 1. A görögök kísérletet tesznek a keresztesek hajóinak fölgyújtására.
január 28. Izsák bebörtönzése és halála.
január 29. Alexiosz Murtzuphlosz börtönbe veti a keresztesekhez ismét közeledni kívánó IV. Alexioszt, és császárrá nyilvánítja magát.
február eleje Flandriai Henrik katonai akciója Philaia (stratégiai fontosságú kikötőváros Konstantinápolytól északkeletre, a Fekete-tenger partján, ma: Karaburun Köyü körzete, Törökország) ellen. A velencei dózse és Alexiosz Murtzuphlosz találkozója.
február 8. A tömlöcbe vetett IV. Alexiosz meggyilkolása.
március A keresztesek és Velence megállapodnak a Bizánci Birodalom felosztásában. Előkészületek a város újabb ostromához.
április 8. A támadásra fölkészült keresztesek behajózása.
április 9. Az újabb ostrom első, sikertelen támadása.
április 12. A város bevétele. Murtzuphlosz elmenekülése.
április 13–15. Konstantinápoly kirablása és fölgyújtása.
április 25. A keresztesek és a velenceiek első gyűlése, melyet a császárválasztás céljából hívtak össze. Flandriai Balduin és Montferrati Bonifác a két jelölt.
május 2. A hat-hat császárválasztó főrangú képviselő kijelölése (hat velencei, hat keresztes).
május 9. Flandriai Balduint az elektorok egyhangúlag császárrá választják, és éjfélkor („Krisztus születése órájában") ünnepélyesen bejelentik döntésüket. A megállapodás szerint Montferrati Bonifác is jelentős területeket kap.
május 10–14. között Meghal a keresztesek egyik nagy tekintélyű vezére, a champagne-i Eudes de Champlitte. (Az Apostolok templomában temetik el.)
május 15. előtt Montferrati Bonifác nőül veszi Angelosz Izsák özvegyét, Magyarországi Mária (eredeti nevén Margit) császárnét, III. Béla leányát.
május 16. Flandriai Balduint császárrá koronázzák.

május–június Egyeztetések az új császár és Montferrati Bonifác között. Bonifác a császár hűbérese, és megkapja a Bizánci Birodalom kis-ázsiai részét, valamint a görög szigeteket. Ehhez még a „felesége országával szomszédos" területet, Thesszalonikét kéri. Bonifác Thesszaloniké királya.

július–augusztus Bonifác és Balduin között konfliktusok alakulnak ki, melyek megosztják a bárókat. Egymás birtokait foglalják el. Balduin Thesszalonikébe indul, Bonifác Démotikába (Didümoteikhón, ma: Didimótiho, Drinápolytól délre) megy, majd megostromolja Drinápolyt.

augusztus 12. Bonifác eladja Kréta szigetét a velenceieknek.

augusztus–szeptember Intenzív tárgyalások Bonifác és Balduin között. Kiegyeznek egymással.

szeptember Bonifác berendezkedik Thesszalonikében.

szeptember–október A birodalom felosztása a bárók között.

november A keresztesek különválnak, hogy ki-ki elfoglalja a birodalomból rá eső részt. Renier de Trit Philippopolisz (ma: Plovdiv, Bulgária) birtokba vételére indul, és Kalojan csapatai ellen harcol.

november 1. Pierre de Bracheux, a keresztesek egyik fővezére, a kis-ázsiai területekre vonul.

november 8. A pápai legátus (Leó bíboros) Kalojan bolgár cárt Tarnovóban (ma: Veliko Tirnovo, Bulgária) királlyá koronázza.

november 11. Flandriai Henrik (Henri de Hainaut) is átkel a kis-ázsiai területekre. Abüdosz/Abydos (çanakkale-i erődítmény, Törökország) elfoglalása. Theodórosz Laszkarisz megszilárdítja kis-ázsiai hatalmát, és berendezkedik a területen.

november második fele Macaire de Saint-Menehould, Mathieu de Warlincourt és Robert Ronsoi vezetésével Nikomédeia (ma: İzmit) elfoglalása. Akkonban meghal Balduin felesége, Mária, aki gyermekük megszületését követően indult férje után hajóval Flandriából, és Marseille-ből hajóval Akkonig jutott. Geoffroy de Villehardouin hasonnevű unokaöccse Szíriából megérkezik Görögországba, a Peloponnészoszon fekvő Modon (ma: Methóni, Görögország) kikötőjébe.

november–december Bonifác kiterjeszti hatalmát Görögországban Korinthosz és Neapolisz területére.

december 6. Pierre de Bracheux és Payen d'Orléans győzelme Pimaninonnál (Panormosz, Poemanénosz, ma: Marmara körzet, Törökország), Theodórosz és Kónsztantinosz Laszkarisz csapataival szemben.

1204. december–1205. április (ifjabb) Geoffroy de Villehardouin és Guillaume de Champlitte a Peloponnészoszon (Morea) tartózkodik. Ötven lovaggal és kb. 400 fős katonai kontingenssel elfoglalják a későbbi Akháj Fejedelemség területét.

1205. február Konstantinápolyban meghal Hugues de Saint-Pol gróf (Hugues IV. de Campdavaine), Démotika kormányzója. Lázadás a vezér nélkül maradt keresztesek ellen Démotikában és Drinápolyban (Adrianopolisz). A démotikai keresztesek a velencei fennhatóság alatt álló Drinápolyba menekülnek. Szövetség a görögök és Kalojan között a keresztesek ellen. Általános lázadás a keresztesek kezén lévő városok (Philippopolisz, Arkadiopolisz, Csorlu) görög lakossága részéről.

március Balduin császár és Louis de Blois visszahívják a Kis-Ázsiába küldött keresztes kontingenseket.

március 19. Flandriai Henrik (és a vele lévő bárók: Baudouin de Beauvoir, Nicolas de Mailly, Anseau de Cayeux, Thierry de Loos, Thierry Dendermonde) Abüdoszt elhagyva győzelmet arat a bolgárok felett Adramüttion (ma: Edremit, Nyugat-Anatólia, Törökország) mellett.
március 25. Balduin császár és Louis de Blois Konstantinápolyból csapataikkal északra indulnak.
március 29. Balduin serege megérkezik Drinápolyhoz, s nekilát a Kalojan embereivel alaposan megerősített város ostromának.
április előtt Clari nagy valószínűséggel – urával, Pierre d'Amiens-nel együtt – hazatér Pikárdiába.
április 3. Louis de Blois Drinápoly környékén hajt végre hadműveleteket és élelemszerző akciókat.
április 13. Kalojan felmentő serege (a kun segédcsapatokkal együtt) megérkezik Drinápoly alá. Összecsapások a kun könnyűlovasokkal.
április 14. A keresztesek Drinápolynál súlyos vereséget szenvednek. Számos keresztes lovag életét veszti, köztük a legelőkelőbbek, mint Louis de Blois, vele együtt Pierre, Betlehem püspöke, Renaud de Montmirail, Mathieu de Warlincourt, Robert de Ronsoi, Jean de Friaize, Gautier de Neuilly, Eustache de Heumont s még sokan mások. Flandriai Balduin fogságba esik, majd nyoma vész. Balduint állítólag Kalojan Tarnovóba viteti, ahol kegyetlen módon gyilkolják meg. (Halálhírének megerősítésére 1206-ig kell várni.)
április 14–16. A keresztesek Kalojan csapataitól üldöztetve Pamphülón (ma: Pehlivanköy), Khariopolisz (ma: Hayrabolu), Rodosztosz (Rodostó, ma: Tekirdağ) érintésével Konstantinápolyba vonulnak vissza.
április 17. A keresztesek egy jelentős csoportja behajózik, és öt hajóval visszatér Franciaországba. (Mintegy 7000 keresztes hagyja el a területet.)
április vége Flandriai Henrik visszajön Adramüttionból, és csatlakozik a hadsereg Rodostóban lévő részéhez, majd visszatér Konstantinápolyba. Régenssé választják.
április–május Kalojan végigpusztítja Thrákiát, majd Thesszaloniké ellen vonul, melynek védelme érdekében Bonifác fölhagy Neapolisz ostromával és visszatér a városba.
május 29. II. András magyar király megkoronázása (uralkodik 1235-ig).
június Flandriai Henrik, a Konstantinápolyi Latin Császárság régense, követeket – Nivelon de Soissons, Nicolas de Mailly, Jean Bliaud – küld III. Ince pápához, és levélben kér segítséget tőle.
június 21. Meghal Enrico Dandolo velencei dózse.
július Kalojan Makedónia ellen indul. Beveszi Szeresz (ma: Szerresz, Görögország) városát, a keresztesek egy részét leöli, egy másik részét („a szegényeket, s akik keveset értek") Magyarországra küldi. Árulással elfoglalja és lerombolja a Renier de Trit által védett Philippopoliszt, majd visszatér Bulgáriába.
augusztus Flandriai Henrik visszafoglalja Thrákia egy részét, de sikertelenül ostromolja Démotikát és Drinápolyt, majd Pamphülón városába vonul vissza.
október Flandriai Henrik régens visszatér Konstantinápolyba, és megerősíti a Velencével megkötött egyezményeket.

1206. **január–április** Kalojan – részben a kunok támogatásával – átfogó támadást indít a keresztesek ellen, és ismét földúlja Thrákiát, bevesz és elpusztít számos várost.

május A görögök és a keresztesek egymáshoz közelednek Kalojan ellenében. A görögök, Theodórosz Branasz vezetésével, hajlandók a franciák mellett harcolni a bolgár–vlach–kun csapatok ellen.

június Kalojan ismét megostromolja Drinápolyt és Démotikát.

június 25. Flandriai Henrik gróf 4-500 főnyi lovagi kontingenssel megindul Drinápoly és Démotika fölmentésére. (A velük szemben állók létszámát 30-40 ezerre becsülik.)

június 28.–július 2. Kalojan visszavonul, Henrik követi. Felszabadítják a Sztenimáhosz várát mintegy 13 hónapja védő Renier de Trit csapatát. Renier megerősíti a császár, Flandriai Balduin fogságba esésének és halálának hírét.

augusztus 20. Henrik grófot, a császárság régensét császárrá koronázzák a Hagia Szophia-székesegyházban.

augusztus–szeptember Kalojan újabb támadása Thrákia ellen. Elfoglalja és teljesen lerombolja Démotikát, s nagy mennyiségű foglyot és zsákmányt ejt, melyekkel visszaindul Bulgáriába. Henrik követi, kiszabadítja a foglyokat, elveszi a zsákmányt.

október Henrik sikeres katonai hadműveleteket hajt végre a Kalojan által elfoglalt területeken. Elfoglal és leromboltat több várost, köztük a hőforrásokban igen gazdag Thermait (ma: Burgasz, Bulgária) és Ankhialoszt (ma: Pomorie, Bulgária). A császár csapatai prédálják Kalojan bulgáriai birtokait is.

november 1. Henrik császár visszatér Konstantinápolyba.

november Henrik ismét Kis-Ázsiába küldi Pierre de Bracheux-t és Thierry de Loost (akik ezen a területen kaptak hűbérbirtokot), sikerrel küzdenek a Laszkariszok ellen. Montferrati Bonifác is megerősíti pozícióit Kalojannal szemben, elfoglalja az uralma alá adott területeket (Thesszaloniké környékén, Szeresz, Drama).

december vége Megérkezik Lombardiából Ainosz kikötőjébe (Konstantinápolytól délnyugatra) Montferrati Bonifác leánya, Ágnes, akit Henrik császár nőül kíván venni.

1207. **január** A császár jövendőbelije fogadására bizalmi embereit, Geoffroy de Villehardouint („Rhómania és Champagne marsallja") és Milon de Brébant küldi, akik Konstantinápolyba kísérik Ágnest.

február 4. Henrik császár és Montferrati Ágnes esküvője Konstantinápolyban, a Hagia Szophia-székesegyházban.

március–április–május Theodórosz Laszkarisz szövetséget köt Kalojannal. A cél az, hogy egyszerre támadják a latin császárság keleti-délkeleti és északi-északnyugati területeit. Henriknek két ízben is át kell kelnie Kis-Ázsiába, hogy segítséget nyújtson hadvezéreinek (Macaire de Saint-Menehould-nak, majd Pierre de Bracheux-nek). A stratégiai fontosságú kikötővárosok – Kharax (ma: Haraké), Küzikosz, Kibotosz – ostroma és elfoglalása. Thierry de Loos Nikomédeia területén megsebesül és fogságba esik. Ezzel egy időben Kalojan Drinápolyra támad, melyet a görögök és a latinok közös erővel védelmeznek.

június Laszkarisz kétéves fegyverszünetet ajánl Henrik császárnak. Küzikosz és Kharax (Nikomédeia) várait Theodórosz Laszkarisz kezére adják, az erődítéseket lebontják. A görögök átadják a foglyokat (köztük Thierry de Loost).

július Henrik császár Drinápoly ellen vonul, betör a bolgár és vlach területekre. Az elöőrsök súlyos veszteségeket szenvednek a hegyszorosokban rájuk támadó vlachoktól, akik jelentős mennyiségű állatot és élelmet zsákmányolnak.

augusztus vége Henrik és Bonifác találkozója Küpszelánál (ma: İpsala, Törökország, a Marica folyó partján). Bonifác hűbéri fogadalmat tesz Henrik császárnak. Villehardouin Bonifáctól megkapja a thrákiai Moszünopolisz városát (a mai Komotini közelében, Görögország).

szeptember 4. Montferrati Bonifác kis létszámú kísérettel a Moszünopolisz környéki hegyekben tesz körutat. A bolgárok megtámadják, nyílvessző találja el, embereit fölkoncolják. Bonifác fejét Kalojannak küldik ajándékul.

szeptember Kalojan ismét Makedóniára támad, és ostrom alá veszi Thesszalonikét.

október 8. Kalojant sátrában meggyilkolja a kunok egyik vezére (Manasztrasz/Manaxtrasz), akit a cár felesége bérelt föl.

1207 vége–1208 eleje A keresztes seregekhez Nyugat-Európából erősítés érkezik Konstantinápolyba.

1208. február–március Guillaume de Champlitte elhagyja Moreát.

május Boril, az új bolgár cár – aki nőül vette Kalojan özvegyét és örökbe fogadta leányát, Mariját – megtámadja Thrákia területét.

június–július Henrik császár csapatai ellentámadásba lendülnek.

július 31. Henrik Philippopolisznál legyőzi Boril cárt.

szeptember Henrik császár tájékoztatja Ince pápát a bolgárok elleni sikerekről.

október–november Henrik, Theodórosz Laszkarisz ellenében, Komnénosz Dávid trapezunti társcsászár segítségére siet. A karácsonyt Philippopoliszban tölti, majd megindul Thesszaloniké felé.

1209. január 6. Henrik császár Thesszaloniké királyává koronáztatja a gyermek Demetriust. Állandósulnak a harcok a Thesszalonikéi Királyságban és a Peloponnészoszon.

szeptember Guillaume de Champlitte halála után fia, II. Guillaume, Burgundiában marad, 1210-től Geoffroy de Villehardouin (a krónikásnak és hadvezérnek, Romania marsalljának unokaöccse) lesz Akhaia (Morea) fejedelme.

1210 Komnénosz (Dukász) Mihály Henrik császárral szemben sikertelenül ostromolja Thesszalonikét. Theodórosz Laszkarisz foglyul ejti (és kínhalállal kivégezteti) Pierre de Bracheux-t. III. Ince pápa szóban megerősíti az Assisi Szent Ferenc által 1209-ben alapított ferences rend reguláját. (A rendalapításra formailag III. Honorius pápa adja meg a jóváhagyást 1223. november 29-én.)

1211. január–március Boril megtámadja a Thesszalonikéi Királyságot, Theodórosz Laszkarisz Konstantinápoly ellen vonul.

április–június Henrik császár Konstantinápoly védelmére vonul.

október 15. Henrik vereséget mér Laszkariszra a Luparkhosz folyónál. II. András a kunok elleni védelem biztosítása érdekében behívja és a dél-erdélyi Barcaságba telepíti a német lovagrendet, melynek szerepet szán a kunok térítésében is.

1212. január 13. Henrik császár a kis-ázsiai Pergamonból (ma: Bergama, Törökország) híveinek és a fejedelmeknek levelet küld, melyben a császárság ellenségeinek vereségéről ad hírt.

1214. december Békeszerződés Henrik császár és Theodórosz Laszkarisz között. Henrik megőrzi kis-ázsiai hódításainak egy részét.

1215 Szövetségkötés Henrik császár és Boril cár között; a császár nőül veszi Boril (fogadott) leányát, Mariját. II. András újból megnősül, felesége Jolánta, Pierre de Courtenay namuri gróf leánya, II. Fülöp Ágost francia király és Henrik császár rokona.

november 11–30. Rómában összeül a IV. lateráni zsinat, melyet III. Ince az egyház fegyelmének megszilárdítása és az ötödik keresztes hadjárat meghirdetése céljából hívott össze. (A II. András és Jean de Brienne által vezetett keresztes hadjáratra 1217 tavasza és 1218 vége között kerül sor.)

1216. június 11. Henrik császár meghal Thesszalonikében.

július 16. III. Ince pápa halála. Robert de Clari halálát a szakirodalom ugyanerre az esztendőre teszi.

DINASZTIÁK ÉS URALKODÓK (1100–1300)[1]

RÓMAI PÁPÁK

(Az ellenpápákat dőlt betűvel különböztettük meg.)

1088–1099 II. Orbán (Otto/Otho/Odo de Lagery/de Châtillon; †1099. július 29.; XIII. Leó 1881. április 14-én boldoggá avatta)

1099–1118 II. Paszkál (Rainerus; †1118. január 21.)

1100. szeptember–1101. január Theoderic (Albano bíboros-püspöke, II. Paszkál hívei elfogják, a SS. Trinità della Cava kolostorban hal meg 1101 végén–1102 elején)

1101. február Albert (Silva Candida, más néven Santa Rufina bíboros-püspöke, Theoderic hívei választják meg, II. Paszkál elfogatja, az aversai S. Lorenzo kolostorba zárják)

1105. november–1111. április IV. Szilveszter (eredeti neve: Maginulfo; a római Sant'Angelo in Pescheria főesperese, 1111. április 12-én vagy 13-án lemond, és II. Werner spoletói herceg védelmében éli le életét)

1118–1119 II. Gelasius (Giovanni da Gaeta; †1119. január 28. vagy 29.)

1118. március–1121. április VIII. Gergely (Mauritius Burdinus; Braga érseke, V. Henrik német-római császár választatta meg, 1121-ben II. Callixtus hívei elfogják, 1137-ben a SS. Trinità della Cava kolostorban hal meg)

1119–1124 II. Callixtus (Guy de Bourgogne, †1124. december 13.)

1124. december II. Celesztin (Teobaldo Boccapecora; a római Sant'Anastasia-templom presbiter-bíborosa, II. Callixtus halála után választják meg, 1124. december 21-én lemond)

1124–1130 II. Honorius (Lamberto Scannabecchi; †1130. február 13.)

1130–1143 II. Ince (Gregorio Papareschi; †1143. szeptember 24.)

1130. február–1138. január II. Anaklét/Analectus (Pietro Pierleoni; a római Santa Maria in Trastevere presbiter-bíborosa †1138. január 25.)

[1] Az alábbi uralkodói listák döntően a *Válogatott bibliográfiában* megtalálható alapművek adatainak felhasználásával készültek. A főbb folyamatok jobb megértetése érdekében – noha a 12–13. század fordulójára vonatkozóan tartalmazzák a legrészletesebb információkat – globálisan az 1100–1300 közötti időszakot ölelik föl, de igazodnak az adott ország történetének belső periodizációjához is. (A listák egy részét – pápák, angol, francia, magyar királyok – Maléth Ágnes állította össze.)

1138. március–1138. május IV. Viktor (Gregorio Conti; a római Santi XII Apostoli presbiter-bíborosa, II. Anaklét hívei választják meg, 1138. május 29-én lemond)

1143–1144 II. Celesztin (újra felvett név; Guido de Città di Castello/del Castello; †1144. március 8.)

1144–1145 II. Lucius (Gerardo/Gherardo Caccianemici dall'Orso; †1145. február 15.)

1145–1153 III. Jenő (Bernardo Paganelli de Montemagno/Bernardo Pignatelli; †1153. július 8.; IX. Piusz 1872-ben boldoggá avatta)

1153–1154 IV. Anasztáz (Conrado/Corrado della Suburra; †1154. december 3.)

1154–1159 IV. Adorján/Hadrián (Nicholas Breakspear; †1159. szeptember 1.)

1159–1181 III. Sándor (Rolando Bandinelli; †1181. augusztus 30.)

1159. október–1164. április IV. Viktor (Ottaviano de'Monticelli; a római Santa Cecilia presbiter-bíborosa; †1164. április 20.)

1164. április–1168. szeptember III. Paszkál (Guido da Crema; a S. Maria in Trastevere presbiter-bíborosa; †1168. szeptember 20.)

1168. szeptember–1178. augusztus III. Callixtus (Giovanni di Sturmi; Albano bíboros-püspöke, 1178. augusztus 20-án lemond; †1184 k.)

1179. szeptember–1180. január III. Ince (Lando di Sezze, a római Sant'Angelo in Pescheria diakónus-bíborosa, 1180 januárjában lemond)

1181–1185 III. Lucius (Ubaldo Allucingoli; †1185. november 25.)

1185–1187 III. Orbán (Uberto Crivelli; †1187. október 20.)

1187. október–december VIII. Gergely (Alberto di Morra; †1187. december 17.)

1187–1191 III. Kelemen (Paolo Scolari; †1191. március vége)

1191–1198 III. Celesztin (Giacinto Bobone; †1198. január 8.)

1198–1216 III. Ince (Lotario dei Conti dei Segni; †1216. július 16.)

1216–1227 III. Honorius (Cencio Savelli; †1227. március 18.)

1227–1241 IX. Gergely (Ugolino dei conti di Segni; †1241. augusztus 22.)

1241. október–november IV. Celesztin (Goffredo Castiglione; †1241. november 10.)

1243–1254 IV. Ince (Sinibaldo Fieschi; †1254. december 7.)

1254–1261 IV. Sándor (Rinaldo di Jenne; †1261. május 25.)

1261–1264 IV. Orbán (Jacques Pantaléon; †1264. október 2.)

1264–1268 IV. Kelemen (Gui Foucois/Guy Foulques; †1268. november 29.)

1271–1276 X. Gergely (Tebaldo/Teobaldo Visconti; †1276. január 10.; XIV. Benedek 1713-ban boldoggá avatta)

1276. január–június V. Ince (Pierre de Tarentaise; †1276. június 22.; XIII. Leó 1898-ban boldoggá avatta)

1276. július–augusztus V. Adorján/Hadrián (Ottobono Fieschi; †1276. augusztus 18.)

1276–1277 XXI. János (Pedro Julião; †1277. május 20.)

1277–1280 III. Miklós (Giovanni Gaetano Orsini; †1280. augusztus 22.)

1281–1285 IV. Márton (Simon de Brion; †1285. március 28.)

1285–1287 IV. Honorius (Giacomo Savelli; †1287. április 3.)

1288–1292 IV. Miklós (Girolamo Masci; †1292. április 4.)

1294. július–december V. (Szent) Celesztin (Pietro da Morrone; 1294. december 13-án lemond; †1296. május 19.; V. Kelemen avatta szentté 1313-ban)

1294–1303 VIII. Bonifác (Benedetto Caetani; †1303. október 11.)

NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG (12–13. SZÁZAD)

A Német-római Császárságban a szóban forgó mintegy 130 esztendőben mindössze 8 megkoronázott császár uralkodott (Barbarossa Frigyes egymaga 35 esztendeig). A gyakran egymással is rivalizáló német királyok sora mutatja a hatalmi viszonyok bonyolultságát és a császár–pápa konfliktusok hatását, valamint a nyugati császárság időnként korlátozottabb aktivitását a Mediterráneum keleti medencéjében. (A meg nem koronázott császárokat és az ellenkirályokat, ellencsászárokat dőlt betűvel különböztettük meg.)

1084–1106	IV. Henrik (száli dinasztia, III. Henrik fia, választott német király 1054-től, ténylegesen 1065-től, invesztitúraharc, Canossa-járás 1077-ben)
1077–1080	*(Rajnai) Rudolf (német ellenkirály)*
1081–1088	*(Salmi) Hermann (német ellenkirály)*
1087–1101	*III. (Száli) Konrád (IV. Henrik fia, német király 1087–1098-ban, apja ellen lázad 1095–1101-ben)*
1111–1125	V. Henrik (száli dinasztia, IV. Henrik másodszülött fia, német király 1099-től, apját lemondatja 1105. decemberben)
1133–1137	III., Szász (Supplinburg) Lothár (német király 1125-től)
1138–1152	*III. (Hohenstauf) Konrád (IV. Henrik unokája, III. Lothár ellenkirálya 1127–1135-ben)*
1147–1150	*(Hohenstauf) Berengár Henrik (III. Konrád fia)*
1155–1190	I., Hohenstauf (Barbarossa) Frigyes (III. Konrád német király unokaöccse, német király 1152-től, itáliai király 1155-től, burgundiai király 1178-tól)
1191–1197	VI. (Hohenstauf) Henrik (I. Frigyes fia, német király 1169-től)
1196–1197	*II. (Hohenstauf) Frigyes (VI. Henrik fia, német király, †1250)*
1198–1208	*Sváb Fülöp (I. Frigyes fia, Ottó ellencsászára)*
1209–1218	IV., Braunschweigi (Welf) Ottó (Oroszlán Henrik fia, német király 1198-tól, újraválasztva 1208-tól, lemond 1215-ben, †1218; ellenkirályai: Sváb Fülöp, II. Frigyes)
1220–1250	II. (Hohenstauf) Frigyes (VI. Henrik fia, német király 1212-től, újraválasztva 1215-től, Szicília királya 1197-től, ellencsászár 1215-től, Jeruzsálem királya 1225–1228-ban, II. Izabella férjeként)
1220–1235	*VII. (Hohenstauf) Henrik (II. Frigyes fia, német király, †1242)*
1237–1250/54	*IV. (Hohenstauf) Konrád (II. Frigyes fia, VII. Henrik öccse, német király*
1246–1247	*Raspe (Thüringiai) Henrik (II. Frigyes ellenkirálya)*
1247–1256	*Hollandi Vilmos (II. Frigyes és IV. Konrád ellenkirálya, 1247–1254)*
1257–1272	*Cornwalli (Plantagenet) Richárd (II. Frigyes sógora, Kasztíliai Alfonz ellenkirálya, kétszer járt Németországban)*
1257–1275	*Kasztíliai (Burgundi) Alfonz (Sváb Fülöp unokája, Cornwalli Richárd ellenkirálya, I. Rudolf ellenkirályként lép föl vele szemben, lemond 1275-ben, Németországban nem járt, †1284)*
1273–1291	*I. (Habsburg) Rudolf*
1292–1298	*Nassaui Adolf*

1298–1308 *I. (Habsburg) Albert (I. Rudolf fia, Nassaui Adolf ellenkirálya)*
1312–1313 VII. (Luxemburgi) Henrik (német király 1308-tól, itáliai király 1311-től)

KONSTANTINÁPOLYI (BIZÁNCI) CSÁSZÁRSÁG (11–13. SZÁZAD)

A Kelet-római Birodalom bázisán kibontakozó, 401 és 1453 között fennálló, Hérakleiosz császár (610–641) uralkodásától fogva hivatalosan is görög nyelvű Konstantinápolyi (Bizánci) Császárság uralkodóit a 11. század közepétől (a nagy egyházszakadás időszakától) a Palaiologosz-dinasztia császárainak restaurációjáig, vagyis a 13. század végéig közöljük. Ebben az időszakban döntően az egymással erősen összefonódó Komnénosz-, Dukász-, Angelosz-, Laszkarisz-dinasztiák uralkodói viselik a konstantinápolyi császári címet.

1042–1055 IX. Kónsztantinosz (Makedón-dinasztia)
1042, 1055–1056 Theodóra (Makedón-dinasztia, VIII. Kónsztantinosz leánya)
1056–1057 VI. Mikhaél (hadvezér, Theodóra által választott utód)

Komnénosz–Dukász-dinasztia

1057–1059 I. Iszaakiosz (hadvezér, VI. Mikhaél uralmát dönti meg)
1059–1067 X. Kónsztantinosz (bizánci előkelő, I. Iszaakiosz jelöli a trónra)
1067–1068 Eudokia Makrembolitissza (X. Kónsztantinosz özvegye, társcsászár)
1068–1071 IV. Rómanosz Diogenész (Eudokia második férje, VII. Mikhaél nevelőapja, trónfosztva, †1072)
1071 Eudokia (másodszor, majd átadja a hatalmat a fiának, és kolostorba vonul vissza)
1067–1078 VII. Mikhaél Parapinakisz (X. Kónsztantinosz és Eudokia fia, társuralkodó 1060-tól, trónfosztva)
1078–1081 III. Niképhorosz Botaniadész (VII. Mikhaél özvegyének a férje, trónfosztva)
1081–1118 I. Alexiosz Komnénosz (X. Kónsztantinosz dédunokájának férje, I. Iszaakiosz unokaöccse)
1118–1143 II. Jóannész Komnénosz (I. Alexiosz fia, társuralkodó 1092-től)
1143–1180 I. Manuél Komnénosz (II. Jóannész fia)
1180–1183 II. Alexiosz Komnénosz (I. Manuél fia)
1183–1185 I. Andronikosz Komnénosz (II. Alexiosz unokatestvére és özvegyének férje, I. Alexiosz unokája, II. Jóannész unokaöccse, társuralkodó 1183-ban)

Angelosz-dinasztia

1185–1195 II. Iszaakiosz (I. Alexiosz dédunokája, első uralkodása, trónfosztva)
1195–1203 III. Alexiosz (II. Iszaakiosz testvére, trónfosztva)
1203–1204 IV. Alexiosz (II. Iszaakiosz fia)
1203–1204 II. Iszaakiosz (fiával, társcsászár, másodszor)
1204 V. Alexiosz Dukász Murtzuphlosz (III. Alexiosz veje, trónfosztva)

Konstantinápoly elestét követően a bizánci császárok jogfolytonosságát új uralkodóház, a Nikaiai Császárságot megszervező és Konstantinápolyra folyamatosan igényt tartó Laszkarisz-dinasztia viszi tovább.

NIKAIAI (NICEAI) CSÁSZÁRSÁG
(1204–1261)

A Nikaiai Császárság az 1204-ben széthullott Bizánci Császárság legjelentősebb görög utódállama, mely a Latin Császárság területével szomszédos anatóliai részen helyezkedett el, és kijárata volt mind a Földközi-tengerre, mind pedig a Fekete-tengerre. Az állam névadója Nikaia/Nicea városa (ma: İznik, Törökország), a kereszténység kiemelt fontosságú helye, az I. (325) és a VII. egyetemes zsinat (787) színhelye. Alapítói a Laszkariszok, akiket az ugyancsak Nikaiába menekült konstantinápolyi pátriárkák is támogatnak (1206). A Laszkarisz-dinasztia császárai folyamatos harcot vívnak a latin császárokkal, az Akháj Fejedelemséggel, a bolgárokkal, az ikonioni szultánnal, s konfliktusaik vannak a két másik görög utódállammal, az Épeiroszi Despotátussal és a Trapezunti Császársággal is. Kiváló szövetségi és házasodási politikával, valamint hatékony diplomáciával hozzák helyzetbe magukat (I. Theodórosz lánya, Laszkarisz Mária IV. Bélához megy nőül, szövetkeznek II. Frigyes császárral és Velence legfőbb itáliai ellenségével, Genovával is). Tehetséges hadvezérek, Konstantinápolyt többször ostromolják, de 1261-ben csellel foglalják el, és porig égetik a velencei városrészt. A Laszkariszok hatalmának VIII. Mikhaél vet véget, aki egyben visszafoglalja a fővárost és megalapozza dinasztiájának majd két évszázados hatalmát.

1204–1205	(XI.) Kónsztantinosz Laszkarisz (despota)
1205–1222	I. Theodórosz Laszkarisz (1204/05–1208, despota, III. Alexiosz bizánci császár veje)
1222–1254	III. (Dukász) Jóannész Vatatzész (I. Theodórosz veje)
1254–1258	II. Theodórosz (III. Jóannész leányának, Irénének a fia)
1258–1261	IV. Jóannész (II. Theodórosz fia, Mikhaél lemondatja, megvakíttatja és kolostorba zárja, †1305 k.)
1259–1282	VIII. (Palaiologosz) Mikhaél (társuralkodó 1259-től, a Bizánci Császárság helyreállítója)

ÉPEIROSZI (EPIRUSI) DESPOTASÁG
(13. SZÁZAD)

Az Épeiroszi Despotaság a Bizánci Birodalom utódállamai közül a második legerősebb formáció, melynek bázisterülete a mai Görögország nyugati részén és a mai Albánia területén alakult ki. A Bizánci Császárság örököseként lép föl, ezáltal a Nikaiai Császárság riválisa. (A pátriárka azonban nem támogatja törekvéseit, a Laszkariszokat ismeri el.) Kezdetben a Konstantinápolyi Latin Császárság hűbérese, átmenetileg aláveti magát a nyugati egyháznak (1206), állandó harcot folytat a latin császársággal, elfoglalja és in-

tegrálja országába Thesszalonikét (ahol a despota 1227-ben császárrá koronáztatja magát, amit mások nem ismernek el). A latinok elől menekülő görögök befogadó országa, expanzív államalakulat, hatékony szövetségi politikával (Szerbia a hűbérese, és a Peloponnészoszi-félsziget jelentős részét tartja befolyása alatt); székhelye Nikopolisz volt. A Dukász-dinasztia épeiroszi uralkodását az Orsiniak döntik meg 1318-ban.

1205–1214	I. Mikhaél Dukász (kezdetben Nikopolisz helytartója, együttműködés Montferrati Bonifáccal, majd következetes harc a Thesszalonikéi Királyság ellen)
1214–1230	I. Theodórosz Dukász-Angelosz-Komnénosz (I. Mikhaél féltestvére, I. Courtenay Péter foglyul ejtője, Thesszaloniké elfoglalója, el nem ismert császár)
1230–1266/68 k.	II. Mikhaél Dukász (I. Mikhaél természetes fia)
1267/68–1297	I. Niképhorosz Dukász (II. Mikhaél idősebbik fia)
1297–1318	I. Thomasz Dukász (Niképhorosz fia, az Orsiniak meggyilkolják)

TRAPEZUNTI CSÁSZÁRSÁG (13. SZÁZAD)

A Bizánci Birodalom legkisebb (kezdetben mintegy 4000 lakosú) utódállamát 1204-ben alapította I. Andronikosz Komnénosz bizánci császár unokája, Alexiosz Megasz. Trapezunt (ma: Trabzon, Törökország) a Nikaiai Császárság egyik keleti szomszédja, a Fekete-tenger déli partvidékén. A Komnénoszok birodalma, akik szövetségi és házasodási politikájukkal is rendkívül ügyesen lavíroznak a korabeli hatalmi erőtérben a korábbi hagyományos (latin, francia, görög, balkáni, itáliai) és újabb (grúz, mongol, török) hatalmak között. Nincs komoly esélye arra, hogy meghatározó szerepet játsszon a Bizánci Császárság hatalmának továbbvitelében. Talán ennek is köszönhető, hogy az utódállamok közül a legtovább marad fönn: II. Mohamed 1461. augusztus 15-én foglalja el a területet.

1204–1222	I. Alexiosz Komnénosz
1222–1235	I. Andronikosz Gidosz (I. Alexiosz sógora)
1235–1238	I. Jóannész Axukhosz (I. Alexiosz elsőszülött fia, kiskorú fiát testvére, Manuél kolostorba záratja)
1238–1263	I. Manuél (I. Jóannész fivére)
1263–1266	II. Andronikosz (I. Manuél idősebbik fia)
1266–1280	I. Geórgiosz (II. Andronikosz féltestvére, árulás következtében mongol fogság, †1284 k.)
1280–1284	II. Jóannész (I. Geórgiosz féltestvére, Manuél harmadik házasságából, trónfosztva)
1284–1285	I. Theodóra (II. Geórgiosz nővére, I. Manuél leánya, grúz segítséggel kerül hatalomra, trónfosztva)
1285–1297	II. Jóannész (másodszor, visszahelyezve)
1297–1330	II. Alexiosz (II. Jóannész idősebbik fia, uralkodása Trapezunt fénykora)

KONSTANTINÁPOLYI PÁTRIÁRKÁK
(11–13. SZÁZAD)

Az öt apostoli alapítású patriarkátus (római, konstantinápolyi, alexandriai, antiochiai, jeruzsálemi) közül a II. egyetemes zsinat (881) döntése értelmében a konstantinápolyi pátriárkák az egyházi hierarchiában a római pápa után a második helyen állnak. Méltóságuk a keleti császárságban, illetve befolyásuk a keleti kereszténységben a legjelentősebbek közé tartozott.

1043–1058	Mikhaél Kerullariosz (1054-ben szakadás a keleti és nyugati egyház között)
1059–1063	III. Kónsztantinosz Leikhudész
1064–1075	VIII. Jóannész Xiphilinosz
1075–1081	I. Koszmasz (lemond)
1081–1084	Eusztratiosz Garidasz (lemond)
1084–1111	III. Nikolaosz Kürdiniatész Grammatikosz
1111–1134	IX. Jóannész Agapétosz
1134–1143	Léon Sztipész
1143–1146	II. Mikhaél Kurkuasz (lemond)
1146–1147	II. Koszmasz Attikosz (leteszik)
1147–1151	Nikolaosz Muszalon (lemond)
1151?–1153?, 1153?–1154	II. Theodotosz
1153–1154	I. Neophütosz (lemond)
1154–1157	IV. Kónsztantinosz Khilarenosz
1157–1170	Lukasz Khrüszobergész
1170–1178	III. (Ankhialoszi) Mikhaél
1178–1179	Khariton Eugeniotész
1179–1183	Theodosziosz Boradiotész (leteszik)
1183–1186	II. Baszileiosz Kamatérosz (leteszik)
1186–1189	II. Nikétasz Muntanész
1189	(Jeruzsálemi) Doszitheosz (februárban 9 napig)
1189	Leontiosz Theotokitész (február–október)
1189–1191	(Jeruzsálemi) Doszitheosz (másodszor)
1191–1198	II. Geórgiosz Xiphilinosz
1198–1206	X. Jóannész Kamatérosz
1206–1208	*Dandolo velencei dózse még 1204-ben kimondja a keleti egyház beolvasztását a nyugati egyházba, ez utóbbi főségével, és Konstantinápolyba velencei pátriárkát (Tomasso Morosini) neveznek ki; a legitim konstantinápolyi pátriárkák széke 1208-ig betöltetlen marad*
1208–1214	IV. Mikhaél Autorianosz
1214–1216	II. Théodorosz Eirenikosz
1216	II. Maximosz
1217–1222	I. Manuél Szaranténosz
1222–1240	II. Germanosz
1240	II. Methodiosz
1240–1244	nincs betöltve

1244–1254	II. Manuél
1255–1259/60	Arszéniosz Autoreianosz
1259–1260	II. Niképhorosz
1261–1265	Arszéniosz Autoreianosz (másodszor)
1265–1266	III. Germanosz
1266–1275/76	I. Joszephosz (lemond)
1275/76–1282	XI. Jóannész Bekkosz (leteszik)
1282–1283	I. Joszephosz (másodszor)
1283–1289	II. (Ciprusi) Geórgiosz
1289–1293	I. Athanasziosz
1294–1303	XII. Jóannész Koszmasz
1303–1309	I. Athanasziosz (másodszor)

FRANCIA KIRÁLYSÁG
(11–13. SZÁZAD)

Capet-dinasztia

1060–1108	I. Fülöp (I. Henrik és Anna kijevi hercegnő fia)
1108–1137	VI. (Kövér) Lajos (I. Fülöp és Bertha holland grófnő fia)
1137–1180	VII. (Ifjú) Lajos (VI. Lajosnak és Adélnak, II. Humbert savoyai gróf lányának fia)
1180–1223	II. Fülöp (Ágost) (VII. Lajosnak és Adélnak, II., Nagy Thibaut champagne-i gróf lányának fia)
1223–1226	VIII. (Oroszlán) Lajos (II. Fülöpnek és Hainaut-i Izabellának, Artois grófnőjének fia)
1226–1270	IX. (Szent) Lajos (VIII. Lajosnak és Blankának, VIII. Alfonz kasztíliai király lányának fia)
1270–1285	III. (Merész) Fülöp (IX. Lajosnak és Margitnak, IV. Raimond Bérenger provence-i gróf lányának fia)
1285–1314	IV. (Szép) Fülöp (III. Fülöpnek és Izabellának, I. Jakab aragóniai király lányának fia)

ANGOL KIRÁLYSÁG
(11–13. SZÁZAD)

Normann királyok

1087–1100	II. (Vörös) Vilmos (I. Vilmosnak és Matildának, V. Balduin flamand gróf lányának fia)
1100–1135	I. Henrik (I. Vilmosnak és Matildának, V. Balduin flamand gróf lányának fia, II. Vilmos testvére)
1135–1154	(Blois) István (I. Vilmos lányának, Adelának és II. István blois-i grófnak a fia)
1141	Matilda (I. Henriknek és Matilda skóciai hercegnőnek, III. Malcolm skót király lányának lánya)

Anjou-Plantagenet-ház

1154–1189 II. Henrik (Matildának és V. Geoffroynak, Anjou grófjának fia)

1189–1199 I. (Oroszlánszívű) Richárd (II. Henrik és Aquitániai Eleonóra fia, anyai nagyapja X. Vilmos, Aquitánia hercege, Poitou és Saintonge grófja)

1199–1216 (Földnélküli) János (II. Henrik és Aquitániai Eleonóra fia, I. Richárd testvére)

1216–1272 III. Henrik (Jánosnak és Izabellának, Angoulême grófnőjének fia)

1272–1307 I. (Longshanks) Edward (III. Henriknek és Eleonórának, IV. Rajmund Berengár provence-i gróf lányának fia)

VELENCEI KÖZTÁRSASÁG (DÓZSÉK)
(1043–1268)

1043–1071 Domenico Contarini (az első konfliktus a Magyar Királysággal Zára birtoklásáért)

1071–1084 Domenico Selvo

1084–1096 Vital Faliero de' Doni („Horvátország hercege"; konfliktus I. Lászlóval)

1096–1102 Vital Michele (Velence csatlakozik az első keresztes háborúhoz)

1102–1117 Ordelafo Faliero (Dalmácia birtokáért Kálmán ellenfele, Kis-Ázsiában is aktív)

1117–1130 Domenico Michele (harc Dalmáciáért, Türosz elfoglalása)

1130–1148 Pietro Polani (a köztársaság alapjainak megteremtése, bulla kiadása)

1148–1156 Domenico Morosini

1156–1172 II. Vital Michele

1972–1178 Sebastian Ziani (rituálé: „Velence eljegyzése a tengerrel", velencei békekötés 1177-ben, I. Frigyes császár nyilvános meghódolása III. Sándor pápa előtt)

1178–1192 Orio Mastropiero

1192–1205 Enrico Dandolo (Konstantinápoly elfoglalója, 98 évesen hal meg, sírja a Hagia Szophiában)

1205–1229 Pietro Ziani

1229–1249 Jacopo Tiepolo

1249–1252 Marino Morosini

1252–1268 Reniero Zeno (Konstantinápolynak, illetve Velence bizánci birtokainak elvesztője)

MAGYAR KIRÁLYSÁG
(11–13. SZÁZAD)

Árpád-ház

1095–1116 Kálmán (I. Gézának és Loozi Zsófiának, Arnulf belga-limburgi herceg lányának fia)

1116–1131 II. István (Kálmánnak és Felíciának, Roger szicíliai normann gróf lányának fia)

1131–1141 II. Béla (Álmosnak, I. Géza és Zsófia fiának, Kálmán testvérének és Predszlavának, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem lányának fia)

1141–1162 II. Géza (II. Bélának és Ilonának, I. Uroš szerb nagyzsupán lányának fia)

1162–1172 III. István (II. Gézának és Eufrozinának, Msztyiszláv kijevi nagyfejedelem lányának fia)

1162–1163 II. László (II. Bélának és Ilonának, I. Uroš szerb nagyzsupán lányának fia, II. Géza testvére)

1163 IV. István (II. Bélának és Ilonának, I. Uroš szerb nagyzsupán lányának fia, II. Géza és II. László testvére)

1172–1196 III. Béla (II. Gézának és Eufrozinának, Msztyiszláv kijevi nagyfejedelem lányának fia, III. István testvére)

1196–1204 Imre (III. Bélának és Châtillon Annának/Ágnesnek, Constance antiochiai fejedelemnő lányának fia)

1204–1205 III. László (Imrének és Konstanciának, II. Alfonz aragóniai király lányának fia)

1205–1235 II. András (III. Bélának és Châtillon Annának/Ágnesnek, Constance antiochiai fejedelemnő lányának fia, Imre testvére)

1235–1270 IV. Béla (II. Andrásnak és Gertrúdnak, IV. Bertold isztriai őrgróf lányának fia)

1270–1272 V. István (IV. Bélának és Máriának, Theodórosz Laszkarisz nikaiai császár lányának fia)

1272–1290 IV. László (V. Istvánnak és Kun Erzsébetnek, Szejhán kun fejedelem lányának fia)

1290–1301 III. András (II. András unokája, apja II. Andrásnak harmadik feleségétől, Beatrixtól, Aldobrandin anconai őrgróf lányától született fia, István, anyja a velencei Morosini Tomasina)

JERUZSÁLEMI KIRÁLYSÁG
(1099. JÚLIUS 15.–1291. MÁJUS 18.)

1099–1100 Bouillon Gottfried (Geoffroy de Bouillon, a Szent Sír Őrzője, Boulogne-ház)

1100–1118 I. Balduin (Baudouin, Bouillon Gottfried testvére, Boulogne-ház)

1118–1131 II. Balduin (Bouillon Gottfried unokatestvére, Rethel-ház)

1131–1161 Melisand (Mélisende, II. Balduin leánya, Rethel-ház)

1131–1143 Fulkó (Foulques d'Anjou, társuralkodó, Anjou-ház)

1143–1162 III. Balduin (Melisand és Fulkó első fia, 1453-ig anyjával közösen uralkodik, Anjou-ház)

1162–1174 I. Amalrik (Amaury, Melisand és Fulkó második fia, Anjou-ház)

1174–1185 IV. (Leprás) Balduin (I. Amalrik fia, Anjou-ház)

1185–1186 V. Balduin (I. Amalrik első leányának, Szibillának fia, Montferrati-ház)

1186–1190 Szibilla (Anjou-ház)

1186–1192 Guido (Szibilla második férje, társuralkodó, Lusignan-ház)

1192–1205 I. Izabella (I. Amalrik második leánya, Anjou-ház)

1192	I. Konrád (Izabella második férje, társuralkodó, Montferrati-ház)
1192–1197	I. Henrik (Izabella harmadik férje, társuralkodó, Champagne-i-ház)
1197–1205	II. Amalrik (Izabella negyedik férje, társuralkodó, Lusignan-ház)
1205–1212	Mária (Izabella leánya, Montferrati-ház)
1206–1210	*Jean d'Ibelin (régens)*
1210–1212	I. János (Mária férje, társuralkodó, majd régens 1212–1225-ben, konstantinápolyi latin császár 1231–1237-ben, Brienne-ház)
1212–1228	II. Izabella (Jolán, János és Mária leánya, Brienne-ház)
1225–1228	I. Frigyes (II. Frigyes néven német-római császár, a Jeruzsálemi Királyságban II. Izabella férjeként uralkodik, 1228–1246-ban régens, Hohenstauf-ház)
1228–1253	II. Konrád (II. Izabella és I. Frigyes fia, Hohenstauf-ház)
1254–1268	III. Konrád (Konradin, II. Konrád fia, Hohenstauf-ház)
1268–1284	I. Hugó (I. Izabella és II. Amalrik dédunokája, Lusignan-Poitiers-ház)
1284–1285	II. János (I. Hugó fia, Lusignan-Poitiers-ház)
1285–1291	II. Henrik (II. János öccse, Lusignan-Poitiers-ház)

Jeruzsálem (1187), majd Akkon elestét (1291. május 18.) követően a jeruzsálemi királyi cím három fő irányban öröklődött tovább. 1. A Ciprusi Királyságban II., Champagne-i Henrik viseli a címet apja, I. Hugó révén, aki I. Izabella és II. Amalrik (1268-tól Izabella társuralkodója) dédunokája volt. A Savoyai-ház az utolsó ciprusi királynőnek, Saroltának Savoyai Károllyal kötött házassága jogán viselte a *Ciprus, Jeruzsálem és Örményország királya* címet 1487-től 1946-ig. 2. Poitiers-i Mária (†1307) antiochiai hercegnő I. Izabella és II. Amalrik dédunokája volt, s e jogon viselte a címet, tőle vásárolta meg I. (Anjou) Károly nápolyi király. 3. Az ötödik keresztes hadjárat során (1217–1218) felvette a *Jeruzsálem királya* címet II. András magyar király is, aki II. Balduin ükunokája volt (III. Béla és Anne de Châtillon házassága révén). A címet a későbbi magyar királyok 1918-ig viselték.

CIPRUSI KIRÁLYSÁG
(12–13. SZÁZAD)

A Ciprusi Királyság létrejötte a harmadik keresztes hadjárat egy véletlenszerű katonai mellékakciójának a következménye, melynek során I. (Oroszlánszívű) Richárd, konfliktusba kerülvén II. Izsák bizánci császárral, 1191-ben elfoglalja a szigetet. Ezt követően eladja a Szentföldről távozni kényszerülő templomos lovagrendnek, majd visszavásárolja, és eladja Guido jeruzsálemi királynak. A Ciprusi Királyság 1192 és 1489 között állt fönt. Uralkodói a Lusignan-, az Antiochiai-Lusignan és a Lusignan-Poitiers-házból kerültek ki. A királyság viszonylagos stabilitását a régensek (pl. az Ibelin család) voltak hivatottak biztosítani. Ciprus királyai Akkon eleste, 1291 után is viselték a *Jeruzsálem királya* címet (koronázásukra Famagusztában került sor), majd 1375-től a Lusignan-dinasztia jogán felvették az *Örményország királya* címet is. Ezeket később a Savoyai-ház vitte tovább, viselvén mindhárom királyi címet 1946-ig.

1192–1194	Guido (Guy de Lusignan, a Szaladin által elűzött jeruzsálemi király)
1194–1205	Amalrik (Amaury, Guy de Lusignan bátyja, II. Amalrik néven Jeruzsálem királya, ciprusi királlyá koronázva 1197-ben)
1205–1218	I. Hugó (Amalrik fia)
1205–1210	*Gautier de Montbéliard (régens)*
1218–1253	I. Henrik (I. Hugó fia)
1218–1228	*Philipe d'Ibelin (régens)*
1228–1232	*Jean d'Ibelin (régens, jogász, történetíró)*
1253–1267	II. Hugó (I. Henrik fia)
1253–1261	*Plaisance d'Antioche (II. Hugó anyja, régens)*
1261–1264	*Isabelle de Lusignan (II. Hugó anyai nagynénje, régens)*
1264–1267	*Hugó (Poitiers-Lusignan Izabella fia, a későbbi III. Hugó, régens)*
1267–1284	III. Hugó (I. Hugó néven Jeruzsálem királya, Anthiochiai Bohémond fiának, Henriknek és I. Hugó leányának, Izabellának a fia)

BOLGÁR CÁRSÁG
(12–13. SZÁZAD)

Az alábbi uralkodólista túlnyomórészt az ún. második Bolgár Birodalom (1185–1393), azon belül is főleg az Aszen-uralkodóház (1185–1256) cárjait sorolja föl.

1185/86–1190	IV. Péter
1186/90–1196	I. Iván Aszen
1196–1197	IV. Péter (másodszor)
1197–1207	Kalojan (IV. Péter testvére, felesége közreműködésével meggyilkolják)
1207–1218	Boril (Kalojan leányági unokaöccse, nőül veszi Kalojan özvegyét, és örökbe fogadja leányát, Mariját)
1218–1241	II. Iván Aszen (I. Iván Aszen fia)
1241–1246	I. Kálmán Aszen (II. Iván Aszen fia)
1246–1256	II. Mihály (II. Iván Aszen fia)
1256–1256	II. Kálmán (II. Iván Aszen unokája fiágon)
1256–1257	I. Mico Aszen (II. Iván Aszen veje)
1257–1277	I. Konstantin (II. Iván Aszen unokája, leányágon)
1277–1279	III. Mihály Aszen (I. Konstantin fia)

KONSTANTINÁPOLYI LATIN CSÁSZÁRSÁG (ROMANIA, RHÓMANIA)
(1204–1261)

A korábbi Kelet-római Birodalom területén berendezkedő Konstantinápolyi Császárság a főváros elfoglalását követően egymással is folyton rivalizáló, különböző szintű (egymással változó szövetségi és vazallusi kapcsolatokban álló) államokra bomlott, melyeknek életét jelentősen befolyásolta a balkáni államok (mindenekelőtt Bulgária, Szerbia) állami struktúráinak megszilárdulási folyamata. A korábbi Bizánci Birodalom területén három görög

nyelvű utódállam jött létre (a Nikaiai Császárság, az Épeiroszi Despotaság és a Trapezunti Császárság), valamint a Latin Császárság és három latin állama (a Thesszalonikéi Királyság, az Akháj Fejedelemség és az Athéni Hercegség). Eredeti formájában egyik sem élte túl a 13–14. század fordulóját. Az uralkodói listák a Balduin flandriai őrgróf megkoronázásától Palailogosz Mihály konstantinápolyi bevonulásáig (1261. július 25.) tartó időszakra koncentrálnak. A névleges latin császári cím 1383-ig maradt használatban.

Latin császárok

1204–1205 I. (Flandriai) Balduin (császár, megválasztva 1204. május 9-én, megkoronázva 1204. május 16-án)

1205–1206 Flandriai Henrik (régens)

1206–1216 I. (Flandriai) Henrik (császár, első felesége Montferrati Bonifác leánya, Ágnes, második felesége Kalojan, illetve Boril leánya, Marija)

1216–1217 I. (Courtenay) Péter (Henrik sógora, latin császárként megkoronázva Rómában, 1217. április 9-én, Konstantinápoly felé menet Theodórosz Laszkarisz fogságába kerül, majd börtönében hal meg 1219-ben)

1216–1217 Conon de Béthune (régens)

1217–1219 (Flandriai) Jolánta (császárnő, Péter felesége, Balduin és Henrik húga, II. András feleségének anyja)

1219–1228 I. (Courtenay) Róbert (császár, Péter és Jolánta másodszülött fia)

1219–1220 Conon de Béthune (régens, másodszor)

1220–1221 Giovanni Colonna (régens)

1228–1261 II. (Courtenay) Balduin (császár, Jolánta és Péter utolsó fia, trónjától megfosztja Palailogosz Mihály)

1228–1231 Narjot de Toucy (régens, I. János koronázásáig)

1237–1238 Anseau de Cayeux (régens)

1238–1239 Narjot de Toucy (régens, másodszor)

1245–1247 Philippe de Toucy (régens)

1231–1237 I. (Brienne-i) János (régens/társcsászár 1229. április 19-től, megkoronázva 1231-ben, II. Balduin apósa 1234-től)

Névleges latin császárok (1261–1383)

1261–1273 II. Balduin

1273–1283 I. (Courtenay) Fülöp

1283–1308 I. (Courtenay) Katalin

1301–1308 I. (Valois) Károly (Katalin férje 1301, †1325)

1308 II. (Valois-Courtenay) Katalin (†1346, férje 1303-tól Philippe d'Anjou, Taranto hercege)

1313–1331 II. (Tarantói) Fülöp (II. Katalin férje)

1346–1364 II. (Tarantói) Róbert

1364–1373 III. (Tarantói) Fülöp

1373–1383 I. (Baux-i) Jakab (II. Fülöp nővérének, Tarantói Margitnak és François des Baux-nak a fia)

1383–1384 I. (Anjou) Lajos (Anjou grófja, majd 1360-tól hercege, névleges nápolyi király, a Jakab által 1383-ban reá hagyományozott címet nem használta)

THESSZALONIKÉI KIRÁLYSÁG
(1204–1224)

A Thesszalonikéi Királyság a legrövidebb életű és legkevésbé stabil utódállam, a Konstantinápolyi Latin Császárság vazallus állama, mely Montferrati Bonifác „személyére volt szabva", mintegy kárpótlásul a meg nem kapott császári címért. Hűbéres államként segítette az Akháj Fejedelemség és az Athéni Hercegség létrejöttét. Határai állandóan változtak, a bolgárok (Kalojan és utódai), valamint az Épeiroszi Despotaság részéről folyamatos támadásnak volt kitéve. Története addig tart, amíg I. Theodórosz épeiroszi despota be nem veszi Thesszaloniké városát (1224). A királyi címet Bonifác utódai 1316-ig viselték (még trónkövetelők is).

1204–1207	Montferrati Bonifác (nőül veszi Magyarországi Margitot, III. Béla leányát, II. Iszaakiosz bizánci császár özvegyét, akinek ez utóbbitól már van két fia, János és Manuél)
1207–1224	Montferrati Demetrius (anyja Magyarországi Margit, aki igyekszik fia pozícióit stabilizálni; Demetrius féltestvére, az anyja harmadik házasságából született Bela de Saint-Omer az Akháj Fejedelemség marsallja) *Demetrius uralkodása idején régensek kormányoznak, köztük Eustache de Flandres (1209–1216).*

Névleges thesszalonikéi uralkodók

1224–1230	*Montferrati Demetrius*
1230–1239	*II. Frigyes (német-római császár)*
1239–1253	*II. Montferrati Bonifác (őrgróf)*
1253–1284	*VII. Montferrati Vilmos (őrgróf)*
1266–1273	*IV. Hugó (burgundiai herceg, trónkövetelő)*
1273–1305	*II. Róbert (burgundiai herceg, 1284-ig trónkövetelő)*
1305–1313	*V. Hugó (burgundiai herceg)*
1313–1316	*II. Lajos (burgundiai herceg)*

AKHÁJ (AKHAIAI) FEJEDELEMSÉG
(13. SZÁZAD)

Az Akháj Fejedelemség (más néven: Peloponnészoszi Fejedelemség, francia nevén: Morea) 1205 és 1460 között létezett. A fejedelemség létrejöttében kulcsszerepet játszott a Thesszalonikéi Királyságot megszilárdítani kívánó Montferrati Bonifác. Az államot a negyedik keresztes hadjáratban szervezői tehetségével és katonai katonai vitézségével kitűnt, nem arisztokrata származású lovag, Guillaume de Champlitte alapította 1205-ben, a Thesszalonikéi Királyság hűbéreseként, birtokba vételét pedig a dinasztiaalapító Geoffroy de Villehardouinnel együtt valósítja meg. A Thesszalonikéi Királyság bukása (1224) után a térség domináns latin állama. Konstantinápoly visszafoglalása után Bizánc hűbérese (1262), majd II. Balduin adományaként I. (Anjou) Károly nápolyi király hűbéresévé válik. 1432-ben kerül vissza Bizánc fennhatósága alá, majd annak eleste (1453) után

hét évvel II. Mohamed hódítja meg és számolja föl. Az állam fővárosa Andravida, majd az egykori Spárta mellett újonnan épített erőd, Misztra. Az Akháj Fejedelemségben a görög adminisztratív és a francia feudális hagyományok, törvénykezés és szokások meglehetősen termékeny ötvöződése valósult meg. A legsikeresebb latin utódállam, jól szervezett, erős katonai és tengeri hatalom. Ennek a kultúra területén megnyilvánuló szimbolikus jelentőségű példája a görög és francia – majd olasz – nyelven megszülető, kiemelkedő fontosságú történeti és művelődéstörténeti forrás, a *Morea krónikája.*

1205–1209	I. Vilmos (Guillaume de Champlitte, Morea fejedelme)
1210–1228	I. (Villehardouin) Geoffroy (a krónikaíró és hadvezér Geoffroy de Villehardouin unokaöccse, szül. 1167 k., a keresztesek egyik csoportjával közvetlenül a Szentföldre megy, Konstantinápoly meghódításában nem vesz részt, Peloponnészosz elfoglalásában viszont már aktív szerepet játszik)
1228–1246	II. (Villehardouin) Geoffroy (I. Geoffroy idősebbik fia, költő és trubadúr, uralkodása a fejedelemség virágkora)
1246–1278	II. (Villehardouin) Vilmos (II. Geoffroy öccse, 1262-ben Bizánc, majd 1267-től I., Anjou Károly nápolyi király hűbérese, uralkodása idején még virágzik a fejedelemség, de halálát követően hanyatlásnak indul)
1278–1285	I. (Anjou) Károly (II. Balduintól kapja a fejedelemséget, nápoly-szicíliai király, a fejedelemségben nem jár, de védelméről gondoskodik)
1285–1289	II. (Anjou) Károly
1289–1297	I. (Villehardouin) Izabella (II. Vilmos és Anna Angelosz leánya, először, társuralkodó)
1289–1297	I. (Hainaut-i) Florent (Izabella férje, társuralkodó)
1301–1307	I. (Villehardouin) Izabella (másodszor, társuralkodó)
1301–1307	I. (Savoyai) Fülöp (Izabella második férje, társuralkodó)

Ezt követően is a nápolyi királyok nevezik ki az akháj fejedelmeket. Köztük van Nápolyi Johanna (1373–1381) és III. (Anjou) Károly (1383–1386) is, aki II. Károly néven magyar király. A fejedelmi címért és a hatalomért itáliai (lombard) nemesek, az Athéni Hercegséget hatalmukba kerítő katalánok, valamint a Savoyai-, a burgund hercegi és a Tarantói-házak vetélkednek.

ATHÉNI HERCEGSÉG
(13. SZÁZAD)

Az 1205-ben alapított Athéni Hercegség a Bizánci Császárság harmadik nagy latin utódállama, létrehozásában – hasonlóan az Akháj Fejedelemségéhez – nagy szerepet játszik Montferrati Bonifác. Alapítója a negyedik keresztes hadjáratban igen aktív szerepet játszó Otto (Othon/Odon) de la Roche burgundi lovag. Fővárosa Athén, az Attikai-félszigetet és Makedónia egy részét birtokolja. (A szigetek – Archipelagoszi Hercegség – Velence hatalma alá kerülnek.) A hercegség előbb a Thesszalonikéi Királyság, majd 1224-től az Akháj Fejedelemség hűbérese. Az ország védelmére behívott katalán zsoldosok 1311-

ben megdöntik a La Roche család hatalmát, és a hercegséget katalán állammá szervezik át. Firenzei hatalomátvétel (1388–1458) közben velencei uralom alá kerül (1395–1402), miközben a Palaiologoszok az Athéni Hercegséget Bizánc hűbéresévé teszik (1444). II. Mohamed 1456-ban foglalja el. (Francia korszak: 1205–1311, katalán korszak: 1311–1388, firenzei korszak: 1388–1458.)

1205–1225	Otto (Odon) de la Roche (a herceg az Akropoliszban lakik)
1225–1263	I. Guido (Guy de la Roche)
1263–1280	I. János (Jean de la Roche)
1280–1287	I. Vilmos (Guillaume de la Roche, a hivatalos cím: *Théba és Athén hercege*)
1287–1308	II. Guido (Guy de la Roche)
1308–1311	V. Walter (Gautier de Brienne)
1311–1312	Roger Deslaur (Desllor, Roussillon területéről származó, Walter szolgálatában álló lovag, a katalán hatalomátvétel előkészítője)

NAXOSZI (ARCHIPELAGOSZI) HERCEGSÉG (13. SZÁZAD)

A Naxoszi Hercegség a velenceiek által létrehozott, stratégiai fontosságú negyedik latin utódállam, mely az Égei-tenger szigeteit foglalta magában. 1205–1207 között jött létre, alapítója Enrico Dandolo velencei dózse unokaöccse, Marco Sanudo. Központi helye és fővárosa Naxosz szigete. A hercegség többnyire a Konstantinápolyi Latin Császárság, majd az Akháj Fejedelemség, utóbb azzal együtt a Nápoly-szicíliai Királyság hűbérese, a gyakorlatban többnyire Velence hatalma alatt áll. Az alapító Sanudo-dinasztia 1383-ig uralkodik, az új dinasztiát I. Francesco Crispo alapítja (miután meggyilkolja a Sanudo-házból származó utolsó uralkodót). A Crispók 1556-ig maradnak a hercegség élén, mely 1537-től török fennhatóság alá kerül. Önállóságát II. Szelim számolja föl, és „bey-hercegek" (helytartók) irányítása alá helyezi. A Naxoszi Hercegség a Keleti Latin Császárság leghosszabb ideig létezett latin utódállama.

1205–1227 k.	I. Marco Sanudo (velencei előkelő család, dinasztiaalapító)
1227 k.–1244	I. Angelo Sanudo (I. Marco fia)
1244–1303	II. Marco Sanudo (I. Angelo fia)
1303–1323	I. Guglielmo Sanudo (II. Marco fia)

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

A kötetben közölt tanulmányok lábjegyzetei a témakörök (Bizánc, a keresztes hadjáratok, a francia történeti irodalom) részletes bibliográfiáját adják. Ezeken túlmenően rendkívül alapos bibliográfiai referenciákat szolgáltatnak Moravcsik Gyula munkái, továbbá az ELTE Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadványai (szerk. Baán István), valamint az alábbiakban feltüntetett átfogó elemzések, különösen Louis Bréhier, Steven Runciman, Jean Dufournet és Kenneth M. Setton műveinek bibliográfiai fejezetei. A magyar vonatkozásokra lásd a *Magyarország és a keresztes háborúk* című gyűjteményes kötet bibliográfiai adatait.

ROBERT DE CLARI MŰVÉNEK KÉZIRATA:

A Dán Királyi Könyvtárban őrzött egyetlen kéziratról (No. 487, ff. 100^v–128^r): ABRAHAMS, Nicolai Christian Levin (dir.), *Description des manuscrits français du Moyen-Âge de la Bibliothèque Royale de Copenhague, précédée d'une notice historique sur cette bibliothèque,* Copenhague, 1844, 111–113

ROBERT DE CLARI MŰVÉNEK KIADÁSAI:

Li estoires de chiaus qui conquisent Coustantinople, éd. Paul RIANT, Paris, 1868 (első teljes kiadás)

ROBERT DE CLARI, *La Conquête de Constantinople,* éd. Philippe LAUER, Paris: Champion, 1924, réimp. 1956, 1974 (Classiques français du Moyen Âge, 40); további pontosításokkal: Alfred JEANROY, Romania, 53(1927), 392–393; Peter DEMBOWSKI, Romania, 82(1961), 134–138

Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge. Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commynes, éd. Albert PAUPHILET et Edmond POGNON, Paris: Gallimard, 1952, 1–81 (Bibliothèque de la Pléïade, 48)

ROBERT DE CLARI, *La conquête de Constantinople,* éd. et trad. par Jean DUFOURNET, Paris: Champion, 2004 (Champion classiques. Série Moyen Âge, 14) (új kiadás és modern francia fordítás)

MODERN FRANCIA FORDÍTÁSOK:

ROBERT DE CLARI, *Conquête de Constantinople,* trad. par Pierre CHARLOT, Paris: E. de Boccard, 1939 (Poèmes et récits de la vieille France, 16)

COULET, Noël (éd.), *Ceux qui conquirent Constantinople. Récits de la quatrième croisade par Geoffroy de Villehardouin / Robert de Clari,* Paris: Union Générale d'Editions, 1966 (Le monde en 10/18)
DUFOURNET, Jean, in *Croisades et pèlerinages,* 1997, 715–801

ANGOL FORDÍTÁS:

ROBERT DE CLARI, *The Conquest of Constantinople,* ed. and transl. by Edgar Holmes MCNEAL, New York: Columbia University Press, 1939; reprint: New York: Octagon Books, 1966; reprint: Columbia University Press, 2005 (Records of Western Civilization) (szövegkiadás és angol fordítás)

OLASZ FORDÍTÁS:

ROBERTO DI CLARI, *La Conquista di Costantinopoli (1198–1216),* ed. e trad. Anna Maria NADA PATRONE, Genova: 1970 (Collana storica di fonti e studi, 13)

A KORSZAK BIZÁNCI TÖRTÉNETÉNEK TOVÁBBI FŐBB FORRÁSAI:

A IV. keresztes hadjárathoz kötődő szövegek több gyűjteményes kiadásban is megjelentek. A legrészletesebb anyagot Jean Alexandre Buchon, Le Baron de Reiffenberg, Jean Lognon, illetve újabban Jean Dufournet és Alfred A. Andrea bocsátja a kutatók rendelkezésére.

ANDREA, Alfred J., RACHLIN, Paul I., *Holy War, Holy Relics, Holy Theft. The Anonymous of Soissons's De terra Iherosolimitana. An Analysis, Edition, and Translation,* Historical Reflections. Réflexions Historiques, 18(1992), 147–175
ANDREA, Alfred J., *The Devastatio Constantinopolitana. A Special Perspective on the Fourth Crusade. An Analysis, New Edition, and Translation,* Historical Reflections. Réflexions Historiques, 19(1993), 107–149
ANDREA, Alfred J., *The Anonymous Chronicler of Halberstadt's Account of the Fourth Crusade: Popular Religiosity in the Early Thirteenth Century,* Historical Reflections/Réflexions Historiques, 22(1996), 447–477
ANDREA, Alfred J., *Contemporary Sources for the Fourth Crusade,* Leiden–Boston: Brill, Den Haag, 2000
ANONYME D'HALBERSTADT, *De peregrinatione in Graeciam et adventus reliquiarum de Graetia libellus,* in *Exuviae sacrae Constantinopolitanae,* I, éd. Paul RIANT, Paris: Leroux, 1877, 10–21
La Bible au seigneur de Berzé, édition critique d'après tous les manuscrits connus, éd. Félix LECOY, Paris: Droz, 1939
The Capture of Constantinople. The „Hystoria Constantinopolitana" of Gunther of Pairis, ed., transl. Alfred J. ANDREA, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997 (Middle Ages Series)

Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier, publiée pour la première fois d'après les manuscrits de Bruxelles, de Paris et de Berne, avec un essai de classification des continuateurs de Guillaume de Tyr, publ. Louis de MAS-LATRIE, Paris: 1871 (Société de l'histoire de France, 157); további kiadásai: Famagouste: Les Éditions l'Oiseau, 1974; BiblioBazaar, 2009; NabuPress, 2011

Chronique de Morée (1204-1305). Livre de la conqueste de la Princée de l'Amorée, éd. Jean LONGNON, Paris: Renouard, 1911 (Publications pour la Société de l'histoire de France, 353)

Chronique rimée de Philippe Mouskes, évêque de Tournay au treizième siècle, I–II, publ. pour la première fois avec les préliminaires, un commentaire, et des appendices par le Baron de REIFFENBERG, Bruxelles: Hayez, 1836–1838, 1845 (Collection des chroniques belges inédites)

Chroniques de la conquête de Constantinople et de l'établissement des français en Morée, écrite en vers politique par un auteur anonyme dans les premières années du XIVe siècle, et traduite pour la première fois d'après le manuscrit grec inédit, éd. Jean Alexandre BUCHON, Paris, 1825 (Collection de chroniques nationales françaises écrites en langue vulgaire du treizième siècle au seizième siècles, avec notes et éclaircissements, IV)

Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, éd. Jean Alexandre BUCHON, Paris, 1840 (a *Chronique de Morée* görög kiadásával)

GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, *La Conquête de Constantinople,* éd. Jean DUFOURNET, Paris: Flammarion, 2004 (bilingvis kiadás, modern francia fordítással)

GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, *Bizánc megvétele,* ford. SZABICS Imre, utószó KOZMA Béla, Bp.: Európa, 1985

HENRI DE VALENCIENNES, *Histoire de l'Empereur Henri de Constantinople,* éd. Jean LONGNON, in *Documents relatifs à l'histoire des croisades,* II, Paris: Geuthner, 1948

Histoire de Geoffroy de Villehardouin, mareschal de Champagne et de Romenie; de la conqueste de Constantinople par des barons françois assiciez aux Venitiens, l'an 1204, d'un costé en son vieil language et de l'autre en plus moderne et intelligible, par BLAISE DE VIGENÈRE, Paris, 1585 (első szövegkiadás és fordítás)

Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge. Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commynes, éds. Albert PAUPHILET et Edmond POGNON, Paris: Gallimard, 1952 (Bibliothèque de la Pléïade, 48)

Mémoires de Philippe de Novare (1218-1243), éd. Charles KOHLER, Paris: Honoré Champion, 1913 (Classiques Français du Moyen Âge)

BIZÁNCI FORRÁSOK:

ACROPOLITES, Georgios, *Die Chronik,* übersetzt und erläutert von Wilhelm BLUM, Stuttgart: Hiersemann, 1989 (Bibliothek der griechischen Literatur, 28)

ACROPOLITÈS, Georges, *Chronique du XIIIe siècle. L'empire grec de Nicée,* trad. et présent. par Jean DAYANTIS, Paris: Les Belles Lettres, 2012 (La Roue à Livre, 62)

ACORNIATUS/CHONIATES, Nicetas, *Historia,* ed. Jacques Paul MIGNE, in *Patrologia Graeca,* CXXXIX, Paris: 1894, CXL, Paris: 1887

CHONIATES, Nicetas, *Historia,* ed. Jan Louis van DIETEN, Berlin–New York, 1975 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XI/1)

KOMNÉNÉ, Anna, *Alexiasz,* ford. PASSUTH László, Szeged: Lectum, 2002 (magyar fordítás)

COMNÉNA, Anna, *Alexias*, ed. August REIFFERSCHEID, I–II, Leipzig: 1884.

COMNÉNÉ, Anne, *Alexiade,* éd. Bernard LEIB, I–III, Paris, 1937, 1943, 1946 (Collection byzantine publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé)

BIZÁNC TÖRTÉNETÉVEL FOGLALKOZÓ FŐBB ÁLTALÁNOS MUNKÁK:

BRÉHIER, Louis, *Le Monde byzantin,* I, *Vie et mort de Byzance,* Paris: Albin Michel, 1946, 1969; magyarul: *Bizánc tündöklése és hanyatlása,* I–II, ford. BAÁN István, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 1997, 1999^2 (egy kötetben) (Varia Byzantina, I; sorozatszerk. BAÁN István)

BRÉHIER, Louis, *Le Monde byzantin,* II, *Les Institutions de l'Empire byzantin,* Paris: Albin Michel, 1949, 1970; magyarul: *A bizánci birodalom intézményei,* ford. BAÁN István, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2003 (Varia Byzantina, VII; sorozatszerk. BAÁN István)

BRÉHIER, Louis, *Le Monde byzantin,* III, *La civilisation byzantine,* Paris: Albin Michel, 1950, 1970; magyarul: *A bizánci civilizáció,* ford. BÓDOGH-SZABÓ Pál, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2010 (Varia Byzantina, XIII; sorozatszerk. BAÁN István)

BROWNING, Robert, *The Byzantine Empire,* London, 1980; revised U.S. edition Washington: The Catholic University of America Press, 1992

The Cambridge Medieval History, IV, *The Byzantine Empire 1–2,* ed. by Joan HUSSEY, Cambridge: Cambridge University Press, 1966–1967

DAGRON, Gilbert, *Constantinople Imaginaire. Études sur le recueil des «Patria»,* Paris: P.U.F., 1984 (Bibliothèque byzantine, publiée sous la dir. de Paul LEMERLE. Études, 8)

HAUSSIG, Hans Wilhelm, *Byzantinische Geschichte,* Stuttgart: Kohlhammer, 1969 (Urban-Bücher, 117)

JANIN, Raymond, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*, Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1964 (Archives de l'Orient chrétien)

MANGO, Cyril A., *Byzantium. The Empire of the New Rome,* London: Weidenfeld and Nicolson, 1980 (History of civilisation)

MORAVCSIK, Gyula, *Bizantinoturcica,* I, *Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker,* II, *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen,* Berlin: Akademie Verlag, 1958, Leiden: Brill, 1983

OSTROGORSKY, Georg, *Geschichte des byzantinischen Staates,* München: C. H. Beck, 1963; magyarul: *A bizánci állam története,* ford. MAGYAR István Lénárd, NÉMETH Ferdinánd, PROHÁSZKA Péter, Bp.: Osiris, 2001, 2003 (Osiris Tankönyvek)

The Oxford Dictionary of Byzantium, I–III, ed. by Alexander P. KAZHDAN (ed. in chief), Alice-Mary TALBOT (executive editor), Anthony CUTLER (ed. for art hist.), Timothy E. GREGORY (ed. for arch. and geo.), Nancy P. SEVCHENKO (ass. ed.), New York: Oxford University Press, 1991

The Oxford History of Byzantium, ed. Cyril A. MANGO, Oxford, New York: Oxford University Press, 2002

RICHARD, Jean, *Le Royaume Latin de Jérusalem,* Paris: P.U.F. 1953

SCHREINER, Peter, *Bizánc. Bevezetés a bizantinológiába,* Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2002 (Varia Byzantina, V; sorozatszerk. BAÁN István)

TREADGOLD, Warren, *A History of the Byzantine State and Society,* Stanford: Stanford University Press, 1997

VASILIEV, Aleksandr Aleksandrovich, *History of the Byzantine Empire, 324–1453,* I–II, Madison: The University of Wisconsin Press, 1962

VRYONIS, Spiros, *Byzantium and Europe,* London: Thames & Hudson, 1967

A KORSZAK TÖRTÉNETÉNEK TANULMÁNYOZÁSÁT ELŐSEGÍTŐ TOVÁBBI FONTOSABB MŰVEK:

ALPHANDÉRY, Paul, DUPRONT, Alphonse, *La Chrétienté et l'idée de la Croisade,* postface de Michel BALARD, Paris: Albin Michel, 1995

ANGOLD, Michael, *The Byzantine Empire 1025–1204. A Political History,* London–New York: Longman, 1984, 1997[2]

Bibliographie de la Hongrie en langue française, éd. Henri TOULOUZE, Erzsébet HANUS, Paris–Budapest–Szeged, 2002 (Publications de l'Institut Hongrois de Paris. Documenta I [série dir. par Sándor CSERNUS]) (a vonatkozó részek)

BOZSÓKY Pál Gerő, *Keresztes hadjáratok,* Szeged: Agapé, 1995

BRAND, Charles M., *Byzantium confronts the West 1180–1204,* Cambridge (Massachussets): Harvard University Press, 1968

BRAND, Charles M., *The Fourth Crusade. Some Recent Interpretations,* Medievalia et Humanistica, 12(1984), 33–45

Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990, ed. Jonathan SHEPARD, Simon FRANKLIN, Aldershot: Variorum, 1992; magyarul: *A bizánci diplomácia,* szerk. Jonathan SHEPARD, Simon FRANKLIN, ford. BÓDOGH-SZABÓ Pál, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2006 (Varia Byzantina, XI; sorozatszerk. BAÁN István)

Croisades et pèlerinages. Récits, chroniques et voyages en Terre Sainte XIIe-XVIe siècle, sous la dir. Danielle RÉGNIER-BOHLER, Paris: Robert Laffont, 1997

CSERNUS Sándor, *A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század),* Bp.: Osiris, 1999 (Doktori Mestermunkák)

Dictionnaire des Lettres Françaises, dir. Georges GRENTE, *Le Moyen Âge,* prép. Robert BOSSUAT, Mgr Louis PICHARD, Guy Raynaud de LAGE, Paris: Fayard, 1964

DUFOURNET, Jean, *Les écrivains de la IVe croisade. Villehardouin et Clari,* I–II, Paris: SEDES, 1973

DURRIEU, Paul, *Les Français dans le Royaume de Naples sous le règne de Charles Ier d'Anjou,* in Uő, *Les Archives Angevines de Naples,* I–II, Paris–Rome, 1887

Encyclopedia of the Medieval Chronicle, I–II, gen. ed. Graeme DUNPHY, Leiden–Boston: Brill–Den Haag, 2010

FAVIER, Jean, *Dictionnaire de la France Médiévale,* Paris: Fayard, 1993

FRANCE, John, *Western Warfare in the Age of the Crusades, 1000–1300,* Ithaka (N. Y.): Cornell University Press, 1999

FROLOW, A., *La déviation de la 4e croisade vers Constantinople. Problème d'histoire et de doctrine I–II,* Revue de l'histoire des religions, t. 145, no. 2, 1954, 168–187, t. 146, no. 1, 1954, 67–89 = *Recherches sur la déviation de la IVe croisade vers Constantinople,* Paris: P.U.F., 1955

GABRIELI, Francesco, *Chroniques arabes des croisades,* Paris: Sindbad–Actes-Sud, 1977

Grundriss der Romanischen Litteraturen des Mittelalters, Hrsg. Hans Robert JAUSS, Erich KÖHLER, XI/3, *La littérature historiographique des origines à 1500,* Hrsg. Hans Ulrich GUMBRECHT, Ursula LINK-HEER, Peter-Michael SPANGENBERG, Heidelberg: C. Winter Universitätsverlag, 1986

HOWARTH, Stephen, *A templomosok titka,* ford. PÁLVÖLGYI Endre, Bp.: Kossuth, 1986

HUNYADI Zsolt, *A keresztes háborúk világa,* szerk. TÓTH Csaba, BEREGSZÁSZI Zsolt, Debrecen: T. K. K., 2011

Korai magyar történeti lexikon (9–14. század), főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc, Bp.: Akadémiai, 1994

LILIE, Ralph-Johannes, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten. Studien zur Politik des Byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina bis zum Vierten Kreuzzug (1096–1204),* München: Fink, 1981

MAALOUF, Amin, *A keresztes háborúk arab szemmel,* ford. V. TÓTH László, Bp.: Európa, 1997, 2002, 2012

MAKK Ferenc, *Magyar külpolitika, 896–1196*, Szeged: 1993, 1996 (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 2)

PERNOUD, Régine, *Les hommes de la croisade*, Paris: Fayard/Tallandier, 1982

PERROY, Édouard, *Les Croisades et l'Orient Latin (1095-1204),* Paris: Centre de Documentation Universitaire, 1973 (Les Cours de Sorbonne. Histoire du Moyen Âge)

PETIT-DUTAILLIS, Charles, *La monarchie féodale en France et en Angleterre. Xe-XIIIe siècle,* Paris: Albin Michel, 1971 (L'évolution de l'humanité, 29)

QUELLER, Donald Edward, *The Fourth Crusade. The Conquest of Constatinople 1201–1204,* Philadelphia: University of Pensylvania Press, 1977; új kiadás, társszerző Thomas F. MADDEN, Philadelphia: University of Pensylvania Press, London: Eurospan, 1999

QUELLER, Donald Edward, *Medieval Diplomacy and the Fourth Crusade,* London: Variorum Reprints, 1980

ROSCHER, Helmut, *Papst Innocenz III. und die Kreuzzüge,* Göttingen: Vandenhoeck & Puprecht, 1969

ROUSSET, Paul, *Histoire d'une idéologie. La Croisade,* Lausanne: L'Age d'homme, 1983 (Cheminements)

RUNCIMAN, Sir Steven, *History of the Crusades,* I–III, Cambridge: Cambridge University Press, 1995; magyarul: *A keresztes hadjáratok története,* ford. BÁNKI Vera, NAGY Mónika Zsuzsanna, Bp.: Osiris, 1999

SELÁF, Levente, *Chanter plus haut. La Chanson religieuse vernaculaire au Moyen Âge (essai de contextualisation),* Paris: Honoré Champion, 2008 (Nouvelle Bibliothèque du Moyen Âge, 87)

SETTON, Kenneth M., *A History of the Crusades,* I–III, Philadelphia–Madison, 1955–1975
SETTON, Kenneth M., *The Papacy and the Levant (1204–1571),* I, *The Thirteenth and Fourteenth Centuries,* Philadelphia: The American Philosophical Society, 1976
ZINK, Michel, *Littérature française du Moyen Âge,* Paris: P.U.F., 1992 (Collection Premier Cycle)

TANULMÁNYOK:

BEAUNE, Colette, *Naissance de la nation France,* Paris: Gallimard, 1985 (Folio Histoire)
BOROSY András–LASZLOVSZKY József, *Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok,* in MKH, 2006, 75–89
COLLIOT, Régine, *Images de la femme noble à Byzance au temps des premiers empereurs latins, d'après les chroniqueurs contemporains,* Senefiance, 11(1982), 101–127
COLLIOT, Régine, *Fascination de l'or à Byzance d'après le chroniqueur Robert de Clari,* Senefiance, 12(1983), 91–110
CSERNUS Sándor, *Konstantinápoly bűvöletében. A IV. keresztes hadjárat és a francia nyelvű történetírás születése,* in *Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára,* szerk. MAKK Ferenc, TAR Ibolya, WOJTILLA Gyula, Szeged, 1998, 31–43
CSERNUS, Sándor, *La Hongrie, les Français et les premières croisades,* in *Les Hongrois et l'Europe. Conquête et intégration,* éd. Sándor CSERNUS, Klára KOROMPAY, Paris–Szeged, 1999, 411–426
DEMBOWSKI, Peter F., *En marge du vocabulaire de R. de Clari. Buhotiaus, conterres, sydoines,* Romance Philology, 15(1961), 12–18
DEMBOWSKI, Peter F., *La chronique de Robert de Clari. Étude de la langue et du style,* Toronto: University of Toronto Press, 1963
DUCELLIER, Alain, *Une mythologie urbaine. Constantinople vue d'Occident au Moyen Âge,* Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge, Temps modernes, 96(1984), 405–424
DUFOURNET, Jean, *Villehardouin et Clari, juges de Boniface de Montferrat,* Revue des Langues Romanes, 79(1969), 29–58
DUFOURNET, Jean, *Robert de Clari, Villehardouin et Henri de Valenciennes, juges de l'empereur Henri de Constantinople. De l'histoire à la légende,* in *Mélanges Jeanne Lods,* Paris, 1978, I, 183–202
FRANCE, John, *A korai keresztes hadjáratok,* in MKH, 59–73
GOUGENHEIM, Georges, *Études de grammaire et de vocabulaire français,* Paris: Picard, 1970
HARTMAN, Richard, *La quête et la Croisade. Villehardouin, Clari et le Lancelot en prose,* New York: Postillon Press, 1977
JACQUIN, Gérard, *Le style historique dans les récits français et latins de la quatrième croisade,* Paris–Genève: Champion–Slatkine, 1986
JACQUIN, Gérard, *Les Occidentaux et l'Empire byzantin, la IVe croisade,* in *Voix d'Ouest en Europe, souffles d'Europe en Ouest. Actes du colloque international d'Angers, 21-*

24 mai 1992, éd. Georges CESSBRON, Angers: Presses de l'Université d'Angers, 1993, 55–64, 729–730

JACQUIN, Gérard, *Robert de Clari, témoin et conteur,* in *Et c'est la fin pour quoy sommes ensemble. Hommage à Jean Dufournet,* Paris: Champion, 1993, II, 747–757

JACQUIN, Gérard, *L'Historia de Günther de Pairis: statut du texte et idéologie,* in *Grecs et Romains aux prises avec l'histoire. Réprésentations, récits et idéologie,* II, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2003, 705–718

JACQUIN, Gérard, *La mort de deux barons dans les chroniques de la IVe croisade,* in *Le Récit de la mort. Écriture et histoire,* Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2003, 93–108

JEFFREYS, Elizabeth M., *The Cronicle of the Morea. Priority of the Greek Version,* Byzantinische Zeitschrift, 68(1975), 304–350

LARMAT, Jean, *Sur quelques aspects de la religion chrétienne dans les chroniques de Villehardouin et Clari,* Le Moyen Âge, 80(1974), 403–427

LAURENS, Henry, TOLAN, John, VEINSTEIN, Gilles, *L'Europe et l'Islam. Quinze siècles d'histoire,* Paris: Odile Jacob, 2009, 32–119

LONGNON, Jean, *Les Français d'Outre-mer au Moyen-Âge. Essai sur l'expansion française dans le bassin de la Méditerranée,* Paris: Perrin, 1929

LONGNON, Jean, *L'Empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée,* Paris: Payot, 1949

LONGNON, Jean, *Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les croisés de la quatrième croisade,* Genève: Droz, 1978 (Hautes études médiévales et modernes)

Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik, szerk. LASZLOVSZKY József, MAJOROSSY Judit, ZSENGELLÉR József, Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor, 2006

MAIR, Walter N., *Elemente „Gesprochener Sprache" bei Robert de Clari. Überlegungen zum Problem der Verschiftlichung im Altfranzösischen,* Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur, 92(1982), 193–219

MAJOR Balázs, *A magyar keresztesek arab szemmel,* in MKH, 2006, 113–118

PAUPHILET, Albert, *Sur Robert de Clari,* Romania, 57(1931), 289–311

PAUPHILET, Albert, *Le legs du Moyen Âge. Études de littérature médiévale,* Melun: D'Argences, 1950, 219–238

SCHON, Peter M., *Studien zum Stil der frühen französischen Prosa. Robert de Clari, Geoffroy de Villehardouin, Henri de Valenciennes,* Frankfurt am Main, 1960 (Analecta Romanica. Beihefte zu den romanischen Forschungen, Heft 8)

VARVARO, Alberto, *Esperienza e racconto in Robert de Clari,* in *Miscellanea di Studi in onore di Aurelio Roncaglia,* Modena: Mucci, 1989, IV, 1411–1427

VESZPRÉMY László, *II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218,* in MKH, 2006, 99–111

ZSOLDOS Attila, *Magyarország II. András keresztes hadjárata idején,* in MKH, 2006, 91–97

A RÖVIDÍTVE IDÉZETT CÍMEK FÖLOLDÁSA

ANDREA, 1997 – *The Capture of Constantinople. The „Hystoria Constantinopolitana" of Gunther of Pairis,* ed., transl. Alfred J. ANDREA, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997 (Middle Ages Series)

BOROSY–LASZLOVSZKY, 2006 – BOROSY András, LASZLOVSZKY József, *Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok,* in MKH, 2006, 75–89

BEAUNE, 1985 – Colette BEAUNE, *Naissance de la nation France,* Paris: Gallimard, 1985 (Folio Histoire)

BÉDIER–Hazard – Joseph BÉDIER, Paul HAZARD, *Histoire de la littérature française illustrée,* Paris, é. n.

BRÉHIER, 1950 – Louis BRÉHIER, *Le Monde byzantin,* III, *La civilisation byzantine,* Paris: Albin Michel, 1950, 1970

BRÉHIER, 1999 – Louis BRÉHIER, *Bizánc tündöklése és hanyatlása,* ford. BAÁN István, Bp.: Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 1999[2]

CLARI, 1924 – ROBERT DE CLARI, *La Conquête de Constantinople,* éd. Philippe LAUER, Paris: Champion, 1924, réimp. 1956, 1974 (Classiques français du Moyen Âge, 40)

CLARI, 1952 – *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge. Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commynes,* éds. Albert PAUPHILET et Edmond POGNON, Paris: Gallimard, 1952, 13–91 (Bibliothèque de la Pléïade, 48)

CLARI, 2004 – ROBERT DE CLARI, *La conquête de Constantinople,* éd. et trad. par Jean DUFOURNET, Paris: Champion, 2004 (Champion classiques. Série Moyen-Âge, 14)

COULET, 1966 – Noël COULET (éd.), *Ceux qui conquirent Constantinople. Récits de la quatrième croisade par Geoffroy de Villehardouin / Robert de Clari,* Paris: Union Générale d'Editions, 1966 (Le monde en 10/18)

Croisades et pèlerinages, 1997 – *Croisades et pèlerinages. Récits, chroniques et voyages en Terre Sainte XIIe-XVIe siècle,* sous la dir. Danielle RÉGNIER-BOHLER, Paris: Robert Laffont, 1997 (préface: Jean DUFOURNET)

CSERNUS, 1999a – CSERNUS Sándor, *A francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század),* Bp.: Osiris, 1999 (Doktori Mestermunkák)

CSERNUS, 1999b – Sándor CSERNUS, *La Hongrie, les Français et les premières croisades,* in *Les Hongrois et l'Europe. Conquête et intégration,* éd. Sándor CSERNUS, Klára KOROMPAY, Paris–Szeged, 1999, 411–426

DEMBOWSKI, 1963 – Peter F. DEMBOWSKI, *La chronique de Robert de Clari. Étude de la langue et du style,* Toronto: University of Toronto Press, 1963

DLF, 1964 – *Dictionnaire des Lettres Françaises,* dir. Georges GRENTE, *Le Moyen Âge,* prép. Robert BOSSUAT, Mgr Louis PICHARD, Guy Raynaud de LAGE, Paris: Fayard, 1964

DMA, 2002 – *Dictionnaire du Moyen Âge,* dir. Claude GAUVARD, Alain DE LIBERA, Michel ZINK, Paris: P.U.F., 2002

DUFOURNET, 1969 – Jean DUFOURNET, *Villehardouin et Clari, juges de Boniface de Montferrat,* Revue des Langues Romanes, 79(1969), 29–58

DUFOURNET, 1973 – Jean DUFOURNET, *Les écrivains de la IVe croisade. Villehardouin et Clari,* I–II, Paris: SEDES, 1973

EHRARD–PALMADE, 1965 – Jean EHRARD, Guy PALMADE, *L'Histoire,* Paris, 1965

FAVIER, 1984 – Jean FAVIER, *Le temps des Principautés,* Paris, 1984 (Histoire de la France, II)

FAVIER, 1993 – Jean FAVIER, *Dictionnaire de la France Médiévale,* Paris: Fayard, 1993

FIERRO-DOMENECH, 1986 – Alfred FIERRO-DOMENECH, *Le pré carré. Géographie historique de la France,* Paris: Robert Laffont, 1986 (Les hommes et l'histoire)

JACQUIN, 1986 – Gérard JACQUIN, *Le style historique dans les récits français et latins de la quatrième croisade,* Paris–Genève: Champion–Slatkine, 1986

KMTL, 1994 – *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század),* főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál, MAKK Ferenc, Bp.: Akadémiai, 1994

LONGNON, 1911 – *Chronique de Morée (1204-1305). Livre de la conqueste de la Princée de l'Amorée,* éd. Jean LONGNON, Paris: Renouard, 1911 (Publications pour la Société de l'histoire de France, 353)

LONGNON, 1949 – Jean LONGNON, *L'Empire Latin de Constantinople et la Principauté de Morée,* Paris: Payot, 1949

LONGNON, 1978 – Jean LONGNON, *Les compagnons de Villehardouin. Recherches sur les croisés de la quatrième croisade,* Genève: Droz, 1978 (Hautes études médiévales et modernes)

MKH, 2006 – *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik,* szerk. LASZLOVSZKY József, MAJOROSSY Judit, ZSENGELLÉR József, Máriabesnyő–Gödöllő: Attraktor, 2006

ODB, 1991 – *The Oxford Dictionary of Byzantium,* I–III, ed. by Alexander P. KAZHDAN, Alice-Mary TALBOT, Anthony CUTLER, Timothy E. GREGORY, Nancy P. SEVCHENKO, New York: Oxford University Press, 1991

OSTROGORSKY, 2003 – Georg OSTROGORSKY, *A bizánci állam története,* ford. MAGYAR István Lénárd, NÉMETH Ferdinánd, PROHÁSZKA Péter, Bp.: Osiris, 2001, 2003 (Osiris Tankönyvek)

PAUPHILET, 1931 – Albert PAUPHILET, *Sur Robert de Clari,* Romania, 57(1931), 289–311

RICHARD, 1983 – Jean RICHARD, *Saint Louis. Roi d'une France féodale, soutien de la Terre sainte,* Paris: Fayard, 1983

RUNCIMAN, 1999 – Steven Sir RUNCIMAN, *A keresztes hadjáratok története,* ford. BÁNKI Vera, NAGY Mónika Zsuzsanna, Bp.: Osiris, 1999

SETTON, 1976 – Kenneth M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204–1571),* I, *The Thirteenth and Fourteenth Centuries,* Philadelphia: The American Philosophical Society, 1976

VILLEHARDOUIN, 1952 – *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge. Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commynes,* éds. Albert PAUPHILET et Edmond POGNON, Paris: Gallimard, 1952, 93–202 (Bibliothèque de la Pléïade, 48)

VILLEHARDOUIN, 1985 – GEOFFROY DE VILLEHARDOUIN, *Bizánc megvétele,* ford. SZABICS Imre, utószó KOZMA Béla, Bp.: Európa, 1985

ZINK, 1992 – Michel ZINK, *Littérature française du Moyen Âge,* Paris: P.U.F., 1992 (Collection Premier Cycle)

AZ ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

TÉRKÉPEK

KÉPMELLÉKLET

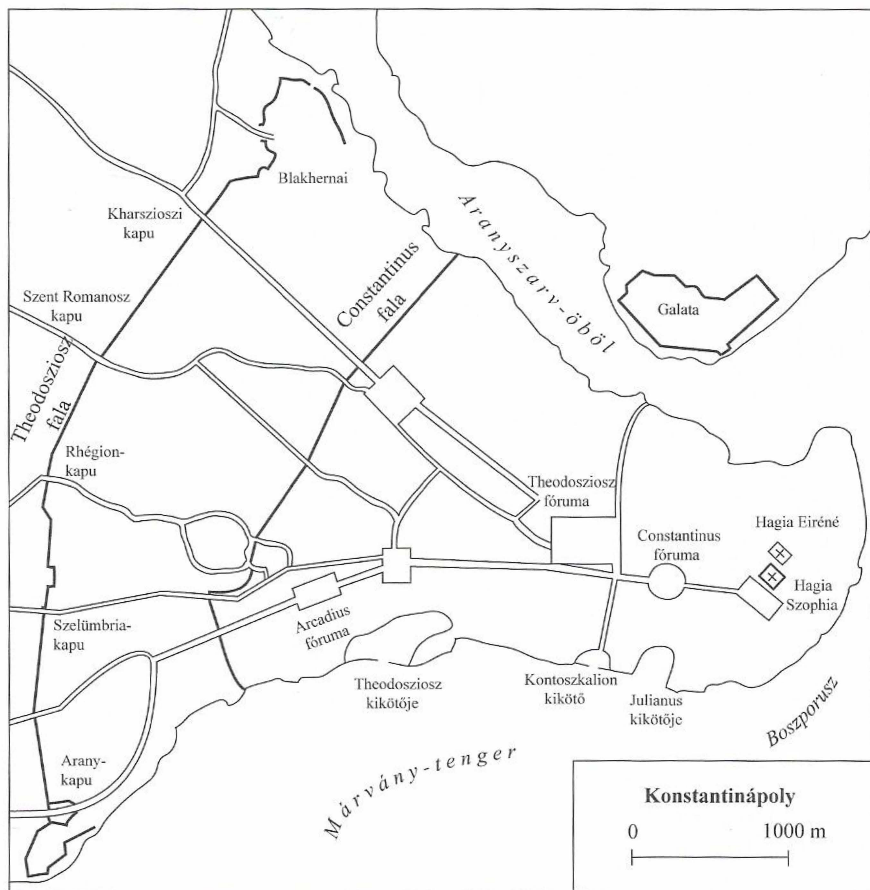
8. Az egykori konstantinápolyi lóversenypályát (Hippodromosz) díszítő, négy lovat ábrázoló szoboregyüttes (készítését Kr. e. 4. század és Kr. u. 2. század közöttre teszik). 1253 óta a Szent Márk-székesegyház homlokzatán, az eredetik ma a belső térben, részlet
9. A Pala d'Oro: arannyal borított ezüst oltártábla, konstantinápolyi és velencei mesterek műve, 10/12. század–1345 (3,48 m × 2,12 m). (Az első oltártáblát Orseolo Péter dózse rendelte Bizáncból, 976-ban.) A Pala d'Oro egy része a bizánci zsákmányból származik (a Pantokratór-kolostorból). A középső Krisztus-ábrázolást 11. századinak tartják. A képen látható Szűz Mária-alaktól jobbra Eiréné (Piroska) császárné, balra a Pala d'Orót megrendelő Ordelafo Faliero dózse (eredetileg valószínűleg II. Jóannész Komnénosz) zománcképe. Velcnce, Szent Márk-székesegyház
10. A keresztesek bevonulnak Konstantinápolyba. Gustave Doré illusztrációja Joseph-François Michaud *Histoire des Croisades* (I–II, Paris, 1877) című műve számára

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ[1]

(Összeállította Tamás Zsuzsanna)

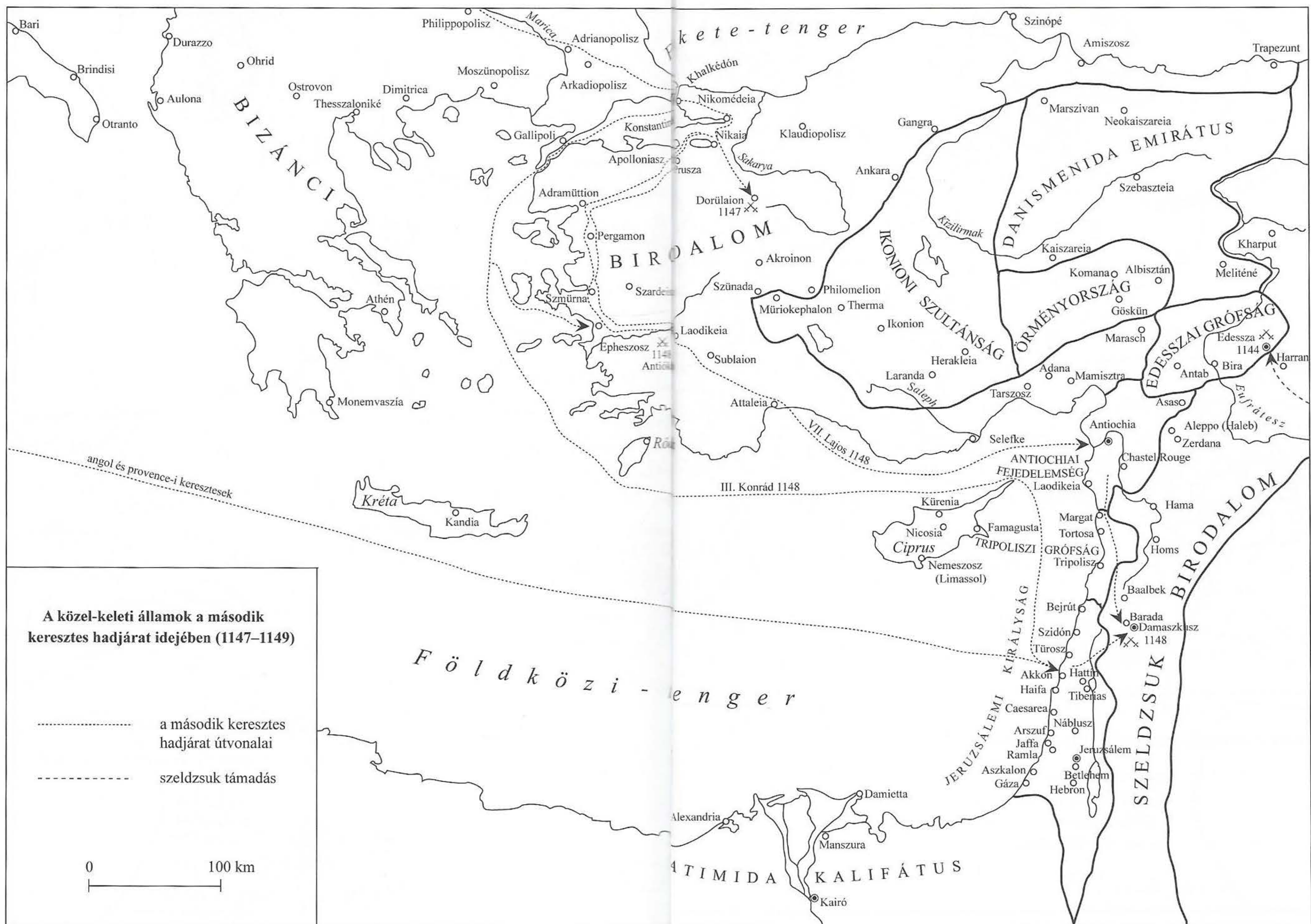
[1] A mutatóba nem vettük fel a *Dinasztiák és uralkodók* című fejezet névanyagát. Minthogy Robert de Clari neve szinte minden lapon előfordul, szükségtelennek tartottuk a lapszámok felsorolását.

TÉRKÉPEK

Blakhernai
Kharszioszi kapu
Aranyszarv-öböl
Constantinus fala
Galata
Szent Romanosz kapu
Theodosziosz fala
Rhégion-kapu
Theodosziosz fóruma
Hagia Eiréné
Constantinus fóruma
Hagia Szophia
Szelümbria-kapu
Arcadius fóruma
Theodosziosz kikötője
Kontoszkalion kikötő
Julianus kikötője
Boszporusz
Arany-kapu
Márvány-tenger
Konstantinápoly
0
1000 m

A Bizánci Birodalom
a 10–11. században
bizánci határ
szeldzsuk támadás
normann támadás
Kréta
bizánci thema
0
100 km
MAGYAR KIRÁLYSÁG
Fekete-tenger
Adriai-tenger
Jón-tenger
Földközi-tenger
BOLGÁR BIRODALOM
1018-ig
ABBASZIDA BIRODALOM
szeldzsuk törökök
besenyők
Horvátország
Dalmatia
Szirmion
(bizánci fennhatóság alatt)
Szerbia
Bulgária
Parisztrion
Makedónia
(971-től bizánci thema)
Thrákia
Sztrümon
Thesszaloniké
Dürrakhion
Nikopolisz
Hellász
Kephallénia
Peloponnészosz
Aigaion Pelagosz
Szamosz
Kréta
Küprosz
Opszikion
Thrakeszion
Bukellarion
Paphlagonia
Armeniakon
Kharszianon
Khaldeia
Theodosziupolisz
Iberia
Taron
Vaszpurakan
Mezopotámia
Szebaszteia
Kappadokia
Lükandosz
Kilikia
Szeleukeia
Antiochia
Kherszon
Longibardia
Calabria
Szicília
normannok
SPOLETÓI HERCEGSÉG
Dráva
Száva
Maros
Morava
Duna
Marica
Prut
Dnyeper
Azovi-tenger
Kubán
Szangariosz
Halüsz
Maiandrosz
Eufrátesz
Tigris
Ván-tó
Ancona
Spalato
Raguza
Nápoly
Salerno
Bari
Brindisi
1071
1060
Messina
Taormina
Siracusa
Szirmion
Belgrád
Rasz
Naisszosz
Szilisztra
Thesszaloniké
Larissza
Athén
Szmürna
1087
Epheszosz
Abüdosz
Attaleia
Müra
Kherszon
Szinópé
Amiszosz
Trapezunt
Ani
Gangra
Ankür a
Szebaszteia
1077
Manzikert
1071
Kaiszareia
Ikonion
1080
Tarszosz
Antiochia
1085
Aleppo
1070
Edessza
Homs
Tripolisz
Bejrút
1075
Damaszkusz
1075
Akkon
Tiberias
Názáret

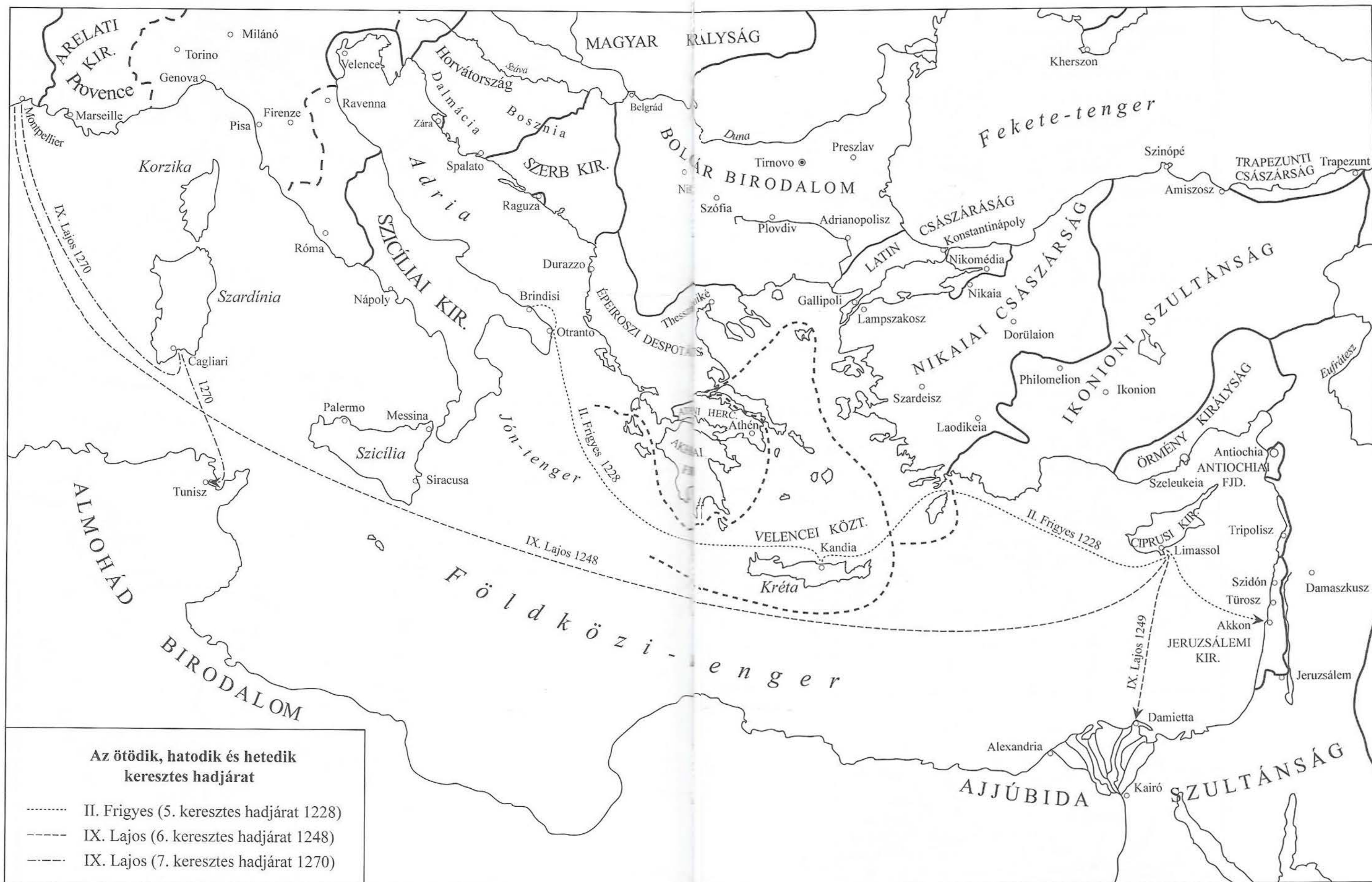

Európa az első keresztes hadjárat idejében
határok
keresztesek vonulási útjai
szeldzsuk ellentámadás
egyiptomi ellentámadás
500 km
ATLANTI-ÓCEÁN
Északi-tenger
ÍRORSZÁG
WALES
ANGLIA
London
DÁNIA
Hamburg
NÉMET-RÓMAI BIR.
Köln
Aachen
Bouillon
Mainz
Worms
Normandia
Amiens
Párizs
Reims
FRANCIA KIR.
Cluny
Clermont
Lyon
Toulouse
BURGUND KIR.
Regensburg
Salzburg
Bécs
Esztergom
MAGYAR KIR.
CSEH KIR.
Gniezno
KIR.
Krakkó
KIJEVI NAGYFEJEDELEMSÉG
Kijev
Dnyeper
Don
Torino
Milánó
Genova
Velence
Ravenna
Firenze
Pisa
ITÁLIAI KIR.
Adria
Róma
Nápoly
Benevento
SZICÍLIAI KIR.
Palermo
Szicília
Tunisz
Korzika
Szardínia
Portugál gr.
LEÓN-KASZTÍLIAI KIR.
Burgos
Toledo
Kordova
ALMORAVIDA BIR.
Nándorfehérvár
Duna
SZERB Fjd.
Niš
Szerdika
BIZÁNCI CSÁSZÁRSÁG
Adrianopolisz
Konstantinápoly
Ohrid
Thesszaloniké
Fekete-tenger
Kherszon
GRÚZIA
Szinópé
Trapezunt
SZELDZSUK TÖRÖK SZULTÁNSÁG
Manzikert
Ván-tó
1097
Ankűra
Nikaia
Dorülaion
1097
Kaiszareia
KIS-ÖRMÉNYO.
Edessza
1098
Moszul
Müriokephalon
Ikonion
Herakleia
Aleppó
Eufrátesz
Antiochia
1098
Ródosz
Ciprus
Kréta
Tripolisz
Szidón
Damaszkusz
Akkon
Jeruzsálem
Aszkalon
1099
Hebron
1099
Alexandria
Kairó
FATIMIDA KALIFÁTUS
Földközi-tenger

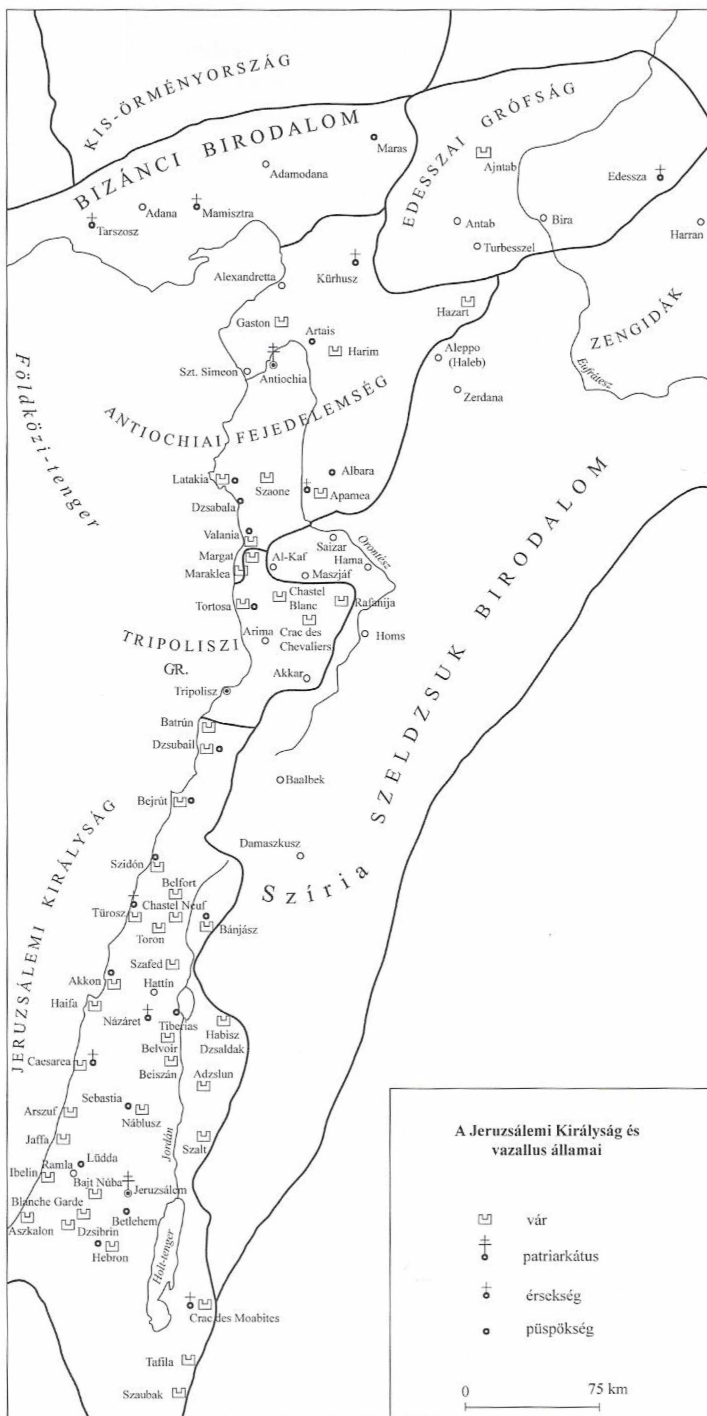
A közel-keleti államok a második keresztes hadjárat idejében (1147–1149)
a második keresztes hadjárat útvonalai
szeldzsuk támadás
0
100 km
Bari
Brindisi
Otranto
Durazzo
Aulona
Ohrid
Ostrovon
Thesszaloniké
Dimitrica
Philippopolisz
Marica
Adrianopolisz
Moszünopolisz
Arkadiopolisz
Gallipoli
Khalkédón
Nikomédeia
Nikaia
Apolloniasz
rusza
Adramüttion
Pergamon
Szmürna
Athén
Monemvaszía
Epheszosz
Laodikeia
Sublaion
Dorülaion
1147
Sakarya
Klaudiopolisz
Gangra
Ankara
Akroinon
Szünada
Philomelion
Müriokephalon
Therma
Ikonion
Herakleia
Laranda
Saleph
Attaleia
Selefke
VII. Lajos 1148
III. Konrád 1148
angol és provence-i keresztesek
Kréta
Kandia
Szinópé
Amiszosz
Trapezunt
Marszivan
Neokaiszareia
Szebaszteia
Kizilirmak
Kaiszareia
Komana
Albisztán
Göskün
Marasch
Adana
Mamisztra
Tarszosz
Kharput
Melitténé
Edessza
1144
Harran
Antab
Bira
Asas
Eufrátesz
Aleppo (Haleb)
Zerdana
Antiochia
Chastel Rouge
ANTIOCHIAI FEJEDELEMSÉG
Laodikeia
Kürenia
Nicosia
Famagusta
Ciprus
Nemeszosz (Limassol)
TRIPOLISZI GRÓFSÁG
Margat
Tortosa
Tripolisz
Hama
Homs
Baalbek
Bejrút
Szidón
Türosz
Barada
Damaszkusz
1148
Akkon
Haifa
Hattin
Tiberias
Caesarea
Náblusz
Arszuf
Jaffa
Ramla
Jeruzsálem
Betlehem
Aszkalon
Gáza
Hebron
Damietta
Alexandria
Manszura
Kairó
BIZÁNCI BIRODALOM
IKONIONI SZULTÁNSÁG
DANISMENIDA EMIRÁTUS
ÖRMÉNYORSZÁG
EDESSZAI GRÓFSÁG
JERUZSÁLEMI KIRÁLYSÁG
SZELDZSUK BIRODALOM
ATIMIDA KALIFÁTUS
Földközi-tenger
Fekete-tenger

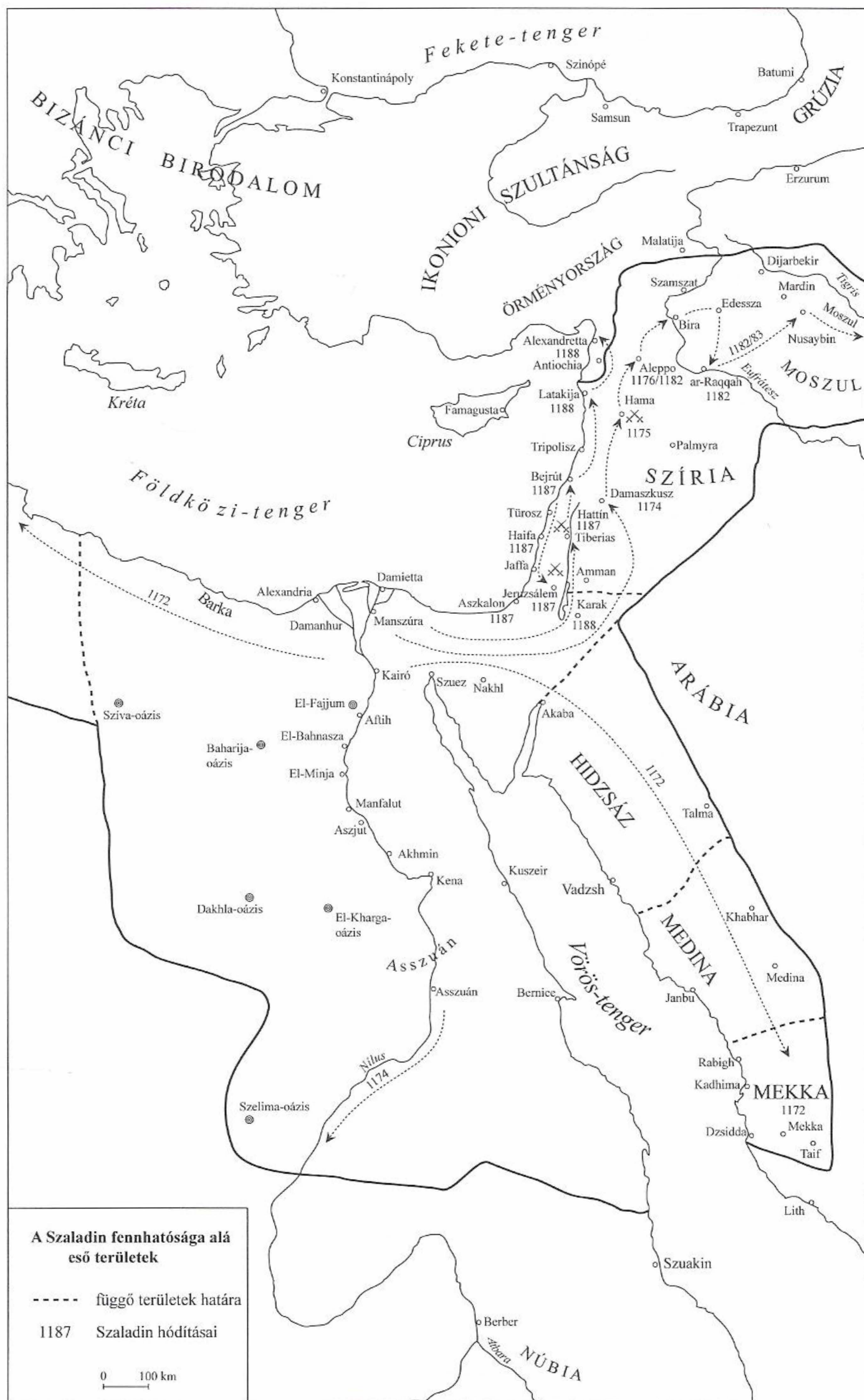

Európa a harmadik keresztes hadjárat idejében
Barbarossa Frigyes útja
Richárd angol király útja
II. Fülöp Ágost útja
Szaladin ellentámadása
0
500 km
ÍRORSZÁG
WALES
ANGLIA
London
Északi-tenger
DÁNIA
Balti-tenger
ATLANTI-ÓCEÁN
Hamburg
NÉMET-RÓMAI BIR.
Gniezno
OROSZ FEJEDELEMSÉGEK
Kijev
Dnyeper
Don
Krakkó
CSEH KIR.
Aachen
Köln
Bouillon
Fulda
Mainz
Worms
Normandia
Amiens
Reims
Párizs
FRANCIA KIR.
1189
Regensburg
Bécs
Esztergom
Salzburg
Buda
MAGYAR KIR.
kunok
Azovi-tenger
Kubán
Cluny
Clermont
Lyon
Bordeaux
Santiago de Compostela
LEÓN-KASZTÍLIAI KIR.
Porto
Burgos
PORTUGÁL KIR.
Lisszabon
Toledo
Guadiana
Córdova
Toulouse
BURGUND KIR.
Milánó
Torino
Velence
Genova
Marseille
ARAGÓN KIR.
Barcelona
angol flotta
Richárd
Korzika
Firenze
Ravenna
Pisa
Róma
Szardínia
Baleár-szk.
ALMOHÁD BIRODALOM
Nápoly
SZICÍLIAI KIR.
II. Fülöp Ágost
Palermo
Messina
Tunisz
Szicília
Siracusa
Földközi-tenger
Kherszon
Fekete-tenger
Duna
Tirnovo
Preszlav
BULGÁRIA
Niš
Szófia
Plovdiv
Adrianopolisz
Konstantinápoly
Szinópé
Trapezunt
GRÚZIA
ÖRMÉNYORSZÁG
Ván-tó
SZERB Fjd.
Spalato
Durazzo
BIZÁNCI CSÁSZÁRSÁG
Nikomédia
Nikaia
Gallipoli
Dorülaion
Lampszakosz
Philadelphia
IKONIONI SZULTÁNSÁG
Philomelion
1190
Ikonion
1190
Szardeisz
Laodikeia
Szozopolisz
Szaleph
Szeleukeia
ANTIOCHIA
MOSZUL
Edessza
Moszul
Eufrátesz
Athén
Oroszlánszívű Richárd (1191)
Kandia
Ciprus
Tripolisz
Damaszkusz
II. Fülöp Ágost (1191)
Kréta
Türosz
Akkon
1191
Arszuf
Aszkalón
Jeruzsálem
1191
Alexandria
Kairó
AJJÚBIDA SZULTÁNSÁG

Bizánc a negyedik keresztes hadjárat idején (1202–1204)
államhatár
a negyedik keresztes hadjárat
0
100 km
MAGYAR KIRÁLYSÁG
HORVÁTORSZÁG
Dalmácia
Bosznia
SZERBIA
Zeta
BULGÁRIA
Makedónia
BIZÁNCI BIRODALOM
IKONIONI SZULTÁNSÁG
GRÚZIA
ÖRMÉNY KIRÁLYSÁG
ANTIOCHIA
JERUZSÁLEMI KIRÁLYSÁG
AJJÚBIDA BIRODALOM
SPOLETÓI HERCEGSÉG
DÉL-ITÁLIAI NORMANN KIR.
kunok
Adriai-tenger
Tirrén-tenger
Jón-tenger
Fekete-tenger
Azovi-tenger
Földközi-tenger
Szicília
Calabria
Kréta
Ciprus
Velence
Ravenna
Ancona
Róma
Nápoly
Amalfi
Salerno
Bari
Taranto
Brindisi
Messina
Taormina
Siracusa
Zára
Spalato
Raguza
Skodra
Durazzo
Aulon
Belgrád
Niš
Vidin
Szófia
Tirnovo
Phillippopolisz
Skopje
Ohrid
Preszpa
Thesszaloniké
Szerrai
Nikopolisz
Naupaktosz
Patrai
Korinthosz
Athén
Khalkisz
Kandia
Disztra
Pliszka
Meszembria
Szozopolisz
Konstantinápoly
Hérakleia
Nikomédia
Nikaia
Kallipolisz
Lapsakos
Adramüttion
Dorülaion
Klaudiopolisz
Szmirna
Epheszosz
Szardeisz
Philadelphia
Müriokephalon
Szozopolisz
Laodikeia
Attaleia
Müra
Philomelion
Ikonion
Ankara
Gangra
Amaszeia
Amiszosz
Szinópé
Trapezunt
Szebaszteia
Kaiszareia
Meliténé
Szamoszata
Edessza
Kherszon
Adana
Tarszosz
Antiochia
Szeleukeia
Laodikeia
Aleppo
Famagusta
Limassol
Homs
Tripolisz
Emesa
Bejrút
Damaszkusz
Akkon
Tiberias
Názáret
Piave
Adige
Pó
Dráva
Száva
Maros
Morava
Duna
Marica
Prut
Dnyeszter
Dnyeper
Kubán
Szangariosz
Maiandrosz
Halüsz
Szalef
Eufrátesz

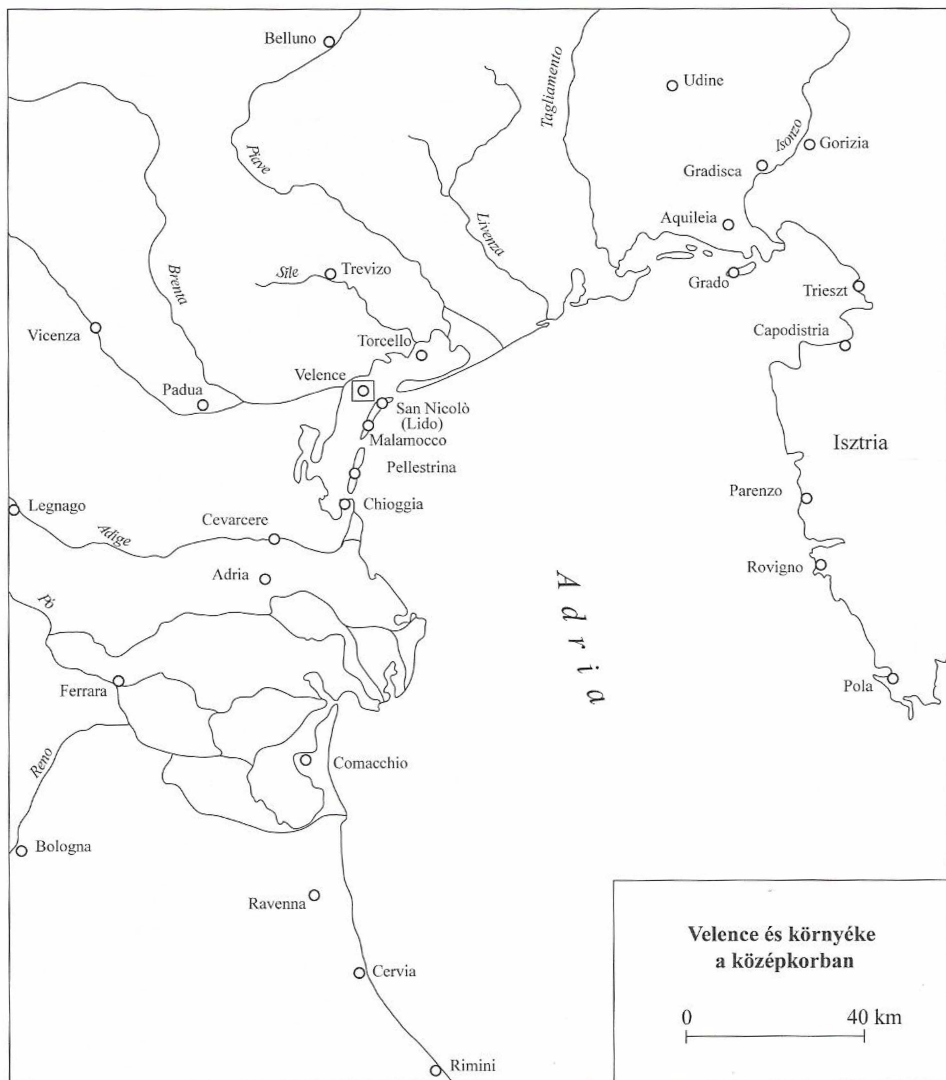

ARELATI KIR.
Provence
Milánó
Torino
Genova
Marseille
Montpellier
Pisa
Firenze
Velence
Ravenna
Korzika
Róma
Szardínia
Nápoly
Cagliari
Tunisz
Palermo
Messina
Szicília
Siracusa
SZICÍLIAI KIR.
Adria
Zára
Spalato
Raguza
Horvátország
Dalmácia
Bosznia
Száva
SZERB KIR.
Durazzo
Brindisi
Otranto
Jón-tenger
MAGYAR KIRÁLYSÁG
Belgrád
Duna
BOLGÁR BIRODALOM
Tirnovo
Preszlav
Szófia
Plovdiv
Adrianopolisz
Thesszaloniké
ÉPEIROSZI DESPOTÁTUS
ATHÉNI HERC.
Athén
AKHAIAI FEJ.
VELENCEI KÖZT.
Kandia
Kréta
Fekete-tenger
Kherszon
Szinópé
Amiszosz
TRAPEZUNTI CSÁSZÁRSÁG
Trapezunt
LATIN CSÁSZÁRÁSÁG
Konstantinápoly
Nikomédia
Nikaia
Gallipoli
Lampszakosz
Dorülaion
NIKAIAI CSÁSZÁRSÁG
IKONIONI SZULTÁNSÁG
Philomelion
Ikonion
Szardeisz
Laodikeia
ÖRMÉNY KIRÁLYSÁG
Eufrátesz
Antiochia
ANTIOCHIAI FJD.
Szeleukeia
CIPRUSI KIR.
Limassol
Tripolisz
Szidón
Türosz
Damaszkusz
Akkon
JERUZSÁLEMI KIR.
Jeruzsálem
Damietta
Alexandria
Kairó
AJJÚBIDA SZULTÁNSÁG
ALMOHÁD BIRODALOM
Földközi-tenger
IX. Lajos 1270
1270
IX. Lajos 1248
II. Frigyes 1228
II. Frigyes 1228
IX. Lajos 1249
Az ötödik, hatodik és hetedik keresztes hadjárat
II. Frigyes (5. keresztes hadjárat 1228)
IX. Lajos (6. keresztes hadjárat 1248)
IX. Lajos (7. keresztes hadjárat 1270)

A nyugati és a keleti egyház
(11–12. század)
Róma és Bizánc határa
Bizánc és Antiochia határa
patriarkátus
latin érsekség
metropolia
autokefál érsekség
0
200 km
Halics
Esztergom
Salzburg
Kalocsa
Aquileia
Grado
Ravenna
Duna
Drisz
Dnyeszter
Dnyeper
Azovi-tenger
Boszporusz
Matrakha
Phullai
Szugdaia
Gotthia
Kherszon
Szoteriupolisz
Fekete-tenger
örmény egyház
Trapezunt
Meszémbria
Spalato
Adriai-tenger
Raguza
Róma
Philippopolisz
Marica
Siponto
Barletta
Trani
Bari
Benevento
Capua
Conza
Durazzo
Dürrakhion
Nápoly
Acerenza
Brindisi
Ottranto
Ohrid
Philippoi
Thesszaloniké
Berrhoia
Sorrento
Amalfi
Salerno
Taranto
Ottranto
Hüdrosz
Rossano
Cosenza
Santa Severina
Larissza
Pharszala
Neai Patrai
Leukasz
Naupaktosz
Patrai
Korinthosz
Athén
Aigina
Reggio di Calabria
Catania
Siracusa
Jón-tenger
Lemnosz
Mütiléné
Szmürna
Szardeisz
Hierapolisz
Epheszosz
Milétosz
Amasztrisz
Gangra
Klaudiopolisz
Ankűra
Germia
Kotüaion
Pesszinusz
Amorion
Szünada
Antiokheia
Ikonion
Neapolisz
Misztheia
Laodikeia
Szelge
Khonai
Kotrada
Sztauropolisz
Szide
Szillaion
Perge
Müra
Ródosz
Karpathosz
Kréta
Gortüné
Amaszeia
Eukhaita
Halüsz
Pedakhthoe
Neokaiszareia
Koloneia
Erszingian
Kamakhosz
Szebaszteia
Mokisszosz
Kaiszareia
Arzon
Amida
Melitene
Dara
Niszibisz
nesztoriánusok
Edessza
Harran
Tüana
Anazarbosz
Hierapolisz
Eufrátesz
Rakka
Antiochia
Aleppo
Tarszosz
Szeleukeia
Apamea
Szalamisz
Ciprus
Damaszkusz
Türosz
Bosztra
Názáret
Szküthopolisz
Caesareia
Jeruzsálem
Földközi-tenger
Alexandria
kopt egyház
FATIMIDA KALIFÁTUS
Kairó
Fekete-tenger
Marica
Philippopolisz
Hadrianopolisz
Arkadiopolisz
Bizüé
Derkosz
Konstantinápoly
Brüszisz
Traianopolisz
Hérakleia
Szelümbria
Khalkédón
Aprosz
Neapolisz
Maroneia
Küpszela
Márvány-tenger
Nikomédeia
Proikonészosz
Kiosz
Nikaia
Égei-tenger
Parion
Küzikosz

KIS-ÖRMÉNYORSZÁG
BIZÁNCI BIRODALOM
EDESSZAI GRÓFSÁG
ZENGIDÁK
ANTIOCHIAI FEJEDELEMSÉG
TRIPOLISZI GR.
JERUZSÁLEMI KIRÁLYSÁG
SZELDZSUK BIRODALOM
Szíria
Földközi-tenger
Eufrátesz
Orontész
Jordán
Holt-tenger
Maras
Adamodana
Adana
Mamisztra
Tarszosz
Ajntab
Edessza
Antab
Bira
Harran
Turbesszel
Kürhusz
Alexandretta
Hazart
Gaston
Artais
Harim
Aleppo (Haleb)
Szt. Simeon
Antiochia
Zerdana
Latakia
Szaone
Albara
Apamea
Dzsabala
Valania
Saizar
Margat
Al-Kaf
Hama
Maraklea
Maszjáf
Tortosa
Chastel Blanc
Rafanija
Arima
Crac des Chevaliers
Homs
Tripolisz
Akkar
Batrún
Dzsubail
Baalbek
Bejrút
Damaszkusz
Szidón
Belfort
Chastel Neuf
Türosz
Bánjász
Toron
Szafed
Akkon
Hattín
Haifa
Názáret
Tiberias
Habisz Dzsaldak
Belvoir
Caesarea
Beiszán
Adzslun
Sebastia
Arszuf
Náblusz
Jaffa
Szalt
Lüdda
Ramla
Ibelin
Bajt Núba
Jeruzsálem
Blanche Garde
Betlehem
Aszkalon
Dzsibrin
Hebron
Crac des Moabites
Tafila
Szaubak
A Jeruzsálemi Királyság és vazallus államai
vár
patriarkátus
érsekség
püspökség
0
75 km

Fekete-tenger
Konstantinápoly
Szinópé
Batumi
GRÚZIA
Samsun
Trapezunt
BIZÁNCI BIRODALOM
IKONIONI SZULTÁNSÁG
Erzurum
ÖRMÉNYORSZÁG
Malatija
Dijarbekir
Szamszat
Mardin
Tigris
Edessza
Moszul
Bira
Nusaybin
1182/83
Alexandretta
1188
Antiochia
Aleppo
1176/1182
ar-Raqqah
1182
Eufrátesz
MOSZUL
Kréta
Famagusta
Latakija
1188
Hama
1175
Ciprus
Tripolisz
Palmyra
Bejrút
1187
SZÍRIA
Földközi-tenger
Damaszkusz
1174
Türosz
Hattin
1187
Tiberias
Haifa
1187
Jaffa
Amman
Alexandria
Damietta
Jeruzsálem
1187
1172
Barka
Aszkalon
1187
Karak
1188
Damanhur
Manszúra
Kairó
Szuez
Nakhl
ARÁBIA
Sziva-oázis
El-Fajjum
Akaba
Aftih
El-Bahnasza
Baharija-oázis
HIDZSÁZ
El-Minja
1172
Manfalut
Talma
Aszjut
Akhmin
Kena
Kuszeir
Vadzsh
Dakhla-oázis
El-Kharga-oázis
MEDINA
Khabhar
Asszuán
Vörös-tenger
Medina
Asszuán
Bernice
Janbu
Nilus
1174
Rabigh
Kadhima
MEKKA
1172
Szelima-oázis
Dzsidda
Mekka
Taif
Lith
Szuakin
Berber
Atbara
NÚBIA
A Szaladin fennhatósága alá eső területek
függő területek határa
1187 Szaladin hódításai
0 100 km

Velence és környéke a középkorban

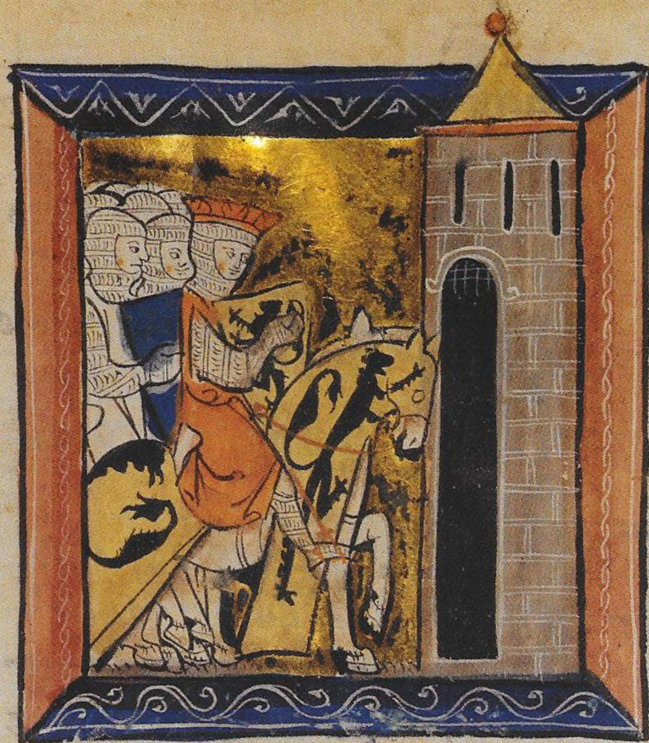
S. Michele
S. Cristoforo
Grand Canal
Rialto
ARSENAL
Piazza S. Marco
Molo
S. Pietro Castello
Bacino di S. Marco
Giudecca Canal
GIUDECCA

Velence a középkorban

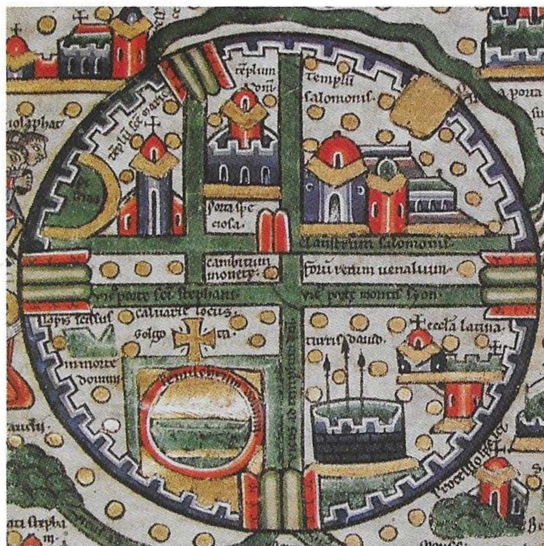
0 1000 m

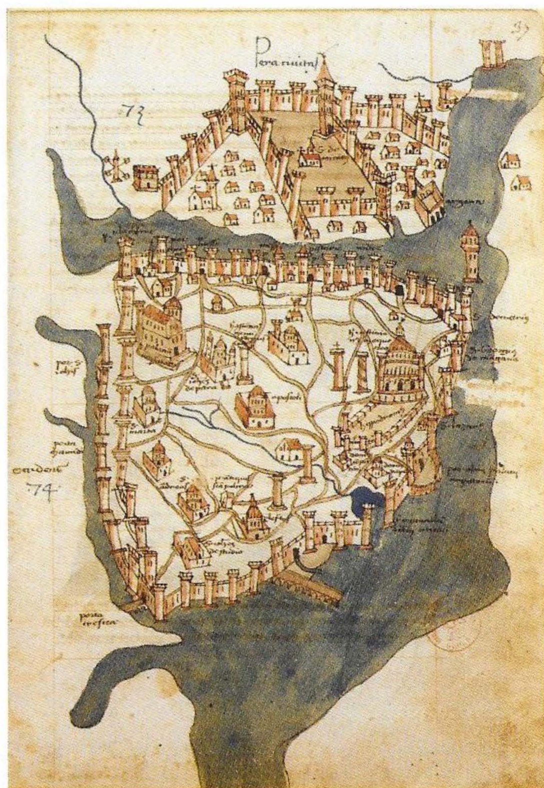
1. Robert de Clari krónikája. A kézirat első oldala

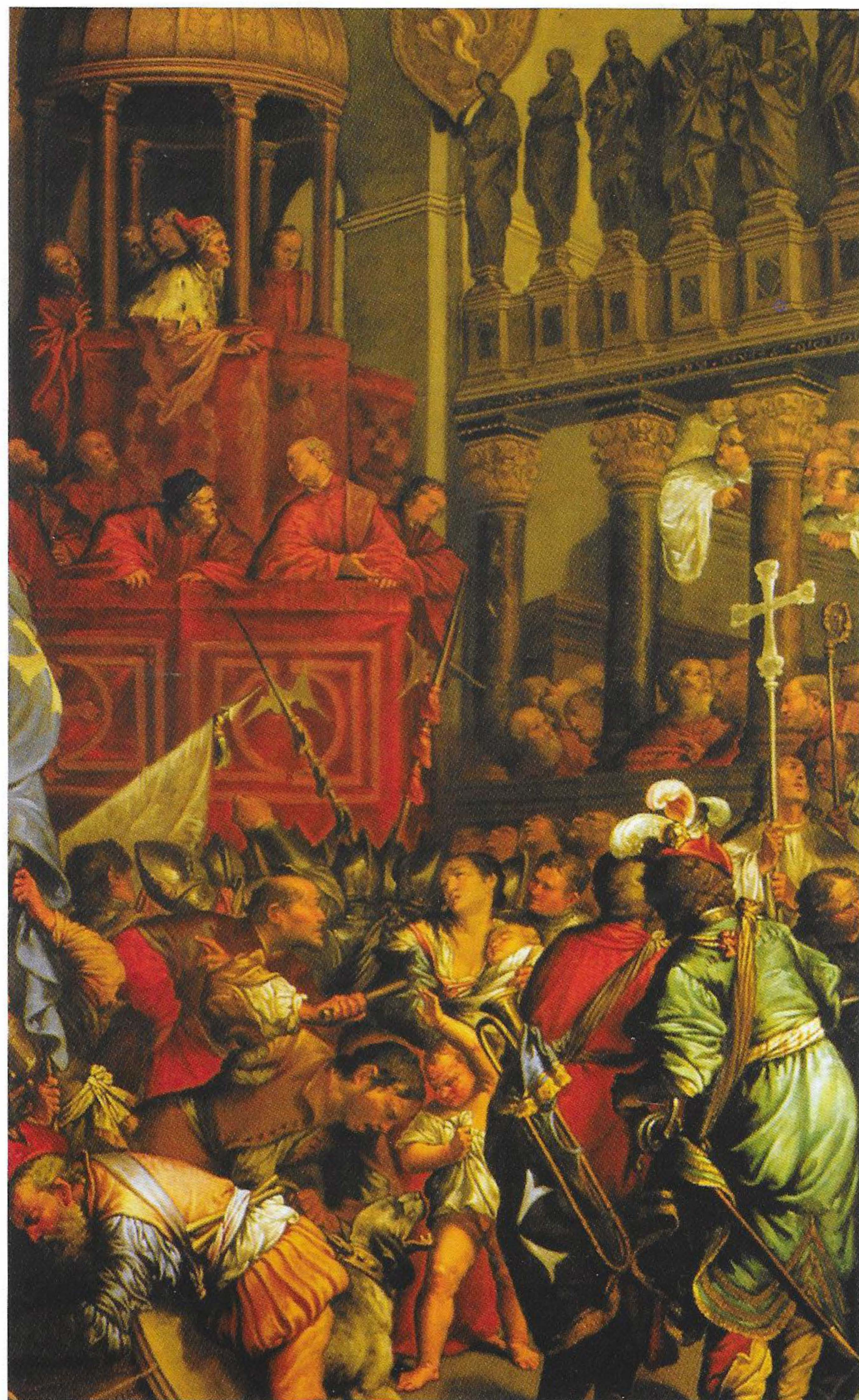
2. Flandriai Balduin bevonul Konstantinápolyba.
Miniatúra egy 13. század végi Villehardouin-kéziratból

3. Jeruzsálem-térkép részlete a 12. századból

4. Cristoforo Buondelmonti 1420 körül rajzolt Konstantinápoly-térképe, a város legrégibb és egyetlen fennmaradt ábrázolása az 1453. évi török elfoglalás előtti időből

6. Zára ostroma, 1202. Andrea Michieli (Vicentino) festménye
a velencei Dózse-palotában

5. Enrico Dandolo dózse a Szent Márk-székesegyházban felveszi a keresztet, 1202.
Carlo Saraceni és Jean Le Clerc festménye a velencei Dózse-palotában

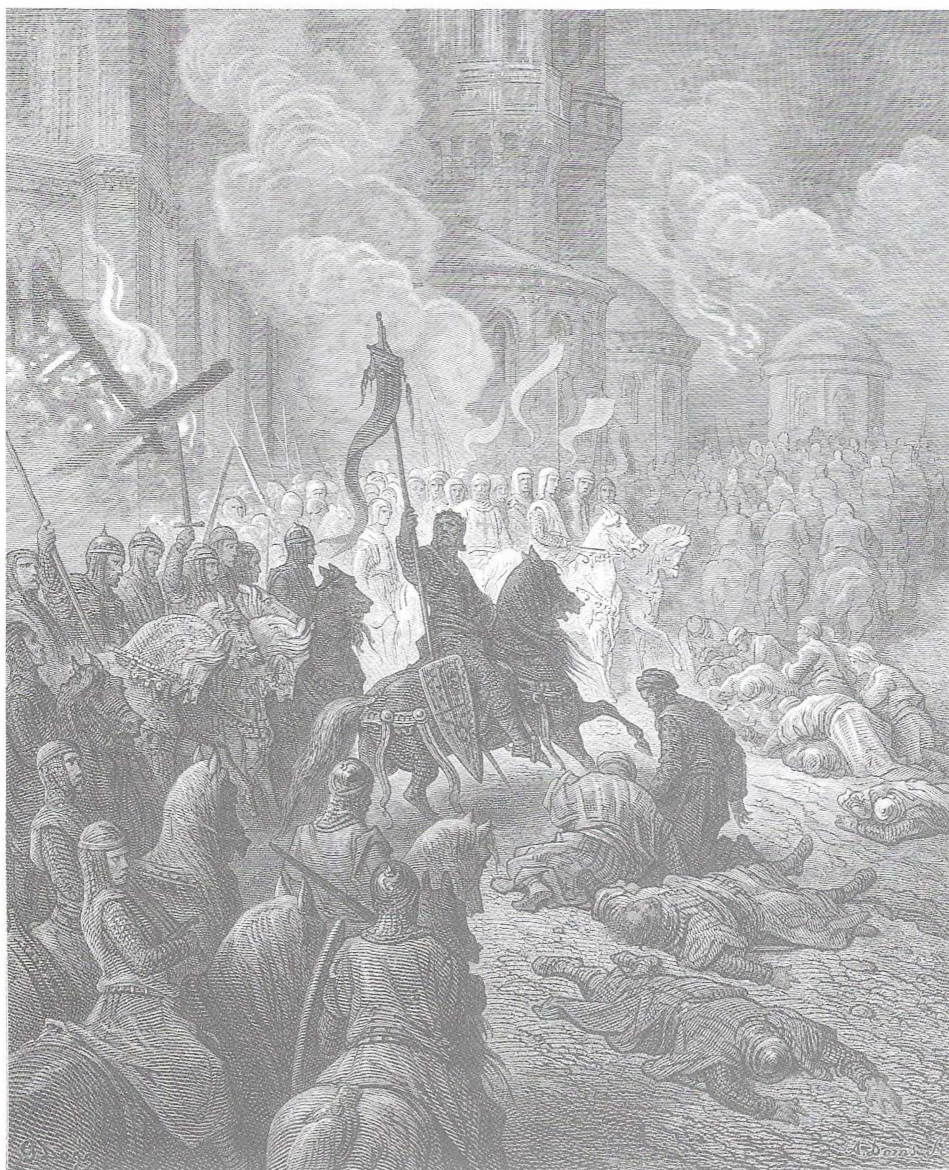
7. Konstantinápoly elfoglalása, 1204. április 13.
Domenico és Jacopo Tintoretto festménye a velencei Dózse-palotában, részlet

8. A konstantinápolyi Hippodromoszból elrabolt lószobrok, melyeket 1253-ban állítottak föl a velencei Szent Márk-székesegyház homlokzatán (az eredetik ma a belső térben)

9. A velencei Pala d'Oro: arannyal borított ezüst oltártábla. A képen látható részlet a bizánci zsákmányból származik. Szűz Mária alakjától jobbra Eiréné (Piroska) császárné, balra a Pala d'Orót megrendelő Ordelafo Faliero dózse (eredetileg valószínűleg II. Jóannész Komnénosz) zománcképe

10. A keresztesek bevonulnak Konstantinápolyba. Gustave Doré grafikája